STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03531

DI YUDISHE FOLKS-GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע
פאלקס־געשיכטע

נאך דער

„פאלקסטהימליכער געשיכטע דער יודען"

— פון —

פראפעסאר ה. גרעטץ.

ניי איבערדרוקט, אויסגעבעסערט און פערפאלקאמט
ביז צו דער געגענווערטיגער צייט
פון בן־צבי.

ערשטער טהייל.

היברו פאבלישינג קאמפאני
87-85-83 קאנאל סטריט, ניו יארק.

אינהאַלטס־פערצייכניס :

גאַר דיא אַלטע צייט.

1. דאָס בעזעצען זיך און ווערען א פאָלק 7
2. אָנהויב פון מלכים, שמואל און שאול 19
3. דוד המלך 29
4. שלמה המלך 40
5. דאָס צופאַלעניש פון דער אידישער מלוכה 44
6. דיא לעצטע מלכי ישראל און דיא מפלה פון שמרון 56
7. דאָס רעשטיל יודען 64
8. דיא לעצטע מלכי יהודה 74

דער גלות בבל און דער בית שני.

1. דער גלות בבל 86
2. דאָס אהיים קומען און דאָס נייע ירושלים 92
3. דיא סופרים (אנשי כנסת הגדולה) 103
4. דיא אידען אונטער דיא מלכות מוקדון 109
5. דאָס העלעניזירען מיט געוואַלד אין דער צייט פון אנטיאָכוס עפיפאַנעס 120
6. דיא מכבים (מאַקאַבעער) 128

דיא צייט פון חשמונאים.

1. יונתן און שמעון, דיא ערשטע כהנים פון דיא חשמונאים 140
2. דיא נשיאים, שמעון און יוחנן הורקנוס 150
3. אריסתובול דער ערשטער, ינאי אַלכסנדר און סלמה אַלכסנדרא 162
4. דיא לעצטע מלכים פון דיא חשמונאים 171

דיא צייט פון הורדוס משפחה.

1. הורדוס דער ערשטער 184
2. ארכעלוים און דיא ערשטע רוימישע מנהיגים (פראָקוראַטאָרען) 199
3. אגריפא דער ערשטער 208
4. דאָס פערשפרייט ווערען פון דיא אידען אויף דער וועלט 220
5. אגריפא דער צווייטער 225
6. דיא מלחמה אין גליל געגען דיא רוימער 240
7. חורבן ירושלים 247

פאררעדע

צו דער אמעריקאנער אויסגאבע פון היינריך גרעטץ'ס „געשיכטע פון פון דעם אידישען פאלק".

דאס היסטארישע געפיהל, דאס בעוואוסטזיין פון א היסטארישעם פאלק און דער וואונש צו קענען זיין געשיכטע, איז א בעזאנדערע כאראקטעריסטישע אייגענטהימליכקייט פון דעם אידישען פאלק. שוין אין דיא גאנץ אלטע צייטען, ווען די ציוויליזירטעסטע פעלקער פון דער וועלט האבען נאך גאר קיין אידעע געהאט פון וועלט-געשיכטע, ווען די קונסט פון שרייבען אדער אויסמאהלען מענשליכע געדאנקען דורך געוויסע צייכענס האט זיך נור וואס געהויבען צו ענטוויקלען, ריכטיגער נאך, ווען דיזע קונסט איז נאך געגאנגען אין איהרע קינדער שיכעלעך, האבען דיא גרויסע אנפיהרער פון דעם אידישען פאלק שוין געשריעבען וועלט געשיכטע.

דאס ציוויליזירטעסטע פאלק פון יענע אלטע צייטען, די עגיפטער, האבען צוואר געשריעבען פיעלע ליעדער, געזעצע און ערצעהלונגען, אבער זיי האבען נאך ניט געטרוימט פון געשיכטע, זאגאר ניט פון דער געשיכטע פון זייער אייגענעם פאלק, פון וועלט-געשיכטע, פון דער געשיכטע פון דער ענטוויקלונג און פון דעם פראגרעס פון דער מענשהייט איז גאר קיינע רעדע ניט געווען און האט גאר ניט געקענט זיין.

דאגעגען אבער הויבט זיך אן תורת משה, דער חומש, מיט דער וועלט-געשיכטע, מיט דער געשיכטע פון דעם ערשטען מענשען און זיינע נאכקאמען, דיא דורות נאך איהם. דער נאמען תורה בעדייטעט לעהרע, געזעצע, מאראל, פארשריפטען, ווי זיך אויפצופיהרען אין לעבען. די תורה וואלט אלזא געדארפט זיך אנהויבען מיט געזעצע, חוקים, משפטים, דינים, דאס היסטארישע געפיהל, ריכטיגער נאך, דאס היסטארישע בעדירפניס פון דעם אידישען פאלק אבער האט פעראנלאסט משה רבינו, ער זאל אנהויבען זיין תורה מיט היסטארישע ערצעהלונגען און געשיכטליכע בעשרייבונגען פון דער פערגאנגענהייט.

דאס גאנצע ערשטע בוך, ספר בראשית, בעשטעהט נור פון געשיכטע: פון דער געשיכטע פון דעם ערשטען מענשען, אדם הראשון, פון זיינע קינדער,

II.

פון דעם אנפאנג פון אקערבוי, פיהצוכט, מוזיק און האנדווערקע. יבל איז גע־ווען דער פאטער פון נאמאדען און פיהציכטער. „אבי כל יושב אהל ומקנה". זיין ברודער יובל איז געווען דער פאטער פון אלע מוזיקער: „אבי כל תופש כנור ועוגב". תובל קין איז געווען דער פאטער פון אלע מעכאניקער: „לוטש כל חרש נחשת וברזל". שפעטער דערצעהלט אונז דאס זעלבע ספר בראשית פון דעם מבול, פון פאטער נח מיט זיין תיבה. און ווי ער איז געווארען דער ערשטער פלאנצער פון דעם וויינשטאק און ווי ער האט אויסגעפונען די זאנ־דערבארע קראפט, וועלכע געפינט זיך אין וויין. ווייטער ווערט דערצעהלט פון דעם דור הפלגה, פון דעם ערשטען גרויסע געביידע, דעם טהורם פון בבל, און פון דעם ענטשטעהען דער פערשיעדענע שפראכען. שפעטער דערצעהלט אונז דאס זעלבע בוך פון דעם אור־פאטער פון דעם אידישען פאלק, פון אברהם אבינו, פון זיינע וואנדערונגען אין פערשיעדענע לענדער, פון די קריעג, וועלכע ער האט געפיהרט און פון זיינע זיעגע איבער די קעניגע פון ווייטע לענדער. דאס 14טע קאפיטעל פון בראשית, וועלכעס הויבט זיך אן מיט „ויהי בימי אמרפל מלך שנער," איז א קאפיטעל פון דער וועלט־געשיכטע. דיא געבורט פון ישמעאל, פון עשו און יעקב, די גרינדונג פון דעם שפעטערען קעניגרייך ארום און פון אנדערע קעניגרייכע און פירסטענטהימער, זיינען קא־פיטלעך פון דער וועלט־געשיכטע.

עס איז וואהר, אז ווייטער בעשעפטיגט זיך דאס בוך בראשית נור מיט דער געשיכטע פון דעם אידישען פאלק, אבער אימער נור מיט געשיכטע.

דאס צווייטע בוך פון תורת משה, ספר שמות, הויבט זיך ווידער אן מיט דער געשיכטע פון דעם אידישען פאלק און עס ווערט פארטגעזעצט ביז צום 20טען קאפיטעל, ווען עס הויבען זיך שוין אן געזעצע, חוקים, משפטים און מאראל לעהרען, אבער אויך דיעזע געזעצע און לעהרען ווערען פון צייט צו צייט אונטערבראכען מיט היסטארישע ערצעהלונגען פון דיא וואנדערונגען פון דעם אידישען פאלק אין דער מדבר.

אין די פאלגענדע ביכער: ויקרא, במדבר און דברים, געפינען מיר די־זעלבע ארדנונג אהן דעמזעלבען פלאן. געזעצע, פארשריפטען און מאראלישע לעהרען, אונטערבראכען און דורכגעפלאכטען מיט היסטארישע ערצעהלונגען. מען קען גאנץ פעסט בעהויפטען, אז דער הויפט כאראקטער פון תורת משה איז געשיכטע. אנפאנגס וועלט־געשיכטע און שפעטער נור די געשיכטע פון דעם אידישען פאלק. נאך מעהר, דער הויפט גרונד פון פיעלע מצות, חוקים ומשפטים איז א היסטארישער. די הויפט אידישע יומים טובים זיינען היס־טאהישע ערציינערונגען. לא תתעב מצרי, כי גר׳ היית בארצו, איז א היסטארישע עראינערונג. „לא תתעב אדומי, כי אחיך הוא", איז ווידער געגרינדעט אויף א היסטארישען פאקט.

די הייליגע שריפט נאך תורת משה, די ביכער יהושע, שופטים, שמואל

III.

און מלכים, זיינען היסטאָרישע ווערק. זיי בעשטעהען אין גאנצען פון דער געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק און פון זיינע בעציהונגען פון די פעלקער ארום. זיי גיבען אונז א דאָפּעלטע געשיכטע: די געשיכטע פון פּאָליטישע און עקאָנאָמישע בעגעבענהייטען און די געשיכטע פון דעם אינערען לעבען פון דעם פאָלק, פון זיין וועלט אנשויאונג, פון זיינע זיטען און געברויכע און פון זיינע געפיהלע. זיי דערצעהלען אונז פון דעם פּאָליטישען לעבען פון דעם אידישען פאָלק און דער צייט פון דער אידישער רעפּובליק, בימי שפוט השופטים, פון זייערע קריעגע און זיעגע, פון די וועלטליכע שופטים אָדער פּרעזידענטען און פון די גייסטליכע שופטים אָדער פּרעזידענטען, אנפיהרער פון דעם אידישען פאָלק, ווי עלי און שמואל. זיי דערצעהלען אונז פון א פרוי אלס פּרעזידענט פון דער אידישער רעפּובליק — דבורה: „והיא שופטת את ישראל בימים ההם". דאָס איז א וואהרע, רעגעל רעכטע פּאָליטישע געשיכטע. זיי שילדערען אָבער אויך דאָס פאָלקס־לעבען און דאָס פּריוואט לעבען פון דעם אידישען פאָלק. די ערצעהלונגען פון מיכה מיט דעם שבט דן, פון דער פלגש בגבעה און די ערצעהלונגען פון דעם קליינעם בוך ר ו ת זיינען וואהרע, געטרייע בילדער פון דעם פאָלקס לעבען. די ביכער שמואל און מלכים דער־צעהלען די געשיכטע פון דער אידישער פעראייניגטער און געטהיילטער מאָ־נארכיע.

אז אויסער דיעזע ביכער, האָבען זיך געפונען נאָך אנדערע היסטאָרישע ביכער ביים אידישען פאָלק, בעווייזען אונז פיעלע נעמען פון היסטאָריקער פון יענע אַלטע צייטען, ווי ספר גד הנביא, ספר עידו החוזה, דברי הימים למלכי ישראל און דברי הימים למלכי יהודה. דיעזע היסטאָרישע ביכער זיי־נען צוואר פערלאָרען געגאנגען, עס איז פון זיי געבליבען נור דער נאָמען, אָבער דאָס בעווייזט דאָס היסטאָרישע בעוואוסטזיין פון דעם אידישען פאָלק.

ווען מיר זאָלען בעטראכטען די ציוויליזירטעסטע פעלקער פון יענע צייטען, די פעניציער און די גריכען, וועלען מיר געפינען, אז אין דער צייט, ווען עס האָבען געשריעבען היסטאָרישע ווערק שמואל, גד הנביא, עידו החוזה און אנדערע, האָבען די פעניציער און גריכען נאָך קיין אידעע געהאַט, וואָס עס הייסט געשיכטע. דער גרויסער גריכישער דיכטער האָמער האָט געשריעבען נור געדיכטע. ער האָט בעזונגען דעם טראָמאנישען קריעג, אָבער ער האָט קיין געשיכטע געשריעבען.

פון שרייבען געשיכטע, פון קענען זייער געשיכטע, פון וועלען וויסען זייער געשיכטע, האָבען געוואוסט נור אידען. די בעריהמטע אידישע נביאים, די ערהאבענע מאָראל פּרעדיגער פון דעם אידישען פאָלק: ישעיה, ירמיה, הושע, עמוס, יחזקאל און אַלע אנדערע האָבען צוואר געפּרעדיגט נור מאָראל און האָבען געלערענט נור גוטע זיטען, אָבער אין דער זעלבער צייט האָבען

IV.

זיי אויף געלערנט און געשריעבען געשיכטע. פיעלע קאַפּיטלעך פון ישעיה, הושע, ירמיה, עמוס, מיכה, זכריה און אַנדערע נביאים ענטהאַלטען נור היסטאָרישע ערצעהלונגען. מיר לערנען פון זיי די געשיכטע פון דעם גרויסען ערֹאָבער ער סנחריב, פּרעה נכו, תרהקה מלך כוש, נבוכדנאצר און אַנדערע הערשער. נור פון דער ביבעל, נור פון דער הייליגער שריפט האָט די ציוויליזירטע וועלט געוואוסט פון דיעזע הערשער און פון זייערע עראָבערונגען. ערשט אין דער נייעסטער צייט האָבען היסטאָרישע פאָרשער אויסגעפונען פיעלע דאָקומענטען, וועלכע בעשטעטיגען די היסטאָרישע פאַקטען פון דער ביבעל. ווען ניט די ביבעל, וואָלטען מיר ביז אויף היינטיגען טאָג ניט געוואוסט פון יענע נאַפּאָלעאָנס פון די אַלטע צייטען.

די ביבעל האָט געוויזען דעם וועג פראַנצויז באָטהאַ, דעם ענגלענדער הענרי לאַיארד, דזשאָרדזש סמיטה און אַלע אַנדערע, וואו צו זוכען און וואו צו געפינען די היסטאָרישע דאָקומענטען און מאָנומענטען פון יענע גאַנץ אַלטע צייטען. דאָס אידישע פאָלק האָט זיך שטענדיג אינטערעסירט מיט זיין אייגענער געשיכטע און מיט דער געשיכטע פון די פעלקער אַרום איהם. ביים אידישען פאָלק איז עס געוועזן א וואהרעס בעדירפנים צו קענען זיין געשיכטע און די וועלט געשיכטע.

נאָך דעם חורבן בית ראשון איז דיעזעס היסטאָרישע געפיהל צוואר אונטערבראָכען געוואָרען אויף אַ קורצע צייט, אָבער קוים זיינען זיי צוריק געקומען פון גלות בבל, האָבען זיי ווידער אָנגעהויבען זיך צו בעשעפטיגען מיט געשיכטע. די ביכער עזרא, נחמיה, דניאל און דברו הימים זיינען היסטאָרישע ווערק. אויסער דעם זיינען אין יענער צייט אָנגעשריעבען געוואָרען פיעלע האַלב היסטאָרישע, האַלב פאַנטאַסטישע ביכער, וועלכע אידען האָבען צוואר ניט אָנגענומען, אַנדערע פעלקער אָבער האָבען זיי אָנגענומען אַלס היסטאָרישע ווערק און האָבען זיי גערופען „אַפּאָקריפי”, פערבאָרגענע שריפטען, ניט פערעפענטליכע היסטאָרישע ביכער, ווי דער צווייטער טהייל פון עזרא, די דריי ביכער פון די מכבום אָדער מאַקאַבעער און אַנדערע קלענערע ערצעהלונגען.

דאָס היסטאָרישע געפיהל ביי אידען איז קיין מאָל ניט פערלאָשען געוואָרען. זאָגאר אין די צייטען פון דעם גרעסטען אונגליק פאר דעם אידישען פאָלק, נאָך דער צושטערונג פון דעם בית שני דורך דעם רוימישען קייזער טיטוס, האָט דער געלערנטער יאזעפוס־ פלאוויוס אָנגעשריעבען די געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק ביז אין זיין צייט.

עס איז אַ מערקווירדיגער פאַקט, אז אין דער צייט, ווען יאזעפוס פלאוויוס האָט אָנגעשריעבען זיין געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק, האָבען די גריכען שוין לאנג געהאט זייערע פילאָזאָפען: סאָקראַטעס, פלאטא, אריסטאָטעלעס און אַנדערע, אָבער קיין געשיכטע. די רוימער האָבען געהאט גרויסע הערשער, קלוגע געזעצגעבער, בעריהמטע אדוואָקאַטען, בעגייסטערטע פערטהיידיגער פון

V.

דעם פאָלק, טאַפּפערע גענעראַלען, גרויסע דיכטער, אָבער קיין געשיכטע און קיינע געשיכטע שרייבער. דער ערשטער רוימישער געשיכטע שרייבער, טיטוס ליוויוס, וועלכער האָט ווירקליך אָנגעשריעבען די געשיכטע פון רוים, האָט געלעבט אין דער זעלבער צייט פון יאָזעפוס פלאַוויוס און עס איז נאָך א פראַגע, וואר עס האָט פריהער געענדיגט זיין געשיכטע.

מען רופט דעם גריכישען היסטאָריקער הערעדאָטאָס „דער פאָטער פון דער געשיכטע”. דאָס איז אָבער גרונד פאַלש. דער פאָטער פון דער געשיכטע איז געווען משה רבינו, וועלכער האָט אָנגעשריבען א וועלט־געשיכטע טויזענד יאָהר פריהער, איידער הערָאדאָטאָס איז געבאָרען געוואָרען. דאָס אידישע פאָלק איז געווען א היסטאָרישעס פאָלק פיעלע הונדערטער יאָהרען, איידער עס איז נעקומען אין דעם קאָפּ פון א גריכישען דענקער צו שרייבען געשיכטע.

מיט יאָזעפוס פלאַוויוס איז געשטאָרבען דער לעצטער גרויסער אידישער היסטאָריקער פון די אַלטע צייטען. עס איז אָבער געשטאָרבען נור דער היס־טאָריקער, ניט דאָס היסטאָרישע געפיהל און ניט דאָס בעדירפניס פון היס־טאָרישע קענטניסע. דאָס לעבען פון דעם אידישען פאָלק האָט זיך געענדערט. די געגענוואַרט איז געוואָרען דונקעל און טרויעריג. אין יעדען לאַנד האָבען די דאָרטיגע אידען געלעבט אונטער אַנדערע אומשטענדע, אונטער אַנדערע פער־העלטניסע. פון אַן אַלגעמיינער געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק האָט קיינע רעדע געקענט זיין. אידען זיינען צו זעעט און צושפּרייט געוואָרען איבער אַלע לענדער פון דער דאַמאַלס בעקאַנטער וועלט. דאָס גייסטיגע לעבען פון דעם אידישען פאָלק האָט זיך קאָנצענטרירט און אויסגעדריקט אין דער שולע, אין בית המדרש, אין דער אַקאַדעמיע פון געזעץ קענטניס און געזעץ וויסענשאַפט, מיט אַנדערע ווערטער, אין דער משנה, אין דער גמרא און אין די מדרשים.

דאָס היסטאָרישע געפיהל פון דעם אידישען פאָלק איז אויך דאַן ניט אנשלאָפען געוואָרען. עס האָט זיך אויסגעדריקט און עס האָט געקלונגען העלל און לויט אין דיזער נייער ליטעראַטור. מיר געפינען אין תלמוד און אין די מדרשים. פיעלע היסטאָרישע פאַקטען, פיעלע היסטאָרישע געדאַנק־טעג. פיעלע בעשטימונגען פון דעם תלמוד זיינען געגרינדעט אויף היסטאָרישע בעגעבענ־הייטען. דער חכמי התלמוד האָבען אויסגעפונען פיעלע אַלטע היסטאָרישע דאָקומענטען, וועלכע זיי פלעגען רופען מגלות סתרים, פערבאָרגענע ראָללען אָדער שריפטען. די מסכתא אבות אָדער פרקי אבות הויבט זיך אָן מיט דער שלשלת הקבלה אָדער די געשיכטע פון דער אידישער טראַדיציאָן. „משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים”. וואו און ווען מען האָט נור געקענט, האָט מען אויסגעפאָרשט און פערצייכענט היסטאָרישע פאַקטען. ווען מען האָט עס ניט געקענט, האָט מען זיך בעשעפטיגט מיט דער אַלטער גע־שיכטע, מען האָט געזאַמעלט לעגענדען, זאָגען און ערצעהלונגען פון די וועלט־צייטען און מען פלעגט זיי איבערגעבען דעם פאָלק אם שבת און אין די ימים

טובים. שפּעטער האָט מען זיי פערשריעבען אלס הגדות פון דעם תלמוד און אין די מדרשים.

די גרויסע מענער פון דעם אידישען פאָלק, די חכמי התלמוד, פלעגען אָפט פיהרען דעבאַטען און געזעץ שטרייטיגקייטען איבער היסטאָרישע בעגעבענהייטען. יעדער האָט געזוכט מיטלען און וועגען, ווי אזוי די תורה, די אַלטע לעהרע און די געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק זאָל ניט פערגעסען ווערען. יעדער האָט געזוכט צו בעשעפטיגען דעם גלויבען, צו פערשטאַרקען דאָס אידישע נאציאָנאַל געפיהל און אויפרעכט צו האַלטען די אידישע האָפנונגען אויף א בעסערע צוקונפט.

עס האָט זיך געבילדעט א סאָרט אריסטאָקראַטיע. מען האָט אָנגעשריבען א ספר יוחסין. יעדער איד, וועלכער האָט נור געקענט, האָט געזוכט צו בעקומען א יחוס בריעף, א בעוויז, אז ער קומט ארויס פון בעוואוסטע עלטערען, אז ער איז א היסטאָרישע פערזאָן.

דער תלמוד און די מדרשים גיבען איבער ניט נור היסטאָרישע פאַקטען פון זייערע צייטען, זיי שפּיעגלען אויך אָפּ דאָס אינערע לעבען פון דעם אידישען פאָלק, זיינע פריידען און זיינע ליידען, זיין ווירקונג און זיין שטרעבען, זיינע וועלט אנשויאונגען און זיינע האָפנונגען. דער תלמוד און די מדרשים זיינען וואהרע, עכטע היסטאָרישע ווערק, אויסגעמישט מיט ביבעל ערקלעהרונגען און געזעץ בעשטימונגען. די שול, דאָס בית המדרש, איז געוואָרען דער פּלאַץ, וואו דאָס אידישע פאָלק האָט געקענט בעפרידיגען זיין בעדירפניס פון היסטאָרישע קענטניסע.

דיא צייטען אָבער זיינען אימער ערגער געוואָרען פאַר אידען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען פערפאָלגונגען, אונטערדריקונגען, פעראַכטונגען און בעליידיגונגען. אידען האָבען געמוזט אויסוואַנדערען פון לאַנד צו לאַנד און ארומוואַנדערען פון פאָלק צו פאָלק. דאָס קריסטענטהום איז געוואָרען אימער מעכטיגער און עס האָט געשטרעבט אָפּצונעהמען די וועלט. דאָס יודענטהום איז איהם געוואָרען א דאָרן אין אויג. די געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק איז געוואָרען די געשיכטע פון זייערע ליידען, שמערצען, פערפאָלגונגען און ערנידערונגען.

דאָס בוך „שבט יהודה" פון רבי שלמה אבן ווירגא איז דאָס בעסטע היסטאָרישע ווערק פון יענע צייטען פון מיטעל אַלטער. אין דער צייט פון די קרייצציגע זיינען ווילדע, פאַנאַטאַזירטע, באַרבאַרישע באַנדען אָנגעפאַלען אויף פיעלע אידישע געמיינדען אין פערשיעדענע לענדער און האָבען גערויבט און געמאָרדעט אידען אָהן שוינונג און אָהן ערבאַרמען. די לעהר־שולען, די בתי מדרשים, האָבען געמוזט געשלאָסען ווערען. אידען האָבען דערצעהלט די געשיכטע פון זייערע ליידען אין קנות, אין סליחות, און תפלות און פיוטים.

דער געלערנטער לעאָפּאָלד צונץ האָט אויסגעפאָרשט דיעזע אידישע

VII.

תפלות פון די שפּעטערע צייטען און האָט בעוויזען, ווי יעדע סליחה, יעדע קנה און פיעלע תפלות זיינען פערפאַסט געוואָרען אלס היסטאָרישעס מאָנומענט, אלס עראינערונג פון א טרויעריגער בעגעבענהייט פון דער געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק. די בעוואוסטע קנה „שאלי שרופה באש לשלום אבליך" איז פערפאַסט געוואָרען פון רבי מאיר מרויטענבורג אין דעם 13טען יאָהרהונדערט איבער די ספרי תורות, וועלכע די קרייצפיהרער האָבען פערברענט אין פיעלע שטעדט אין דייטשלאַנד. די תפלה „אב הרחמים" איז פערפאַסט געוואָרען אין דער זעלבער צייט.

אלס היסטאָרישע עראינערונג פון שפּעטערע צייטען האָבען מיר די סליחות לכ' סיון, וועלכע בעשרייבען דאָס אידישע מאַרטירערטהום אין 1648—1649 אָדער גזירת ת"ח אונטער באָגדאַן כמיעלניצקי.

אידען זיינען איינגעשלאָסען געוואָרען אין גהעטאָס און זייער איינציגער טרייסט, זייער איינציגע פרייד און האָפנונג איז געבליבען זייער אַלטע ליטע־ראַטור. דאָס היסטאָרישע געפיהל איז אָפּגעשוואַכט געוואָרען, אָבער ניט אָפּגע־שטאָרבען. געלערנטע אידען האָבען צוואר געשריעבען ביכער נור איבער גע־זעצע, דינים און מנהגים, אָבער אין די פאָררעדען און איינלייטונגען צו דיעזע ספרים געפינט מען גאַנץ אָפט וויכטיגע היסטאָרישע פאַקטען. מען דאַרף זיי נור זאַמלען. מען דאַרף זיי זוכען, מען דאַרף זיי אויסזיפען און אויסקלייבען. דאָס איז קיין לייכטע ארבייט. מען מוז זיך גיבען פיעל מיה, מען מוז האָבען פיעל געדולד אום צו זאַמלען אַלע דיעזע דאָקומענטען, אַלע דיעזע שריפטען, אַלע דיעזע פאַקטען און עראינערונגען.

די פערפאָלגונגען און אונטערדריקונגען האָבען נאָך מעהר צו זעעט און צושפּרייט דאָס אידישע פאָלק. דאָס צוזאַמענשטעלען פון א געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק איז געוואָרען נאָך שווערער. די אידען פון יעדען לאַנד האָבען גע־האַט זייער אייגענע געשיכטע.

מיט דעם אָנפאַנג פון דעם 17־טען יאָהרהונדערט איז געקומען א נייע צייט פאַר די מענשהייט. די פעלקער האָבען אָנגעהויבען צו פאָדערען פריי־הייט און גלייכהייט. די פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן און די קריעג, וועלכע נאַ־פּאָלעאָן דער ערשטער האָט געפיהרט, האָבען פערברייטעט ליכט און פרייהייט אין אַלע ציוויליזירטע לענדער. אויך אידען האָבען אָנגעהויבען צו פאָדערען מענשען רעכטע, און אויך בירגער רעכטע. דאָס היסטאָרישע געפיהל און דאָס היסטאָרישע בעדירפנים פון דעם אידישען פאָלק האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון זייער שווערען היפּנאָטישען שלאָף און האָבען אָנגעהויבען צו פאָדערען א גע־שיכטע, אַן אַלגעמיינע אידישע געשיכטע פון די אַלטע ביז אין די נייע צײ־טען.

פיעלע אידישע געלערנטע האָבען דאַן פּרובירט אָנשרייבען געשיכטע

VIII.

ביכער אָדער וועניגסטענס געשיכטליכע ביכער, היסטאָרישע שריפטען. פאָלשטענדיג געלונגענע, א גוטע, ריכטיגע, וויסענשאפטליכע געשיכטע האָט אָבער אָנגעשריעבען נור איינער — רבי הירש גרעטץ אָדער פּראָפעסאָר היינריך גרעטץ.

היינריך גרעטץ האָט אם בעסטען געקענט די קוועללען, פון וועלכע מען קען שעפּען מאַטעריאַל פאַר די געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק. ער האָט אויסגעלערנט און אויסגעפּאָרשט אַלע גריכישע און לאַטיינישע שריפטען, וואו עס ווערען דערמאָהנט פאַקטען פון דער אידישער געשיכטע. ער איז געווען גוט בעקאַנט מיט דעם תלמוד און מדרשים. ער האָט גוט געקענט די גרויסע אידישע ליטעראַטור, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט נאָך דעם תלמוד און דערביי האָט ער אויך גוט געקענט די ליטעראַטורען פון אַנדערע פעלקער, וועלכע האָבען אירגענד וועלכען בעצוג אויף אידען און יודענטהום.

היינריך גרעטץ האָט אָנגעוויזען, ווי צו פערשטעהן דעם תלמוד און די מדרשים, ווי זיי צו „לערנען", ווי זיי צו קענען און ווי אזוי אויסצוגעפינען דעם היסטאָרישען זינן, די היסטאָרישע בעדייטונג און דעם היסטאָרישען ווערטה פון די פערשיעדענע שולען, פערשיעדענע מיינונגען און פערשיעדענע שטרעבונגען פון די חכמי התלמוד, פון די גרויסע גייסטער פון דעם יודענטהום אין די פיער־פינף יאָהרהונדערטע נאָך דעם חורבן בית שני.

ווער עס האָט קיין געשיכטע געלערנט, דער מאַכט געוועהנליך צוויי גרויסע פעהלער. ערשטענס, ווען ער לערנט דעם תלמוד און ער געפינט דאָרט: „אמר רבי יהושע", „אמר רבי אליעזר", „בית הלל אומרים", „בית שמאי אומרים", שטעלט ער זיך פאָר, אז דאָס זיינען געווען נור „זאָגער", באַנקקוועטשער, אַקאַדעמיקער, וועלכע האָבען געשטעלט געוויסע פראַגען נור אום צו קענען זיך מפלפל זיין, אום צו דעבאַטירען, אום ארויסצואווייזען זייערע קענטניסע. פון דער וועלט, פון דעםווירקליכען לעבען, פון די פּאָליטישע, רעליגיעזע און סאָציאַלע שטרעמונגען און שטרעבונגען פון זייער צייט האָבען זיי גאָר קיינע אידעע געהאַט. היינריך גרעטץ ווייזט אונז, אז די חכמי התלמוד זיינען געווען ניט נור „זאָגער", זאָנדערן מענשען, וואהרע מענשען פון בלוט און פלייש, ווירקליכע אָנפיהרער פון זייער פאָלק, וועלכע האָבען טיעף געפיהלט דאָס וואָהל און דאָס וועה פון זייער פאָלק. די צוויי גרויסע שולען, וועלכע מיר רופען געוועהנליך „בית שמאי" און „בית הלל", זיינען געווען די פאָרשטעהער און פערטרעטער פון צוויי שטרעמונגען, פון צוויי אידיש־סאָציאַלע פּאַרטייען. יעדע פאַרטיי האָט עס געווים גוט געמיינט מיט דעם פאָלק און האָט געשטרעבט צו בעווייזען די ריכטיגקייט פון איהר מיינונג דורך געזעץ בעשטימונגען. מיר קענען זאָגען, אז די „בית שמאי", האָבען פאָרגעשטעלט די שטרענג אָרטהאָדאָקסע פאַרטיי און די בית הלל — די ליבעראַלע פאַרטיי. דאָס זעלבע קענען מיר זאָגען פון די אַנדערע גרויסע מענער, די בעלי מחלוקת פון דעם תלמוד.

XI.

רבי עקיבא איז געווען אַן עכטער רעוואָלוציאָנער. ער איז געווען איבער־צייגט, אז ווען אַלע אידען זאָלען זיך פעראייניגען, קענען זיי לייכט אראָפּוואַר־פען פון זיך דעם יאָך פון רוים. ער האָט אויך געווירקט אין דיעזען זינן און האָט אַנגעזאַמעלט אַן אַרמעע פון אַכט און פיערציג טויזענד מאַן און איז געגאַנגען מיט זיי אָפּנעהמען ארץ ישראל. אַלס גענעראַל האָט ער אויסגעקליבען שמעון בר כוכבא, וועלכער האָט געדיענט אין דער רוימישער אַרמעע און האָט אויס־געלערענט די רוימישע קריעגס קונסט. אין תלמוד אין די מדרשים איז דער־מאָהנט דער פאקט פון דער רעוואָלוציאָן אונטער דער גייסטיגער אַנפיהרונג פון רבי עקיבא און אונטער דער מיליטערישער אַנפיהרונג פון בר כוכבא, אָבער ערשט היינריך גרעטץ האָט דיעזע פאקטען בעלייכטעט און וואהר היס־טאָריש בעשריעבען. היינריך גרעטץ האָט אויסגעזוכט די רוימישע קוועללען און די רוימישע בעשרייבונג פון דיעזען קריעג און פון די בלוטיגע שלאַכטען, וועלכע דער טאַפּפערער בר כוכבא האָט געפיהרט. בר כוכבא האָט זיך פער־טהיידיגט ווי א העלד. רבי עקיבא האָט געוואָרבען סאָלדאַטען און האָט בע־שאַפען די נויטהיגע פינאַנסען פאר דעם קריעג. די רוימער האָבען געמוזט בע־ציהען זייער בעסטען גענעראַל אום צו קעמפּפען געגען בר כוכבא.

ערשט ווען מען לעזט די געשיכטע פון דיעזער רעוואָלוציאָן פון היינריך גרעטץ, קען מען פערשטעהן די געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק אין דער ערש־טער העלפט פון דעם צווייטען יאָהרהונדערט נאָך דער קריסטליכער צייט רעכנונג.

איך האָב געבראַכט דיעזע רעוואָלוציאָן נור אַלס ביישפּיעל. היינריך גרעטץ בעלייכטעט און ערקלעהרט היסטאָריש יעדע פעריאָדע, יעדען צייט אבשניט פון דער געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק. ער דערצעהלט ניט נור פאקטען, ער ערקלעהרט דיעזע פאקטען. דער תלמוד און די מדרשים דערצעה־לען נור פון די לײדען און שמערצען פון דעם אידישען פאָלק, היינריך גרעטץ שרייבט זיין געשיכטע.

דער צווייטער, גרויסער פעהלער, וועלכען עס בעגעהען אַלע מענשען, וועלכע קענען ניט די געשיכטע, בעשטעהט דאַרין, וואָס זיי נעהמען פאק־טען, אויסדריקע און ווערטער פון יענע צייטען און פערגלייכען זיי, ערקלעה־רען זיי מיט די בעגריפע, אידעען און אויסדריקע פון אונזער צייט. איך האָב פריהער געברויכט דעם אויסדרוק פון אַן אָרטהאָדאָקסע און ליבעראַלע פּאַרטיי. דאָס זיינען היינטיגע, מאָדערנע אויסדריקע, זיי פּאַסען קוים פאר די בית שמאי און בית הלל. ווער עס לעזט דעם תלמוד אין די מדרשים און וויל זיי ער־קלעהרען מיט היינטיגע בעגריפע און מיט היינטיגען שפּראַך־געברויך, דער מאַכט גרויסע פעהלער, דער פערשטעהט ניט דיא געשיכטע. נור ווער עס האָט געלעזען היינריך גרעטץ'ס געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק, דער איז אים

X.

שטאַנד צו פערשטעהען די פּאַרטייען, די מיינונגען און די וועלט אַנשויאונגען פון יענע אַלטע צייטען.

היסטאָרישע ווערק האָבען געשריעבען פיעלע געלערענטע. דער „צמח דוד" פון רבי דוד גאַנז אין 16טען יאָהרהונדערט. דער סדר הדורות פון רבי יחיאל האַלפּערין אין דעם 14טען יאָהרהונדערט איז אַ גאַנץ וויכטיגעס היסטאָרישעס ווערק. רבי יחיאל האַלפּערין האָט בעזאָנדערס געפיהלט דאָס היסטאָרישע בעדירפנים פון דעם אידישען פאָלק, און דאָך איז דער צמח דוד און דער סדר הדורות קיין געשיכטע. זיי זיינען גוטע כראָניקען, אָבער קיין געשיכטע. דער סדר הדורות בעשטימט צוואר גאַנץ גענוי די צייט נאָך דער אידישער און נאָך דער קריסטליכער צייט רעכנונג, ווען יעדער תנא און יעדער אמורא האָט געלעבט, אָבער נור היינריך גרעטץ ערקלעהרט אונז, וואָס יעדער האָט געווירקט, וואָס ער האָט אויפגעטהאָן און וואָס עס איז געוועזן דער גייסט פון זיין צייט.

היינריך גרעטץ גיט אונז אַ קלאָהרען, דייטליכען בעגריף איבער די פעריאָדע פון דער אידישער געשיכטע אין בבל, איבער דאָס ענטשטעהען פון דעם תלמוד ירושלמי. ער ערקלעהרט אונז די פעריאָדען פון דער אידישער געשיכטע אין שפּאַניען, און פראַנקרייך, אין דייטשלאַנד און אין פּוילען. ער וועיזט אונז די לאַגע פון אידען אין אַלע דיעזע לענדער און זייערע בעציהונגען צו די פעלקער ארום זיי.

היינריך גרעטץ'ס געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק איז אַ גאַנצע, אַ פאָלשטענדיגע, אַ וויסענשאַפטליך היסטאָרישע געשיכטע. זי אומפאַסט אַלע צייטען אין אַלע לענדער, וואו און ווען אידען האָבען געוואָינט, ווי זיי האָבען דאָרט געלעבט, ווי זיי האָבען געליטען און ווי זיי האָבען זיך ענטוויקעלט גייסטיג און מאַטעריאַל. היינריך גרעטץ איז אַן אונפּאַרטייאישער היסטאָריקער. ער איז אַ הייסער אידישער פּאַטריאָט, אָבער ער שעהמט זיך ניט אויסצוזאָגען, וואו אידען האָבען געמאַכט פעהלער. ווי דער אַלטער ישעיה האָט זיך ניט געשעהמט אויסצורופען: „הוי גוי חוטא, עם כבד עון", אַזוי וועיזט אויף גרעטץ אויף פיעלע פעהלער, וועלכע אידען האָבען בעגאַנגען. ער וועיזט אויף אייניגע אידישע מענער, וועלכע זיינען געוואָרען צו שטאָלץ און האָבען געהאַנדעלט פּאַרטייאיש. דאַגעגען האָט ער קיין מורא צו טאַדלען און אויפצואווייזען די אונגערעכטיגקייטען און ניעדערטרעכטיגקייטען פון די געגנער פון דעם אידישען פאָלק. ער האָט ארויסגעזאָגט אַזוי פיעל ביטערע וואהרהייטען די קעניגע און פירסטען פון דייטשלאַנד פון זיין צייט, אַז ער האָט זיך צוגעצויגען פּראָצעסען און אנקלאַגען פון אייניגע הערשער אין דייטשלאַנד און עסטרייך. דער דייטשער שריפטשטעללער היינריך פאָן טרייטשקע איז ארוים געגען היינריך גרעטץ אין די דייטשע צייטונגען מיט געוואַלדען און געשרייען, אַז אידען קענען ניט זיין טרייע בירגער פון דייטשלאַנד. אַלס בעוויז האָט ער גע־

בראַכט גרעטץ׳ס געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק.

פאַר היינריך גרעטץ׳ס אַן אַרטיקעל אין אַ וויענער יאָהרבוך: „די פערדאינגונג דעם אידישען שטאַמעס”, האָט דער אידישער ארויסגעבער געמוזט צאָהלען אַ שווערע געלד־שטראָפע.

היינריך גרעטץ האָט געשריעבען זיין געשיכטע גערעכט, עהרליך, אונפּאַרטייאיש, אלס פאָרשער, אלס דענקער, הויפּטזעכליך אָבער אלס היסטאָריקער. עס איז דאַרום גאָר קיין וואונדער, וואָס זיין געשיכטע איז באַלד איבערזעצט געוואָרען אויף איינינע איירָאָפּעאישע שפּראַכען. אויף פראַנצויזיש און אויף ענגליש איז זיא איבערזעצט געוואָרען אין גאַנצען. אויף רוסיש נור איינינע טהיילע. די רוסישע צענזור האָט מעהר ניט ערלויבט. זיין געשיכטע איז אַנערקענט געוואָרען אלס די בעסטע אידישע געשיכטע פון אַלע עהרליכע קריסטליכע געלערנטע. די אַקאַדעמיע פיר היסטאָרישע וויסענשאַפטען פון שפּאַניען האָט איהם אויפגענומען אלס עהרענמיטגליעד און האָט איהם געשיקט אַן עהרען דיפּלאָם, אָבוואָהל גרעטץ האָט גאָר ניט געשוינט די רעגיערונג פון שפּאַניען און איהר ווילדען פאַנאַטיזמוס.

גרעטץ׳ס געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק איז געוואָרען אַ האַנד־בוך פאַר יעדען דענקענדען אידען, אַ לעהר בוך פאַר זיינע קינדער און אַ ציערונג פאַר זיין הויז. ביי יעדען דענקענדען אידען אין שטוב קען מען יעצט געפינען גרעטץ׳ס געשיכטע ענטוועדער אין אָריגינאַל אָדער אין אַן איבערזעצונג. זייט עס האָט זיך ענטוויקעלט אַ ליטעראַטור אויף אידיש דייטש, האָט מען אָנגעהויבען צו פיהלען דאָס בעדירפניס פון אַן איבערזעצונג פון גרעטץ׳ס געשיכטע אויף אידיש. אין אַמעריקא איז עס געוואָרען אַ נויטהווענדיגקייט פאַר אידען צו האָבען ביי זיך גרעטץ׳ס געשיכטע פון דעם אידישען פאָלק.

אַ. טאַנענבוים.

נאָר די אַלְטֶע צייט.

ערשטעס קאַפּיטעל.

דאָס באַזעצען זיך און ווערען אַ פאָלק.

אַ לאַנד, וואָס ליעגט בּאַ'ם בּרעג פון'ם רוישענדען ים, וואָס האָט אין זיך אי הויכע בּערג, אי טיעפע טהאָלען, מוז שאַפען בּיי די מענשען, וואָס וואָהנען דאָרט, נאָר איין אַנדער מין לעבען, און ווען דאָס לאַנד האָט נאָך אַ פרישע, ריינע, וואַרמע לופט, רעגען ווען מען דאַרף, קעלט און היטץ צו דער צייט, כּמעט גאָר ניט קיין טומאַנען און אַ גערעטעניש אין פירות און תּבואה, מוז שוין דאָס לעבען זיין עפּיס פון אַ העכערער מדרגה. ווער שמייעסט נאָך ווען דאָס פאָלק איז נאָך פון דיא קינדערשע יאָהרען אויפגעצויגען מיט אַ געפיהל אַז עס איז בּעשאַפען געוואָרען צו עפּיס גרויס און דערמיט איז עס אָבּגעטהיילט פון אַלע אַנדערע פעלקער, און זיינע פיהרער זוכען מיט אַלע כחות נאָך מעהר איינצוואָרצלען בּיי איהם דאָס געפיהל און מאַכען דערפון אַ פעסטע איבּערצייגונג, מוז אַזאַ פאָלק בּעקומען זיין אייגענעם כאַראַקטער, וואָס ווערט קיין מאָל ניט פערענדערט.

אַזאַ לאַנד איז געוועזען כּנען, וואָס מען רופט עס איצט פּאַלעסטינאַ, אַ שכנה פון דרום זייט געגען פעניקיען, דאָס מיטעללאַנדישען ים, און דאָס פאָלק וואָס האָט זיך דאָרט באַזעצט איז בּעשטאַנען פון די בּני ישראל. עהדער זיי זענען געקומען אַהין, האָבען זיי אַ סך נסים איבּערגעלעבּט. זיבּציג נפשות זענען זיי אין גאַנצען געוועהן ווען אַ הונגער האָט זיי אַרויסגעטריבּען פון כּנען, וואו זייערע

עלטערן האָבען געוואוינט, קיין מ צ ר י ם. וואו זיי האָבען זיך בעזעצט אין ג ש ן. געהאט זעהר אַ פריינדליכע אויפנאהמע און זיך שטאַרק פאַרמעהרט. פון זיבציג נפשות איז ניך אויסגעוואקסען זיבציג משפחות. וואס האָבען זיך איינגעטהיילט אין צוועלף שבטים. די בני ישראל וואָלטען שוין אויף תמיד געבליבען אין מצרים. ווען עס שטעהט ניט אויף אַ נייער מלך, וואס האָט אָנגעהויבען פאַר זיי מורא האָבען. טאמיר פאַרמעהרען זיי זיך צו פיעל און ווערען צו שטאַרק. און האָט זיי געמאַכט פאַר קנעכט, וואס האָבען געמוזט אַרבייטען מיטן ביטערן שווייס, טראָגען לעהם און ציעגעל און בויען פיראַמידען און גאַנצע שטאָדט. די שווערע אַרבייט וואָלט זיי מיט דער צייט געוועהן אַזוי פאַרגראַבט, אַז זיי וואָלטען געוואָרען גלייך צו ווילדע חיות. ווען ביי די עלטסטע פון זיי לעבט ניט דער זכר פון די הייליגע אבות. פון דעם פרוסטען און פון גאָט אויסגעפרואווטען אַ ב ר ה ם, פון זיין געליעבטען בן יחיד י צ ח ק, פון זיין ענייקעל י ע ק ב, וואס האָט זיך גענוג אָנגעליטען און בעקומען אויך דעם נאָמען י ש ר א ל, און ענדליך פון י ו ס ף. וואס האָט געטהון אַזוי פיעל גוטס דעם לאַנד מצרים, נאָר וואס מעהר פרישער דעם זכר פון דעם אַלעמען איז ביי זיי געוועהן אין האַרצען, מעהר האָבען זיי געקרעכצט אונטער דעם יאָך פון שקלאַוועריי און פון דעם וועטהיג וואס מען האָט זיי בעצאהלט מיט אַזא אונדאַנקבאַרקייט.

אינאיינעם מיט דעם זכר האָט אויך געטליעט ביי זיי אַ פונק פון אמונה אין אַ גאָט וואס האָט בעשאַפען הימעל און ערד און אַלדינג וואס איז דאָרט דאַ, וואס איז אַליין גערעכט און בעשיצט די גערעכטיגקייט און איז ניט אַזוי ווי די אָבגאָטטער ‚אזירים‘ און ‚איזים‘, אָדער אַנדערע רינדער, באָק און קעץ, וואס די מצרים האָבען צו זיי געדיענט. און ווען דער פונק האָט אָנגעהויבען אַ ביסעל זיך אויסצו־לעשען בא פיעלע, וואס צו ליעב דער שקלאַוועריי האָבען זיי פאַרגעסען ווער זיי זענען און פון וואַנען זייא קומען אַרויס, איז דאָך געוועזען אַ קליינער טהייל, און בעזאָנדערס דער שבט ל ו י, וואס האָט זיך פעסט געהאַלטען אין דער אַלטער ירושה פון די אבות. פון דעם שבט זענען אויך אַרויסגעקומען די צוויי ברידער, קינדער פון ע מ ר ם און יו כ ב ד. וואס האָבען ניט דערלאָזט די בני ישראל זאָלען זיך אין גאַנצען אָבבייסען פון זייער גאָט און האָבען מיט זיין ליכטיגער שיין בעלייכטעט דאָס פינסטערניש. דער יונגערער איז געוועהן מ ש ה, דער ערשטער נביא און דער גרעסטער פאָלקסלעהרער, וואס ביי אַלע זיינע מעלות האָט זיך קיינער מיט איהם ניט געקאָנט פערגלייכען אין ענייות. דער עלטערער ברודער אַ ה ר ן האָט געקאָנט שאָנער רעדען, נאָר אויבדיסט האָבען זיי ביידע געאַרבייט ביי פרעהן

ער זאל ארויסלאזען ווייטערע ברידער פון מצרים, ערשט אז די מצרים האבען געזעהן די געטליכע האנד און עס זענען אויף זיי געקומען די צעהן מכות, האט מען זיי ערלויבט צו פערלאזען דאס לאנד. דער ארויסגאנג פון מצרים האט מיט אמאל געמאכט פון קנעכט א פאלק און דאס נייע לעבען פון דעם פאלק איז געוועהן פול מיט וואונדער: דאס שפאלטען פון דעם ים־סוף, דאס ארומדרעהען זיך פיערציג יאהר אין דער מדבר, וואו משה האט זיי צוגעגרייט און געלערנט צו ווערן א פאלק, דיא היילינגע תורה וואס איז געגעבען געווארען אויפ'ן בארג סיני, דער יונגער דור, וואס איז אין דער צייט אונטערגעוואקסען און איז אין גאנצען אבגעוואהנט געווארען פון אלע פעהלער פון דעם אלטערן דור, — דאס אלצדינג האט אויסגעארבייט פון די געוועזענע קנעכט א פריי פאלק, וואס האט זיך מיט זיין אייגענעם כח צוגעשלאגען צו דער אלטער היים, צום לאנד כנען.

נאך דעם טויט פון משה, וואס זיין קבר איז געבליעבען ניט בעקענט, כדי דאס פאלק זאל איהם ניט מאכען פאר א גאט אדער איין אבגאט, האט זיין תלמיד יהושע בן נון, אריבערגעפיהרט די בני ישראל איבער דעם ירדן און מען האט אנגעהויבען נאהנטער זיך צוצוריקען און ארבייטען מ'זאל קאנען אבנעמען דאס לאנד כנען. דער נצחון איבער די צוויי מלכים, סיחון און עוג, פון דער זייט ירדן, האט געשטארקט דאס פאלק, עס זאל זיך מיט מעהר חשק נעהמען ארויסטרייבען די פאלקער וואס האבען געוואהנט פון יענער זייט. דאס באזעצען זיך אין לאנד איז אבער אנגעקומען א סך שווערער ווי דאס איינגעהמען, וואס איז דוקא גרינגער געוועזען, ווייל די בני ישראל זענען געוועזען גראסער אין די צאהל פון די קליינע פאלקערליך, וואס מען האט בעדארפט מיט זיי האבען צו טהון. דאס לאנד כנען איז דאמאלט געוועזען צושטיקעלט אין די האנד פון איין און דרייסיג מלכים, וואס יעדער האט געהאט צו שאפען איבער א שטאדט מיט א פלאץ ארום און איינער מיט'ן אנדערן האבען שטאנדיג געקריעגט. באזא לאגע, אז עס האט זיך נאך אנגעהויבען הארען פון ווייטענס וואס פאר א גרויס פאלק עס געהט פון מצרים, וואס פאר א פסק עס האבען געהאפט די מלכי אמורי פון יענער זייט ירדן און מיט וואס פאר א בטחון עפיס אויף א גאט איז דאס פאלק מנצח און קומט אלע מאל נאהנטער, איז גאר קיין וואונדער ניט וואס אויף אלע איז געפאלען א שטארקער פחד און די איינוואהנער פון פיער שטאדט, וואס מע האט זיי גערופען אנשי גבעון, האבען זיך אליין אונטערגעגעבען און געווארען שקלאווען. אזוי האבען די בני ישראל איינגענומען פיעל קליינע

פאלקער אונ מלכים אין כנען אונ האבען אנגעהויבען הערשען אין דער מיט פונ'ם לאנד אונ אויך אין דרום זייט. ריקען זיך ווייטער קיין צפון זייט — איז שוין געווען א ביסעל שווערער, ווייל דארט זענין דיא איינוואהנער געוועהן זעהר שטארק אונ האבען געהאט גענוג כלי־זין, וואס איז נאר געוועהן אין יענער צייט. עס וואלט אפילו דאס אויך געקאנט געראטהען, ווען די בני ישראל האלטען זיך איינס; עטליכע שבטים האבען זיך אבער אבגעזאגט פון ווייטער מלחמה פיהרען אונ האבען ארויסגעלאזט די שווערד פון דער האנד, כדי זיי זאלען זיך שוין אבּרוהען אויף דעם שטיקעל ערד, וואס זיי האבען דערווייל פערכאפט.

דער ערשטער איז ארויסגעשפרונגען דער שבט יוסף, וואס האט זיך באלד צוטהיילט אויף צוויי שבטים: אפרים און מנשה. זיי זענין ביי זיך זעהר גרויס געוועהן אונ האבען זיך גערעכענט פאר מעהר מיוחסים, ווייל יוסף איז געשטאנען אין מצרים אויף גאר א הויכער מדרגה און פון זיי איז טאקי ארויסגעקומען יהושע, דער איצטיגער פיהרער פונ'ם פאלק. דאריבער האבען זיי זיך צוגענומען דאס בעסטע שטיק לאנד, צווישען די מיטעלסטע בערג, בא דער שטאדט שכם, וואס ליעגט אין א טהאל, צווישען צוויי בערג גרזים און עיבל, וואס איז געוועהן די געבענטשטע געגענד אין גאנצען לאנד אונ האט געדארפט ווערען דיא הויפט־שטאדט פון כנען; עס איז זיי אבער נאך קארג געוועהן אונ אזוי ווי זיי האבען געוואוסט אז זיי האבען אזא צד ווי יהושע אין דער משפחה, האבען זיי זיך אנגעהויבען פאר איהם צו קלאגען אז די צאהל זייערע איז צו גרויס, אז עס איז זיי ענג אונ אז זיי וואלטען בעדארפט נאטהיג האבען נאך דאס פעטע שטיקעלע ערד, וואס ציהט זיך פון הר־אפרים ביז צום בארג תבור. יהושע האט אבער ניט געקוקט אויף דעם וואס דאס זענין זיינע קרובים, ער האט זיך געמאכט ניט וויסענדיג אונ האט זיי געזאגט: אז איהר זענט יוא אזוי פיעל, קאנט איהר אייך אבנעהמען די בערג אונ דעם וואלד, וואס איז דארט. אז זיי האבען קיין ברירה ניט געהאט, האבען זיי זיך שוין געמוזט בעגניגען מיט דעם וואס זיי האבען געהאט אונ זיי זענין געבליבען אויף דעם אייגענעם ארט.

קוקענדיג אויף דעם שבט יוסף, האבען אנדערע שבטים אויך דאס אייגענע געטהון, אונ האבען זיך אבגעזוכט ערטער וואו זיי זאלען קאנען בלייבען. פיער שבטים האבען זיך צושפרייט אין דרום אונ אין מערב זייט, אונ פיער האבען זיך געלאזט ווייטער קיין צפון זייט. די שבטים יששכר, זבלון, אשר און נפתלי זענין ניט געוועזן אזוי איבערגעשראקען ווי אנדערע אונ האבען זיך א שטארקען רוק געטהון ביז

צום שהאל יזרעאל. א טהייל זענין דארט געבליעבען אונ די איבריגע האבען דערגרייכט ר מ ת. וואס איז ביי דער דרום זייט פון דעם הויכען בארג ל ב נ ו ן. דא איז מען אבער געבליבען שטעהן, ווייל האלטען מלחמה מיט דיא כנענים, וואס האבען געהאט אייזערנע רייטוואגען אונ אנדערע בעסטע קריעגסמיטעל, האט מען זיך ניט געפיהלט אין כח. דער שבט יששכר איז צופריעדען געוועהן וואס ער האט געפונען א וואהל פלאץ מיט פאשע פאר די בהמות, האט ער זיך אונטערגעגעבען די כנענים אונ האט געבאנקט נאט וואס מען לאזט איהם צו רוה. דעם שבט זבלון באנגען איז געראטהען זיך צוצושלאגען ביז רמה אונ ניט ווייט פונ'ם בארג תבור אויסבייסען ביי די כנענים א גוט שטיקעל ערד. דיא איבריגע צוויא שבטים, אשר אונ נפתלי, איז עס שוין שווערער אנגעקומען זיך צו געפינען א מקום מנוחה. ווייל זיי האבען געראד אנגעטראפען אויף א זעלכע כנענים וואס האבען פארשטאנען וויא אזוי זיך צו וועהרען אונ בעזאנדערס האט זיך א קעניגשטעלט י ב י ן דער מלך פון ח צ ו ר, וואס עטליכע קליינע קאניגע זענין איהם געקומען צו הילף. אז זייא האבען דאס דערזעהן, האבען זיי באלד געשיקט בעטען יהושען אונ צוזישען דיא איבריגע שבטים האט זיך נאך אזוי פיעל געפונען אחדות. אז זיי זענין באלד געלאפען העלפען זייערע ברידער מיט גרויס גבורה אז יהושע מיט זיין חיל איבערגעפאלען די כנענים אונ באים וואסער מ ר ו ם האבען זיי געהאט א גוטע מפלה. דעמאלט האבען זיך דיא שבטים אשר אונ נפתלי בעפעסטיגט אויף דער ערד אונ זענין געבליבען זיצען בא דער גרעניץ, וואס האט זיי פון צפון זייט אבגעטהיילט פון אנדערע לאנדער.

אין דער איטעגער צייט האבען זיך אנדערע פיער שבטים אבגעזוכט, דורך זייער אייגענער קראפט, ערטער אין דרום-זייט. דעם קליינעם שבט ב נ י מ י ן האבען זייגע נאהענטע קרובים פונ'ם שבט יוסף אבגעגעבען א שמאל אונ ניט געראטהען שטיק ערד, וואס האט פריהער געהערט צו די גבעונים, אונ אליין ווייטער געהען איז איהם זעהר שווער געוועהן, אט פונקט אין דער מיט פונ'ם לאנד האבען זיך געפונען די י ב ו ס י ם, וואס מען האט צו זיי ניט געקאנט צוטרעטען איבער דער פעסטונג צ י ו ן, וואס האט זיי געשיצט, אונ די פעלקער צום ים צו, זענין אויך געוועהן גוט בעוואפענט אונ מען האט נים געטארט מיט זיי זאטשעפען. דעריבער האבען זיך די איבריגע שבטים געמוזט באזעצען נאר אין דרום אונ אין מעריב-זייט אונ דער גראסטער חלק איז אנגעקומען דעם שבט י ה ו ד ה, וואס האט זיך געדעבענט אי צאהל אונ אין כח פארן אלטסטען אונ האט געהאלטען דעם שבט ש מ ע ו ן אונטער זיינע פליגעל

דער ערגסטער גורל איז געפאלען אויפ'ן שבט דן, וואס איז געווען גאנץ קליין און האט זיך, ווי עס שיינט, אפילו ניט געקאנט צושלאגען צו איין עלטערן שבט וואס זאל איהם שיטצען. ער האט זיך געהאלטען נעבען שבט אפרים, נאר אזוי ווי זיי זענען ניט געווען קיין מילדע מחותנים האבען זיי איהם קוים אבגעשפארט אַ קליין פלאץ, וואו ער האט זיך גאר ניט געקאנט ריהרען. די בני דן האבען חשק געהאט זיך צו באזעצען אין טהאל שרון ביז צום ים, נאר פון איין זייט האבען זיי ניט דערלאזט די שטארקע אמורים, און פון דער אנדערער זייט האבען זיי געטריעבען טאקי אייגענע, די שבטים אפרים און בנימין, ביז זיי האבען זיך געמוזט אין גאנצען אוועקלאזען און אבזוכען איין ארט גאר ווייט אין צפון־זייט. די שבטים ראובן און גד האבען זיך נאך גאר פריהר באזעצט פון יענער זייט ירדן.

פון דערסטוועגען האבען זיך אזוי ביסלעך־ווייס די בני ישראל איינגענומען דעם גרעסטען טהייל פונ'ם לאנד, און ניט נאר אַ סך דורות שפעטער, נאר אפילו אין יענער צייט, האט עס געמוזט אויסזעהן נאר ווי אַ נס. עס איז נאך קיין פופציג יאהר ניט אוועקגעגאנגען זייט די מרגלים, וואס מען האט געשיקט אויסזעהן דאס לאנד, זענען צוריקגעקומען מיט אַ געוואלד אַז זיי האבען געזעהן פאר זיך ריזען, מרה־נפש'ניקעס, און פלוצים איז גאר אויף די גבורים אנגעפאלען אַזא שרעק, אַז פיעל פון זיי האבען אליין אנגעבויגען די קאפ און די איבריגע עקשנים האבען געמוזט מיט חרפה און בושה אנטלויפען. דאס האט ביי'ם פאלק אליין אויסגעארבייטעט איין איבערצייגונג אַז טאקי נאר גאט האלט פאר איהם מלחמה און פארדרעהט די מחות פון די שונאים, און מיט שאנע קלינגענדע ליעדער האבען די בני ישראל פער'־תתמ'עט ביי זיך אין הארצען דעם זכרון פון זייער ארויסגאנג פון מצרים, פונ'ם שלעפען־זיך אין דער מדבר און פונ'ם אריינקומען קיין כנען.

נאר ווען אפילו גאר די ארעמסטע שבטים, שמעון און דן, האבען פארט געהאט יעדער וואס ניט איז פאר אַ פלאץ, איז דער שבט לוי געבליבען אין גאנצען אין דרויסען, ווייל משה: וואס האט געוואלט אַז די לוים זאלען דיענען גאט באמת און זאלען ניט זיין ווי די כהנים פון מצרים וואס פלעגען אנקלויבען גרידעס געלד, האט אנגעזאגט זיי זאלען זיך ניט אבגעבען מיט קיין וועלט זאכען און לעבען נאר פון מעשר. צום אנהייב איז זייער בעשטימט ארט געווען אין גלגל, צווישען ירדן און יריחו, דארט איז געשטאנען אַ געצעלט מיט צוויי לוחות

און דארט פלעגט מען מקריב זיין קרבנות. ניט לאנג האט אבער גלגל, וואס איז געלעגען א ביסעל אין א זייט, געקאנט בלייבען דער מיטעלפונקט: אז דאס פאלק האט בעקומען מעהר הזקות און דיא שבטים ראובן און גד האבען זיך אויך איבער־געצויגען א היים פון יענער זייט ירדן, האט מען געמוזט אויסקלויבען איין אנדער ארט פאר דעם נאטעסדיענסט, און אזוי ווי דער שבט אפרים האט שטאנדיג זיך געהאלטען פארן גראסערן מיוחס, איז דער גורל מן הסתם געפאלען אויף דער שטאדט שילה, וואס האט געהערט צו דעם שבט. אהין האט מען איבערגעפיהרט דיא לוחות און דארט האט מען געשטעלט א מזבח, וואו עס פלעגען ברענגען קרבנות גראסטענטהיילס דיא נאהענטע שבטים אפרים, מנשה און בנימין. דארט האט אויך שפעטער געוואהנט דער כהן פנחס בן אלעזר און דארט פלעגען זיך אויפהאלטען פיעל כהנים און לוים, האטש ניט ווענינ פון זיי האבען זיך צו־שפרייט צווישען אלע אנדערע שבטים אין גאנצען לאנד.

דורך דיא בני ישראל האט כנען בעקומען ניט נאר איין אנדער נאמען נאר אויך איין אנדער כאראקטער. עס האט אנגעהויבען הייסען „ארץ ישראל“, דיא היילינע ערד, דיא ירושה פון גאט. דער איבערשטער האט געוואלט אז דאס לאנד אליין זאל שוין איינפליסען זיינע קינדער א ליעבשאפט צו יושר און מוסר, זיי זאלען געדענקען אז נאר מיט מעשים טובים קאנען זיי דערהאלטען דעם כבוד און דעם גלאנץ פון דער ערד, וואס גאט מיט זיין חסד האט זיא זייא געגעבען א מתנה. דיא ערד האט אויסגעשפיען די פריהערינע איינוואוינער, ווייל זיי האבען זיך שטארק פאראונרייניגט מיט דריי זאכען: מיט רציחה, זנות און עבודה זרה. דערפאר איז די ערד געווארען היילינ און דער הימלישער פאטער האט דיא בני ישראל געמאכט פאר שלוחים זיי זאלען אבהיטען דאס היילינקייט עבינ.

אבער ניט דאס גאנצע לאנד איז צוטהיילט געווארען צווישען דיא שבטים. פיעל ערטער זענין נאך געבליעבען אונטער דער מאכט פון דיא פריהערינע איינוואהנערי א ביסעל איז אין דעם שולדינ געוועהן דאס אלטקייט פון יהושען, וואס איז ביי די לעצטע יאהרען ניט געוועהן אזוי פריש ווי משה און האט געמוזט דיא שווערד ארויסלאזען פון דער האנד. נאר נאך מעהר האבען עס געבראכט דערצו דיא שבטים אפרים און מנשה וואס זענין זעהר צופריעדען געוועהן וואס זיי איז אנגעקומען די בעסטע ערד און האבען ניט געלאזט מעהר מלחמה האלטען. אזוי איז זיך יעדער שבט געווארען א בעל הבית פאר זיך און מיט איינענע כחות האט שוין קיינער ניט געקאנט רעכענען עס זאל געראטהען אנצוהייבען א קריעג.

דערפֿאַר איז געבליבען ניט בּײַ די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל די גאַנצע שטרעקע בּײַ'ם יַם פֿון עַזָה, אָדער נַחַל מִצְרַיִם, בּיז עַכּוֹ. דאָס שטיק לאַנד פֿון עַכּוֹ בּיז צוֹר און צידון איז שפּעטער אויך ניט אַרונטער אונטער זייער מֶמְשָׁלָה: די צָפוֹן־זייט האָט געהערט צו די פֿעניקיער. און די דָרוֹם־זייט—צו די פְּלִשְׁתִּים. אַזוי האָבען פֿיעל שְׁבָטִים געמוזט זיין נאָהענטע שְׁכֵנִים מיט די געצענדיענער אָדער פֿאָקי וואָהנען צווישען זיי און די יְבוּסִים זענען געוועזען ווי אַ וואַנד, וואָס האָט אָבגעשיידט די שְׁבָטִים פֿון יְהוּדָה און שִׁמְעוֹן, וועלכע האָבען געלעבט אינאיינעם מיט אַזעלכע ווילדע פֿעלקער, וואָס פֿלעגען איבערליגען אויף דיא וועגען באַפֿעוען מענשען.

יְהוֹשֻׁעַ'ס שִׂמְחָה, וואָס ער האָט דערלעבט צו זעהן ווי עס איז מְקוּיָם געוואָרען די הַבְטָחָה פֿון גאָט, אַז ער וועט זיינע קינדער אַריינפֿיהרען קיין כְּנַעַן, איז איהם פֿאַר'ן טוידט פֿאַרשטערט געוואָרען, ווייל נאָר איין העלפֿט פֿונ'ם לאַנד איז אַריין צו זייא אין דיא האַנד אַריין און ער האָט מוֹרָא געהאַט טאָמער מאַכען די שׂוֹנְאִים יַד אַחַת און מען צושטערט מיט אַמאָל זיין גאַנצע אַרבּייט. עס האָט איהם נאָך געמוזט מעהר וועה טהון, ווען ער האָט זיך דערמאָהנט, אַז ער האָט ניט קיינעם וועמען איבערצוגעבען די קאָמאַנדע, אַז עס איז ניטאָ אַזאַ פֿיהרער, וואָס אַלע שְׁבָטִים זאָלען פֿאַר איהם דֶרֶךְ אֶרֶץ האָבען, און בּעזאָנדערס דער שטאָלצער שֵׁבֶט אֶפְרַיִם. אַזוי איז יְהוֹשֻׁעַ געשטאָרבען און האָט איבערגעלאָזט זיין פֿאָלק איין איינציגע יְרוּשָׁה—דאָס איז דיא האָפֿנונג, אַז מיט דער צייט וועט דאָס לאַנד אין גאַנצען בּלייבען זיינס. דיא שְׁבָטִים זענען דעמאָלט געוועזען אין אַזאַ צודרעהטען מַעֲמָד, אַז זיי האָבען אַפִילוּ ניט פֿערשטאַנען וועמען זיי האָבען פֿערלאָרען, זיי האָבען איהם ניט בּעוויינט און ניט אַזוי געכאַפּט צו ערפֿילען דיא האָפֿנונג מיט וועלכער יְהוֹשֻׁעַ האָט צוגעמאַכט דיא אויגען.

מען דאַרף ניט פֿאַרגעסען, אַז ווי פֿיעל פֿעלקער עס האָבען געוואָהנט צווישען די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אָדער אַרום זיי, זענען זיי אַלע געוועזען זיי דַם־שׂוֹנְאִים, זיי האָבען אַפִילוּ ניט פֿערשטאַנען וואָס פֿאַר אַ חִלּוּק איז צווישען זיי און דעם נייעם פֿאָלק, זיי האָבען נאָך ניט געוואוסט אַז בּײַ דעם פֿאָלק איז דאָ עפּיס נאָר אַ נייע תּוֹרָה וואָס הייסט צושטערען זייערע אָבגעטער, צוברעכען זייערע מִזְבְּחוֹת און מאַכען אַ תֵּל פֿון זייער גאַנצער עֲבוֹדָה זָרָה; נאָר אויף אַזוי פֿיעל האָבען זיי זיך געשטויסען, אַז מען דאַרף פֿיינד האָבען מענשען וואָס פֿאַלען אָן און געהמען צו אַ שטיק לאַנד. וואָס־זשע האָבען געקענט טהון די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל געגען אַזאַ אָפּענער אָדער

געהאלטענער שנאה; אדער שלאגען זיך אז דאס בלוט זאל רינען, אדער פערבייסען מיט די ליפען און מאכען א שווייג. אויף מלחמה האבען זיי זיך ניט געקאנט ענטשליסען, ווייל מיט יוזעפ'ס טויט איז אויך אבגעשטארבען זייער אחדות און גבורה; אודאי האבען זייא געמוזט זוכען אלע וועגען אויף שלום. די כנענים און די פהעניקיער, וואס האבען נאר געוואלט פריי און רוהיג פיהרען זייער האנדעל, זענען דערפון בזקא צופרידען געוועהן; נאר די שכנים ביי דער גרעניץ, ווי די פלשתים, אדומים, עמונים און מואבים, האבען אנגענומען דעם שלום ניט מיטן גאנצען הארץ און האבען זיך שטאנדיג נאר געזוכט און געטשעפעט.

די בני ישראל האבען אבער ערנסט געמיינט דעם שלום. ווייל דאס שטיקעלע מנוחה, נאך לאנג בידערווען און נע ונד זיין, איז ביי זיי זעהר טהייער געוועהן. צווישען פיעל שבטים און אנדערע פעלקער איז געווארען אזא גרויס פריינדשאפט אז זיי האבען זיך אנגעהויבען משדך זיין איינער מיט דעם אנדערן. דאס פערשטעהט זיך, אז מען ווערד א ביינע נאהענטע מחותנים, הייבט מען זיך אן צוצוקוקען ווי אזוי יענער לעבט, ווי ער פיהרט זיך. און אזוי ווי די תורה איז נאך ניט געוועהן שטארק בעפעסטיגט צווישען זיי, די לוים האבען זיך ארעם און עלענד ארומגעשלעפט, היינט דא און מארגען דארט און דרך ארץ פאר זיי האט מען קארג געהאט האבען די בני ישראל גיך זיך אבגעלערנט אלע מדות פון די געצענדיענער און ביילעבעווייס האבען זיי אנגעהויבען אמונה צו קריגען אין זייערע אבגעטער. און מיט דער צייט האט מען שוין אויף אלע הויכע בערג, אדער צווישען די געדיכטע ביימער, געקאנט געפינען זיילען, מצבות, צום זכר פון די פהעניקישע גאטער בעל (אדאנים), דעם גאט פון דער זונן, אדער עשתרות (אסטארטע), דעם גאט פון דער לבנה. און א חוץ דעם פלעגט מען אין יעדער ארענטליכער שטוב האלטען תרפים: געצענבילדער אין געשטאלט פון מענשען, כדי זייער זכות זאל בייששטעהן דעם בעל הבית און דעם גאנצען הויזגעזינד.

מען קאן אפילו ניט זאגען אז די בני ישראל האבען אין גאנצען פערגעסען ווער זיי זענען: בייא פיעל פון זיי אין הארץ האט נאך געלעבט דער זכר פון די נסים וואס גאט האט מיט זייערע עלטערן געטהון און איין דור פלעגט איבערגעבען דעם אנדערן דיא וואונדער פון יציאת מצרים; א חוץ דעם פלעגען זיך אפט די לוים ארויסשטעלען מיט צארפע ווערטער און שטראפען דעם עולם ער זאל געדענקען זיין שרש און זאל זיך ניט לאזען אראבפיהרען פונם גלייכען וועג. עס האט אבער ווענג געהאלפען, ווייל, ערשטענס, איז שוין טאקי געוועהן שווער זיי אבצובייסען

פון די שכנים, וואס צווישען זיי איז געווארען איין לעבען אונ איין נשמה. אונ צווייטענס, האט זיך יעדער שבט געמוזט היטען דיא ביינער. פון קיין אחרות צווישען אלע שבטים — האט מען גאר ניט געקאנט רעדען, האפען אז אין א נייטה וועלין אלע קומען העלפען — איז גאר אוממעגליך געוועהן, אונ דעריבער האט יעדער געזארגט נאר פאר זיך אונ געזוכט אלע מיטעל צו ווערען א גוטער ברודער מיט די שכנים, אונ אז מען שלאגט זיך אן צו יענעם מיט גיט פריינדשאפט מוז מען איהם שוין צו ליעב טהון אונ נאכטאנצען סאי אין מנהגים, סאי אין גלויבען. דערפאר, וואס וועניגער פערבונדען די בני ישראל זענין געוועהן צווישען זיך, מעהר חבר האבען זיי געמוזט ווערין מיט די גאטצענדיענער אונ זיך אויך אבגעבען מיט עבודה זרה.

ניט שטאנדיג האבען זיי אבער געפונען ליעבשאפט ביי די שכנים, וואס האבען ניט אויפגעהערט צו געדענקען אז די בני ישראל האבען זיי מיט געוואלד פונ'ם לאנד ארויסגעשטופט און האבען אלין געהאלטען אין איין טראכטען ווי פון זיי פטור צו ווערען. נאך יהושע'ס טויט האבען זיך איבערהויפט פאר זיי אנגעהויבען טרויעריגע צייטען. ניט איין שבט פלעגט חאפען א פסק פון א שונא אונ פלעגט מוזען אנבויגען דעם קאפ. עס זענין אפילו באלד אויפגעשטאנען די שופטים, וואס פלעגען דעם פאלק ביישטעהן אין אלע נויטהען. נאר זייער הילף איז נאר געוועהן אויף א צייט, ווייל צונויפבינדען אינאיינעם דיא צעווארפענע שבטים זענין זיי ניט געוועהן אומשטאנד אונ זיך ארויסשטעלען געגען דעם גאצענדיענסט האבען זיי ניט געקאנט, ווארום אליין האבען זיי אויך נאר קנאפ זיך אבגעגעבען מיט תורת משה אונ זענין געוועהן שטומפיג אויף דער עברי. די צוועלף אדער דרייצעהן שופטים, וואס זענין געוועהן, האבען ביי זייער גאנץ בריה'שאפט קוים אבגעהיט די בני ישראל מען זאל אויף זיי ניט אנפאלען אבער ברייגען זיי אויף א פעסטען מעמד, זיי זאלען ניט בעדארפען מורא האבען פאר קיינעם, דאס איז געוועהן איבער זייער כח, און אפילו אזויגע גרויסע לייט ווי ברק, גדעון, יפתח און די נביאה דבורה, האבען דאס ניט געקאנט בעווייזען. איינעם פון דיא שופטים, יאיר הגלעדי, איז יוא געראטהען צו פערגרעסערן דעם חלק פון שבט מנשה און אהין צושטיקעווען א טהייל פון בשן, וואס ער האט איינגענומען פון יענער זייט ירדן, נאר דאס האט זיך אויך ניט אנגעזעהן, און קיינער פון די שופטים האט זיך ניט געקאנט רעכנען פאר א פארשטעהער פונ'ם פאלק וואס זאל פאר איהם דרך ארץ האבען און האלטען זיין ווארט פאר הייליג. אזוי האט זיך געפיהרט א היבש

שְׁטִיקֶעלֶע צַייט אוּנ נִיט שִׁמְשׁוֹן הַגִּבּוֹר׳ס שְׁפִּיצְלֶעךְ הָאבֶּען גֶעקָאנְט אִיבֶּערְשְׁרֶעקֶען דִּי פְּלִשְׁתִּים זֵיי זָאלֶען לָאזֶען צוּ רוּה דִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, נִיט יִפְתָּח׳ס נִצָּחוֹן הָאט גֶעקָאנְט מִיעֶד מַאכֶען דִי עַמּוֹנִים זֵיי זָאלֶען זִיךְ אוֹיפְהֶערֶען טְשֶׁעפֶּען צוּ דִי אֶרְטֶער, וֶועלְכֶע הָאבֶּען פֶּערְנוּמֶען דִי שְׁבָטִים רְאוּבֵן, גָּד אוּנ אַ הַאלְבֶּער שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה.

דָאס אוּמְגְלִיק טָאר אָבֶּער אוֹיךְ נִיט אִיבֶּערְצִיהֶען דֶעם בּוֹיגֶען, וַוארוּם עֶס מוּז וֶוערֶען אִיבֶּערְגֶערִיסֶען. אַזוֹי אִיז אוֹיךְ גֶעוֶוען מִיט דֶעם בִּיטֶערֶען מַעֲמָד פוּנ׳ם פָאלְק יִשְׂרָאֵל. אַז פִיעל פוּן דִי שְׁבָטִים הָאבֶּען זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּ בַּארֶעכֶענֶען דָאס וָואס זֵיי זֶענֶען אַזוֹי שְׁטַארְק גֶעפַאלֶען, הָאבֶּען זֵיי גֶעמוּזְט אַיינְזֶעהֶן אַז דָאס גֶעהמְט זִיךְ נָאר דֶערְפוּן וָואס זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעלָאזְט פַארְדְרֶעהֶען דִי קָאפּ פוּנ׳ם גֶעצֶענְדִיעֶנְסְט אוּנ הָאבֶּען פֶערְגֶעסֶען זֵייעֶר לֶעבֶּעדִיגֶען גָאט. דֶעם פוּנְק פוּן חֲרָטָה הָאבֶּען בַּאלְד בֶּעמֶערְקְט דִי פְרוּמֶע לְוִים, וָואס הָאבֶּען שׁוֹין לַאנְג אַרוֹיסְגֶעקוּקְט אוֹיף דֶער גוּטֶער שָׁעָה וֶוען דִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וֶועלֶען זִיךְ אוּמְקֶעהְרֶען אוֹיפ׳ן רֶעכְטֶען וֶועג, אוּנ זֵיי הָאבֶּען זִיךְ שׁוֹין גֶעכַאפְּט צוּ צוּבְּלָאזֶען דָאס פַייעֶר, אוּנ שִׁילֹה אִיז וַוייטֶער גֶעוָוארֶען דֶער מִיטֶעלְפוּנְקְט פַאר אַלֶע וָואס הָאבֶּען גֶעוָואלְט גָאט דִינֶען אוּנ אִיז נָאךְ גֶעוֶוען, אִין דִי לֶעצְטֶע צַייטֶען פוּן דִי שׁוֹפְטִים, אַ סַךְ בֶּעלִיעבְּטֶער פוּן פוּן פְרִיהֶר, ווַייל דִי לְוִים הָאבֶּען זִיךְ גֶעחַאפְּט נָאךְ מִיט מֶעהר חֵשֶׁק זֵיי צוּ שְׁטְרָאפֶען אוּנ הָאבֶּען טַאקֵי גֶעהַאט מִיט וָואס זֵיי צוּ שְׁטָאכֶען דִי אוֹיגֶען.

אִין יֶענֶער צַייט הָאט אִין שִׁילֹה גֶעוָואהְנְט עֵלִי הַכֹּהֵן, דָאס בֶּערִיהמְטֶע עֶנְקֶעל פוּן אַהֲרֹן אוּנ פִּנְחָס, אוּנ עֶר אִיז שְׁטַארְק בֶּעלִיעבְּט גֶעוֶוען בַּיי׳ם פָאלְק. דָאס אִיז גֶעוֶוען אַ שֶׁאהנֶער אַלְטֶער מַאן, וָואס זַיינֶע אוֹיגֶען הָאבֶּען נָאר אוֹיסְגֶעדְרִיקְט פְרַיינְדְשַׁאפְט אוּנ אוֹיף זַיינֶע לִיפֶּען זַיינֶען תָּמִיד גֶעוֶוען זִיסֶע וֶוערְטֶער פוּן לִייעבְּשַׁאפְט. עֶר פְלֶעגְט אוֹיף קֵיינֶעם זִיךְ נִיט בֶּעזֶערְן אוּנ הָאט זִיךְ תָּמִיד בֶּעמִיהְט צוּ גֶעהְן מִיט גוּטֶען, הֶעלְפֶען מִיט אַ רֶעכְטֶער עֵצָה, טְהוּן ווִי ווַייט מֶען קָאן אַ טוֹבָה. פוּן קְרִיעג פִיהְרֶען חָאט עֶר גָאר נִיט גֶעהַאלְטֶען, אוּנ אַז אַ טְהֵייל פוּן דִי שְׁבָטִים פְלֶעגֶען זִיךְ קוּמֶען קְלָאגֶען אוֹיף דִי פֶעלְקֶער וָואס טְהוּען זֵיי אָן צָרוֹת, הָאט עֶר זֵיי גֶעטְרֵייסְט אוּנ גֶעגֶעבֶּען הָאפְנוּנְג אַז גָאט וֶועט זֵיי נִיט פֶערְלָאזֶען. נָאר וֶוען עֶס אִיז שׁוֹין גֶעוֶוען אַ סַכָּנָה אוּנ דָאס פָאלְק הָאט זִיךְ שׁוֹין גֶעמוּזְט וֶוערֶען גֶעגֶען שׂוֹנְא, פְלֶעגְט עֵלִי אַרוֹיסְוַוייזֶען אַז עֶר פֶערְשְׁטֶעהְט אוֹיךְ אִין עִנְיְנֵי מִלְחָמָה אוּנ אַלֶע פְלֶעגֶען אִיהם פָאלְגֶען אוּן בְּלַייבֶּען בַּיי זַיין דֵעָה. אַזוֹי אִיז עֵלִי גֶעוָוארֶען דֶער אֵיינְצִיגֶער פִיהְרֶער פוּנ׳ם פָאלְק אוּנ עֶס קָאן זַיין אַז פוּן אִיהם אָן וָואלְט דִי גַאנְצֶע מַאכְט שׁוֹין

אויף ווייטער איבערגעגעבען צו די כֹּהֲנִים. ווען איינער פון זיינע קינדער וואלט געקאנט בלייבען אויף זיין שטעלע. ער האט אָבער געהאט צוויי זיהן, חָפְנִי און פִּנְחָס, וואס זענען ניט געוועזען געראטהען אין זייער פרומען טאטען און האבען זיך גענומען נאר אויף אַ מָאוּס'ן וועג. זיי האבען אָנגעמאכט אַ שטארקען חִלּוּל הַשֵּׁם וואס צו ליעב דעם איז אויסגעגאסען געווארען גאט'ס צארן אויף דעם גאנצען פאלק און עֵלִי'ס כָּבוֹד האט דורך דעם אויך געליטען.

די פְּלִשְׁתִּים פלעגען אָפט אָנפאלען אויף די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל און חָאטשׁי די שְׁבָטִים האבען אויך ניט געשוויגען און צו מאל זיך גוט מיט זיי אָבגערעכענט, פון דעסט-וועגען פלעגט זיי שווער זיין בייצוקומען דעם שׂוֹנֵא, וואס איז געוועזען אִי שטארק אִי רייך אין כֵּלִי זיין. איין מאל איז אָבער אויסגעקומען נאר שלעכט. און די זְקֵנִים האבען געהייסען מיטנעהמען אין דער מִלְחָמָה אריין די לוחות פון שִׁילֹה פאר אַ שְׁמִירָה צום געפאהר און אויך צו שטארקען די קריעגער מיט אַ פעסטער האפנונג. צום אומגליק האט אָבער דאס אויך ניט געהאָלפען: די פְּלִשְׁתִּים האבען געמאכט אַ תֵּל פון דער מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, די לוחות האבען זיי צוגענומען און עֵלִי'ס ביידע זיהן זענען דערהרגֶ'ט געווארען. פון דערווייטענס האט מען געהערט ניט קיין פראהליכס. פול מיט צָרוֹת האט עֵלִי שוין ארויסגעקוקט מען זאל איהם זאגען וואס עס איז געשעהען און אַז דער שָׁלִיחַ איז געקומען און האט איהם דערצאהלט אַז די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל האבען פערלארען די מִלְחָמָה און ער – זיינע קינדער, האט די פינסטערע בְּשׂוֹרָה מִן הַסְּתָם גוט דערשלאגען דעם קאפ פונ'ם אַלטען כֹּהֵן. נאר אַז ער האט איהם ארויסגערעדט אַז די היילינע לוחות שפארען שוין אויך אָן בא'ם שׂוֹנֵא אין די האנד, האט ער ניט אויסגעהאלטען און איז אומגעפאלען טויט.

נאך אַזא נִצָּחוֹן האבען זיך ערשט די פְּלִשְׁתִּים רעכט צופיהרט די האנד און זענען אריין אין לאנד. פון שִׁילֹה האבען זיי געמאכט אַ חוּרְבָּה, און די שְׁבָטִים פון צָפוֹן-זייט האבען אָנגעווארען אין גאנצען זייער קראפט און זענען געבליעבען אַזוי אָבגעריסען פון זייערע ברידער אין דָרוֹם-זייט. די פְּלִשְׁתִּים פון זייער זייט האבען אָבער אויך אַ טָעוּת געהאט: זיי האבען געמיינט אַז דער מיט וואס זיי וועלין האלטען ביי זיך די לוחות וועלין די בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קיין מאל קיין תְּקוּמָה מעהר ניט האבען; צום סוֹף האט דַוְקא די פְּלִשְׁתִּים אַליין אָנגעהויבען געהן שְׁלִים-שְׁלִימַזָל און קוים האבען זיי די לוחות געבראכט קיין אַשְׁדוֹד זענען זיי שוין אין קיין צָרוֹת ניט וָשֶׁעדְנֶע געוועהן. די פארשטעהער פון די פְּלִשְׁתִּים האבען געזעהען אַז עס איז קיין תַּכְלִית ניט, האבען זיי בעשלאסען אָבצושיקען די לוחות אַהיים און זיי נאך

איבערבעטען מיט א מתנה. נאך זיבען חדשים, האבען די פלשתים אבגעשיקט די
לוחות און זיי זענען געבליעבען אין קרית יערים אויף א בארג. ביי דיא לוים
חאטשי דאס פאלק האט זיי ניט אזוי געשאצט, ווייל עס איז געוועהן זעהר פאר-
גראבט און עס האט געמוזט אוועקגעהן א יאהר צעהן ביז מען האט זיך ווייטער
אנגעהויבען דערמאנען אין משה'ס ירושה און פארשטעהן איהר גרויסען ווערטה.

צווייטעס קאפיטעל.

אנהייב פון מלכים, שמואל און שאול

די אלע אומגליקען, וואס די בני ישראל האבען אויסגעשטאנען, האבען
געמוזט די עדלערע און לייטישערע פון זיי אפנען די אויגען, זיי זאלען פאר-
שטעהן אז דער וועג צוריק צום אמת'ן גלויבען וועט אויך זיין דער וועג צו
שטארקהייט און פרייהייט. דאס וואס די פלשתים האבען אומגעקעהרט די לוחות
האט נאך מעהר דערמונטערט דעם עולם און מען האט זיך אנגעהויבען ארומ-
קוקען און זוכען דאס פארלאזטע שטעזשקעלע, וואס פלעגט פיהרען דאס פאלק
ישראל צו זיין לעבעדיגען גאט. ביי אזא לאגע האט מען נאר ארויסגעקוקט עס
זאל זיך געפינען איינער, וואס זאל ווערטה זיין צו ווערען א ראש און בעפעסטיגען
די האפנונג, וואס האט אנגעהויבען אויפצולעבען ביי יעדען אין הארץ.

אזא מענש האט זיך טאקי אבגעזוכט צו דער רעכטער צייט און דאס איז
געוועהן שמואל בן אלקנה, דער צווייטער נאך משה'ן, וואס האט זוכה
געוועהן צו זיין אי א פיהרער פון זיין פאלק, אי א נביא. ער איז אויפגעצויגען
געווארען אין גרוים פרומקייט און האט גוט געקענט דעם מצב פון זיינע ברידער.
אין אלעמען האט ער געהאט א ידיעה און זיין טיעפע חכמה פלעגט איהם העלפען
ארויסצוזאגען זיין מיינונג איבער פערשיעדענע זאכען, אפילו איבער אזעלכע וואס

בארפען ערשט געשעהן. און דעריבער האט מען איהם גערופען ,הרואה' – דער זעהער. א גרויסער מענש וואס קוקט אויף אלדינג מיט אפענע אויגען און פערשטעהט פריהר וואס שפעטער קאן זיין.

שמואל איז ארויסגעקומען פון די לוים און האט געשטאמט פון א גרויסער משפחה, וואס האט געוואהנט אין רמה, ביי דער גרעניץ פון די שבטים אפרים און בנימין. פון זיין פרומער מוטער חנה, וואס האט איהם מיט איהר ריינער תפלה אויסגעבעטען ביי גאט, האט ער געירש'ט א גוט הארץ און א כשרע נשמה. פון קינדערהייט אן האט ער געדיענט ביי עלי הכהן און פלעגט טהון אלע ארבייטען פון די לוים, אפענען און פערשליעסען די טויערן, צוגרייטען אלדינג צו קרבנות און אפט נאך זיין גאנצע נאכט אין אהל. נאך גאר אין די יונגע יאהרען, האט ער אליין ניט געוואוסט פון וואנען עס האט זיך צו איהם גענומען א רוח נבואה. פליצום אין טיעפען שלאף האט ער דערהארט א קול וואס רופט איהם באם נאהמען און ער האט פערשטאנען אז דאס האט ער בעקומען א בעזונדער מתנה פון גאט. באלד האט זיך אבער אנגעהויבען די אומגליקליכע מלחמה מיט די פלשתים. די לוחות האט מען צוגענומען, עלי'ס ביידע זיהן האט מען דערהרג'ט. דער אלטער כהן איז אויך געשטארבען, דאס הייליגטהום איז אוועק, די נעסט איז פארוויסט געווארען און שמואל האט זיך געמוזט מיט א געבראכען הארץ אומקעהרען צו זיינע עלטערן קיין רמה.

צווישען די לוים, וואו שמואל איז אויפגעוואקסען געווארען, האט געהערש'ט די איבערצייגונג אז איינאיינעם מיטן משכן איז אויך פערשוואונדען געווארען די ליעבע פון גאט צו זיין פאלק. דער געדאנק איז אויך אויפגעוועקט געווארען ביי שמואלן און ער האט אנגעהויבען טראכטען: אמת ניטא קיין משכן, ניטא קיין קרבנות, נאר דארף דען דער פאטער אין הימעל האבען א בעזונדער געצעלט אויף דער ערד, אדער מוז ער טאקי נאטהיג האבען קעלבער און שאפסען פאר קרבנות און אהן דעם קאן ער זיך ניט בעגעהן? שמואל איז קיין מאל ניט געזעסען לעדיג און האט גוט דורכגעקנייטשט דאס תורה'לע נאך אין שילה. ווען עס האט נאך געהאט נאר וועניג בעלנים אויף זיך און ער האט באלד פערשטאנען אז ניט דאס מיינט דער פסוק און אז גאט וויל מען זאל איהם דיענען גאר אויף איין אנדער אופן. דעריבער האט ער אנגעהויבען אומעדום צו דרש'נען אז ניט צו ליעב דעם האט גאט ארויסגעפיהרט די זקני ישראל פון מצרים זיי זאלען איהם מקריב זיין פעטע בהמות און אז דיא תורה וויל נאר אז די מענשען זאלען לעבען מיט יושר און

בחכמות, זיך ליעב האבען און טהון אזעלכע מעשים זיי זאלען זיך ניט דארפען שאהמען מיט זיי פאר זייער באשעפער. אט אזא תורה האט שמואל געוויזען זיינע ברידער און כדי דער עולם זאל איהם בעסער פערשטעהן פלעגט ער זיינע געדאנקען איינוויקלען אין שאהנע ווערטער, בעווייזען דעם אמת דורך קלוגע משלים. נאך אז ער האט געוואהנט אין שילה, האט ער געשמש'ט פון דערווייטענס און מען פלעגט דערצאהלען אז גאט האט אלקנה'ן געבענטשט מיט א זוהן, וואס דער רוח הקדש רעדט פון איהם ארויס און אז ער האט זיך באזעצט אין רמה איז ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן אז עס איז אויפגעשטאנען דער צווייטער משה און אז עס וועלען זיך שוין אנהייבען בעסערע צייטען. דעריבער איז איהם טאקי געראטהען דאס פאלק ביסלעכווייס אבצוגעוואהנען פון'ם געטצענדיענסט. שמואל פלעגט ניט ווארטען אויף כבוד, מען זאל צו איהם קומען הערען וואס ער וועט רעדען; ער פלעגט ארומפאהרען אין אלע ערטער וואו ער האט נאר פערשטאנען אז מען קאן פערברייטען גאט'ס תורה. ער איז אויך ניט געוועהן אליין; איהם צו הילף זענען באלד געקומען פיעל פון די לוים וואס האבען זיך פארשפרייט אין לאנד זייט שילה איז חרוב געווארען און באלד האט ער ארום זיך געהאט א גאנצע חברה פון יונגע נביאים וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין הייליגער ארבייט.

נאך איין זאך האט מיטגעהאלפען דערצו אז שמואל זאל קאנען זיין שליחות אויספיהרען. אין דער גאנצער צייט פון די שופטים איז דער שבט יהודה געוועהן נאר אין גאנצען אבגעטהיילט פון אלע שבטים, ער האט נאר געהאט צו טהון מיט שאף-פאשען און האט זיך מיט קיינעם ניט אנגעקעהרט. די יבוסים זענען געשטאנען אין מיטען צווישען די בארג פון אפרים און יהודה און האבען ניט צוגעלאזט אז דער שבט זאל זיך אריינמישען אין די עסקים פון זיינע ווייטע ברידער; נאר די קלאפ, וואס ער האט עטליכע מאל געחאפט פון די פלשתים, האבען איהם געקאנט ארויסרייסען פון זיין נארע. נאר ווי אזוי דאס איז שוין געשעהן, איינס זעהען מיר, אז אין שמואלס צייט איז דער שבט יהודה, אינאיינעם מיט דעם קליינעם שבט שמעון, וואס האט זיך שטאנדיג געהאלטען נעבען איהם, צונויפגעבונדען געווארען מיטן כלל ישראל. און אזוי זענען צו-געקומען אסך רעכטע מענשען, וואס די אנדערע האבען געקאנט פון זיי זיך א מוסר אראבנעהמען, ווייל אלע וואס האבען געקערט צום שבט יהודה זענען געוועהן פראסטע פאסטוכער, זייא האבען ניט געוואוסט פון קיין עבודת זרה, שטאנדיג נאר געוועהן אין פעלד און אפילו די וואס האבען געוואהנט אין דער

איינציגע שטאדט חברון האבען זיך ניט געלאזט אראבפיהרען פונ'ם וועג אונ זענען געבליבען ביי די אלטע מדות אונ מנהגים.

אוודאי האט מען ניט אומזיסט שמואל'ן גערעכענט פאר'ן גאנצען עיקר, ווייל חאטשי קיין גבור, וואס זאל זיך קאנען אויסצייכנען אין א מלחמה, איז ער ניט געווען, פון דעסטוועגען, אז ער האט זיך אונטערגענומען צו זיין דער פיהרער פונ'ם פאלק איז ער ניט בטל געווארען דעמאלט ווען עס איז אויסגעקומען ענג אונ אז מען האט זיך בעדארפט שלאגען איז ער אויך קיין שלים־מזל'ניק ניט געווען. זיין נצחון איבער דיא פלשתים, פונקט ניט ווייט פון דעם ארט, וואו די בני ישראל האבען אמאל פערלארען פיעל חיל אונ זענען געבליעבען אהן לוחות. האט גאר אין גאנצען געשטארקט אלע שבטים אונ געהייליגט ביי זיי דעם נאמען פונ'ם גרויסען נביא.

אזוי זענען אוועקגעגאנגען א יאהר צעהן אין פרייד אונ אין נחת. שמואל האט מיט אלע כחות געארבייט אז דער שלום זאל זיך ווייטער האלטען צווישען אלע שבטים אונ האט געזעהן אז עס זאל זיין אחדות ביי זיי אונ קיינער זאל מעהר ניט ווערען קיין גוטער ברודער מיט די גאטצענדיענער אונ ניט נאשען פון זייערע מנהגים אונ תורות. דער הויפטפונקט פון שמואל איז געווארען די שטאדט מצפה, וואס האט געהערט צום שבט בנימין. שמואל, וואס איז אליין געווען א גרויסער משורר אונ פון זיין משפחה, פון די קרחים, זענען ארויסגעקומען אסף, ידותון אונ זיין בעריהמט עניקעל הימן, האט דער ערשטער איינגעפיהרט געזאנג ביי'ם גאטעסדיענסט אונ דאס איז אויך געווען איינס פון די בעסטע מיטעל, וואס האט בעפעסטיגט דעם גלויבען.

אזא שאהנער גאטעסדיענסט מיט זיסער מוזיק האט א ביסעל אוועקגערוקט אן א זייט די קרבנות אונ דערצו האבען זיך די כהנים אליין ניט געהאלטען אין דער מעלה ווי אין די פריהריגע צייטען. א חוץ דעם האבען זיך די כהנים אבגעקליבען גאר א בעזונדער שטאדט נ״ב, ניט ווייט פון ירושלים; אהין איז אוועק אחיטוב, איין עניקעל פון עלי הכהן, אונ האט מיט זיך מיטגענומען אלע כלי קדש, אונ דארט איז געווארען דער הויפטפלאץ, וואו די כהנים פלעגען חאפען דעם בעסטען ביסען פון א פעטען קרבן. שמואל האט אבער ניט געוואלט וויסען פון דעם נייעם ארט אונ האט זיך מיט גרויס כבוד געפיהרט דאס רעדעל אין זיין ווינקעל ביז עס האט זיך ניט אנגערוקט אויף איהם די עלטער אונ ער האט שוין געמוזט מאכען פאר שופטים זיינע קינדער. שמואל'ס זיהן זענען אבער ניט געגאנגען אין וועג פון זייער אלטען טאטען, זיי האבען שוין מעהר געקוקט

אויף דער מטבע און דער עולם האט אויף זיי קיין כבוד ניט געקאנט לעגען, קיין אנדערע לייטישע מענשען, וואס די מאכט זאל קאנען איבערגעהן צו זיי, האבען זיך ניט געפונען, און גראד דעמאלט האבען די פלשתים אויך אנגעהויבען קומען צו די כחות, זיי האבען זיך מיישב געווען אז קריעגען זיך מיט איינענע איז אויך קיין תכלית ניט און אלע פינף מלכים פון פלשתים האבען געמאכט יד אחת און האבען זיך גענומען פארגראסערן זייער ממשלה. דאס ערשטע כפרה־הינדעל זענען געווען די פיניקער, וואס מען האט ביי זיי צוגענומען די שטאדט צידון און זיי אליין האבען זיך געמוזט אבזוכען א נייעם פלאץ אויף א פעלזען ביי'ם ים, וואס האט געהייסען דערפאר צור אזוי זענען די פלשתים געווארען בעלי בתים פון גת ביז צידון און האבען שוין געווארפען איין אויג אויף די לאנד פון ישראל, און נאך עטליכע יאהר פון מנוחה, האט זיך אנגעהויבען א נייע מלחמה.

דערווייל האבען אויך די עמונים פארגעסען די קלאפ וואס זיי האבען געחאפט פון יפתח הגלעדי און זייער נייער קאניג נחש איז אנגעפאלען אויף די שבטים גד און האלב מנשה, וועלכע האבען זיך ארומגעקוקט אז זיי האלטען שמאל, האבען זיי אוועקגעשיקט שליחים צו שאול'ן ער זאל זיי העלפען, און דעמאלט האט דער נביא צום ערשטען מאל דערהערט אז דאס פאלק וויל א קאניג. דאס איז אפילו צום אנהייב שמואל'ן זעהר ניט געפאלען געווען; עפעס איז דא איהם אויסגעקומען ניט גלאט אז פלוצים זאל זיך א פאלק, וואס איז געוואהנט זיך פריי צו פיהרען, אונטערווארפען דעם ווילען פון א יחיד; נאר אז ער האט זיך איבערצייגט אז אלע שבטים ווילען אויף זיך ארויפנעהמען דעם עול האט ער פערשטאנען אז דער רצון פונ'ם אייבערשטען איז דאביי און האט געזארגט אז מען זאל אויסקלויבען שאול'ן, א פראסטען מענשען, וואס זיין פאטער קיש איז געוועהן א געוואהנליכער בעל הבית, ניט קיין גרויסער מיוחס, ווייל ער איז ארויסגעקומען פונ'ם קלענסטען שבט בנימין. אז דער גורל איז געפאלען אויף שאול'ן, האט מען איהם מיט גרויס מיה קוים אבגעזוכט, און אז שמואל האט איהם שוין געזאגט און ער איז דערנאך ארויס קיין גבעה און האט זיך שוין גענומען אבערעכנען מיט די שונאים, האבען זיך נאך געפונען פיעל אונצופריעדענע וואס האבען בשום אופן ניט געוואלט גלויבען אז ער וועט פיהרען גוט די מלוכה.

זעהר טרויעריג איז דעמאלט געוועהן די לאגע פון די בני ישראל ווייל דער יאך פון די פלשתים האט כמעט דעם גרעסטען טהייל פון זיי אין גאנצען

אבגעשוואכט, אונ א סך האבען גאר ניט געוואלט וויסען פון קריעג אונ זענען בעסער געבליבען ביי די שונאים, אונ עס האט שאולן געקאסט געווג מיח ביז ער האט זיך ענטשלאסען אנצוהייבען א מלחמה, ווייל זיין זאהן יהונתן אונ זיין קרוב אבנר האבען זיך ארויסגעוויזען פאר גבורים, וואס פארשטעהען גיט מיט קיין סך חיל נובר זיין דעם גרויסען שונא. צום אנהייב איז יהונתן אנגעפאלען אין גבע אויף די פלשתים, אונ אז עס איז איהם געראטהען האבען זיך באלד אנגעהויבען שיטען פון אלע זייטען די שטארקע אונ בעהארצטע אונ האבען זיך פערזאמעלט אין גלגל. ווייל אהין האט בעשטעלט שמואל אז דער מלך שאול זאל אויך קומען אונ אויף איהם ווארטען זיבען טאג אונ דארט זאל ענטשלאסען ווערין וואס ווייטער צו טהון.

דערווייל האבען די פלשתים אויך ניט געדרימעלט אונ האבען זיך צוגעצויגען מיט גאר א גרויסע מחנה ביז מכמש. שאול, וואס איז מיט זיין חיל געשטאנען אין גלגל אונ האט מיט אונגעדולד ארויסגעקוקט שמואלן, איז דערווייל ביי א זיך א ביסעל געפאלען געווארען אונ אז עס איז איהם נמאס געווארען צו ווארטען אויף דעם נביא האט ער זיך פערלאזט אויף גאטס בעראטהע, אונ זיך ענטשלאסען ווייטער פיהרען די מלחמה. ער האט געבראכט קרבנות, ווי דער מנהג איז געוועהן, עהדער ער האט זיך געוואלט לאזען אין וועג אריין. נאר דא איז אנגעקומען שמואל; ער איז שטארק ברוגז געווארען וואס מען האט אויף איהם ניט געווארט אונ האט זיך ניט געוואלט מעהר מישען. דאס איז געוועהן פאר שאולן גאר איין אומגערעכטער קלאפ אונ אז ער האט נאך דערזעהן, ווי די צאהל פון זיינע לייט ווערד פון טאג צו טאג וועניגער, האט ער שוין גאר געוואלט אבלאזען האנד אונ פיס. נאר יהונתן האט נאך א מאל בעוויזען זיין גבורה'שאפט. צווישען גבע, וואו שאול איז געשטאנען, אונ מכמש, וואו די פלשתים זענען געוועהן. איז א שעה לאנג; נאר צוקומען איינער צום אנדערן איז גאר שווער געוועהן ווייל הויכע שפיציגע בארג צוטהיילען די צוויי ערטער. איין מאל האט זיך גראד פארגלוסט יהונתן מיט זיין אדיוטאנט מאכען א פרווו אונ ארויפקלעטערן אויף די בארג. עס איז זיי געראטהען אונ ווי די פלשתים האבען זייא נאר דערזעהן איז אויף זייא אנגעפאלען א מורא אונ מיט איין קול: „די יודען קריכען פליצום ארויס פון די הוילע וואנד", האבען זיי זיך געלאזט לויפען. יהונתן אונ זיין חברה־מאן האבען דערווייל אנגעמאכט א רעש, מען זאל מיינען אז דאס גאנצע חיל איז שוין אויך דא מיט זיי. דערווייל האט מען דערזעהן אין גבע וואס

דארט געהט פאר האט זיך שאול מיט די איינציגע זעקס הונדערט מענשען
וואס זענען מיט איהם נאך געבליבען, באלד געלאזט קיין מכמש און נאך
א גרויס געשלעג זענען די פלשתים געפאלען ווי שטרוי, ווייל דער פחד האט
זיי גאר אין גאנצען פארדרעהט די קאפ און א חוץ דעם זענען באלד
צוגעשטאנען צו שאול'ן די יודען וואס זענען פריהער אנטלאפען צו די פלשתים.

אין דער צייט איז דער מלך פון די עמונים, נחש, אנגעפאלען אויף
די איינוואהנער פון יבש גלעד און געוואלט מאכען פון זיי א תל. נאר
זיי זענען קיין נארונים ניט געוועזען: זיי האבען אנגעהויבען רעדען וועגען
שלום און דערווייל געשיקט מודיע זיין אין גבע וואס עס געהט פאר. שאול
האט פארשטאנען אז דא מוז מען זיך גוט אברעכענען מיט'ן שונא און ער
האט אלע בני ישראל פערזאמעלט ארום זיך און שמואל האט זיך צו לייעב
אזא גרויסער זאך אויך אויפגעהערט צו קלאגען און עס איז געווארען איין
אחדות וואס עס האט געמוזט פיהרען צו נצחון. מיט גרויס פרייד האט
זיך דער עולם אומגעקעהרט קיין גלגל און דארט האט שמואל צום
צווייטען מאהל געזאלבט שאול'ן פאר א מלך.

גבע, וואס איז ביז אהער געוועזען גאר א קליין ארט, איז געווארען
די הויפטשטאדט, דארט האט זיך שאול איינגעארדענט און געלעבט ווי עס
שטעהט אן א קאניג און צווישען איהם און שמואל'ן האט געהערשט א פריינדשאפט
און ער פלעגט ניט ארויסגעהן פונ'ם נביא'ס רעד. לויט שמואל'ס ראטה האט
שאול באלד אנגעהויבען א נייע מלחמה מיט די עמלקים און האט זיי איינגענומען
מיט זייער אלטבטען — אגג. ער האט אבער ניט אין גאנצען געפאלגט דעם
נביא, וואס האט געהייסען אז מען זאל פערניכטען דיא עמלקים אינאיינעם
מיט זייער פארמאגען, עס זאל פון זיי אפילו קיין זכר ניט בלייבען. ער
האט זיך געלאזט פארפיהרען פון כבוד און פון רייכקייט און האט געהייסען
אגג'ן פיהרען אין קעטען כדי אלע זאלען זעהן וועמען ער איז בייגעקומען
און דאס פארמעגען האט ער געלאזט פארטהיילען צווישען זיינע קריעגסלייט.
שמואל האט געזעהן בנבואה אלדינג וואס שאול האט אנגעארבייט און
האט בעקומען א בעפעהל פון גאט ער זאל ארויס מיט'ן הארבען ווארט געגען
מלך און איהם אביסעל אונטערהאקען די פליגעל. און פונקט דעמעלט ווען
שאול האט זיך שוין אזוי ווייט פארגעסען אז ער האט זיך אליין געלאזט
שטעלען א דענקמאל, איז שמואל פאר'ן גאנצען עולם ארויס מיט א פייערדיגע
רעדע, אין וועלכע ער האט געשטראפט שאול'ן דערפאר וואס ער איז אראפ

פונ'ם גלייבען ווענ אונ האט ניט געטהון פונקטליך ווי גאט האט געבאטען. ווייל דו האסט פערווארפען די ווארטער פון גאט — וועט דיך גאט פערווארפען; דו וועסט מעהר קיין קאניג ניט זיין, אונ א בעסערן פון דיר וועט ער די מלוכה איבערגעבען!" — אזוי האט שמואל געזאגט אונ די רעד האבען ווי פיילען דורכגעלאכערט דאס הארץ פון שאול'ן. אומזיסט איז שוין געוועהן זיין בעטען. אומזיסט האט ער באלד געהייסען טייטען אגג'ן. עס האט איהם גאר ניט געהאלפען: שמואל האט אפילו לפנים זיך ווי געלאזט איבערבעטען. נאר זיי האבען זיך באלד צושיידט. שאול איז געבליבען אין גבע אונ שמואל איז צוריק אוועק קיין גלגל. אונ מעהר האבען זיי זיך שוין ניט בעגעגענט.

פון דעמאלט אן האט זיך צו שאול'ן צריינגעהאפט דיא שרעקליכע מרה שחורה, וואס ער האט פון איהר אזוי פיעל געליטען ביז דעם טויט. אונ ער האט געזוכט זיך צו פערגעסען נאר אין דיא גרויסע מלחמות וואס ער האט אנגעהויבען מיט אסך קליינע פעלקער ארום אונ ביי זיך אין לאנד אונ צו ליעב דעם האט ער אפילו ניט געלאזט רוהען די ג ב ע ו נ י ם, וואס יהושע האט זיי צוגעזאגט אז מען וועט זיי לאזען פריי זיצען. די מלחמות האט שאול געפיהרט כדי פון איין זייט צו בעפעסטיגען דעם נאהמען פון גאט און אויסניקערן די גאטצענדיענער אונ פון דער אנדערער זייט צו בעווייזען זיינע גבורות, דאס פאלק זאל זעהן אז ער איז ווערטה צו זיין א קאניג אונ פערדיענט די גאלדענע קרוין וואס ער האט אנגעטהון אויף זיין קאפ.

שמואל האט דערווייל געזעהן בנבואה אז ער דארף געהן קיין בית לחם אונ אז דארט וועט ער געפינען דעם, וואס גאט האט איהם בעשאפען צו ווערען א מלך. שטיל איז דער נביא אהין געקומען, זיין אויג איז געפאלען אויף א משפחה פונ'ם שבט יהודה פונ'ם מיטלען גראד, ער האט באלד אויס־געקלויבען איינעם פון ישי"ס אכט זיהן, דעם אכטצעהניאהריגען פאסטוך ד ו ד, אונ בסוד איהם געזאלבט ווי א קאניג.

שאול איז דערווייל געווען פארטראגען אין זיינע מלחמות אונ מיט די פלשתים איז איהם טאקי אזוי גרינג ניט אנגעקומען. איין מאל האט זיך געמאכט וואס די פלשתים האבען ארויסגעשטעלט פון זייער זייט א ריז ג ל י ת אונ האבען געפאדערט אז שאול זאל פון זיין זייט אויך ארויסשיקען עפיס א העלד, זייא ביידע זאלען זיך שלאגען אונ ווער עס וועט פאלען, דער וועט זיך מוזען אונטער־געבען. זעהר ביטער איז געוועהן שאול'ן ווען ער האט דערזעהן אז פון זיין חיל ריהרט זיך קיינער ניט אונ אז צווישען זיינע לייט געפינען זיך ניט אזיינע וואס

וואלטע זיך באדערווען אויף די רייכע מתנות וואס ער האט צוגעזאגט און אפילו אויף דער האנד פון דער בת מלכה. פליצלונג האט שאול דערהערט אז עס האט זיך נאר געמעלדעט א קליינשטאדטילדיג פאסטוכעל און מיט א שטארקען ספק אין הארצען האט ער איהם ערלויבט זיך אנקעגען־שטעלען גלית הפלשתי. דאס איז געוועהן דוד, וואס האט מיט איין קליין שטיינדעל געעקט מיט'ן ריז. פערטריבען די שונאים, און זיך באלד א גרויסען נאהמען געקויפט אין פאלק און ביים מלך אליין. וואס האט מיט פערגניגען געקוקט מיט וואס פאר א גרויס ליבשאפט איז צו איהם צוגעבונדען געווארען זיין זוהן יהונתן און מיט וואס פאר א מעלות גאט האט געבענשט דעם יונגען העלד. דוד האט זיך אבער דערוויטערט פון כבוד און איז זיך צוריק אוועק אין זיין פאטערס הויז.

ניט לאנג איז ער אבער דארט געבליבען. שאול האט אנגעהויבען יעדען טאג אריינצופאלען אין א גראבערער מרה שחורה און דוד האט ווידער געמוזט ווערען ביי איהם א בן בית און מיט זיין שאהן שפיעלען און זינגען פערלייכטערן דעם קעניג'ס שמערצן. שאול איז שטארק צוגעבונדען געווארען צו דודן; נאר גיך האט זיך די קנאה אריינגעכאפט און צושטערט די גאנצע פריינדשאפט. דוד האט אנגעהויבען זיך לאזען אין אלע מלחמות און אומעדום האט ער בעוויזען זיין גרויס בריה'שאפט און זיך מיט דעם שטארק בעליעבט געמאכט ביים פאלק. איין מאל נאך א גרויסען נצחון זענען איהם אקעגענגעקומען די פרויען מיט געזאנג און טאנץ און האבען געשריגען: "שאול האט געשלאגען טויזענדער און דוד צעהנער טויזענדער!" דאס האט מען אבגעטראגען אין די אויערן פון שאול און ער איז איהם געווארען א שונא. פריהער איז אפילו די שנאה געוועהן א ביסעל פאר־דעקט און דוד, וואס שאול האט געמוזט בעשטעהן ער זאל חתונה האבען מיט זיין יונגסטער טאכטער מיכל, פלעגט האבען אין קעניגליכען הויף גרויס כבוד, נאר ביסלעכווייז איז די פיינדשאפט ארויס אפען און ער איז געצוואונגען געוועזן צו אנטלויפען, ווייל שאול האט זיך טאקי פשוט גענומען אויף זיין לעבען. באלד האבען זיך ארום דודן צונויפגעזאמעלט אלע, וואס זענען אונצופריעדען געוועהן פון שאולן און בעזאנדערס דביי העלדען, יואב, אבישי און עשהאל, און איינער פון שמואלס תלמידים, גד, און עס איז געווארען א קליינע מחנה, וואס האט זיך פארגענומען זיך אבצערבנען מיט שאולן. בעזאנדערס נאך דעם וואס ער האט דערהרגעט אלע כהנים און צושטערט זייער שטאדט נ"ב און פון דער גאנצער משפחה פונ'ם כהן גדול עלי איז געבליבען איין אביתר, וואס איז אויך צוגעשטאנען צו דודס לייט.

די שונאים האבען זיך דערווייל ענטשלאסען צו בענוצען זיך מיט דוד'ן אונ אכיש דער מלך פון גת האט איהם אבגעגעבען די שטאדט צקלג מיט דעם אופן אז ווען די פלשתים וועלען אנפאלען אויף שאול'ן זאל ער זיי געהן צו הילף. די פלשתים האבען טאקי באלד אנגעהויבען א מלחמה אונ דוד איז געוועהן אין א זעהר טרויעריגער לאגע, ווייל עס איז איהם אויסגעקומען געהן אקעגען זיינע אייגענע ברידער; נאר דאס גליק איז געוועהן וואס די פלשתים אליין האבען צו דוד'ן אונ זיין חברה קיין גרויס צוטרויען ניט געהאט אונ דאריבער האט מען זיי ניט מיטגענומען. די מלחמה איז אבער געראטהען די פלשתים, ווייל שאול איז ביי זיך אין גאנצען אראבגעפאלען, קיין רעכטע עצה האט ער זיך אליין ניט געקענט געבען, ווען צו פרעגען האט ער אויך ניט געהאט אונ זיין פריהעריגער פעסטער ווילען איז אזוי שוואך געווארען אז ער האט געזוכט הילף ביי כשוף מאכערינס אונ האט פערלארען זיין לעצטע ביסעל מוטה. אויף די בערג גלבוע איז געפאלען יהונתן אונ זיינע ברידער אבינדב אונ מלכי שוע אונ טאקי דארט אופ'ן ארט האט זיך שאול דאס לעבען גענומען. די שונאים האבען שאול'ס קאפ אראיינגעשטעלט צו זיך אין טעמפעל אונ זיין קערפער מיט די קינדער'ס ארויס געהאנגען אויף די מויערן פון בית שן אונ מיט גרויסער מיה האבען זיי די איינוואהנער פון יבש גלעד געבראכט צו קבורה. אז די וויסטע בשורה איז אנגעקומען קיין גבע איז אויף אלע געפאלען א פחד, מען האט זיך געלאזט לויפען אונ אין איילעניש איז יהונתן'ס פינפיאהריג קינד מפיבשת אראבגעפאלען אונ איז געבליבען א קרומער. אזוי טרויעריג איז געוועהן דער סוף פונ'ם ערשטען קעניג, וואס דאס פאלק האט אויף איהם זיין גאנצע האפנונג ארויפגעלעגט.

דריטעס קאפּיטעל.

דוד המלך.

(1015—1055 בּיז קריסטוס געבורט. 1087—1127 פארן חורבן בית שני)

ניט פרעהליכער איז אויך געוועהן דודס לעבען. פון איין זייט האבען זיינע איינענע ברידער געקוקט קרום דארויף וואס ער האט געמאכט יד אחת מיט די פלשתים אונ פון דער אנדערער זייט האט זיך ארויסגעוויזען אז אויף די נייע גוטע פריינד האט ער זיך אויך ניט געקאנט פערלאזען. אין דער צייט וואס דוד מיט זיין חיל זענין געוועהן אין דער מדינה פון די פלשתים פערטיג צו געהן מיט זיי אינאיינעם אין מלחמה אונ ביז דער ישוב איז געבליבען מען זאל זיי הייסען זיצען אין דער היים האבען דערווייל די עמלקים פארברענט די שטאדט צקלג. דאס איז געוועהן פאר דודן א גרויסער קלאפּ. נאר ער האט זיך באלד גענומען אבּרעכנען מיט די שונאים אונ האט זיי טאקי גוט צושלאגען. ווי ער האט געהאלטען אין בויען נאך אמאל די צושטערטע שטאדט צקלג איז אנגעקומען דיא ידיעה פון שאולס טויט אונ זיינע קינדער. דער טויט מאכט שלום צווישען די גרעסטע שונאים אונ אויך דוד האט פארגעסען אלע צרות וואס ער האט איבערגעליטען דורך שאולן אונ מיט הייסע טרערען אונ פייערינע טרויער־ליעדער האט ער בעוויינט דעם ביטערן סוף פונם ערשטען יודישען קעניג. באלד נאך דעם איז ער אריבער קיין חברון אונ דארט האבען איהם די עלטסטע אנגענומען פארן מלך פון יהודה. אכישן האט עס ניט געהארט, ווייל ער האט נאך אלץ גערעכענט דודן פאר א גוטען פריינד. אונ עס איז טאקי דודן שווער געוועהן אין גאנצען זיך אבּרייסען פון די פלשתים אונ דאריבער פלעגט ער זיך בעגניגען דערמיט וואס ער האט געקאנט אנפאלען אויף די קליינע פעלקער פון דער מדבר ארום אונ זיך בענוצען מיט זייער רויב אונ דערצו פלעגט איהם העלפען יואב, א גבור וואס וואלט אים שטאנד געוועהן צו מאכען איין עק מיט די פלשתים. ווען דודס האנד וואלטען ניט געוועהן געבונדען.

נאר וואס עס איז שווער געוועהן דוד'ן אויסצופירען איז געראטהען

אַבְנֵר׳ן, וָואס אִיז בַּאלְד נָאךְ דֶער גְרױסֶער מַפָּלָה אִין גִלְבֹּעַ אַװֶעק מִיט אַ טְהֵייל אִיבֶּערְגֶעבְּלִיבֶּענֶע פְּרֵיינְדֶע פוּן שָׁאוּלִ׳ן קַיין מַחֲנַיִם אוּנ דָארְטֶען עֶרְקְלֶערְט דֶעם אֵיינְצִיגֶען זוּהן שָׁאוּל׳ס, אִישׁ־בֹּשֶׁת, פַאר קֶאנִיג. בַּאלְד הָאט עֶר צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען אַ גְרוֹיסֶע מַחֲנֶה אוּנ אָנְגֶעהוֹיבֶּען מִיט דִי פְּלִשְׁתִּים אַ קְרִיעג וָואס הָאט גֶעדוֹיעֶרְט פִינְף יָאהר אוּנ גֶעפִיהרְט דֶערְצוּ אַז דִי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים זֶענֶען גֶעבְּלִיבֶּען אוּנְטֶער דֶער הֶערְשַׁאפְט פוּן שָׁאוּל׳ס יוֹרֵשׁ אוּנ יְהוּדָה אִיז גֶעוָוארֶען אַ בֶּעזוּנְדֶער מְלוּכָה. דָאס אִיז אוֹיךְ נִיט גוּט גֶעוֶועהן, וַוייל הָאטְשֶׁי אַבְנֵר הָאט גֶעמַאכְט אַ תֵּל פוּן דִי פְּלִשְׁתִּים, אִיז דֶערְוַוייל גֶעוָוארֶען אַ שִׂנְאָה צְווִישֶׁען בֵּית שָׁאוּל אוּנ בֵּית דָוִד אוּנ עֶס אִיז אַרוֹיס אַ אֶפֶענְטְלִיכֶע קְרִיעג וָואס הָאט זִיךְ גֶעצוֹיגֶען צְווֵיי יָאהר. וֶוער ווייסְט מִיט וָואס אַזַא מִלְחָמָה צְווִישֶׁען אֵייגֶענֶע בְּרִידֶער וָואלְט זִיךְ גֶעוֶועהן אוֹיסְגֶעלָאזְט וֶוען אַבְנֵר עֶנְטְשְׁלִיסְט זִיךְ נִיט אִיבֶּערְצוּגֶעהן אוֹיף דָוִד׳ס זַייט. גֶענוּמֶען הָאט זִיךְ עֶס דֶערְפוּן וָואס אַבְנֵר הָאט גֶעוָוארְפֶען אֵיין אוֹיג אוֹיף שָׁאוּל׳ס קֶעפְּס־וַוייבּ רִצְפָּה. אִישׁ־בֹּשֶׁת אִיז דֶערְפוּן גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אוּנ הָאט נִיט גֶעוָואלְט לַיידֶען, וַוייל עֶר הָאט מוֹרָא גֶעהַאט אַז אַבְנֵר זָאל דוּרךְ דֶעם נִיט וֶועלֶען אִין גַאנְצֶען דִי מְלוּכָה אַריינְחַאפֶּען אִין דִי הָאנְד אַרַיין. דָאס הָאט אַבְנֵר׳ן שְׁטַארְק פֶערְדְרָאסֶען אוּנ עֶר הָאט בְּסוֹד גֶעשִׁיקְט שְׁלִיחִים צוּ דָוִד׳ן אוּנ אִיהם גֶעלָאזְט זָאגֶען אַז עֶר וִויל אִיהם הֶעלְפֶען צוּ וֶוערֶען מֶלֶךְ אִיבֶּער דֶעם גַאנְצֶען פָאלְק. דָוִד, פַארְשְׁטֶעהט זִיךְ, הָאט זִיךְ בַּאלְד אָנְגֶעחַאפְּט אוּנ קוֹדֶם כֹּל הָאט עֶר גֶעפָארְדֶערְט פוּן אִיהם אַז עֶר זָאל זֶעהֶען אִיהם אוּמְקֶעהרֶען זַיין גֶעלִיעבְּט וַוייבּ מִיכַל וָואס הָאט בַּיי שָׁאוּל׳ס לֶעבֶּען, גֶעמוּזְט פוּן אִיהם אָפְּשֵׁיידֶען אוּנ חַתוּנָה הָאבֶּען מִיט אֵיינֶעם פוּנ׳ם שֵׁבֶט בִּנְיָמִין, פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ. אַבְנֵר הָאט אַזוֹי גֶעדְרֶעהט אַז אִישׁ בֹּשֶׁת אִיז אַלֵיין בֶּעשְׁטַאנֶען דַארוֹיף אַז מֶען זָאל מִיכַל׳ן צוּרִיק בְּרֶענְגֶען צוּ דָוִד׳ן. דֶערְוַוייל הָאט שׁוֹין אַבְנֵר גֶעקָאנְט מֶעהר אֶפֶענְטְלִיךְ אוּנְטֶערְהַאנְדְלֶען מִיט דָוִד׳ן אוּנ עֶר אִיז שׁוֹין גֶעשְׁטַאנֶען נָאהֶענְט צוּם צִיעל, נָאר יוֹאָב הָאט גֶעזֶעהֶען אַז עֶס אִיז פַאר אִיהם קַיין תַּכְלִית נִיט, אַבְנֵר זָאל זִיךְ אַרוֹיפְחַאפֶּען אוֹיבֶּען אָנְקֶעל. אוּנ הָאט אַזוֹי גֶעמַאכְט אַז פְּלוּצְלוּם אִיז מֶען אָנְגֶעפַאלֶען אוֹיף אַבְנֵר׳ן בַּיים טוֹיעֶר פוּן חֶבְרוֹן אוּנ מֶען הָאט אִיהם דֶערְהַרְגֶעט.

אַבְנֵר׳ס אוּמְצַייטִיגֶער טוֹיט הָאט פִיעל שְׁמֶערְצֶען גֶעבְּרַאכְט דָוִד׳ן, וָואס הָאט אִיהם בֶּעקְלָאגְט אוּנ אִיהם גֶעלָאזְט בֶּעגְרָאבֶּען מִיט׳ן גְרֶעסְטֶען כָּבוֹד, וָואס עֶס קוּמְט אָבְּצוּגֶעבֶּען אַ הֶעלְד. נָאר נָאךְ מֶעהר שְׁרֶעק הָאט עֶר גֶעבְּרַאכְט אוֹיף אִישׁ־בֹּשֶׁת, וָואס אִיז גֶעבְּלִיבֶּען וִוי אָהן אַ הַאנְד אוּנ הָאט נִיט גֶעוואוּסְט

וואס אבנר האט די לעצטע צייט אבגעטהון און מיט וואס פאר איגוויינסטע שונאים ער איז שוין געוועהן ארומגערינגעלט. דערפאר האט זיך אויך איש־בשת גיט אבגעהיט און באלד נאך דעם זעגען אויף איהם אנגעפאלען צוויי רוצחים און האבען איהם געטויטעט. די מארדער האבען געמיינט אז דוד וועט זיי רייך בעלוינען ווען זיי וועלען איהם ברענגען די בשורה פון איש־בשת'ס טויט. נאר זיי האבען א גרויסען טעות געהאט און האבען טאקע באלד מיט'ן לעבען בעצאהלט פאר דער רציחה. אזוי איז דוד געווארען מלך איבער אלע שבטים און דערצו האט ער נאך געהאט א שטארקע שטיצע פון די כהנים און נביאים, ווייל אויסער אביתר און גד איז ביי איהם אין הויף דעמאלט געוועהן נתן הנביא. און אלע האבען זיך בעמיהט צו בעפעסטיגען די ליעבע פונ'ם פאלק צום נייעם קעניג.

דוד'ס ערשטער געדאנק איז מן הסתם געוועהן זיך צו בעפרייען פון די פלשתים'ס אלטער פריינדשאפט, ער האט אבער פארשטאנען אז דערצו מוז מען האבען אנדערע כחות און האט זיך דאריבער ענטשלאסען מעהר זיך בעפעסטיגען דערווייל אויפ'ן פלאץ. דאס ערשטע האט זיך איהם געווארפען אין אויג דער בארג ציון, וואס איז געוועהן אין די הענד פון די יבוסים. דוד האט לכתחלה געוואלט געהן מיט גוטען. נאר אז די יבוסים האבען זיך איינגעשפארט, האט יואב געמוזט בעוויזען זיין גבורה־שאפט און אז זיי האבען געזעהן אז ער רעכענט זיך מיט זיי גוט אב און זיי וועלען גאר גיט מאכען, האבען זיי זיך געמוזט אויסגלייכען, אבטרעטען ציון און אליין זיך בעזעצען אויפ'ן בארג מוריה.

אז דוד האט זיך בעפעסטיגט אין ציון איז ער באלד אהין אריבער פון חברון, און די שטאדט וואס מען האט צום אנהייב גערופען „עיר דוד", האט בעקומען א נייעם נאמען „ירושלים". פריהער האט זיך דארט בעזעצט דאס חיל פון דוד'ן און דערפאר האט דאס ארט געהייסען אויך „בית הגבורים". און דערנאך האט זיך די שטאדט אלע מאל פארגרעסערט און איז פון דעמאלט אן געבליבען די הייליגסטע פאר אלע ביז צום היינטיגען טאג. שכם וואלט אפילו געוועהן בעסער פאר דוד'ן, ווייל די ערד איז דארט געוועהן פרוכטבארער. נאר דוד האט פערשטאנען אז עס איז גלייכער זיך האלטען פון דער ווייטענס פון די בני בנימין וואס האבען ניט אזוי אנגעקוועלט דערפון וואס די מלוכה איז איבערגעגאנגען פון זיי צו איינעם פונ'ם שבט יהודה. אויסער דעם האט ער אויסגעקליבען ירושלים דערפאר

ווייל דָארְט אִיז גֶעוֶועהן אַ מִיטֶעלְפּוּנְקְט אוּנ עֶר אִיז גֶעוֶועהן גְלַייךְ נָאהֶענְט צוּ אַלֶע שְׁבָטִים .

דִי פְּלִשְׁתִּים הָאבֶּען זִיךְ גֶעשְׁטוּיסֶען אַז נִיט הַיינְט-מָארְגֶען וֶועט דָוִד אַרוֹיסְשְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען זֵיי הָאבֶען זֵיי פְרִיהֶער דֶערְהַאפְּט אוּנ הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען גֵעהן קֵיין יְרוּשָׁלַיִם אַז דָוִד הָאט דָאס דֶערְהֶערְט אִיז עֶר אַרִיבֶּער מִיט זַיין חַיִל קֵיין עֲדוּלָם . דִי פְּלִשְׁתִּים הָאבֶּען גֶערֶעכֶענְט אַז דָוִד אַנְטְלוֹיפְט . הָאבֶּען זֵיי זִיךְ נָאךְ מִיט מֶעהר הֵישֶׁק צוּגֶערוּקְט אוּנ הָאבֶּען פַארְנוּמֶען בֵּית לֶחֶם . דָוִד הָאט אָבֶּער גֶעהַאט אֵיין אַנְדֶער מֵיין : עֶר הָאט גֶעזוּכְט צוּ גֶעוִוינֶען צֵייט אוּנ פוּן אַלֶע שְׁבָטִים זָאלֶען צוּ אִיהם צוּשְׁטֶעהן דִי וָואס פַארְשְׁטֶעהֶען מִיט קְרַאפְט צוּ בֶּעשִׁיצֶען זֵייעֶר לַאנְד . עֶר הָאט אוֹיךְ קֵיין טָעוּת נִיט גֶעהַאט , ווייל בַּאלְד הָאט עֶר גֶעזֶעהֶען אַרוּם זִיךְ פֶערְזַאמֶעלְט דִי גְרֶעסְטֶע גִבּוֹרִים . דָוִד הָאט זֵיי גֶעוָואלְט פְּרִיוֶוען , הָאט עֶר גֶעזָאגְט אוֹיף אֵיין הֲלָצָה אַז עֶר וָואלְט מִיט פֶערְגֶענִיגֶען גֶעטְרוּנְקֶען וַואסֶער פוּן בֵּית לֶחֶם , וואו דֶער שׂוֹנֵא אִיז גֶעשְׁטַאנֶען , אוּנ טַאקֶע בַּאלְד הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען דְרַיי הֶעלְדֶען , יָשָׁבְעָם אֶלְעָזָר אוּנ שַׁמָּה . וָואס הָאבֶּען זִיךְ דוּרְכְגֶעשְׁלָאגֶען דוּרְכִין פַיינְד אוּנ גֶעבְּרַאכְט וַואסֶער . דָוִד הָאט , פַארְשְׁטֶעהט זִיךְ , נִיט גֶעוָואלְט טְרִינְקֶען דָאס וַואסֶער , וָואס אִיז גֶעבְּרַאכְט גֶעוָוארֶען מִיט אַזָא מְסִירַת נֶפֶשׁ , אוּנ הָאט מִיט פְרֵייד עֶרְקְלֶעהְרְט וָואס זַיין כַּוָּנָה אִיז גֶעוֶועהן . דָוִד הָאט אוֹיךְ שׁוֹין קֵיין לַאנְגֶע שִׁיהוּת נִיט גֶעמַאכְט אוּנ הָאט נִיט נָאר פַארְטְרִיבֶּען דִי פְּלִשְׁתִּים פוּן זַיין לַאנְד , נָאר עֶר הָאט זִיךְ נָאךְ אַרַיינְגֶעחַאפְּט צוּ זֵיי אוּנ צוּגֶענוּמֶען בַּיי זֵיי זֵייעֶר הוֹיפְּטְשְׁטָאדְט גַת .

דֶער נִצָּחוֹן אִיבֶּער דִי פְּלִשְׁתִּים הָאט דָוִדְן אוּנ זַיין פָאלְק גֶעמַאכְט אַ גְרוֹיסֶען נָאמֶען אִין אַלֶע לֶענְדֶער אַרוּם , אוּנ חִירָם , דֶער מֶלֶךְ פוּן צוֹר , הָאט בַּאלְד גֶעשִׁיקְט צוּ אִיהם שְׁלִיחִים צוּ שְׁלִיעסֶען מִיט אִיהם פְרֵיינְדְשַׁאפְט , כְּדֵי דִי סוֹחֲרִים פוּן צוֹר זָאלֶען קָאנֶען פְרֵיי דוּרְכְפָאהרֶען דוּרְכִין לַאנְד פוּן דִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוּנ דֶער מִסְחָר זָאל אִין בֵּיידֶע לֶענְדֶער פֶערְשְׁטַארְקְט וֶוערֶען . חִירָם הָאט אִיהם אוֹיךְ גֶעשִׁיקְט אַ מַתָּנָה -- טֵהַייעֶר צֶעדֶער-הָאלְץ , אוּנ גֶעלָאזְט קוּמֶען דִי בֶּעסְטֶע בַּעֲלֵי מְלָאכוֹת זֵיי זָאלֶען דָוִדְן אוֹיסְבּוֹיעֶן אַ פַּאלַאץ . דָוִד הָאט זִיךְ בֶּענוּצְט דֶערְמִיט אוּנ יְרוּשָׁלַיִם הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּ גְלַאנְצֶען מִיט דִי שֶׁענְסְטֶע גֶעבַּיידֶען . נָאר פַאר אַלֶע זַאכֶען הָאט דָוִד גֶעטְרַאכְט צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען דִי אֱמוּנָה אוּנ הָאט אַ נֶדֶר גֶעטְהוּן אַז עֶר וֶועט זִיךְ נִיט אַרַיינְצִיהֶען אִין זַיין נַייע הוֹיז בִּיז עֶר וֶועט נִיט אִיבֶּער פִירֶען קֵיין יְרוּשָׁלַיִם דֶעם אֲרוֹן אֱלֹהִים מִיט דִי

לוחות וואס האט זיך געפונען, זייט „שילה" איז צושטערט געווארען אין קרית־יערים. ער האט אויך ניט גערוהט ביז ער האט זיין הייליגען געדאנק אויסגעפיהרט: עס האט זיך אפילו געמאכט איין עכוב אויף עטליכע חדשים ווייל ווען מען האט שוין געפיהרט דעם ארון אויף א וואגען אונ צוויי לוים האבען איהם באלייט האט איינעם פון זיי איין אומגליק געטראפען, נאר שפעטער האט מען דעם ארון מיט גרויס פאראד אריינגעבראכט קיין ירושלים אונ דוד איז אזוי געוועזען בארוישט דערפון אז ער האט פארגעסען זיין שטאנד, ער האט אפענטליך געשפרונגען אונ געטאנצט אין גאס פאר שמחה אונ דאס איז שטארק ניט געפאלען זיין ווייב מיכל, וואס האט זיך ניט געקאנט איינהאלטען אונ א ביסעל דערפון חוזק געמאכט. דוד האט אויך געזארגט אז ירושלים זאל האבען א כהן אונ האט אויסגעקליבען זיין פריינד אביתר, וואס איז איהם געשטאנען אין אלע נויטהען; נאר אזו ווי אין גבעון איז געוועהן נאך פון פריהער א כהן צדוק וואס שאול האט איהם נאך געשטעלט, האט דוד געמאכט עס זאלען זיין צוויי כהנים, צדוק אין גבעון אונ אביתר אין ירושלים. דערצו האט אויך דוד איינגעפיהרט א שאנעס גאטעס־דיענסט מיט געזאנג אונ שפיעל, ווי עס איז אנגעשטאנען דעם וואס מען האט גערופען „נעים זמירות ישראל".

דוד האט זיך אבער אויך געהאלטען אין דעם כלל: אז וואס צו גאט — איז צו גאט אונ וואס צו לייט — איז צו לייט. קוים האט ער פארזארגט די אמונה, האט ער זיך גענומען צו פארבעסערן דאס איננעווייניגסטע לעבען פונ׳ם פאלק. עס איז איהם געראטהען וואס ער האט באקומען פאר א יועץ אחיתופל הגלוני וואס פלעגט כמעט קיין מאל קיין טעות ניט האבען אונ ביז ער איז שפעטער ניט געווארען דוד׳ן א שונא האט ער איהם געגעבען די בעסטע עצות. צום ערשטען האט ער געמאכט אז אלע שבטים זאלען האבען א גלייכען חלק אין בעשיצען פונ׳ם לאנד אונ האט איינגעפיהרט אז פון צוואנציג יאהר אן זאלען א געוויסע צאהל פון די מאנער דיענען אין חיל. דערנאך האט ער גוט אכטונג געגעבען אז יושר אונ ארדנונג זאלען הערשען אין לאנד. ער פלעגט זיך אליין אבגעבען מיט אויסגלייכען צדדים, מאכען שלום אונ מיט דעם איז ער נאך מעהר בעליעבט געווארען ביי אלע. פון זיינע פריהערדיגע לייט איז יואב געבליעבען דער עלטסטער איבער׳ן גאנצען חיל אונ בניהו בן יהוידע איז געוועזען דער הויפטמאן פון די פרעמדע

קריעגס־לייט, כרתי אונ פלתי, וואס דוד האט געהאלטען פאר בעזונ־
דערע שומרים פונ׳ם הויף.

דערווייל האט זיך געמאכט א שטארקער נסיון פאר דוד׳ן. עס איז גראד
דריי יאהר נאכאנאנד געוועזען א הונגער אונ דער כהן אביתר האט געזאגט
אז דאס איז א שטראף דערפאר וואס שאול האט ניט געהאלטען די שבועה
געגען די גבעונים. דוד האט געשיקט פראגען די עטליכע גבעונים וואס
זענען נאך געבליעבען, וואס זיי ווילען אונ זיי האבען זיך איינגעשפארט אז
זיי וועלען ניט מוחל זיין ביז מען וועט ניט דער׳הרג׳נען שאול׳ס קינדער.
דוד׳ן איז שטארק שלעכט געווארען, ווייל ער האט מורא געהאט מען זאל
איהם ניט חושד זיין אז ער וויל אליין עס זאל פון שאול׳ס משפחה קיין זכר
ניט בלייבען, פון דעסטוועגען האט ער געמוזט צוליעב טהון די גבעונים,
וואס האבען באלד אפגעזוכט אונ אויפגעהאנגען אין גבעת שאול צוויי זיהן
רצפה׳ס אונ פינף שאולס איינקלעך, קינדער פון זיין טאכטער מרב. נאר
יהונתן׳ס זוהן, מפיבשת, האט ער קוים אבגעראטעוועט אונ גענומען צו זיך
אין הויף אריין, ווייל ער האט געדענקט די שבועה וואס ער האט געשווארען
זיין יוגענד־פריינד, אז עביג וועט ער טריי זיין זיינע קינדער, אונ חאטשי ער
האט בעהאנדעלט מפיבשת׳ן ווי זיין אייגען קינד, איז פארט געבליעבען ביי
די בני בנימין א שנאה אין הארצען, זיי האבען זיך געטראכט אז דוד האט
געלאזט מפיבשת׳ן לעבען ווייל ער איז א קאליקע אונ טויג ניט צו דער
מלוכה, אונ טאקע דערפאר, אז די הצלחה האט זיך שפעטער אבגעטהון
פון דוד׳ן, האט ער פון זיי בעקומען דעם ערשטען שטיין.

צוואנציג יאהר האט ער געקאניגט מיט גליק אונ נחת אונ אלע מלחמות
וואס ער האט אין דער צייט געפיהרט האבען נאך מעהר פארגרעסערט זיין
כבוד אונ געווארפען זיין פחד אויף אלע שכנים פון ווייט אונ פון נאהענט.
ער האט זיך נוקם געוועזען אין די מואבים פאר איין אום־כבוד וואס זיי
האבען בעוויזען זיינע שליחים אונ אויך א תל געמאכט פון די עמונים.
וואס האבען זיך גענומען צו הילף די ארמים אונ האבען דאך געמוזט
איינבויגען דעם קאפ, איבערלאזען דוד׳ן די אלטע שטאדט דמשק אונ
איהם נאך צאהלען מס. דאס לאנד, וואס האט צום אנהויב פון דוד׳ס מלוכה
זיך גערעכענט נאר צווישען דן אונ באר שבע, האט מיט אמאל צוריק
די גרעניצען פון נחל מצרים אונ עזה ביז דעם טייך פרת. נאר די
גאנצע גדולה האט דוד׳ן ניט פארדרעהט דעם קאפ מיט גאוה, ער האט זיך,

ניט געוואלט שטעלען ווי שאול א דענקמאל ביי'ם לעבען, ווייל צוויי גרויסע געדאנקען האבען געהערשט ביי איהם און ביי אלע זיינע העלדען: אז, ערשטענס, איז אלדינג געווענדט אין דעם אייבערשטען, וואס אין זיין האנד איז פונקט דער נצחון ווי די מפלה, און אז, צווייטענס, קען געבראטהען נאר די מלחמה וואס ווערט אנגעהויבען פאר זיין הייליגען נאמען און טאקי דערפאר האט ביי זיי גאט געהייסען „צבאות", דאס הייסט — דער האר פון אלע חילות.

ניט אייביג דויערט אבער דאס מענשליכע גליק און נאך גאר ליבטיגע טעג קומען אפט זעהר פינסטערע נעכט. דאס איז אויך געשעהן מיט דוד'ן. ווען יואב מיט'ן חיל האבען בעלאגערט די הויפטשטאדט פון די עמונים, האט דוד איין מאהל אין ירושלים דערזעהען פון ווייטענס שפאצירען די שאהנע בת שבע, א ווייב פון אוריה החתי, איינעם פון זיינע געטרייעסטע העלדען, זי איז איהם שטארק געפעלען, האט ער זי געלאזט בעטען צו זיך און זי איז ביי איהם געווארען גאר היימיש.

אין א קורצע צייט האט דוד בעמערקט אז ביי בת־שבע'ן הייבען זיך אן ארויס צו ווייזען צייכענס פון זייער בעקענטשאפט, האט ער זיך ענטשלאסען צו מאכען איין אויסרעד און לאזען קומען דעם מאן פונ'ם לאגער, כדי ער זאל דערמיט פארדעקען די שאנדע. אוריה האט זיך אבער געיאגט צוריק אין לאגער אריין און אז דוד האט געזעהן אז ער וועט מיט איהם גאר ניט מאכען, האט ער געגעבען א ווינק יואב'ן מען זאל אוריה'ן שטעלען אויפ'ן ערשטען פייער. עס האט גאר ניט געדויערט — איז בת שבע געבליבען איין אלמנה, נאר זי האט זיך באלד געטרייסט און גאר גיך איז זי אריבער אין קאניגליכען פאלאץ און האט געבארען א קינד, וואס האט ניט לאנג געלעבט.

אזא עולה פון דעם וואס מען האט איהם ביז אהער מיט רעכט גערעכענט פאר'ן בעשיצער פון ישר און אמת — האט זיך געמוזט ווארפען אין אויג די עטליכע געצעהלטע גרויסע מאנער וואס זענען קיינעם ניט נושא פנים און זאגען יעדען פריי ארויס זייערע געדאנקען. דערפאר זעהען מיר ווי טאקי באלד איז אויסגעוואקסען ביי דוד'ן נתן הנביא און האט איהם דערצעהלט א משל פון א רייכען וואס גאט האט איהם געבענשט מיט גרויסע רייכע טשערעדעס און וואס האט זיך ניט געשאהמט צוצונעהמען ביי א ארעמען פאכטור זיין איינציג קליין שאפעלע. מיט כעס האט דוד דארויף געענטפערט אז אזא גזלן פערדיענט די גרעסטע שטראף. „דאס ביסט דו טאקי אליין!" האט איהם דער נביא געזאגט קורץ און

שארף און דוד האט פערשטאנען ווי טיעף ער איז געפאלען און מיט א שטארקער חרטה, וואס קאן נאר געבארען ווערין אינ'ם הארצען פון איין אמת'ן בעל תשובה, האט ער מודה געווען אז ער האט געזינדיגט.

גאט איז אבער גיכער א מוחל וסולח ווי מענשען און חאטשי דוד האט זיך גענומען אויסבעסערן זיין פעהלער אקעגען בת־שבע'ן דערמיט וואס ער האט זי געמאכט פאר דער ערשטער קעניגין און איהר צו געזאגט אז זייער נייגעבארענער זוהן שלמה זאל בלייבען דער יורש פון דער מלוכה, האט איהם פארט די מעשה געמאכט פאר א שונא זיין בעסטען יועץ אחיתפל וואס איז געווען בת־שבע'ס זיידע און האט ניט געקאנט מוחל זיין דעם קעניג וואס ער האט זי אראבגעפיהרט פונ'ם גלייכען וועג. דערצו האט זיך נאך אין דער צייט געמאכט א נייע אומגליק. אמנון דוד'ס עלטסטער זוהן, האט פארנארט צו זיך זיין שטיפשוועסטער תמר און זי געשאנדעט און דערנאך ארויסגעווארפען. מיט ביטערע טרערען איז זי געקומען זיך קלאגען צו איהר ברודער אבשלום און ער האט איהר געהייסען מאכען א שווייג און זי פערזיכערט אז ער וועט זיך שוין אברעכענען מיט אמנונ'ן. אבשלום, וואס האט, ווי עס שיינט, געמאכט יד אחת מיט אחיתפל'ן, האט זיך גאר ניט וויסענדיג געמאכט און א צייט שפעטער האט ער געלאזט בעטען אמנונ'ן מיט נאך געסט מען זאל ארויספאהרען זעהן ווי מען שערט די שאף און דארט האט מען איהם דער'הרג'ט. אבשלום איז באלד ענטלאפען צו זיין מוטערס פאטער תלמי דעם מלך פון גשור און דוד האט אפילו געוואלט שיקען אהין חיל און איהם פון דארט ברענגען, נאר יואב און אחיתפל האבען איהם אבגעהאלטען דערפון ווייל אין הויף איז שוין געווען א אינטריגע און א סך האט געטויגט אז ניט שלמה, נאר אבשלום זאל ארויף אופ'ן באנקעל. און כדי נאך מעהר בערוהיגען דוד'ן, האט יואב אנגעשטעלט א קלוגע פרוי פון תקוע זי זאל זיך קומען קלאגען פאר'ן קאניג אויף איהר משפחה וואס וויל אומברענגען איהר יונגסטען זוהן דערפאר וואס ער האט געטייט זיין עלטערן ברודער און זי קאן אזוי פערלירען ביידע קינדער. דוד האט זיך באלד געשטויסען וועמעס ארבייט דאס איז און האט געזאגט יואב'ן אז אבשלום מעג צוריקקומען נאר איהם זאל ער זיך פאר די אויגען ניט ווייזען. ערשט זיבען יאהר נאך אמנונ'ס טוידט האט זיך דוד איבערגעבעטען מיט אבשלום'ן.

דאס איבערבעטען האט ניט געקאנט פיהרען צו קיין אמת'ן שלום. די פונקען פון אינטריגע האבען שוין געגליהט פון פריהר און דוד'ס אינווענינגסטע שונאים האבען פערשטאנען ווי אזוי צו דרעהען מיט אבשלום'ן ער זאל נאך

מעהר אנגיסען בוימעל אויפ'ן פייער. דערווייל האט זיך געמאכט, וואס דוד האט
זיך געמוזט מכין זיין צו א גרויסע מלחמה. צו וועלכער עס איז איהם אויך געקומען
העלפען אתי פון גת מיט זיין חיל. דוד האט בעדארפט וויסען אויף ווי פיעל
מענשען ער קאן רעכנען פון זיין זייט, האט ער געגעבען א בעפעהל מען זאל איבער-
צאהלען אלע צוואנציגיאהריגע. פליצום איז ארויס א מגפה. מענשען האבען
אנגעהויבען פאלען ווי שטרוי' אונ דער עולם האט עס אנגעהאנגען אין דעם
צאהלען. דער נביא גד האט באלד געגעבען איין עצה מען זאל שטעלען א מזבח
אויפ'ן בארג מוריה, וואו די מגפה האט קיין שליטה ניט געהאט, אונ דארט
מקריב זיין קרבנות. דוד האט זיך אויסגעגלייכט מיט די יבוסים אונ מען האט
איהם אבגעטרעטען א פלאץ, דארט האט מען געטהון אלדינג וואס דער נביא
האט געהייסען אונ די מגפה האט אויפגעהערט. אין הארץ פונ'ם פאלק האט
אבער ניט אויפגעהערט צו זידען אויף דוד'ן, ווייל די שונאים האבען זיך בענוצט
דערמיט אונ איינגערעדט דעם געמיינעם עולם אז דאס גאנצע אומגליק האט זיך
נאר גענומען פונ'ם מלך'ס בעפעהל. אזוי איז ארויס א שטארקע אונצופרידענהייט
אונ אבשלום האט פערשטאנען אז ער מאג שוין ארויסשפרינגען. באלד איז ער
צוריקער קיין חברון, וואו עס איז שוין געוועהן אבגערעדט מיט אלע אונצו-
פריעדענע דארט האט איהם אויך געשטיצט זיין פעטער עמשא, וואס האט
געוואלט ארויף אויף יואב'ס שטעלע, אונ אהין פלעגט אויך בסתר קומען אחיתפל,
אונ פון דארט איז ארויס דער קלאנג אז אבשלום איז קאניג געווארען. פון פיעל
שטאדט איז מען געקומען בעגריסען דעם נייעם קאניג אונ אפילו די שטאלצע
בני בנימין האבען אויך צו געשאקעלט מיט'ן קאפ, ווייל זיי האבען גערעכענט אז
פון אבשלום'ן וועלין זיי גיכער פטור ווערען אונ די מלוכה וועט ווידער איבערגעהן
צו זיי. אז דוד איז דערפון געוואהר געווארען, האט ער זיך ענטשלאסען אוועק
צוגעהן פון ירושלים אונ דערמיט אבהיטען די הייליגע שטאדט פון א סכנה. וואס
וואלט געקאנט ארויס ווען ער זאל מוזען מלחמה האלטען מיט זיין אייגענעם זוהן,
אין דער נויט דערקענט מען ערשט רעכטע גוטע פריינד: אז דוד האט בעדארפט
אנטלויפען איז ער ניט געבליבען איינער אליין, איהם זענין נאכגעגאנגען ניט נאר
יואב אונ אבישי מיט'ן גאנצען חיל, נאר אויך בניהו מיט זיינע לייט פון כרתי
אונ פלתי אונ אפילו אתי מיט זיינע זעקס הונדערט מאן. באלד זענין אויך צו-
געקומען די כהנים צדוק אונ אביתר מיט'ן ארון. נאר דוד האט זיי געהייסען
בלייבען אין ירושלים אונ געזאגט אז ער האפט נאך צוריקצוקומען אונ דארט
טריי גאט דיענען. נאך איינעם האט ער געבעטען זיך ניט ריהרען פון ירושלים.

דאָס איז געשעהן דער אַלטער חושי הארכי וואָס האָט געוואָלט טהיילען דאָס אומגליק פון זיין קעניג. נאָר ער האָט פערשטאַנען זיין ווינק אַז אין ירושלים קאָן ער איהם מעהר צו נוטץ קומען. אין דער ערשטער שטאָדט בחרים, וואוהין דוד איז אָנגעקומען, האָט ער ניט געהאַט קיין נוטען ברוך הבא, ווייל דאָרט האָבען געוואָהנט שאולס קרובים און איינער פון זיי, שמעי בן גרא, האָט איהם נאָכגעוואָרפען שטיינער און געשאָלטען מיט טויטע קללות. דוד האָט זיך געמוזט נערומען דעם וועג צו דער געגענד פון יריחו. דאָרט האָט ער זיך מיט זיינע לייט בעזעצט אין צעלטען און געוואַרט אויף ידיעות פון ירושלים.

אבשלום איז דערווייל צריין קיין ירושלים און דאָס ערשטע האָט איהם אחיתופל איין עצה געגעבען צו שאַנדען דעם פאָטערס ווייבער. די עצה איז איהם שטאַרק געפאַלען און מיט אַ זיינע זאַכען פלעגט ער זיך אָבגעבען גאַנצע טאָג. אַוודאי האָט ער קיין צייט ניט געהאַט צו טראַכטען פון עפּיס נאָטהיגערס און אַז אחיתפל האָט אויפגעגעבען אַ פּלאַן מען זאָל אַרויסשיקען גרויס חיל צו האַפּען דוד'ן האָט זיך אבשלום געלאָזט איבערעדען פון חושי. וואָס האָט זיך אימיסטען איינגעשמייכעלט ביים יונגען קעניג און איהם צוגעזאָגט פונקט אַזוי טריי צו דיענען וויא דוד'ן. חושי האָט איהם געגעבען צו פערשטעהן אַז דאָס טויג ניט און שטילערהייט געגעבען צו וויסען דוד'ן וואָס עס געהט פאָר. וויא אחיתפל האָט געזעהן אַז ער איז נאָר ניט אין גאַנצען תקיף ביי אבשלום'ן, האָט ער זיך פאַר כעס אויפגעהאַנגען. דער טויט פון אחיתפל האָט דוד'ן געגעבען מוטה ער זאָל זיך לאָזען צוריק און ער איז געקומען קיין מחנים וואו מען האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און צוויי בכבודע זקנים פון גלעד האָבען איהם פערזאָרגט מיט אַלעם נאָטהיגען. אהין האָט זיך אויך צוגערוקט אבשלום מיט זיין חיל און דאָרט האָט זיך אויך אָנגעהויבען די בלוטיגע מלחמה, צו וועלכע דוד'ס הויפטלייט האָבען ניט צוגעלאָזט דעם גוטען מלך, ווייל זיי האָבען געוואוסט אַז ער וועט קיין האַרץ ניט האָבען זיך צו שלאָגען געגען זיין אייגען בלוט און פלייש. דוד'ס ווייך האַרץ האָט זיך טאַקי אַרויסגעוויזען ווען דאָס גליק האָט איהם געשפּיעלט. פון אבשלום'ס זייט זענען געפאַלען צוואַנציג טויזענד מענשען און ער אַליין האָט זיך פאַרטשעפּעט אין אַ בוים און איז געבליבען הענגען ביז יואב האָט איהם ניט אָבגעשניטען דעם קאָפּ. ווען אַלע זיינע קריעגער האָבען מיט פרייד בעגריעסט דעם גרויסען נצחון, האָט דוד מיט הייסע טרערען בעוויינט זיין זינדיג קינד.

דוד וואָלט נאָך דעם אייגענטליך געקאָנט פריי געהן קיין ירושלים, נאָר ער האָט געוואָלט וויסען ווי ער האַלט מיט'ן פאָלק און האָט זיך ענטשלאָסען וואַרטען

די אלע שבטים וועלין איהם ניט שיקען בעטען מיט כבוד ער זאל צוריקקומען. באלד האט איהם אבער געמוזט קשה ווערין וואס זיינע איינענע קרובים פונ'ם שבט יהודה שטעהען עפּיס גאר פון ווייטענס. ער האט פארשטאנען אז דא שטעהט איהם עמשא אין וועג. האט ער איהם געלאזט זאגען אז ווי באלד ער וועט ארבייטען פון זיינעטוועגען וועט ער איהם בעלוינען ווי עס דארף צו זיין. אזא הבטחה האט געווירקט און אז דוד איז אריבער דעם ירדן און זיך אבגעשטעלט אין גלגל האט ער שוין געטראפען שלוחים פון די בני יהודה. דא איז אבער ארויס א נייע מחלוקת. ווייל די איבריגע שבטים האט פערדראסען אויף די בני יהודה וואס ווילען זיין ביי דוד'ן חשובער פון אלע. און איינער, שבע בן בכרי האט טאקי פשוט אהן בושה געאפּענט א מויל געגען דוד'ן. דוד האט געזעהן אז דא שפּרינגט ארויס א שפּיגעל נייע קריגע צווישען איינענע ברידער. האט ער באלד אנידערגעשטעלט עמשא'ן אויף יואב'ס ארט און האט איהם געגעבען א בעפעהל אין דריי טאג צונויפצוזאמלען אלע העלדען פון יהודה. עס האט אבער געדויערט עפּיס מעהר און דוד האט זיך געשראקען אז שבע זאל זיך ניט לאזען אין אנדערע שטאדט אנמאכען א מרידה. האט ער זיך געמוזט נאך אמאל ווענדען צו זיינע פריהעריגע דיענער און האט איבערגעגעבען דאס חיל אין די האנד פון אבישי און יואב איז ווידער געבליבען דער גאנצער פיהרער. אין גבעון האט יואב געפונען עמשא'ן און האט איהם געשטאכען. שבע האט זיך דערווייל פערשלאסען אין דער שטאדט „אבל״, נאר יואב איז צוגעטרעטען און האט געוואלט מאכען א תל פון דער פעסטונג האט מען איהם געמוזט אראבווארפען דעם קאפּ פון שבע און דערמיט האט זיך געענדיגט די גאנצע מרידה.

נאך אזוי פיעל צרות און יסורים איז דוד צוריקגעקומען קיין ירושלים געלייטערט פון זיינע זינד און באלד האט ער אנגעהויבען טראכטען וועגען בויען א משכן און וואלט עס געווען אויסגעפיהרט, ווען נתן הנביא וואלט איהם ניט מגלה געווען אז דאראויף איז ניט דער ווילען פון גאט און אז זיין זוהן וועט אויספיהרען דאס היילינע שליחות. דערווייל האט ער אנגעהויבען מעהר אלטער און שלאפער צו ווערען און זיין פירטער זוהן אדניהו, וואס יואב האט געהאלטען מיט איהם, האט זיך ענטשלאסען מיט גוואלד צו ירש'נען די מלוכה נאך ביי'ם פאטער'ס לעבען. ער האט צונויפגערופען, אלע פרינצען, אויסער שלמה און באלד האט מען שוין געהערט פון אלע זייטען א געשריי. „לעבען זאל דער מלך אדניהו!״ דוד האט דערפון ניט געוואוסט, ווייל ער איז געזעסען איינער אליין ביי זיך אין חדר און געווארמט די פארפרוירענע גליעדער, און עס וואלט אדניה'ן געווען אזוי

אבגעלאפען, נאר בת-שבע איז דערפון געוואהר געווארען, איז זי באלד אריין צום קאניג אונ האט איהם דערמאנט זיין שבועה וועגען איהר זוהן שלמה, באלד איז אויך אנגעקומען נתן הנביא אונ האט איהם אויך צוגערעדט ער זאל האלטען ווארט. דוד האט ניט לאנג געטראכט אונ עס איז ביי איהם געבליבען אז מען זאל נאך ביי זיין לעבען זאלבען שלמה'ן פאר קאניג אין טהאל גיחון, אונ אזוי איז עס אויך געשעהן, אדניהו איז ניט געוועהן קיין נאר אונ האט פערשטאנען אז ער וועט גאר ניט אויספיהרען, האט ער געמוזט אנבויגען דעם קאפ. אונ אזוי איז גיך געווארען איין עק פון א קריעג וואס וואלט געקאנט פיהרען צו זעהר שלעכטע זאכען. אונ נאך א ממשלה פון פערציג יאהר אונ א האלבעס האט דוד רוהיג צוגעשלאסען די אויגען אונ מיט א פעסטען בטחון אז ער האט זיין בליהענד לאנד איבערגעלאזט אין גוטע הענד האט ער געפונען זיין לעצטע מנוחה אין די קברים פון מלכי בית דוד, צווישען די שטיינער פונ'ם בארג ציון.

פירטעס קאפיטעל.

שלמה המלך.

(997—1017 ביז קריסטוס געבורט. 1047—1087 פאר'ן חרבן בית שני)

האט'ט שלמה איז געוועהן צו יונג אונ ערשט צוואנציג יאהר אלט ווען ער האט אויף זיך ארויפגעלעגט דעם עול פון דער מלוכה, פון דעסטוועגען האט ער פערשטאנען אז ניט אומזיסט הייסט ער שלמה. ווייל ער מוז זיין א מלך פון שלום, אונ דעריבער האט ער געזעהן מיט אלע כחות זיך דערווייטערן פון מלחמות אונ איינווענדען בעסער אלע קרעפטע צו פערבעסערן דעם איננעווייניגסטען מעמד פון דער מדינה. די ערשטע צייט איז אפילו ניט אבגעלאפען אזוי רוהיג,

ווייל שלמה האט זיך ניט געקאנט פיהלען זיכער ביז עס זענען ניט פערשווינדען געווארען עטליכע חברה-לייט וואס ער האט צו זיי קיין צוטרויען ניט געקאנט האבען. דער עלטערער ברודער אדניהו האט אפילו פאר איהם שטארק דרך ארץ געהאט, דאך איז שלמה ניט געוועהן בלינד און האט גוט בעמערקט אז אין לאנד איז דא א שטארקע כתה, און טאקי דער אלטער יואב אויך אין מיטען. וואס זענען ניט צופריעדען דערפון וואס דוד האט איהם איבערגעגעבען די מלוכה. איין ווינק פון דעם יונגען קאניג איז גענוג געוועהן אז בניהו בן יהוידע זאל הרגענען אדניהו'ן און אין איין וועג עקען מיט יואב'ן, וואס האט געזוכט זיין לעבען צו ראטעווען דורך דעם וואס ער האט זיך אנגעכאפט אין מזבח; נאר עס האט איהם ניט געהאלפען. דעמעלט האט מען אויך דערמאנט שמעי בן גרא זיין אלטע זינד געגען דוד'ן און מען האט איהם געהרג'ט און אביתר איז אראב פון זיין שטעלע און צדוק איז געבליבען דער איינציגער כהן. נאך ביי'ם פאטער'ס לעבען האט שלמה חתונה געהאט מיט א פרינצעסין פון עמון נעמה, נאר דעם גרעסטען יחוס-שדוך האט ער געטהון מיט'ן מלך פון מצרים פזוזינעם זיין טאכטער האט ער געמאכט פאר דער ערשטער קאניגין און צו ליעב איהר האט ער אנגעהויבען צו בויען טהייערע הייזער און פאלאצען, וואו עס דארף וואהנען א בת מלכה פון מצרים. אויסער דעם האט ער געמוזט טראכטען אז זיין הויפטשטאדט זאל ווערען פון טאג צו טאג שענער און ער זאל קאנען אויפנעהמען זיינע געסט מיט כבוד און רייכקייט, ווייל עס פלעגען אלע מאל קומען שליחים פון בעפריינדעטע קאניגע און פון אונטערגעווארפענע פעלקער, וואס האבען איהם געצאהלט מס. נאר פאר אלע בנינים האט זיך שלמה גענומען בויען אויפ'ן בארג מוריה דעם משכן, וואס פיעל מאטעריאל דערצו האט נאך דוד אנגעגרייט. די שווערע ארבייט פון שטיינער-האקען האט ער איבערגעגעבען די אמורים, חתים, פרזים און יבוסים וואס האבען געוואהנט נעבען ירושלים און האבען זיך גערעכענט כמעט ווי קנעכט. מעהר פון הונדערט פינפציג טויזענד מענשען האבען זיך בעשעפטיגט דערמיט און דריי טויזענד יודען, און איבער זיי אלע אדנירם, האבען אכטונג געגעבען. חירם, דער מלך פון צור, האט צוגעשטעלט האלץ פון צעדערן, און אנדערע מינים און דערפאר האט מען איהם געצאהלט מיט ווייץ, וויין און אהל, אויסער דעם האט מען נאך געמוזט נעהמען ביי חירם'ן געלד. און שלמה האט איהם דערפאר אבגעטרעטען צוואנציג שטאדט ביי דער גרעניץ, וואו עס האבען זיך בעזעצט פערשיעדענע פעלקער און דעריבער האט מען עס גערופען „ארץ הגליל" אדער „גאליליע". דריי יאהר האט מען

געבויעט דעם משכן, וואס איז בעשטאנען נאר פון פיערעקיגע שטיינער און איננווייניג זענין די וואנד געוועהן בעדעקט אין גאנצען מיט צעדער־האלץ און פערציערט מיט די טהייערסטע פערגאלדעטע פיגורען. דער משכן האט געהאלטען זעכציג עללען די לאנג, צוואנציג – די הויך אונד דרייסיג – די ברייט און איז בעשטאנען פון צוויי אבטהיילונגען: דעם דביר, אבער קדש הקדשים, וואס איז געוועהן העכער פון אללע אנדערע בנינים פונ׳ם משכן און וואס דארט איז נאר געשטאנען דער ארון מיט די לוחות, בעשיצט פון צוויי כרובים מיט פינף – עללען – לאנגע פליגעל, און דעם היכל, וואו עס האט זיך געפונען דער מזבח הקטרת פון ריין גאלד און פון ביידע זייטען צו פינף גאלדענע מנורות און אויך א גאלדענער טיש פאר די צוועלף הייליגע ברויט, לחם הפנים. אחוץ דעם איז געוועהן א פאר־הויז, אולם הגדול, און ביים איינגאנג זענין געשטאנען צוויי קופערנע זיילען, וואס מען האט זיי גערופען יכין און בעז. אין הויף, וואס האט געהייסען עזרה גדולה, איז געשטאנען א קופערנער מזבח און דארט האט זיך געפונען א באסיין וואסער וואס מען האט גערופען ים הנחשת און פון וואנען מען פלעגט צאפען וואסער צום וואשען. אויסער דעם זענין דארט געשטאנען צעהן קלייגערע כלים צום וואסער אויף רעדליך און מען פלעגט זיי איבערפיהרען וואוהין מען האט בעדארפט, מיט איינעם ווארט, גאלד און זילבער און אנדערע טהייערע מעטאלען זענין אוועקגעגאנגען אויפן משכן נאר אהן א צאהל און פונקט אין דעם חדש, ווען עס האט זיך געענדיגט די ארבייט אין פעלד און אלע תבואות און פירות זענין שוין צוזאמענגענומען געוועהן, האבען זיך דיא פארשטעהער פון אלע שבטים פערזאמעלט אין ירושלים און שלמה האט געמאכט א חנוכת הבית. געשטעלט פאר א כהן עבודה דער זוהן פונ׳ם געשטארבענעם צדוק און בעגייעט גאטס הויז, וואס האט פון דעמאלט אן אנגעהויבען ווערען ווי א מיטעלפונקט.

איננאיינעם מיט׳ן משכן האט אויך שלמה פערבונדען זיין בעזונדער מיה אבער צוזיטען געלעבטינקייט און ער פלעגט זיך אליין אבגעבען מיט לאדינישען און זיין אבין צווישען פערשיעדענע צדדים. זיין גרויסע חכמה האט איהם געהאלפען דערצו אז אלע פלעגען צופרידען בלייבען פון זיין פסק און די משפטים פון שלמה פלעגען אזוי שטארק ש׳ען אויף דער וועלט אז איין מאל איז געקומען פון גאנץ ווייט די מלכה שבא זיך בעקענען מיט׳ן קלוגען מלך, וואס האט באלד געטראפען אלע איהרע רעטעניסען, און בעוואונדערן זיין גרויסקייט. שלמה האט זיך אבער ניט בעגנינט נאר מיט די גרויסע געבײדען און די שאנע ארדנונגען, ער האט אויך

געווארנט אז אין זיין לאנד זאל בליהען דער האנדעל און עס זאל האבען שפע אויך פון אנדערע ערטער. מיט מצרים האט ער אבגעמאכט אז פערד זאל מען נאר איהם פערקויפען און אלע פאלקער האבען געמוזט אנקומען ווענען סחר פון פערד צו די יודען. א חוץ דעם האט ער ארויסגעשיקט פיעל שיפען קיין אינדיען (אופיר) און מען האט פון דארט געבראכט די בעסטע אוצרות, פערשיעדענע סחורות און עדעלשטיינער, וואס האבען רייך געמאכט די מדינה.

נאר ווען שלמהס גליק האט געגלאנצט פון אלע זייטען און האט אויף געוויזען זעהר שטארק בעפעסטיגט, האט דער ווארם פון אונצופרידענהייט שוין לאנג געטאטשעט זיין פאלק און געזוכט איבערצורייסען דאס שטריקעל וואס האט צונויפגעבונדען אלע שבטים. גענומען האט זיך עס דערפון וואס פון אלע שבטים האבען זיך מעהר געהאלטען אינאיינעם בנימין און יהודה, די איבריגע אבער האבען געטראגען אין הארץ דיא אלטע שנאה וואס האט שוין ניט איין מאל געפיהרט צו מחלוקת. דערצו איז נאך צוגעקומען דאס, וואס דעם עולם איז שווער געווארען צו געבען אזוי פיעל מס, ווי פיעל שלמה האט געפאדערט אויף די מהייערע בנינים און הוצאות פונם הויף, און זיינע אידעמס, וואס ער האט זיי געמאכט פאר ממונים אויף דעם געלד, האבען שטארק דאקוטשעט און ניט געוואלט ווארטען אויף כבוד. דאס זענען געוועהן די ערשטע פונקען, וואס זענען דערנאך צובלאזען געווארען אין א העליש פייער, בעזאנדערס ווען מען האט אויפגעקלעהרט דאס פאלק וואס פאר א עולה שלמה טהוט דערמיט וואס ער לאזט פריי דיענען עבודה זרה און האט ערלויבט צו שטעלען א גאטצען-טעמפעל אויפן הר הזתים. באלד איז ארויסגעשפרונגען איינער פון די בני אפרים, ירבעם בן נבט, וואס האט שוין לאנג ארויסגעקוקט עפיס אויפטהון א שטיקעל און זיך אבזוכען דערמיט כבוד; איהם האט נאך אונטערגעהיצט דער נביא אחיה פון שילה און ער האט אנגעמאכט א גאנצע מרידה צווישען שבט בנימין. שלמה האט עס אבער באלד פערחאפט און געשטילט דעם בונט און ירבעם האט געמוזט אנטלויפען קיין מצרים. דארט האט דעמעלט געהערשט א נייער מלך שישק, וואס זיין אידעם איז געוועהן הדד, א פרינץ פון אדום, וואס האט געהאט אזא שטארקע מפלה פון דוד'ן. אודאי האט מען דארט ירבעם'ן גוט אויפגענומען און עס איז געבליבען אז מען זאל זיך א ביסעל אברעכענען מיט שלמה'ן. נאך איין וואלקען האט זיך אנגערוקט גאר פון איין אנדער זייט: רזון בן אלידע, איינער פון די קנעכט פון הדדעזר, דעם מלך פון צובה, וואס דוד האט אמאל איינגענומען, האט ביסלעכוויים צונויפגעשלעפט א גאנצע מחנה און עס איז איהם געראטהען

אָבְּצוּרַייסֶען די שְׁטָאדְט דַּמֶּשֶׂק. אַזוי הָאט זִיךְ פַארְחַמַארֶעט שְׁלמה'ס הִימֶעל, נָאר דֶער שְׁלַאנְגְרֶעגֶען הָאט זִיךְ עֶרְשְׁט צוּגָאסֶען נָאךְ זַיין טוֹיט אוּנ עֶר הָאט גֶעעֶנְדִיגְט זַיין לֶעבֶּען אִין נַחַת אוּנ אִין פְּרִיעֶדֶען אוּנ הָאט אוֹיף דוֹר דוֹרוֹת אִיבֶּערְגֶעלָאזְט אַיין עֶבִּיגֶען נָאהמֶען פוּן מֶלֶךְ הַשָּׁלוֹם.

פִינְפְטֶעס קַאפִּיטֶעל.

דָאס צוּפַאלְלֶענִישׁ פוּן דֶער מְלוּכָה.

(977—887 בִּיז קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט. 959—1047 פַארְ'ן חָרְבַן בַּית שֵׁנִי).

נָאךְ שְׁלמה'ס טוֹיט אִיז דִי מְלוּכָה אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ זַיין זוּהן רְחַבְעָם; דָאס אִיז גֶעוֶועֶן דֶער עֶרְשְׁטֶער פְּרִינְץ אִינ'ם קָאנִיגְרַייךְ יְהוּדָה וָואס הָאט אַזוֹי לַייכְט אוּנ רוּהִיג גֶעקָאנְט אִיבֶּערְנֶעהמֶען דִי מֶמְשָׁלָה. וָואס עֶס קוּמְט אָבֶּער גְרִינְג אָן—לָאזְט זִיךְ שְׁוֶוער אוֹיס: רְחַבְעָם הָאט גֶעיַרְשֶׁ'ט פוּנ'ם פָאטֶער אוּנ דֶעם זֵיידֶען אַ שְׁטוּל פוּן אַ קֶענִיג, נָאר נִיט זַייעֶרֶע מַעֲלוֹת, עֶר הָאט מֶעהר נִיט פֶערְשְׁטַאנֶען וִוי אָנְטְהוּן זִיךְ אַלֶע תַּעֲנוּגִים אוּנ אַז עֶס הָאט זִיךְ גֶעמַאכְט עֶפִּיס אַ עֶרְנְסְטֶע זַאךְ, וָואוּ מֶען הָאט בֶּעדַארְפְט צוּלֶעגֶען קָאפּ, אִיז קֵיינֶער נִיט גֶעוֶוען אִין דֶער הֵיים. דָאס הָאט זִיךְ שְׁטַארְק אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען וֶוען יָרָבְעָם בֶּן נְבָט אִיז צוּרִיקְגֶעקוּמֶען פוּן מִצְרַיִם אוּנ הָאט זִיךְ בֶּעזֶעצְט אִין שְׁכֶם אוּן הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרְבֵּייטֶען צְוִוישֶׁען דִי בְּנֵי בִנְיָמִין. פְּלִיצוּם אִיז רְחַבְעָם גֶעקוּמֶען קַיין שְׁכֶם אוּנ מֶען הָאט גֶעקָאנְט מֵיינֶען אַז עֶר וִויל זִיךְ אוֹיסְגְלַייכֶען אוּנ פַארְלֶעשֶׁען דָאס פַייעֶר וָואס גֶענִיטֶע הֶענְד הָאבֶּען אָנְגֶעצוּנְדֶען. עֶס זֶענֶען צוּ אִיהם אוֹיךְ גֶעקוּמֶען דִי עֶלְטְסְטֶע פוּן דֶער שְׁטָאדְט, אוּנ יָרָבְעָם אִיז אוֹיךְ גֶעוֶועֶן מִיט זֵיי, אוּן עֶר הָאט אוֹיסְגֶעהֶערְט זֵייעֶרֶע טַעֲנוֹת, נָאר אַז עֶר הָאט בֶּעדַארְפְט זֵיי גֶעבֶּען אִין דְרַיי טָאג אַרוּם אַ תְּשׁוּבָה, וִוי עֶר הָאט זֵיי צוּ־

געזאגט, האט ער זיך צושריגען אז ער פארשטעהט „אין מינדסטען נאגעל" מעהר ווי דער פאטער און אז ער וועט זיך ערשט מיט זיי אפרעכענען. אבדאי נאך אזיינע רעד איז אין שכם ניט געווארען רוהיג; אדנירם האט זיך געפרובט ארויסשטעלען, האט מען איהם באלד דערהרגעט מיט שטיינער, און רחבעם איז קוים ענטלאפען צוריק קיין ירושלים. ער איז אבער ניט שטיל געבליעבען. קוים האט ער געזעהן אז דער שבט יהודה איז איהם געטריי און אז ער קאן אויך רעכענען אויף דעם שבט שמעון און אויף א גרויסען טהייל פונ'ם שבט בנימין, וואס האט זיך געפונען אין ירושלים האט ער זיך באלד ענטשלאסען צו צווינגען מיט כח שכם. עס זאל זיך איהם אונטערגעבען. ירבעם האט מעהר ניט בעדארפט, ער האט געגעבען צו פארשטעהן זיינע לייט אז ביי אזא צייט מוזען זיי האבען א פיהרער טאקע פון זייער מיט, עס האט גאר ניט געדויערט און ירבעם איז געווארען קאניג איבער די עשרת השבטים. אזוי איז צופאלען געווארען די יודישע מלוכה אויף צוויי טהייל: בית יהודה, וואס איז געפיהרט געווארען דורך די מלכי בית דוד, און בית ישראל, וואס האבען זיך אבגעזוכט א נייעם מלך. עס וואלט געווים שוין אויף דער הייסער שעה געוועהן ארויסגעשפרונגען א מלחמת צווישעןביידע מלוכות, נאר דער נביא שמעיה האט זיי אבגעהאלטען דערפון און ביידע זייטען האבען אנגעהויבען זיך צו פערשטארקען דורך הילף פון דער פרעמד: רחבעם האט געמאכט יד אחת מיט'ן נייעם מלך פון דמשק און ירבעם האט זיך פון פריהער נאך געהאט זיין גוטען פריינד, דעם מלך פון מצרים וואס איז טאקע אויפן פינפטען יאהר פון רחבעם'ס מלוכה אנגעפאלען אויף איהם, צושטארט אלע פעסטונגען און פון ירושלים ארויסגעפיהרט אלע טהייערסטע זאכען, וואס האבען זיך געפונען אין מיכן. פון דעמעלט אן איז אויך געשלאגען געווארען דער האנדעל פון יהודה און פארן פאלק, וואס האט אזוי גליקליך געלעבט אין שלמה'ס צייט האבען זיך אנגעהויבען ביטערע טאג.

ביי ירבעם'ן איז אויך ניט אלדינג צוגעגאנגען גלאט קוים האט ער זיך ארומגעקוקט, האט ער נוט געזעהן אז עס איז שווער זיך צו פערלאזען אויף דיא איינוואהנער פון שכם, וואס זענען שוין לאנג געוועהן בעקענט פאר אונרוהיגע מענשען און וואס האבען נאך אין די שופטים'ס צייט אויסגעקליבען אבימלך בן ירבעל פאר א ראש און איהם באלד אראבגעווארפען. ירבעם האט פערשטאנען אז די חברה קאנען מיט איהם אויף

טהון דאס איינענע, האט ער זיך געזעהן דערווייטערן פון זיי און האט איבערגעטראגען זיין הויפטשטאדט פריהער קיין פנואל און דערנאך קיין תרצה. אויסער דעם האט ירבעם זיך בעטראכט אז איהם טויג ניט וואס פיעל פון זיינע לייט זענען אפט עולה רגל קיין ירושלים צו דאוונען דארט אין משכן און ער האט מורא געהאט טאמער געהען זיי איבער צום מלך פון יהודה. דאריבער איז ביי איהם געבליבען איינצופיהרען א גאטצענדיענסט. אבגעוואהנען דעם עולם פון א עדלערער אמונה און וואס מעהר דאס פאלק וועט פארגראבט ווערען, מעהר זיכער וועט ער זיין מיט זיי. ער האט ניט לאנג געטראכט און געהייסען שטעלען צוויי גאלדענע קאלבער. איינס אין בית אל און דאס אנדערע אין דן. עס זאל זיין נאהענט אלע שבטים. און דאס פאלק האט זיך געלאזט פערפיהרען. אויסער, אין שבט לוי. וואס האט ניט געקאנט איבערטראגען די עבודה זרה און איז אוועק קיין יהודה.

אזוי האט זיך בעפעסטיגט דער גאטצענדיענסט פאר ירבעם'ס לעבען און פאר זיין זוהן נדב. און אזוי האט זיך עס שוין געפיהרט ווייטער ווען בעשא, איינער פון נדב'ס הויפטלייט, האט איהם דערהרגעט און איז געווארען קאניג אויף זיין ארט און דערנאך איז די מלוכה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אלה. פירציג יאהר זענען אבגעלאפען זייט די יודישע מלוכה האט זיך צוטהיילט, אין דער צייט זענען אפילו געוועהן עטליכע קליינע מלחמות צווישען רחבעם'ס זוהן אבים און ירבעם און נדב און שפעטער צווישען אלה און אסא, נאר צו קיין גרויסען קריעג איז עס ניט געקומען. אלה האט אין גאנצען געקעניגט צוויי יאהר ביז זמרי האט איהם ניט דערהרגעט און איז געווארען מלך. נאר ניך האט ער דעם איינענעם פסק געהאפט פון עמרין וואס האט אויך גערעכענט זיך ארויפצוהאפען אויפן בענקעל, נאר עס איז איהם שוין שוועהרער אנגעקומען. ווייל דעמעלט האט זיך שוין דאס פאלק צוטהיילט און פיעל האבען געהאלטען מיט תבני בן גינת, עס איז ארוים א אינוועניגסטער קריעג. וואס האט געדויערט פיער יאהר, פיעל בלוט איז פערגאסען געווארען ביז תבני איז געהרגעט געווארען און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו עמרי'ן. אין תרצה האט עמרי ניט געהאט וואו צו וואהנען, ווייל זמרי האט פארברענט דעם קעניגליכען פאלאץ ווען ער האט זיך דאס לעבען גענומען. ריהרען זיך קיין שכם האט זיך איהם אויך ניט געגלוסט, האט ער זיך געקויפט א נייעם פלאץ, וואס האט געהייסען שומרון. אהין איז איבערגעגאנגען די הויפטשטאדט פון ישראל און אויך

די שנאת צו יהודה וואס האט זיך דארט אויך שפעטער מיט הונדערטער יאהרען שטארק געגעבען אנצוהארען.

עמרי האט זיך בערעכענט אז עס איז גלייכער פאר ביידע, עס זאל זיין שלום צווישען ישראל און יהודה, און האט געלעבט זעהר גוט מיט יהושפט'ן, אסא'ס זוהן. אויסער דעם האט ער אויך געשלאסען פריינדשאפט מיט די מלכים פון צור און צידון און אז עס האט דערנאך אנגעהויבען קאניגען איינער פון די פריהערדיגע כהנים אתבעל האט עמרי זיך מיט איהם משדך געוועהן און זיין זוהן אחאב האט חתונה געהאט מיט אתבעל'ס טאכטער איזבל. אז עמרי האט זיך געפיהלט שטארק, איז ער אנגעפאלען אויף די מואבים און האט שוין גערעכענט אז זיי וועלען איהם צאהלען מס, נאר דער מלך פון ארם, בן הדד, האט זיך אנגענומען פאר זיי און עמרי האט ניט נאר געמוזט אבגעבען אלדינג וואס ער האט אבגענומען, נאר מען האט איהם נאך געצווינגען צו אפגען זיין לאנד פארן שונא ער זאל קאנען דארטען צרום דורכפיהרען סחורה. אז עמרי האט געזעהן אז די מלחמה איז איהם ניט געראטהען און צו גבורה איז ער ניט קיין גרויסער בריה, האט ער זיך גענומען צו פערבעסערן דעם האנדעל מיט דער הילף פון זיינע מחותנים און דערביי איז בייא איהם געבליעבען ער זאל זיין פאלק אין גאנצען אויסמישען מיט די פעלקער פון צור און צידון. דאס ערשטע האט ער זיך געהאפט צו גאטצענדיענסט און איז געגאנגען א סך ווייטער פון ירבעם'ן דערמיט וואס ער האט געזוכט ביי דיא שבטים גאר להלוטין אויסצוררייסען פונ'ם הארץ דעם זכר פון א איינציגען גאט. ער האט אבער געקאנינט נאר זעכס יאהר און דאס וואס ער האט אנגעהויבען האט ער איבערגעלאזט פאר א ירושה אחאב'ן ער זאל עס אויספיהרען. אחאב איז געוועהן א מענשעל פון שוואכער נאטור, ער האט זיך אויסגעבויעט א פאלאץ, בעדעקט מיט עלפענביין און האט זיך געוואלט רוהיג אבלעבען די יאהרען. מיט גרוים מיה האט מען איהם געקאנט בעוועגען ער זאל אנהייבען א מלחמה מיט ארם, ווען ער האט פונ'ם שונא דעם גרעסטען בזיון געהאט. עס איז ניט קיין וואונדער וואס איזבל האט אין גאנצען געדרעהט דאס רעדעל און האט איינגעפיהרט די איינגע עבודה־זרות וואס זי האט געזעהן ביי זיך אין דערהיים. זי האט געמאכט א טעמפעל פארן אב־גאט בעל און האט אויסגעשריבען פון איהר פאטערלאנד ביז גיין הונדערט פינפציג כהנים, וואס האבען זיך פארשפרייט איבער'ן לאנד און געוויזען זייערע גייע תורות א שרעקליכע אונצופרידענהייט

האט אנגעהויבען הערשען אין פאלק, פיעל האבען זיך געלאזט איבערערעדען, און גאר זיבען טויזענד מענשען האבען בּיי זיך נאך אבגעהיט א שוואכען פונק פון דער אלטער אמונה.

אויפצובלאזען די כמעט פערלאשענע פונקען — האט גאט געשיקט זיינעם א בעזונדערן שליח און דאס איז געוועזען אליהו התשבי, איין מענש מיט א פעסטען ווילען, מיט א שטארקער ענערגיע מיט א גרויסען געדאנקען וואס פלעגען איהם טראגען ווי א שטורמווינד און ער האט זיך ענטשלאסען ארויסצוברייסען זיינע ברידער פונ'ם פינסטערן געטצענדיענסט און מלחמה האלטען מיט די כהני־הבעל. ער האט געטראגען א לאנגען מאנטעל, ניט געטרונקען קיין ווין ניט געשוירען די האר זיך דערווייטערט פון אלע תענוגים פונ'ם לעבען און אויף זיין סטרויה האבען זיך שפעטער גענומען די נזירים, די הייליגע לייט וואס פלעגען אלדינג רעכנען פאר מותרות און האבען זיך אבגעשיידט אפילו פון אלע נאטהיגע זאכען אויף דער וועלט אליהו האט זיך געמאכט פאר א חק ניט צו רוהען, געהען פון שטאדט צו שטאדט און אומעדום דערמאנען דאס פאלק אן דעם איינציגען בעשעפער און שרייען .ה׳ הוא האלהים״ מיט די דרייע ווארטער פלעגט ער אפט שטערען אחאב'ס רוה; מיט די דרייע ווארטער איז איהם געראטהען ארום זיך צונויפנעהמען פיעל נביאים, וואס זענען איהם נאך געגאנגען ווי טרייע תלמידים; מיט די דרייע ווארטער האט ער אנגעצונדען א פייער אין א סך פערפרוירענע און פערשלאפענע הערצער. איינער פון די, וואס אליהו האט אין איהם דערוועקט דעם אלטען גלויבען, איז געוועזען דער אויפזעהער פונ'ם קאניגליכען פאלאץ עובדיה, ער האט בעהאלטען אין צוויי הייל'ען פונ'ם בארג כרמל הונ־דערט יונגע נביאים און זיי פערזארגט מיט שפייז און געטראנק און דעריבער איז איזבל'ן שווער געווען צו רודפ'ן אליהו'ן מיט די תלמידים, וואס האבען שוין געהאט גענוג פערבארגענע פריינדע.

דערווייל האט זיך אחאב אין זין געהאט זיינס און אנגעהויבען בויען אין טהאל יזרעאל א נייע שטאדט, און ער האט דארט פאר זיך געמאכט א טהייערן ווינטער־פאלאץ. ער האט אבער אויך בעדארפט האבען א גרויסען פלאטץ פאר א גארטען, איז זיין אויג געפאלען אויף א וויינגארטען וואס האט געקעהרט צו נבות איינעם פון די שאנסטע בעלי בתים. נבות האט אבער פאר קיין געלד ניט געוואלט אבטרעטען זיין וויינגארטען, האט דאס אחאב'ן שטארק פערדראסען און איזבל איז געפאלען אויף איין עצה מען זאל נבות'ן

איינקלאגען אז ער האט געשפאט איבערן קאניג און דיא אבגאטער. מען האט ניט לאנג געטראכט, עס האבען זיך געפונען עדות, נבות מיט די קינדער איז פערמשפט געווארען צום טויט און זיין פערמעגען איז איבערגעגאנגען צו דער מלוכה. ווי א וויכער איז באלד אויסגעוואקסען אליהו און מיט א קול פון א דונער האט ער געשריגען צו דעם מלך „דו ביסט דער רוצח און דו ביסט אויך דער יורש! דאס אומשולדיג פארגאסענע בלוט וועט פאלען אויף דיין קאפ און די אייגענע הינד וואס לעקען אצינד דאס בלוט וועלען שפעטער לעקען אויך ד י י ן בלוט!" ווי א דונער זענען די ווערטער אויך אריין דעם מלך אין הארץ און א פינסטערע חרטה וואס פארדולט דעם מוח און פיקט אהן א אויפהאר אין קאפ אריין, האט זיך אהין אריינגענבעת. נאך איין מאל האט זיך אליהו בעוויזען אחאב'ן און איהם געזאגט אז דריי יאהר וועט זיין א הונגער אין לאנד, און די נבואה איז באלד מקוים געווארען. שטארק פערצארנט פלעגט אחאב ארומגעהן מיט עובדיה'ן און ארויסקוקען טאמער וועט ער דערזעהן דעם נביא. פליצום האט זיך אליהו בעוויזען און אז אחאב האט געוואלט אנהייבען טענה'ן, האט דער נביא מיט א פייעריג קול געגעבען א בעפעהל ער זאל הייסען פערזאמלען דאס גאנצע פאלק און אלע כהנים פון בעל, צום בארג כ ר מ ל און דארט וועט גאט אליין ווייזען דעם אמת און דעם שקר. די פערזאמלונג ביים כרמל האט טאקע געפיהרט דערצו אז אלע האבען מיט אייגענע אויגען געקאנט זעהן די נסים פון גאט: די כהנים פון בעל האבען געמאכט זייערע קונצען, געארבייט מעשים און די אבגאטער האבען געשוויגען ווי צלדעם כאז, און אז אליהו מיט זיינע תלמידים האבען תפלה געטהון, איז באלד צראפ א פייער פונ'ם הימעל, וואס האט פארברענט די קרבנות און מיט א מאהל אויסגעטריקענט אפילו דאס וואסער. אחאב איז געבליעבען שטעהן ווי פארשטיינערט, מיט ציטערן האט ער דערהערט דאס גרויסע געשריי פון אלע „ה' ה ו א ה א ל ה י ם!" און מיט שרעק האט ער געזעהן ווי מען האט דערהרגעט דיא כהנים פון בעל און זיי געווארפען אין נאהענטען טייך ק י ש ו ן. אליהו האט אבער פערשטאנען אז איזבל וועט איהם אזא זאך ניט שענקען און ער איז אוועק קיין י ה ו ד ה, אין דער שטאדט ב ת ש ב ע. דארט איז ער אויך ניט זיכער געוועהן, ווייל יהושפט איז געוועהן אחאב'ס א גוטער פריינד, האט ער זיך געמוזט ווענדען צו דער מדבר, ביז צום בארג ח ו ר ב, וואו ער האט געזעהן בנבואה אז ער מוז אויפהערען

און אויף זיין ארט דארף ער זאלבען פאר א נביא אלישע בן שפט.

אין דער צייט וואס אליהו האט זיך ארומגעדרעהט אין דער מדבר איז אחאב געווארען א ביסעל שלאבעריגער און האט שוין ניט אזוי גערודפט די יונגע נביאים, וואס האבען זיך פארמעהרט און פון זיי איז ארויס מיכיהו בן ימלא, א מענש מיט איין אפען מויל, וואס האט ניט געלעגט קיין כבוד אויפ'ן קאניג און פלעגט איהם אפט פאראויסזאגען אז ער וועט האבען א שווארצען סוף. עס האט אויך ניט לאנג געדויערט, איז בן הדד דער צווייטער דער נייער מלך פון ארם, אנגעפאלען אויף אחאב'ן און ער איז ביי זיך אזוי צראבגעפאלען אז ער האט שוין געוואלט בייסטעהן אויף אלע שאנדליכע תנאים וואס דער שונא האט איהם פארגעלעגט. די זקנים, וואס אחאב פלעגט זיי אפט קוקען אין מויל אריין, האבען איהם ניט דערלאזט מאכען אזא מין שלום און געראטהען ווייטער צו פיהרען די מלחמה. דאס רעדעל האט זיך איבערגעדרעהט און אחאב האט מנצח געוועהן דעם שטאלצען בן-הדד, וואס איז געקומען אין טרויער-קליידער און בארוועס איבערבעטען אחאב'ן און איהם צוזאגען גאלדענע בארג. בעזאנדערס ווען מען האט איהם צוגעזאגט אבצוגעבען דיא וויכטיגע שטאדט רמות גלעד. אחאב האט זיך געלאזט איבעררעדען און בן-הדד האט טאקי שוין ניט געהאלטען קיין ווארט, ווייל ער האט גוט תופס געוועהן זיין געגנער און האט פערשטאנען אז עס וועט איהם ניט שאדען ווען ער וועט בלייבען אליינער. דערווייל איז צווישען די מלכים פון יהודה און ישראל געווארען אזא פריינדשאפט אז יהושפט איז געקומען צו גאסט צו אחאב'ן און זיין זוהן יהורם האט אפילו חתונה געהאט מיט אחאב'ס טאכטער עתליה. ביידע מלכים האבען זיך ענטשלאסען צו פיהרען א מלחמה מיט ארם, נאר דער נביא מיכיהו האט בעסער געראטהען: „מען זאל בלייבען אין דער היים, ווייל ער זעהט גאנץ ישראל צושפרייט אויף די בארג אהן א פאסטוך". די מלחמה האט אויך געמאכט אין עק אחאב'ס לעבען ווייל איהם האט באלד געטראפען א פייל און דאס גאנצע חיל פון יהודה און ישראל האבען געמוזט אבטרעטען. אז מען האט אחאב'ן טויטערהייט צוריק געפיהרט קיין שומרון איז זיין בלוט אראבגערונען פונ'ם וואגען און די הינד האבען עס געלעקט — און אזוי איז מקוים געווארען די נבואה פון אליהו התשבי.

נאך אחאב'ן האט צוויי יאהר געקעניגט זיין עלטערער זוהן אחזיה און אזוי ווי דאס אפעלע פאלט ניט ווייט פון בוימעלע האט דער נייער קאניג זיך אויך שטארק געהאלטען אין געטצענדיענסט. אז ער איז אראבגעפאלען פון א פענסטער

האט ער געשיקט קיין עקרון פרעגן ביים בעריהמטען אפגאט בעל זבוב צו קאן ער האבען א רפואה. אין דער צייט איז אליהו צוריקגעקומען פון חרב אויסצופילען זיין גרויס שליחות אונ אפזוכען אלישען וואס האט בעדארפט בלייבען אויף זיין ארט. ער האט איהם אויך געפונען ביי א גראבער ארבייט, ביים איינ-שפאנען רינדער אין האקער. אונ גאר אהן לשון האט ער אויף איהם ארויפ-געווארפען זיין מאנטעל. אלישע האט באלד פערשטאנען דעם ווינק אונ האט זיך אפילו נים געזעגענט מיט די עלטערן אונ פון דער רגע איז ער געווארען אליהו'ס געטרייעסטער תלמיד. אז אליהו האט בעגעגענט די שלוחים וואס אחזיה האט געשיקט צום בעל זבוב, האט ער זיי אומגעקעהרט אונ געהייסען פרעגען דעם קאניג: „צו עס איז ניטא קיין גאט אין ישראל וואס ער שיקט איהם זוכען קיין עקרון?" דער קראנקער קאניג האט באלד פערשטאנען אז דאס זענען אליהו'ס ווערטער אונ ער האט איהם געשיקט אפזוכען. אהן מורא האט זיך דער נביא געשטעלט פארן קאניג'ס בעט אונ איהם שארף ארויסגעזאגט אז אויפשטעהן וועט ער שוין ניט מעהר. באלד איז טאקי אחזיה געשטארבען אונ זיין יונגערער ברודער יהורם איז געווארען קאניג. דעמאלט איז אויך פערשווינדען געווארען אליהו אונ זיינע היילינגע מעשים האבען געבראכט דערצו אז דאס פאלק זאל איהם פארגאטערן אונ אננעהמען אז זיין טויט איז געוועזן פונקט אזוי וואונדער-באר ווי זיין לעבען אונ אז דער אייגענער גייסט, וואס האט איהם געגעבען כח אויסצופיהרען די גרעסטע זאכען, האט איהם ווי א שטורמווינד לעבעדיגערהייט אוועקגעטראגען גלייך אין הימעל אריין.... אלישע איז געווארען דער ראש פון די נביאים. פריהער האט ער געוואהנט אפגעזונדערט אויפ'ן בארג כרמל אונ דערנאך האט ער זיך אנגעהויבען אריינמישען אין וועלט-זאכען ביז עס איז איהם געראטהען צו געפינען א מענשען, וואס האט זיך אונטערגענומען מאכען איין עק פון עמרים משפחה אונ פון דעם גאטצענדיענסט.

יהורם, דער פירטער מלך פון עמרים משפחת, האט זיך באלד בעניצט מיט יהושפטים פריינדשאפט אונ האט מיט איהם אינאיינעם אונ אויך מיט דער הילף פונם קאניג פון אדום, אנגעהויבען א מלחמה געגען מישע, דעם קאניג פון מואב, וואס האט פליצים אויפגעהערט איהם צו צאהלען מס. אויפ'ן וועג איז יהורם אויך אריינגעפאהרען קיין ירושלים, אונ מען האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד. יהושפט האט זיך אבער פריהר געוואלט אנפרעגען ביים נביא אונ יהורם האט דעמאלט ארויסגעזעהן ווי פיינד אלישע האט איהם. חאטש, פון דער מלחמה אליין האט ער געזאגט אז זי וועט זיך ענדיגען מיט גליק. מישע

האט טאקי געהאפט גוטע קלאפ און האט זיך געמוזט בעהאלטען אין דער פעסטונג קיר חרשת. פון דארטען האט ער זיך געפרובט אברעדען דעם קאניג פון אדום און אז דאס איז איהם ניט געראטהען האט ער זיין עלטסטען זוהן געבראכט פאר א קרבן דעם אפגאט כמוש. דעמעלט איז גראד אויסגעבראכען א גרויסע קראנקהייט צווישען חיל און דיא מלחמה האט געמוזט אויפהערען. דערוויל, נאך יהושפטס טויט, האט אדום פון זיך אויך אראבגעווארפען דעם יאך פון די יודישע מלוכות, וואס זענען מיט דער צייט כמעט געווארען איינס, בעזאנדערס נאך דעם וואס יהורם יהושפטס זוהן, האט זיך אויך געלאזט ארא-פיהרען פון זיין ווייב עתליה און האט ביי זיך אין לאנד אויך איינגעפיהרט עבודה-זרות. אלישע איז ניט געשלאפען און האט געזוכט אלע מיטעל צו פערטיליגען עמרי'ס קינדער. מען רעכענט אז ער האט געהאט א שטארקען חלק אין דעם וואס אין דמשק האט חזאל דערהרגט דעם קאניג בן הדד דעם צווייטען און אז ער האט איבערגענומען די מלוכה איז ער באלד אנגעפאלען אויף די עשרת השבטים און אין דער גרויסער מלחמה ביי רמות גלעד האט טאקי די ערשטע פייל געטראפען יהורם'ן. וועלכער האט געמוזט בלייבען אין יזרעאל און איבערגעבען די קאמאנדע יהוא'ן. דא איז באלד געקומען צו יהוא'ן איינער פון אלישע'ס תלמידים און האט איהם אריינגעפיהרט אין א בעזונדער חדר און אים נאמען פונ'ם נביא איהם געזאלבט פאר מלך פון ישראל. דאס חיל איז באלד געוואהר געווארען פונ'ם סוד און אלע האבען מיט פרייד בעגריסט יהוא'ן וויא א נייעם קאניג. יהוא האט זיך באלד געלאזט קיין יזרעאל און אז יהורם האט דערזעהן פון ווייטענס דאס חיל איז ער זעהר נייגיריג געוועהן צו וויסען וואס עס טהוט זיך און חאטשי ער איז נאך ניט געזונד געוועהן האט ער געהייסען איינשפאנען א וואגען און איז אינאיינעם מיט אחזיה דעם יונגען מלך פון יהודה' וואס איז גראד דעמעלט געוועהן צו גאסט ביים קראנקען פעטער, ארויס-געפאהרען אקעגען יהוא'ן. צוויי פיילען פון יהוא'ס האנד האבען באלד געמאכט איין עק פון יהורם וואס איז געפאלען אויפ'ן ארט, און פון אחזיה, וואס האט זיך נאך דערשלעפט ביז מגדו און איז דארט געשטארבען.

אז יהוא איז אריינגעפאהרען קיין יזרעאל איז די אלטע קאניגין איזבל געשטאנען ביי'ם פענסטער און האט איהם נאכגעשריגען אז ער איז א רוצח באגלייך מיט זמרי'ן. יהוא האט זי געהייסען ארויסשלעפען אויף דער גאס און איז מיט זיין וואגען אריבערגעפאהרען איבער איהר גוף פון וועלכען מען האט שפעטער געקאנט אפזוכען און בעגראבען נאר דעם קאפ און עטליכע ביינער.

דערנאך האט ער געגעבען א ווינק און קיינער פון אחאבס משפחה איז ניט געבליבען לעבען. באלד האט ער אויך אנגעהויבען אויסצורייניגען דאס לאנד פונ'ם גאטצענדיענסט און געהייסען אויסהרגנען אלע כהנים פון בעל. און איינער פון אלישע'ס תלמידים, יהונדב, האט איהם דערצו פיעל מיט געהאלפען.

אין יהודה, וואו מעכה, די מוטער פונ'ם מלך אסא האט די ערשטע איינגעפיהרט עבודה־זרה, האט זיך אבער אין דער צייט נאך פארשטארקט דער גלויבען אין די אבגאטער, ווייל דארט האט געהערשט עתליה וואס האט זיך נאך איהר זוהן אחזיה'ס טויט, ערשט רעכט צופיהרט די האנד. זי האט געבויעט אין ירושלים א טעמפעל פון בעל און געמאכט פאר א כהן מתן. דערצו האט זי נאך געהייסען אויסהרג'נען אלע קאניגליכע פרינצען וואס וואלטען איהר געקאנט שטערען צו איהר פיהרונג. זי וואלט טאקי געווען געמאכט אן עק פון גאנץ דוד'ס הויזגעזינד, ווען ניט דער כהן יהוידע מיט זיין ווייב יהושבע, יהורם'ס א טאכטער און אן אנדער פרוי: זיי האבען אבגעראטעוועט אחזיה'ס קליין קינד יואש און האבען איהם בסתר אזוי ערצויגען אז ער זאל מיט דער צייט קאנען איבערנעהמען די מלוכה. די אלע זעקס יאהר וואס עתליה האט געקאניגט, האט יהוידע ניט גערוהט און געזוכט גוטע פריינד צווישען חיל און די הויפטלייט, וואס זאלען האלטען מיט זיין מחשבה. און אז ער האט געזעהן אז ער איז זיכער פון אלע זייטען האט ער יואשן ארויסגעפיהרט פון זיין בעהאלטעניש און איהם אפענטליך געזאלבט פאר מלך. צו שפעט איז דערפון עתליה געוואויר געווארען און זי האט געהאט פונקט אזא ביטערן סוף ווי איהר מוטער איזבל: טאקי איהרע אייגענע הויפטלייט, וואס זיא האט געמיינט אז זי קאן זיך אויף זיי פערלאזען, האבען זי ארויסגעשלעפט אויף דער גאס און זי דערהרג'ט און מיט איהר איז אין גאנצען אויסגעמעקט געווארען דער זכר פון עמרי'ס משפחה.

דאס יונגשאפט פונ'ם קליינעם מלך יואש האט געפיהרט דערצו וואס דער גאנצער מנהיג איז געווארען דער כהן גדול יהוידע, בעזאנדערס נאך דעם וואס דער נביא אלישע האט זיך די גאנצע צייט געהאלטען פון ווייטענס און האט מעהר געארבייט מיט זיינע תלמידים אין שומרן. יהוידע האט גוט פערשטאנען אז ניט אזוי גיך וועט איהם געראטהען אויסצוריינינען דאס לאנד פון עתליה'ס גאטצענדיענסט און האט געזעהן אז דאס בעסטע כלי צו זיין געגען דער עבודה זרה וועט זיין דאס תורה'לע וואס איז געלעגען בעהאלטען אין משכן. דערי... ער האט ער אנגעהויבען אפט פאר'ן עולם לייענען די תורה, וואס איז זיי גוט אר... ין אין מת, ווייל דער כהן האט זיי געוויזען ווי אלדינג וואס עם האט זיך געטראפען מיטן

פָאלְק אִיז פְרִידֶער נָאךְ אָנְגֶעוויזֶען גֶעוָוארֶען אִין קְלֵיינֶעם חוּמָשׁל. עֶס אִיז קֵיין חאוּנְדֶער נִיט וָואס דִי הֵיילִיגֶע וָוארְטֶער הָאבֶען אַזוֹי אוּנְטֶערְגֶעצוּנְדֶען דִי יוּדֶען אַז אִין אַ קוּרְצֶער צֵייט זֶענֶען גֶעוָוארֶען שֶׁארְבְּלִיךְ פוּן אַלֶע אָבְגָאטֶער. אוּנ אַז יְהוֹיָדָע הָאט גֶעוָואלְט אוֹיפְפִירֶען דֶעם בֶּעפֶעהל פוּן יוֹאָשׁ, מֶען זָאל צוּרֶעכְט־מאכֶען דֶעם אַלְטֶען מִשְׁכָּן אוּנ ווִידֶער בֶּעפֶעסְטִיגֶען גָאטֶ׳ס הויז, הָאט עֶר נָאר בֶּעדַארְפְט הוֹיךְ אִיבֶּערְלֵייעֶנֶען דִי פַּרְשִׁיוֹת וָואס רֶעדֶען וֶוענֶען דֶעם מִשְׁכָּן. אוּנ עֶס הָאבֶּען זִיךְ שׁוֹין גֶעשִׁיט נְדָבוֹת פוּן אַלֶע זֵייטֶען אוּנ גָאלְד אוּנ זִילְבֶּער הָאט מֶען גֶעבְּרַאכְט נָאךְ מֶעהְר וִוי פִיעל מֶען הָאט בֶּעדַארְפְט. אַזוֹי אִיז יְהוֹיָדָע בֶּעלִיעבְּט גֶעוֶועהן בַּיים פָאלְק אוּנ בַּיים קֶענִיג אוּנ אַז עֶר אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען הָאט אִיהם יוֹאָשׁ גֶעהֵייסֶען בֶּעגְרָאבֶּען צְווִישֶׁען דִי קְבָרִים פוּן מַלְכֵי בֵּית דָוִד. דִי פְרֵיינְדְשַׁאפְט אִיז אָבֶּער נִיט אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ יְהוֹיָדָע׳ס זוּהְן, זְכַרְיָהוּ, וָואס מֶען הָאט אִיהם פַארְשְׁטֵיינְט אוֹיפְן בֶּעפֶעהְל פוּן יוֹאָשְׁן אוּנ וָואס הָאט פַארְן טוֹיט גֶעזָאגְט. אַז גָאט זֶעהְט אוּנ וֶועט זִיךְ אָנְנֶעהְמֶען.

אִין דֶער צֵייט וָואס בֵּיידֶע, יוּדִישֶׁע מְלוּכוֹת הָאבֶען גֶעהַאט צוּ טְהוּן מִיט אִינְוֶוענִינְסְטֶע זַאכֶען, הָאבֶּען דִי שׂוֹנְאִים זֵייעֶרֶע דֶערְווַייל גֶעשַׁארְפְט דִי צֵיין אוּנ גֶעזוּכְט אוֹיף זֵיי אָנְצוּפַאלֶען. יְהוּא אִיז נִיט גֶעוֶועהן קֵיין גְרוֹיסֶער הֶעלְד אוּנ דֶערִיבֶּער הָאט זִיךְ טַאקִי דֶער נֵייעֶר קֶענִיג פוּן אֲרָם, חֲזָאֵל, בַּאלְד מְיַשֵּׁב גֶעוֶועהן אַז עֶר קָאן עֶפִּיס אָנְהֵייבֶּען מִיט שׁוֹמְרוֹן, בֶּעזוּנְדֶערְס וֶוען מִישַׁע, דֶער מֶלֶךְ פוּן מוֹאָב, וָואס הָאט נָאךְ נִיט פַארְגֶעסֶען דִי פְרִידֶערִיגֶע קְלַאפּ, הָאט אִיהם צוּגֶעזָאגְט גֶעהְן צוּ הִילְף. אַזוֹי הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מִלְחָמָה. וָואס הָאט גֶעקָאסְט דִי עֲשֶׂרֶת הַשְׁבָטִים פִיעל בְּלוּט. אוּנ דֶערְצוּ הָאבֶען זֵיי נָאךְ פֶערְלָארֶען דִי בֶּעסְטֶע בֶּעפֶעסְטִיגְטֶע שְׁטָאדְט בֵּיי דִי בָּארְג בָּשָׁן בִּיז צוּם טַייךְ אַרְנוֹן אוּנ פִיעל פוּן זֵיי זֶענֶען גֶעפַאנְגֶען גֶעוָוארֶען. דִי מִלְחָמָה הָאט נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט אוֹיךְ דֶעמָאלְט וֶוען אִין אֲרָם הָאט שׁוֹין גֶעקֶענִיגְט חֲזָאֵל׳ס זוּהְן, בֶּן הֲדַד דֶער דְרִיטֶער, אוּנ אִין שׁוֹמְרוֹן אִיז גֶעוָוארֶען מֶלֶךְ יֵהוּא׳ס זוּהְן, יְהוֹאָחָז, וָואס אִין זַיין צֵייט אִיז דָאס יוּדִישֶׁע חֵלֶק נָאר אִין גַאנְצֶען פַארְקְלֵיינֶערְט גֶעוָוארֶען. עֶרְשְׁט יְהוֹאָחָז׳ס זוּהְן, יוֹאָשׁ, הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיפְצוּהֵייבֶען אַ קָאפּ אוּנ מִיט דֶער הִילְף פוּן דִי מְלָכִים פוּן מִצְרַיִם אוּנ דִי חִתִּים אִיז עֶר צוּרִיקְגֶעטְרֶעטֶען גֶעגֶען אֲרָם אוּנ הָאט זִיךְ גוּט אָבְּגֶערֶעכֶענְט מִיטְן שׂוֹנֵא.

אִין יְהוּדָה הָאט יוֹאָשׁ נִיט לַאנְג גֶעקֶענִיגְט. עֶר אִיז אוּמְגֶעבְּרַאכְט גֶעוָוארֶען דוּרְךְ זַיינֶע אֵייגֶענֶע דִינֶער אוּנ דִי מְלוּכָה אִיז אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ זַיין זוּהְן אֲמַצְיָה. אַז אֲמַצְיָה הָאט גֶעהֶערְט וִוי עֶס אִיז גֶערָאטְהֶען יוֹאָשְׁן אַרָאפּ

צוואַרפען פון זיך דעם עול פון אֲרָם. האט ער זיך ענטשלאָסען אויך ניט
זיצען לעדיג אונ ווייזען אביסעל דרך ארץ דעם קליינעם פאָלק פון א ד ו ם. וואס
פלעגט שטאַנדיג זיין אין עזות־פנים געגען יהודה אונ איז ביי זיך נאָך גראָבער
געוואָרען זייט עס האט זיך אויסגעבויעט אויף דיא הויכע שפּיציגע באַרג פון
שעיר א נייע הויפּטשטאַדט. עיר הסלע אונ האט געמיינט אז קיינער קאָן
אהין ניט צוקומען. אמציה'ן איז געראַטהען די שטאָדט דווקא איינצונעהמען.
נאָר דער נצחון האט איהם דער נאָך טהייער געקאָסט. אזוי ווי די פריינד־
שאַפט, וואס האט פריהר געהערשט צווישען שמרון אונ יהודה איז אין דער
לעצטער צייט א ביסעל שוואַכער געוואָרען, אונ אמציה האט גערעכענט אז
אומעדום וועט ער האָבען דאס איינענע גליק וואס אין אדום, האט ער זיך
אריינגעשלאָגען אין קאָפּ א געדאַנק אז ער מוז אָבנעהמען דאס לאַנד פון די
עשרת השבטים. ער האט זיך אָנגעהויבען טשעפּען צו יואָש'ן אונ איהם קלאָ־
מערשט פאָרלעגען אז ער וויל זיך משדך זיין מיט איהם אונ אז יואָש האט איהם
מיט גאוה געאַנטפערט אז דער קליינער דאָרן מיט'ן גרויסען בוים קאָן קיין מחותן
ניט זיין", האט ער שוין געהאַט פאַר וואס אויף איהם אין כעס צו זיין אונ
האט זיך באַלד צוגעריכט מיט גרויס חיל צו דער גרעניץ. ביי דער שטאָדט
בית שמש איז געוועהן די ערשטע מלחמה, יואָש האט בעוויזען זיין גבורה
אונ האט אמציה'ן געבראַכט געפאַנגען קיין ירושלים; ער וואָלט געקאָנט מאַכען
א תל פון דער גאַנצער מלוכה. נאָר, ווי עס שיינט, האט איהם אלישע דערפון
אָבגעהאַלטען אונ ער האט זיך נאָר בעגנוגט מיט א געלדשטראָף אונ דערמיט
וואס ער האט געהייסען צוואַרפען עטליכע פעסטונגען פון דער הויפּטשטאָדט.
עס איז שוין אזוי באַשערט געוועהן אז פון די שרעקליכע קלאָפּ וואס ירושלים
האט אָנגעהויבען חאַפּען, זאָלען די ערשטע קומען טאַקי פון יודישע האַנד....

יואָש האט דערנאָך ניט לאַנג געלעבט אונ באַלד איז דיא מלוכה פון
שמרון איבערגעגאַנגען צו זיין זוהן י ר ב ע ם דעם צ ו ו י י ט ע ן, וועלכער האט
גליקליך געקעניגט מעהר פון זעכציג יאָהר. אלע מלחמות וואס ער האט גע־
פיהרט, מיט דעם ווילען פון גאָט אונ מיט דיא קלוגע עצות פון דעם נביא
י ו נ ה ב ן א מ ת י, האָבען געבראַכט דערצו וואס ער האט איינגענומען פיעל
קליינע פעלקער, שטאַרק פאַרגרעסערט דאס לאַנד אונ מואב האט אויך געמוזט
אַרונטער אונטער זיין ממשלה. אין י ה ו ד ה האט אמציה נאָך געקעניגט פינפ־
צעהן יאָהר, נאָר זיין מלוכה איז געוואָרען נאָר שלאַף. ירושלים איז געבליבען
אָפען אונ ניט בעשיצט אונ אויף דער עלטער האט ער געמוזט אַנטלויפען קיין

לכיש, וואו די אונצופרידענע הויפט-לייט האבען איהם דערהרגעט. דעמעלט האט זיך אנגעהויבען די טרויעריגסטע צייט אין יהודה: קיין מלך איז ניט געוועהן. אמציהו'ס זוהן עזריהו איז ערשט אלט געוועהן פיער יאהר. צוקומען קיין ירושלים, וואס האט ניט געהאט מעהר קיין פעסטונגען איז געוועהן זעהר גרינג. דער קעניג פון שמרון האט זיך ניט געוואלט ריהרען מיט הילף, אויף די מלכים פון צור און צידון, וואס זענען אמאל געוועהן גוטע ברידער, האט מען ניט געקאנט רעכענען. אבער זענען די אדומים באלד אנגעפאלען און איינגענומען מיט די מצרים האבען זיי פארוויסט דאס לאנד און די בעסטע מענשען פון יהודה פארקויפט פאר קנעכט און אוועקגעשיקט גאנץ ווייט. אזוי האט זיך אנגעהויבען א גלות פאר די ערשטע אומגליקליכע קינדער פון יהודה. און דאס גאנצע גליק איז נאך געוועהן וואס זיי האבען געהאט וואס מיטצונעמען אין שווערען וועג: דאס איז געוועהן זייער אמונה – דאס איינציגע שטיקעל ירושה פון דער היים.

זעכסטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכי ישראל און די מפלה פון שמרון.

(720—887 ביז קריסטוס געבורט. 790—957 פאר'ן חרבן בית שני)

צוועלף פינסטערע יאהר האבען זיך אזוי אוועקגעצויגען אין יהודה. מען האט ניט געוועהן קיין שפאר פון א שיין און אפילו די נביאים, וואס האבען געקענט קוקען ווייט, האבען אנגעהויבען רעכענען די מלוכה פון בית דוד פאר א איינגעפאלענע סכה'. גאר פלוצים האט זיך דאס פאלק ווי אויפגעכאפט פונ'ם שלאף און דער זעכצעהנייאהריגער עזריהו, אדער עזיהו, דער זוהן פון

אמציהו, איז געווארען קאניג. און האט באלד איבערגעפיהרט די ביינער פונ'ם
פאטער פון לכיש קיין ירושלים און איהם באגראבען צווישען די קאניגע מיט
גרויס כבוד. האטשי עזיהו איז געוועהן זעהר יונג, האט ער זיך גענומען מיט
אלע קרעפטע צו פארבעסערן דעם צושטאנד פונ'ם לאנד און האט געקאניגט
במעט פופציג יאהר. ניט אזוי גרינג איז איהם אנגעקומען דאס היילען פון
אלטע מכות, ווייל גראד פונקט ביים אנהייב האבען ביידע יודישע מלוכות
שטארק געליטען פון ערדציטערניש. וואס עמוס הנביא האט נאך פריהר מיט
צוויי יאהר פאראויסגעזאגט. דערנאך איז באלד געווארען א גרויסער הונגער און
היישרעקען האבען אויפגעגעסען אלע תבואות, נאר מיט דעם פעסטען בטחון
אויף גאט האט דאס פאלק זיך געשטארקט מיט תעניתים און תפלות און רוהיג
איבערגעטראגען אלע אומגליקען און געגלויבט אז די טרייסט-ווערטער פונ'ם
נביא יואל בן פתואל וועלען געוויס מקוים ווערין. עס האט אויך ניט לאנג
געדויערט און פון אלע צרות איז געווארען איין עק. יהודה האט ווייטער
אנגעהויבען בליהען, דער מסחר און ערדארבייט האט רייך געמאכט די מדינה.
און אז עזיהו האט זיך שוין געפיהלט אין כח אבצורעכענען זיך מיט די אלטע
שונאים האט ער זיך צום ערשטען געכאפט צו די אדומים. ער האט זיי
נויט צושלאגען און צוגענומען ביי זיי די שטאדט אילת ביים ים סוף און
דער האנדעל מיט אראביען און אינדיען איז ווידער בעלעבט געווארען. דערנאך
האט ער געמאכט א תל פון די פלשתים און האט ביי זיי צוגענומען א גרויס
שטיק ערד, און ירושלים האט ער בעפעסטיגט נאך שטארקער ווי עס איז
געוועהן מיט די בעסטע כלי זין וואס מען האט נאר אין יענער צייט בענוצט
אין א מלחמה.

שמרון האט אין דער צייט אויך געבליהט אונטער דער מלוכה פון ירבעם
דעם צווייטען. וואס האט צוגענומען ביי ארם די הויפטשטאדט דמשק און
אויך די שטאדט חמת. וואס רייכער אבער דאס לאנד איז געווארען, מעהר
איז עס פארזונקען געווארען אין זינד, די עבודה-זרות האבען דארט געהאט
א פייערינען בעשיצער אין אמציה, דעם כהן פון בעל. שלעכטע מדות האבען
זיך מיט יעדען טאג מעהר איינגעווארצעלט. די עשירים האבען געברענט א וועלט
מיט זייער פארמעגען, געריסען פראצענט. געשונדען די הויט פון ארימע, גענומען
פאר משכנות קליינע קינדער און דערנאך געמאכט פאר קנעכט, זיך אנגעטהון
אלע תענוגים, און נאר עטליכע געציהלטע יונגע לייט פלעגען זיך האלטען צו
די נביאים, וואס האבען זיך געפונען אין בית אל, גלגל און ירחו. ניט

קיינער פלעגט זיך אויף זיי ניט אומקוקען אונ זיי האבען זיך דערפאר געקאנט פריי אונ אפען טהון אונ רעדען וואס זיי האבען געוואלט.

אזא פרייהייט האט געפיהרט דערצו וואס צווישען אזא זינדיג פאלק מיט פארשטיינערטע הערצער אונ פערשטאפטע אויערן צו אמת אונ יושר האט געקאנט ארויסשפרינגען עמוס פון תקוע. א מענש וואס האט זיך גערעכענט פאר א פראסטען בעל הבית. נאר דער גייסט פון גאט האט איהם ניט געלאזט איינרוהען אונ ער פלעגט מיט פייעריגע ווארטער שטראפען דעם עולם אונ שרעקען מיט דעם ביטערן סוף וואס קאן ארויסקומען. דעם כהן אמציה זענען אפילו עמוס'ס דרשות ניט געפאלען אונ ער האט זיך געפריווט איהם איין עצת געבען ער זאל בעסער אריבער קיין יהודה. נאר דאס האט דעם נביא געגעבען נאך מעהר מוטה אונ ניט איינער פון שמרונ'ער מיוחסים פלעגט פון איהם חאפען דעם פסק. ער האט ניט געלעגט קיין כבוד אויך אויף די איינוואהנער פון יהודה אונ אויפגעדעקט זייערע פעהלער. נאר דאך האט ער געקוקט אויף זיי מיט מעהר ליעבע אונ בהמנות אונ זיין לעצטע נבואה איז געוועהן אז דוד'ס הויז וועט דערלעבען די גרעסטע גדולה אונ וועט מיט זיינע פליגעל בעשיצען אלע צוזאמטע אונ צושפרייטע קינדער פון ישראל.

אין ירושלים האט דעמאלט געלעבט א נביא, יואל בן פתואל, וואס אין דער צייט פון די אומגליקען, וואס זענען געקומען אויף יהודה, איז אויף איהם געפאלען דער גורל צו שטארקען די געפאלענע אונ היילען די צובראכענע געמיטהער מיט א זיסער האפנונג. מען ווייסט אבער וועניג פון איהם. אסך מעהר איז בעקענט דער נביא הושע בן בארי, וואס פלעגט פון איין זייט מיט זיינע שארפע רייד אונ מיט שטעכענדיגע משלים שטארק ארבייטען געגען דעם גאצענדיענסט אין שמרון אונ פון דער אנדערער זייט מאהלען מיט די שאנסטע פארבען דאס ליכטיגקייט פונ'ם אמת'ן גלויבען אין איין גאט אונ דאס שטאנדיג גליק פון אלע וואס געהען אין גלייכען וועג. ווי וועניג, באבט זיך, עס האבען זיך געפונען אין שמרון מענשען וואס האבען זיך געוואלט צוהערען צו די נביאים'ס רייד, פון דעסטוועגען איז דער אמת פארט אריינגעקראכען אין די אויערן אונ האט וועניגסטענס געפיהרט דערצו וואס עס זענען ארויס מחלוקת אונ פיעל זענען געווארען אונצופריעדען פון דער מלוכה. ירבעם דער צווייטער האט רוהיג אויפגעלעבט זיינע אלטע יאהרען, נאר זיין זוהן זכריהו האט נאר ניט געדויערט אונ איז אין עטליכע חדשים דערהרג'ט געווארען דורך שלום בן יבש וואס איז געווארען קאניג. ער האט זיך אבער אויך מעהר ניט געהאלטען ווי

א חודש אונ האט געהאט דעם איינענעם סוף פון איינעם פון דער שטאדט תרצה, מנחם בן גדי, וואס האט צו זיך געהאפט די מלוכה. מנחם איז געוועהן זעהר א שלעכטער, אונ אז די שטאדט תפסח האט ניט געוואלט וויסען פון איהם, האט ער זי אין גאנצען חרב געמאכט אונ אויסגעקוילעט אלע איינוואוהנער, אפילו קליינע קינדער אונ מעוברת׳ע ווייבער.

אזא הנהגה פון שומרון׳ס נייעם מלך האט געפיהרט דערצו וואס פיעל פון דארט זענען אריבער קיין יהודה, נאר דא האבען זיי אויך קיין נחת ניט געהאט, ווייל אז עזיהו איז געגאנגען נאר גוט האט ער זיך אנגעהויבען אנמעסטען דאס שטרייכעל פון די כהנים אונ האט געוואלט אריינכאפען דעם גאטעסדיענסט אויך צו זיך אין די האנד אריין. דאס איז ניט געפאלען דעם כהן גדול עזריה אונ אז דער מלך איז מיט געוואלד אריין אין היכל אונ דארט גערייכערט דיא קטורת, האט איהם דער כהן גראב בעטרעטען אונ גערעדט מיט איהם גאר שארפע ווערטער. וואס דערפון איז געווארען — איז ניט בעקענט: מען ווייסט גאר אזוי פיעל אז עזיהו האט באלד בעקומען אין אויסשלאג אויפ׳ן גאנצען לייב אונ האט געמוזט זיצען אבגעזונדערט פון אלע אין א חדר מיוחד אונ דאס פאלק האט דאס גערעכענט פאר א עונש. אין דער צייט פון עזיהו׳ס קראנקהייט האט דיא מלוכה געמוזט פיהרען זיין זוהן יותם.

דערווייל האט זיך אויף שומרון אנגערוקט די חמארע, וואס דער נביא עמוס האט זי נאך מיט פינפציג יאהר צוריק ארויסגעזעהן. די מלוכה פון אשור איז זעהר גרויס געווארען אונ אז דער מלך פול האט איינגענומען פיעל לאנדער פון צור אונ מצרים האט ער זיך אויך א ווארף געטהון קיין שומרון אונ מנחם, וואס האט מורא געהאט די אינווענינסטע שונאים זיינע זאלען זיך ניט בענוצען מיט דער מרידה האט באלד געמאכט א שלום, געלאזט אוועקפיהרען פיעל געפאנגענע אונ א חוץ דעם געגעבען געלד ווי פיעל מען האט נאר געוואלט אונ דערנאך האט ער עס מיט פראצענט געריסען פון די עשירים. אזוי טהייער האט מנחם בעצאהלט מיט פרעמד בלוט אונ פערמעגען דערפאר ער זאל קאנען בלייבען אויפ׳ן פלאץ. נאך מנחם׳ס טויט איז די מלוכה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן פקחיה, נאר ער האט מעהר ניט געלע־ט צוויי יאהר; איהם האט דערהרגעט פקח בן רמליהו וואס איז געווארען קעניג אונ האט באלד געמאכט יד אחת מיט יותם, וואס האט שוין דעמאלט געקעניגט אין יהודה, אונ מיט די מלכים פון ארם, צור אונ צידון, מע

זָאל זִיךְ אִינְאֵיינֶעם אַרוֹיסְשְׁטֶעלֶען גֶעגֶען אַשׁוּר אוּנ אִיהם נִיט לָאזֶען אַזוֹי בְּרֶענֶען אַ װֶעלְט.

די פְּרַיינְדְשַׁאפְט װָאס הָאט די לֶעצְטֶע צַייט צוּנוֹיפְגֶעבּוּנְדֶען בֵּיידֶע יוּדִישֶׁע מְלוּכוֹת הָאט אַרִיבֶּערְגֶעטְרָאגֶען קַיין יְהוּדָה פִיעל שְׁלֶעכְטֶע מִדוֹת פוּן שׁוֹמְרוֹן. די רַייכֶע הָאבֶּען זִיךְ אָנְגֶענוּמֶען דֶעם אוֹיבֶּען־אָן אוּנ אִינְאֵיינֶעם מִיט'ן אוֹיפְזֶעהֶער פוּנ'ם קֶאנִיגְלִיכֶען הוֹיף הָאבֶּען זֵיי גֶעמַאכְט עֶס זָאל בַּיי זֵייא זַיין די גַאנְצֶע דֵעֶר אוּנ זֵיי זָאלֶען אוֹיסְפִּיהְרֶען װָאס זֵיי װִילֶען. גַאנְצֶע טֶאג אוּנ נֶאכְט פְלֶעגֶען זֵיי שִׁכּוֹרְ'ן, נִיט טְהוּן קַיין הַאנְד אִין קַאלְט װַאסֶער, אוֹיפְ'ן אָרִימַאן אִיז גֶע־לֶעגֶען די שְׁװֶערֶע מַשָׂא פוּן אַרְבַּייט אוּנ אַז מֶען הָאט אִיהם גֶעקְרִיװֶדעט אִיז עֶר שְׁטֶאנְדִיג גֶעבְּלִיבֶּען אוּמְגֶערֶעכְט. בַּיי אַזֶעלְכֶע פֶערְדָארְבֶּענֶע זִיטֶען הָאבֶּען זִיךְ װַייטֶער גֶעמוּזְט אַרוֹיסְװַייזֶען די נְבִיאִים, װָאס הָאבֶּען קֵיינֶעם נִיט נוֹשֵׂא פָּנִים גֶעװֶעהן, גֶעשִׁיצְט דֶעם אֱמֶת, עֶרְנִידְרִיגְט דֶעם שֶׁקֶר אוּנ גֶע־טַייט מִיט די פִינְגֶער אוֹיף די װָאס פְלֶעגֶען זִיךְ אִיבֶּערְגֶעהמֶען מִיט זַייעֶר פַאלְשְׁקַייט אוּנ צוּלִיעבּ דֶעם זִיךְ רֶעכְנֶען אִין דֶער גָאלְדֶענֶער פָאהן.

דָאס אִיז גֶעװֶען נָאךְ אֵלִיָהוּ'ן אוּנ אֱלִישָׁע, עָמוֹס אוּנ הוֹשֵׁעַ, דֶער דְרִיטֶער דוֹר נְבִיאִים אוּנ דֶער גְרֶעסְטֶער פוּן זֵיי אִיז גֶעװֶעהן יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ, אַ מֶענְשׁ װָאס הָאט גוּט גֶעקֶענְט אַלֶע פֶעהְלֶער פוּן זַיין פָאלְק אוּנ הָאט דֶערְצוּ נָאךְ גֶעהַאט אַ טְהַייעֶר מוֹיל אוּנ זַיינֶע װָארְטֶער פְלֶעגֶען טִיעף אַרַיינְקְרִיכֶען אִין די הֶארְצֶער אֲפִילוּ פוּן אַזֶעלְכֶע װָאס הָאבֶּען אִיהם נִיט גֶעװָאלְט הֶערֶען. אִין זַיין צַייט הָאבֶּען אוֹיךְ גֶעלֶעבְּט די נְבִיאִים זְכַרְיָהוּ בֶּן יְבֶרֶכְיָהוּ, הוֹשֵׁעַ דֶער צְװֵייטֶער אוּנ מִיכָה הַמּוֹרַשְׁתִּי, נָאר יְשַׁעְיָה אִיז גֶעװֶעהן הָאבֶּער פוּן אַלֶע אוּנ הָאט פִירְצִיג יָאהר טְרַיי גֶעדִיעֶנְט גָאט אוּנ נְבִיאוֹת גֶעזָאגְט פוּן זַיין נָאהמֶען דֶעם הַארְטְנֶאקִיגֶען פָאלְק. זַיין װַייבּ אִיז אוֹיךְ גֶעװֶעהן אַ נְבִיאָה אוּנ אַז זִי הָאט גֶעבָּאהרֶען צְװֵיי זִיהן הָאט עֶר זֵיי אַ נָאהמֶען גֶעגֶעבֶּען „שְׁאָר יָשׁוּב" אוּנ „לְמַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז" אוּנ דֶערְמִיט גֶעגֶעבֶּען אָנְצוּהֶערֶען אַז נָאר אַ קְלֵיינֶער טְהֵייל פוּנ'ם פָאלְק װֶעט זִיךְ צוּרִיק אוּמְקֶעהְרֶען צוּ גָאט אוּנ אַז שׁוֹמְרוֹן אוּנ אֲרַם װֶעלֶען בֵּיידֶע אַרַיינְפַאלֶען אִין די הֶאנְד פוּן אַשׁוּר. אַ הֵיילִיג פַייעֶר הָאט שְׁטֶאנְדִיג גֶעבְּרֶענְט אִין הַארְץ פוּן דֶעם גְרוֹיסֶען נָבִיא אוּנ עֶר פְלֶעגְט רֶעדֶען פוּן די צְבוּעַ'קֶעס, װָאס מֵיינֶען מִיט קָרְבָּנוֹת אָנְצוּטְהוּן גָאט אַ קְרוֹין, פוּן די דַיינִים, װָאס דִיא מַטְבֵּעַ הָאט אָפְּט בַּיי זֵיי אִיבֶּערְגֶע־װאוֹיגֶען די װָאגְשָׁאהל פוּן גֶערֶעכְטִיגְקַייט, פוּן צִיוֹן'ס טֶאכְטֶער, װָאס הָאבֶּען נָאכְגֶעיָאגְט דֶער מָאדֶע אוּנ גֶערֶעכֶענְט אַז מִיט טְהַייעֶרֶע קְלֵיידֶער קָאן

מֶען אִין גַאנְצֶען פֶערְדֶערְקֶען דִי זִינְד פוּנ'ם גוּף, הָאבֶּען זַיינֶע רֵייד גֶעמוּזט מַאכֶען אַ גְרוֹיסֶען אַיינְדְרוּק, אוּנ אַז עֶר פְלֶעגְט פָּארְאוֹיס זָאגֶען וָואס עֶס וֶועט זִיךְ טְהוּן מִיט בֵּיידֶע יוּדִישֶׁע מְלוּכוֹת אוּנ אֲפִילוּ מִיט אַנְדֶערֶע פֶעלְקֶער, אִיז מֶען זִיכֶער גֶעוֶוען אַז אַזוֹי וֶועט עֶס זַיין. עֶס אִיז דֶערִיבֶּער קֵיין וואוּנְדֶער נִיט וָואס בַּאלְד הָאבֶּען זִיךְ אַרוּם יְשַׁעְיָה'ן פֶערְזַאמֶעלְט אַלֶע עֶהְרְלִיכֶע לַייט, וָואס הָאבֶּען זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען צוּ גֶעהְן אִין רֶעכְטֶען וֶועג אוּנ וָואס דֶער נָבִיא הָאט זֵיי גֶערוּפֶען עֲנָוִים, וַוייל זֵיי זֶענֶען גֶעוֶוען פְרוּם אוּנ שְׁטִיל אוּנ אֲפִילוּ גֶעגֶען אַכְזָרִיוֹת פְלֶעגֶען זֵיי נִיט אַרוֹיסְטְרֶעטֶען מִיט נְקָמָה, נָאר גֶעזוּכְט אַ טְרֵייסְט אִין בֶּעטֶען אוּנ גָאט־לוֹיבֶּען.

דֶערְוַוייל הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען יְשַׁעְיָה'ס נְבִיאוֹת מְקוּיָם צוּ וֶוערֶען. אִין מִצְרַיִם הָאט דֶעמֶעלְט גֶעהֶערְשְׁט זֶעהר אַ שְׁוַואכֶער קֶאנִיג בַּאקְכַארִים פוּן דֶער שְׁטָאדְט סַאִיס וָואס הָאט נִיט פֶערְשְׁטַאנֶען וִוי אַזוֹי צוּ פִיהְרֶען דִי מְלוּכָה. אַז עֶס פַאלֶען דִי רֶעדֶער אִיז זִיךְ נִיט שְׁוֶוער אַרוֹיפְצוּכַאפֶּען אוֹיפ'ן וָואגֶען, אוּנ דֶערְפַאר אִיז מִצְרַיִם בַּאלְד אַרוּנְטֶער אוּנְטֶער דֶער מַאכְט פוּן סַבָּקָה, דֶעם מֶלֶךְ פוּן כּוּשׁ, וָואס הָאט אַרָאבְּגֶעוָוארְפֶען דֶעם פְרִיהֶערִיגֶען קֶענִיג אוּנ שְׁטַארְק בֶּעפֶעסְטִיגְט דָאס לַאנְד. דֶעמֶעלְט הָאט יְהוּדָה אוֹיךְ בֶּעקוּמֶען אֵיין קְלַאפּ אוּנ פֶערְלָארֶען פִיעל גֶעפַאנְגֶענֶע; יוֹתָם הָאט אֲפִילוּ בַּאלְד גֶעמַאכְט אַ שָׁלוֹם אוּנ גֶעלָאזְט דֶעם שׂוֹנֵא אוֹיסְלֵיידִיגֶען אַלֶע קֶעשֶׁענֶעס, נָאר דָאס לַאנְד אִיז נָאךְ נִיט אָבְּגֶעקוּמֶען מִיט גֶעלְד אַלֵיין אוּנ הָאט גֶעמוּזְט אוֹיף זִיךְ טְרָאגֶען דֶעם עוֹל פוּן מִצְרַיִם פּוּנְקְט וִוי שׁוֹמְרוֹן הָאט אִיבֶּער זִיךְ גֶעהַאט פַאר אַ הֶערְשֶׁער אַשּׁוּר. אַזוֹי הָאבֶּען בֵּיידֶע יוּדִישֶׁע מְלוּכוֹת פֶערְלָארֶען זֵייעֶר גְלַאנְץ, אוּנ אֲפִילוּ אִין יְהוּדָה הָאט מֶען זִיךְ אִין דֶער שְׁלֶעכְטֶער צַייט נִיט גֶעוֶוענְדֶעט צוּ גָאט נָאר גֶעזוּכְט עֵצוֹת אוּנ הִילְף בַּיי דִי אָבְּגָאטֶער, חָאטְשֶׁי דֶער נָבִיא זְכַרְיָהוּ בֶּן יְבֶרֶכְיָהוּ הָאט גֶעאַרְבֵּייט מַעֲשִׂים אוּנ גֶעשְׁרִיגֶען אַז נָאר דִי רֵיינֶע אֱמוּנָה קֶאן אוֹיפְהֵייבֶּען דִי גֶעפַאלֶענֶע.

נָאךְ יוֹתָם'ס טוֹידְט אִיז זַיין זוּהן אָחָז גֶעוָוארֶען קֶאנִיג אוּנ דִי פְרַיינְד־שַׁאפְט, וָואס הָאט בִּיז אַהֶער גֶעהֶערְשְׁט צְווִישֶׁען שׁוֹמְרוֹן אוּנ יְהוּדָה, אִיז פַארְבֵּי־טֶען גֶעוָוארֶען אִין אַ שִׂנְאָה. אָחָז אִיז נִיט גֶעוֶוען קֵיין גְרוֹיסֶער חָכָם אוּנ אַרַיינְלָאזֶען זִיךְ אִין ווַייטֶע דְרָכִים — אִיז פַאר אִיהם גֶעוֶוען שְׁוֶוער, דֶער־פַאר אַז פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ, דֶער קֶאנִיג פוּן שׁוֹמְרוֹן, אוּנ רְצִין, דֶער קֶאנִיג פוּן אֲרַם, הָאבֶּען זִיךְ גֶעוֶוענְדֶעט צוּ אִיהם עֶר זָאל זֵיי גֶעהְן צוּ הִילְף וֶוען זֵיי וֶועלֶען זִיךְ אַקֶעגֶענְשְׁטֶעלֶען גֶעגֶען אַשּׁוּר, אִיז אִיהם דֶער פְּלַאן נִיט

געפאלען. דאס האט פערדראסען די מלכים פון שומרון און ארם, זיי האבען זיך ענטשלאסען אנצופאלען אויף אחז'ן און אויף זיין ארט מאכען פאר איין קאניג איינעם פון זייערע לייט בן טבאל און האבען שוין אנגעהויבען אבצוברייסען גאנצע שטיקער פון יהודה, און דאס ערשטע האבען זיי אומגעקעהרט די אדומים די שטאדט אילת. אחז האט געגעבען א קוק אז עס איז א שלעכטער עסק און אז ביי זיך אין לאנד האט ער אויך א סך שונאים האט ער זיך מישב געווען אז עס איז א סך גלייכער זיך בוקען צום לייב ווי צום פוקס, און חאטשי ישעיה הנביא האט איהם געטרייסט און געזאגט אז ער דארף ניט מורא האבען פאר „די צוויי פאררייכערטע האלאוועשקעס" האט ער שטילערהייט געשיקט שליחים צום מלך פון אשור, תגלת פלאסר, און דאס איז געווען פאר איהם די גרעסטע רפואה, ווייל אשור'ס חיל האט באלד צוגעטרעטען, און פקח און רצין, האבען געמוזט מיט חרפה זיך צוריקציהען פון ירושלים, רצין איז דערהרגעט געווארען, פון ארם איז געווארען א תל, דמשק איז איבערגעגאנגען צו אשור און די גאנצע געגענד האט אנגעהויבען הייסען סיריען. דאס איז אבער אחז'ן געראטהען נאר לפי שעה, באלד איז דאס לאנד יהודה ארונטער אונטער דער הערשאפט פון אשור און דאס פאלק האט געמוזט דערפיהלען ווי טהייער עס קאסט אחז'ס הילף. נאר איין אחז האט עס ניט געפיהלט: מיט דער גרעסטער הכנעה פלעגט ער אפט פיהרען מתנות דעם מלך פון אשור, און דארט זיך לערנען זייערע הנהגות און מדות. ער האט אפילו איינגעפיהרט אפט נוצילכע זאכען, ווי דער זונ־זייגער, א געזעצטע צייט רעכנונג אויף חדשים און טאג, א נייע ארט פון הייזער בויען; נאר אינאיינעם מיט די נוצליכע זאכען האט ער פון אשור אריינגעבראכט נאר א שפאגעל־נייעם געטצענדיענסט און האט געהייסען אויף די דאכער מאכען מזבחות, וואו מען זאל מקריב זיין קרבנות צו שטערן און צו זיי זיך בוקען. אחז איז אזוי פארפיהרט געווארען אין עבודה זרה אז ער האט אין טהאל הנום געשטעלט א מזבח און דארט זיין איינען קינד פאר א קרבן פארברענט אין פייער. פון אחז'ס פיהרען קאן מען שוין פארשטעהן אין וואס פאר א מעמד דאס פאלק איז געבליבען אין יהודה.

נאך ערגער איז אבער געווען אין שומרון, וואס האט שוין ניט געקאנט הייסען דאס לאנד פון די עשרת השבטים, ווייל תגלת פלאסר האט צוגענומען די גאנצע ערד וואס האט געקעהרט צו די שבטים נפתלי, זבולן און אשר. פקח בן רמליהו איז באלד אומגעבראכט געווארען דורך

הושע בן אלה, וואס איז געווען דער לעצטער קאניג פון ישראל און האט שוין ניט געקענט אפהיטען זיין לאנד פון דער מפלה וואס דער נביא הושע דער צווייטער האט מיט ברענענדיגע ווארטער פאראויס געזאגט, ווי עס שיינט, האט ער זיך געזוכט הילף ביי מצרים. אין דער צייט איז דער מלך פון אשור, שלמנאסר, אנגעפאלען אויף אלולי, דעם מלך פון צור, און אז הושע האט געזעהן אז ער קאן דערווייל ווערען דאס כפרה־הינדעל, האט ער ניט געווארט ביז שלמנאסר מיט זיין חיל וועלען קומען צו איהם, און איז אליין איהם ארויסגעגאנגען אקעגען און איהם אריינגעשטופט א גוטע מתנה. קוים האט אבער שלמנאסר אבגעטרעטען, האט אלולי געמאכט יד אחת מיט סואי (סוא) דעם מלך פון מצרים, און צוגעשלעפט אויך הושע'ן. ער האט זיך געלאזט איבעררעדען און איז דער ערשטער ארויס ווי איין עזות־פנים געגען שלמנאסר'ן דערמיט וואס ער האט אויפגעהערט צו צאהלען איהם מס. שלמנאסר האט ניט געמאכט קיין שיהות, מיט גרויס חיל איז ער אריבער קיין צור, תל געמאכט פון פיעל שטאדט און האט זיך באלד דורך עכו צוגעצויגען קיין שומרון, הושע האט אבער פערשטאנען ווי אזוי זיך צו שיצען געגען אזא שרעקליכען שונא און דריי יאהר האט געדויערט די מלחמה ביז די בעפעסטיגטע הויפטשטאדט פון שומרון איז געפאלען און איינאיינעם מיט טויזענדער געפאנגענע איז אויך הושע פערטריבען געווארען און האט געמוזט ענדיגען זיינע יאהרען אין א תפיסה אין נינוה.

אזא מפלה האט געהאט שומרון, וואס האט עקסעסטירט נאר צוויי הונדערט זעכציג יאהר און אזוי ביטער איז געווען דער סוף פון דער מלוכה פון ישראל, וואס איז געפיהרט געווארען פון צוואנציג קאניגע. פערדארבענע מדות, שלעכטע תאוות, פארגעסען אין גאט, דיענען דער מטבע, אנטהון זיך אלע תענוגים, רודפ'ן דעם קלענערען, פרעסען דעם ארעמאן — אט די אלע זאכען האבען א תל געמאכט פון די עשרת השבטים און גיך איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבען. נאר איין אונבעקאנטער נביא האט איבערגעלאזט עטליכע ווערטער פון קלאג און טרויער איבער די פערלארענע בני ישראל: ער האט געזעהן ווי די מוטער רחל בעוויינט איהרע קינדער און וויל זיך ניט טרייסטען און טריקענט אויס די הייסע טרעהרען מיט א זיסער האפנונג אז די פערטריבענע וועלען פארט אמאל צוריקקומען אהיים...

אויפ'ן רעשטיל יודען אין יהודה, וואס האט מיט רעכט זיך אנגעהויבען רופען „שארית ישראל" און וואס זענען בעשטאנען פון די שבטים יהודה,

בִּנְיָמִין, שִׁמְעוֹן אונ לֵוִי, הָאט שֹׁמְרוֹן'ס מַפָּלָה גֶעהַאט אַ גְרוֹיסֶע ווירְקוּנְג, זֵיי הָאבֶּען מִיט זֵייעֶרֶע אֵייגֶענֶע אוֹיגֶען גֶעזֶעהֶן ווִי דִי רֵייד פוּן דִי נְבִיאִים זֶענֶען מְקוּיָם גֶעוָוארֶען אונ אַ סַךְ הֶערְצֶער זֶענֶען גֶעוָוארֶען ווֵייכֶער, אַ סַךְ אוֹיגֶען אָפֶּענֶער, אַ סַךְ קָאפּ רֵיינֶער אוּן לִיכְטִיגֶער. יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא הָאט גֶעקָאנְט פְרֵייעֶר אוֹיסְ־פִיהְרֶען זַיין הֵיילִיגֶע שְׁלִיחוּת אונ פוּן זַיינֶע פְרוּמֶע תַּלְמִידִים „דִי עֲנָוִים" הָאט זִיךְ שׁוֹין דֶער עוֹלָם אָנְגֶעהוֹיבֶּען לֶערְנֶען ווִי אַזוֹי צוּ גֶעהְן אִין רֶעכְ־טֶען וֶועג, וָואס פִיהְרְט צוּם גְלִיק פוּן גַאנְצֶען פָאלְק.

זִיבֶּעטֶע קַאפִּיטֶעל.

דָאס רֶעשְׁטִיל יוּדֶען.

(608 — 719 בִּיז קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט. 673 — 789 פַאר'ן חֻרְבַּן בַּית שֵׁנִי).

צוּם גְלִיק פוּן דֶעם „רֶעשְׁטִיל יוּדֶען" וָואס זֵיי אִיז בַּאשֶׁערְט גֶעוֶועזֶען צוּ בֶּע־צֵייעֶן דֶעם גְלַאנְץ פוּן דֶער אוּמָה, אִיז אִין יְהוּדָה גֶעוָוארֶען קֶענִיג חִזְקִיָּהוּ בֶּן, אָחָז וָואס אִיז גֶעוֶועזֶען פוּנְקְט דֶער הֵיפֶּךְ פוּנ'ם פָאטֶער אונ הָאט זִיךְ אוֹיסְגֶעצֵיי־כֶענְט מִיט אַלֶע מַעֲלוֹת, וָואס זֶענֶען טַאקִי דֶעמֶעלְט שְׁטַארְק נֵאטְהִיג גֶעוֶועזֶען אַ יוּ־דִישֶׁען מֶלֶךְ. חִזְקִיָּהוּ הָאט אוֹיסְגֶערוֹימְט דֶעם גֶעצֶענְדִיעֶנְסְט, עֶר הָאט גֶעהֵייסֶען צוּבְּרֶעכֶען אַלֶע מִזְבְּחוֹת אונ הָאט גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל אַז דֶעם קָרְבַּן פֶּסַח זָאל מֶען מַקְרִיב זַיין נָאר אִין יְרוּשָׁלַיִם אִין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ; עֶר הָאט אוֹיךְ בֶּעשְׁטִימְט דִי צֵייטֶען פוּן דִי יָמִים טוֹבִים אונ אַיינְגֶעפִיהְרְט דִי רֶעכְנוּנְג פוּן עִבּוּר־יָאהְרֶען. זַיין צֵייט אִיז גֶעוֶועזֶען דִיא לִיכְטִיגְסְטֶע פַאר'ן פָאלְק. דִי נְבִיאִים אונ זֵייעֶרֶע תַּלְמִידִים הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען שְׁפִּיעלֶען דִי גְרֶאסְטֶע רָאלֶע אונ חִזְקִיָּהוּ אַלֵיין הָאט אַרוֹיסְגֶע־ווִיזֶען אַזַא שִׂנְאָה גֶעגֶען דֶער פְרִיהֶערְדִיגֶער הַנְהָגָה פוּן אָחָז'ן, אַז עֶר הָאט אִיהם

אַפִילוּ נִיט גֶעלָאזְט בֶּעגְרָאבֶּען צְוִוישֶׁען דִי מַלְכֵי בֵּית דָוִד. אוּנ וִוי דִי גְמָרָא זָאגְט, הָאט עֶר אִיהם עֶרְגִיץ אִין דֶער שְׁטִיל גֶעהַאלְטֶען אוֹיף אַ שְׁטְרִיק־בֶּעטֶעל. עֶר הָאט אָבֶּער נִיט גֶעקָאנְט אוֹיסְפִיהרֶען זַיינֶע אַלֶע גוּטֶע מַחֲשָׁבוֹת, ווַייל וִוי ווַייט עֶר הָאט נִיט גֶעמַאכְט נַייֶע אָרְדְנוּנְגֶען אִיז אִיהם אַלְץ שְׁוֶוער גֶעוֶועהן זִיךְ אַרוֹיס־בַּייסֶען פוּנ׳ם גֶעזִינְדֶעל וָואס אִיז אִיבֶּערְגֶעבְּלִיבֶּען נָאךְ פוּן אָחָז אוּנ וָואס הָאט דִי גַאנְצֶע מֶמְשָׁלָה גֶעהַאלְטֶען בַּיי זִיךְ אִין דִי הָאנְד. דִי „מְיוּחָסִים״ הָאבֶּען זִיךְ בֶּענוּצְט דֶערְמִיט וָואס דֶער קֶענִיג הָאט גֶעהַאט אַ ווַייךְ הַארְץ אוּנ הָאט זִיךְ נִיט גֶעקָאנְט אִין אַלְדִינְג אַרַיינְמִישֶׁען אוּנ וָואס דֶער אוֹיפְזֶעהֶער פוּנ׳ם הוֹיף שֶׁבְנָא, אִיז מִיט זֵיי גֶעוֶועהן אֵיינְס, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט נִיט שְׁטֶענְדִיג דָאס גוּטְסְקַייט פוּן חִזְקִיָהוּ גֶעקָאנְט הֶערְשֶׁען אִין לַאנְד אוּנ צוּ צַייטֶענְס פְלֶעגֶען נָאךְ גֶעשֶׁעהְן מַעֲשׂוֹת וָואס הָאבֶּען גֶעפַּאסְט פַאר אָחָז׳ס לֶעבֶּען. דָאס אִיז אוֹיךְ גֶעוֶועהן דִי סִבָּה דֶערְפוּן וָואס חִזְקִיָהוּ׳ס דֵעה, אַז יְהוּדָה זָאל בְּלַייבֶּען אוּנְטֶערְטֶהֶענִיג אַ שׁ וּ ר, אִיז בָּטֵל גֶעוָוארֶען אוּנ חָאטְשֶׁי דֶער קֶענִיג הָאט אָבְּגֶעזָאגְט דִי שְׁלִיחִים פוּן דִיא פְּלִשְׁתִּים, וָואס הָאבֶּען אִיהם פָארְגֶעלֶעגְט צוּצוּשְׁטֶעהְן צוּ מִצְרַיִם אוּנ אַרוֹיס־שְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען אַשּׁוּר, אוּנ אַ חוּץ דֶעם הָאט יְשַׁעְיָה הַנָבִיא גֶעשְׁרִיגֶען מֶען זָאל זִיךְ נִיט לָאזֶען אַרָאבְּפִיהרֶען פוּנ׳ם גְלַייכֶען וֶועג, הָאבֶּען פָארְט דִי „מְיוּחָסִים״ אוֹיסְגֶעפִיהרְט זֵייעֶרְס אוּנ דִי פְרַיינְדְשַׁאפְט צְווִישֶׁען יְהוּדָה אוּנ אַשּׁוּר הָאט אוֹיפְגֶעהֶערְט. אוּמְזִיסְט הָאט דֶער נָבִיא גֶעוִויזֶען וָואס פַאר אַיין אוּמְגְלִיק דֶערְפוּן קָאן אַרוֹיס. בֶּעזָאנְדֶערְס נָאךְ דֶעם וָואס דִי פְּלִשְׁתִּים הָאבֶּען שׁוֹין גֶעהַאפְּט אַ סוֹף פוּן אַשּׁוּר אוּנ הָאבֶּען פֶערְלָארֶען זַייעֶר שְׁטָאדְט אַשְׁדוֹד, אוּמְזִיסְט אִיז עֶר אַרוֹיכְגֶעגַאנְגֶען בָּארְווִיס אוּנ נַאקִיט אִין דִי גַאסֶען אוּנ דֶערְמִיט גֶעגֶעבֶּען אַ סִימָן אַז מִצְרַיִם וֶועט אוֹיךְ פַאלֶען, קֵיינֶער הָאט אִיהם נִיט גֶעוָואלְט הֶערֶען. יְהוּדָה הָאט גֶעדִיפֶּעט אוֹיפ׳ן נַייעֶם מֶלֶךְ פוּן מִצְרַיִם תִּרְהָקָה אוּנ הָאט פוּן זִיךְ אִין גַאנְצֶען אַרָאבְּ־גֶעוָוארְפֶען דֶעם עוֹל פוּן אַשּׁוּר. דָאס הָאט שְׁטַארְק פֶערְדְרָאסֶען סַנְחֵרִיב׳ן דֶעם קֶענִיג פוּן אַשּׁוּר אוּנ עֶר הָאט זִיךְ גֶענוּמֶען קוֹדֶם כָּל אָבְּרֶעכְנֶען מִיט מִצְרַיִם. יְהוּדָה הָאט דֶערְווַייל גֶעהַאט צַייט זִיךְ צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען אוּנ שֶׁבְנָא הָאט בֶּעזָאנְדֶערְס בֶּעוָוארֶענְט יְרוּשָׁלַיִם מִיט וַואסֶער אוּנ שְׁפֵּייז אוּנ מִיט הוֹיכֶע מוֹיעֶרְן אַרוּם דֶער שְׁטָאדְט, כְּדֵי זִי זָאל זִיךְ קֶענֶען הַאלְטֶען אַ לַאנְגֶע צַייט וֶוען דֶער שׂוֹנֵא וֶועט זִי אַרוּמְרִינְגְלֶען. שֶׁבְנָא הָאט זִיךְ שׁוֹין גָאר אִין גַאנְצֶען גֶעוָואלְט בֶּעוָוארֶענֶען אוּנ הָאט זִיךְ אֲפִילוּ בַּיים לֶעבֶּען אָנְגֶעגְרֵייט אַ קֶבֶר צְווִישֶׁען דִי מַלְכֵי בֵּית דָוִד. נָאר דֶער נָבִיא יְשַׁעְיָה אִיז אַרוֹיס גֶעגֶען אִיהם מִיט שַׁארְפֶע רֵייד. עֶר

האט איהם געפרעגט: ווער איז ער און וואס טהוט ער, ער זאל זיך מאכען דא אויסהאקען א קבר". באלד איז דערפון געוואהר געווארען חזקיהו און שבנא איז אראב פון זיין גרויסער שטעלע. סנחריב האט זיך דערוויייל צוגעריקט אלץ נאהינטער צו ירושלים און האט אנגעהויבען א חיל מאכען פון אסך שטאדט אין יהודה. פון דארט זענען די אנוואהנער באלד ענטלאפען קיין ירושלים און עס איז געווארען א גאנץ אימה, אז אפילו די ווערטער פון ישעיה, אז מען דארף ניט מורא האבען פארן שונא, האבען ניט געקענט בערוהיגען דאס פאלק. חזקיהו איז געצוואונגען געווען צו שיקען שליחים איבערבעטען סנחריבן און איהם ברענגען א גאנצען אוצר מיט גאלד, וואס ער איז עס גאר ניט אים שטאנד געווען צו געבען און וואס צו ליעב דעם האט ער געמוזט אראבנעהמען די טהייערע גאלדענע טהירען פונ'ם בית המקדש. סנחריב האט די מתנות צוגענומען, נאר עס איז איהם נאך אלץ קארג געוועהן: ער האט ניט געקאנט רוהיג זיך דער־מאנען אין דעם אז א גאנץ קליינע מלוכה ווי יהודה זאל ארויסשפרינגען געגען איהם, וואס רעכענט זיך פארן מלך איבער אלע מלכים, און דאריבער האט ער פארט געהייסען דעם חיל צוגעהען צו ירושלים און האט אימיסטען געשיקט דריי הויפטלייט, תרתן, רב־סריס און רבשקה זיי זאלען זיך א ביסעל שפילען מיט די יודען און זיי לערנען דרך ארץ. חזקיהו האט דוקא ארויסגעשיקט א קעגען זיין גייעם אויפזעהער פונ'ם הויף אליקים און נאך פיעל גרויסע מענשען מען זאל אויפנעהמען סנחריב'ס שליחים מיט כבוד. נאר דא האט זיך ארויסגעוויזען אז רבשקה, וואס האט פערשטאנען דאס לשון פון יהודה, האט זיך געשטעלט חוזק מאכען און אזוי הויך און פערשטאנדליך רעדען אז דאס יודישע חיל זאל פערשטעהן און בייזיך צראבפאלען. אומזיסט האבען איהם די הויפטלייט פון יהודה געוואלט אבהאלטען דערפון. רבשקה האט זיך געטהון זיינס און אז מען איז דערפון געוואהר געווארען אין ירושלים איז דער פחד נאך גרעסער געווארען און חזקיהו האט געפאסט, צוריסען דיא קליידער, אנגעטהון א זאק און גאט געבעטען ער זאל איהם בעפרייען פון דער צרה. דעמאלט איז ישעיה ווייטער ארויס צום עולם מיט א פייעריגער רעדע און האט פערזיכערט אז גאטס רצון איז ניט — סנחריב זאל חרוב מאכען ירושלים. און זיינע ווערטער האבען אלע געשטארקט, פונ'ם גרעסטען ביז צום קלענסטען, און חזקיהו האט געשיקט זאגען רבשקה'ן מיטן הארבען ווארט אז אביינלאזען קיין ירושלים וועט ער קיינעם ניט און אז ער האט בטחון אויף דעם וואס לעבט עבי"ג. באלד האט טאקי רבשקה מיטן חיל געמוזט אבטרעטען פון ירושלים, נייל סנחריב האט איהם בעדארפט

הָאבֶען צוּ אַ גְרוֹיסֶער מִלְחָמָה מִיט מִצְרַיִם, אוּנ דָאס פָאלְק הָאט אַרוֹיסְגֶעזֶעהְן אַז גָאט הָאט סַנְחֵרִיבְ'ן אִימִיסְטֶען פַארְדְרֶעהט דֶעם קָאפּ. עֶר זָאל אִין זַיי פַאר־גֶעסֶען אוּנ דִי הָאפְנוּנְג אִיז בַּיי זַיי נָאךְ שְׁטַארְקֶער גֶעוָוארֶען. אַז רַבְשָׁקֵה הָאט אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶען סַנְחֵרִיבְ'ן חִזְקִיָהוּ'ס תְּשׁוּבָה, הָאט עֶר נָאךְ אַ מָאל גֶעשִׁיקְט שְׁלִיחִים מֶען זָאל אוֹיפְקְלֶעהרֶען אִין יְהוּדָה אַז זַיין מַאכְט אִיז גְרוֹיס אוּנ עֶס אִיז זִיךְ נִיטָא אוֹיף וָועמִין צוּ פֶערְלָאזֶען, נָאר אֵיין וָוארְט יְשַׁעְיָה'ס אִיז גֶענוּג גֶעוָועהן מְחַזֵק צוּ זַיין דֶעם עוֹלָם אוּנ דֶער בִּטָחוֹן זָאל נָאךְ פֶעסְטֶער וֶוערִין. דֶערְוַוייל הָאט זִיךְ גֶעטְרָאפֶען, אַז חִזְקִיָהוּ אִיז קְרַאנְק גֶעוָוארֶען אוּנ יְשַׁעְיָה הָאט גֶעזָאגְט אַז עֶר קָאן נִיט הָאבֶען קֵיין רְפוּאָה. דֶער קֶענִיג הָאט אָבֶּער מִיט זַיינֶע הֵייסֶע טְרֶערֶען אוּנ שְׁטִילֶער תְּפִלָּה אִיבֶּערְגֶעדְרֶעהט דִי גְזֵירָה אוּנ דֶער נָבִיא אַלֵיין הָאט אִיהם גֶעזָאגְט דִי בְּשׂוֹרָה אַז אוֹיפְ'ן דְרִיטֶען טָאג וֶועט עֶר גֶעהֵיילְט וֶוערִין. חִזְקִיָהוּ'ס גֶעזוּנְד־וֶוערִין הָאט אָנְגֶעמַאכְט אַ פְרֵייד אִין גַאנְצֶען לַאנְד אוּנ דִי שִׂמְחָה הָאט זִיךְ נָאךְ פַארְגְרֶעסֶערְט אַז עֶס אִיז פְּלוּצְלוּם אָנְגֶעקוּמֶען אַ יְדִיעָה אַז סַנְחֵרִיב הָאט גֶעהַאט אַ מַפָּלָה אִין מִצְרַיִם אוּנ הָאט גֶעמוּזְט עֶנְטְלוֹיפֶען מִיט חֶרְפָּה אוּנ בּוּשָׁה. מֶען הָאט דֶערְפוּן דֶערְמֶעלְט דֶערְצֶעהְלְט גַאנְצֶע נִסִים: אַ טְהֵייל הָאבֶען גֶעזָאגְט אַז אִין אֵיין נַאכְט אִיז בַּיי סַנְחֵרִיבְ'ן אוֹיסְגֶעשְׁטָארְבֶען הוּנְדֶערְט פִינְף אוּנ אַכְצִיג טוֹיזֶענְד מֶענְשֶׁען אוּנ אַנְדֶערֶע הָאבֶען גֶעדְרִינְגֶען אַז בַּיי סַנְחֵרִיבְ'ן אִין לַאגֶער הָאבֶען זִיךְ נָאר פְּלוּצְלוּם אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען פֶעלְד־מַייז אוּנ הָאבֶען מִיט זֵייעֶרֶע שַׁארְפֶע צֵיין אַ תֵּל גֶעמַאכְט פוּן אַלֶע בוֹיגֶענְס שְׁפִּיזֶען אוּנ אַנְדֶערֶע כְּלֵי־זַיין. נָאר וִוי אַזוֹי דִי מַעֲשֶׂה אִיז שׁוֹין דָארְט גֶעוֶועהן — אֵיינְס הָאט מֶען אִין יְהוּדָה פֶערְשְׁטַאנֶען אַז גָאט הָאט דָא גֶעטְהוּן אַ וואוּנְדֶער אוּנ מִיט אַגַם אָבְּגֶעבְּרַאטֶעוֶועט דִי וָואס הָאבֶען נָאר גֶעהָאפְט אוֹיף זַיין הִילְף.

אַזוֹי אִיז אַרָאבּ פוּן יְהוּדָה דֶער שְׁרֶעקְלִיכֶער יָאךְ פוּן אַשּׁוּר אוּנ דֶער נָבִיא הָאט מִיט רֶעכְט גֶעקָאנְט זָאגֶען אַז דָאס פָאלְק וָואס אִיז גֶעזֶעסֶען אִין דֶער פִינְסְטֶער, הָאט דֶערְזֶעהְן אַ גְרוֹיס לִיכְטִיגְקֵייט. רוּהִיג זֶענֶען אָבְּגֶעלָאפֶען דִי פִינְפְצֶעהְן יָאהר וָואס חִזְקִיָהוּ הָאט נָאךְ גֶעקֶענִיגְט אוּנ אַז עֶר הָאט נָאךְ מִיט דֶער צֵייט אָבְּגֶענוּמֶען בַּיי דִי פְּלִשְׁתִּים אַלֶע שְׁטֶעדְט, וָואס זַיין פָאטֶער אָחָז הָאט אַ מָאל פֶערְלָארֶען, אִיז זַיין נָאמֶען נָאר גְרוֹיס גֶעוָוארֶען צְוִוישֶׁען אַלֶע פֶעלְקֶער אוּנ נִיט אוּמְזִיסְט הָאט דֶער מֶלֶךְ פוּן בָּבֶל, מְרוֹדַךְ בַּלְאֲדָן, גֶעשִׁיקְט אִיהם שְׁלִיחִים אוּנ מַתָּנוֹת אוּנ אִיהם גֶעבֶּעטֶען עֶר זָאל אִיהם הֶעלְפֶען מִלְחָמָה הַאלְטֶען מִיט אַשּׁוּר. נָאר אֵיין יְשַׁעְיָה'ן הָאט נִיט גֶעבְּרַאכְט קֵיין תַּעֲנוּג דֶער כָּבוֹד וָואס דֶער מֶלֶךְ פוּן בָּבֶל הָאט אָנְגֶעטְהוּן חִזְקִיָהוּ'ן, מִיט זַיינֶע הֶעלֶע אוֹיגֶען הָאט עֶר אַרוֹיסְגֶעזֶעהְן

וואס די יודען וועלען זיך שפעטער אנליידען פון בבל און דעריבער האט ער קרום געקוקט דארויף וואס חזקיהו האט אויסגעוויזען די שליחים אלע זיינע אוצרות און זיך איבערגענומען מיטן רייכקייט. ווי עס שיינט, האט ישעיה אבגעהאלטען חזקיהון פון קריעג און איהם ניט געראטהען זיך אביינלאזען אין א שטארק פריינדשאפט מיט בבל. און גיך איז אנגעקומען די בשורה אז סנחריב איז דערהרג'ט געווארען דורך זיינע צוויי זיהן אדרמלך און שראצר. דא איז שוין גאר אין גאנצען אראב דער שטיין וואס פלעגט נאך צו מאל פרעסען דאס הארץ פון די בני־יהודה: חזקיהו האט שוין ניט געהאט פאר וועמען זיך צו שרעקען און האט איינגעווענדעט אלע זיינע כחות אז אמת און יושר זאלען הערשען אין לאנד, אז די מיוחסים זאלען וועניגער שליטה האבען און אז די ריינע אמונה זאל איינגעווארצעלט ווערין אין פאלק. זיין טויט איז מיט איין אמת'ער ליעבשאפט בעוויינט געווארען פון אלע און ער איז געווען דער לעצטער קאניג פון יהודה וואס האט געפונען זיין קבר צווישען די מלכי בית דוד.

מיט חזקיהו'ס טויט האט זיך אויף יהודה ווידער אנגעריקט א חשכות און גאר גיך האט מען שוין אפילו ניט געקאנט דערקענען אז עס איז א מאל ליכטיג געוועהן. נאך ביי זיין לעבען האט ער געהאט גענוג מתנגדים טאקי פון זיין אייגענער משפחה: דאס זענין געוועהן די פרינצען וואס האבען נאך געלעבט אין אחז'ס צייט און וואס זיי האט בשום אופן ניט געקאנט געפאלען די הנהגת פון דעם גוטען פרומען קאניג. אוודאי אז ער האט נאר צוגעמאכט איין אויג און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין צוועלפיאהריגען זוהן מנשה, האבען זיי באלד איינגעגעם מיט אנדערע אונצופריעדענע „מיוחסים". אריינגעהאפט דיא גאנצע ממשלה אין זייערע האנד און אין א קורצער צייט האט דאס לאנד בעקומען איין אנדער פנים. די צושטערטע מזבחות פון אבגאטער זענין אויסגעבויעט געווארען, אין יעדער יודישער שטוב האט מען גאר געזעהן געצעניבילדער, אין בית המקדש האט מען אריינגעבראכט א מין עבודה זרה פון אשור וואס האט געהייסען „מליטא" און דער טהאל הנום איז ווידער פול געווארען מיט מענשען-בלוט פון די קרבנות וואס מען פלעגט דארט ברענגען דעם אבגאט מלך, וואס האט נאר אפעטיט געהאט צו יונגע קליינע קינדער. ביי אזעלכע פערדארבענע מדות זענין אויפגעשטאנען פאלשע נביאים מיט נייע תורות, וואס האבען געבענשט אין אלע נאמען ווי הייליג דער געצענדיענסט איז. זיי האבען געמוזט נאכטאנצען אויך עטליכע כהנים פון אביתר'ס משפחת וואס האבען ניט געהאט פון וואנען צו לעבען און עס איז זיי שווער געוועהן

זיך אָבְצוּבִּייסֶען פוּנ'ם מַעֲשֵׂר, אוּנ גָאר דֶעם כֹּהֵן צָדוֹק'ס קִינְדֶער זֶענֶען טְרַייא גֶעבְּלִיבֶּען דֶעם אֶמֶת'ן גְלוֹיבֶּען. אַוַדַאי הָאבֶּען זַיי אוּנ דִי עֶטְלִיכֶע גֶעצָאהלְטֶע פְרוּמֶע לַייט, וָואס זֶענֶען נָאךְ גֶעבְּלִיבֶּען נָאךְ יְשַׁעְיָה'ס טוֹיט, נִיט גוּט אָבְּגֶעשְׁנִיטֶען, וַוייל מְנַשֶּׁה מִיט זַיין חֶבְרָה, וָואס פְלֶעגֶען אִיהם פִיהְרֶען בַּיי דֶער נָאז, הָאט זַיי פָּשׁוּט גֶעהַייסֶען קוֹילֶען אוּנ אוּמְשׁוּלְדִיג יוּדִישׁ בְּלוּט הָאט זִיךְ גֶענוּג גֶעגָאסֶען אִין יְרוּשָׁלַיִם. עֶס אִיז נָאךְ צוּ בֶּעווּאוּנְדֶערְן ווִי אַיין נָבִיא מִיכָה הַמּוֹרַשְׁתִּי הָאט זִיךְ נָאךְ אִין אַזַא פִינְסְטֶערֶער צַייט גֶעקָאנְט אַ מָאהל אַרוֹיסְשְׁטֶעלֶען זָאגֶען עֶפֶּעס אַ עֶרְנְסְט וָוארְט, אוּנ דֶערְמָאנֶען דֶעם עוֹלָם אַז עֶס אִיז נָאךְ דָא אַ גָאט אוֹיף דֶער וָועלְט.

נָיךְ אִיז אָבֶּער אוֹיף מְנַשֶּׁה'ן גֶעקוּמֶען אַ צָרָה. אַיינֶער פוּן סַנְחֵרִיב'ס זִיהן, אֵסַר־חַדּוֹן, וָואס הָאט דֶערְהַרְגֶ'ט זַיינֶע בְּרִידֶער אוּנ אִיבֶּערְגֶענוּמֶען דִי מְלוּכָה פוּן אַשּׁוּר הָאט בֶּענַייעט דֶעם פָאטֶער'ס מִלְחָמָה מִיט מִצְרַיִם. בַּיי דֶער גֶעלֶעגֶענְהַייט הָאבֶּען זִיךְ זַיינֶע הוֹיפְּטְלַייט צוּגֶערִיקְט צוּ יְהוּדָה אוּנ אַז מְנַשֶּׁה אִיז אַלֵיין אַרוֹיסְגֶעגַאנְגֶען אִיבֶּערְרֶעדֶען וֶועגֶען שָׁלוֹם, הָאט מֶען אִיהם גֶעפַאנְגֶען אוּנ אִין קֵייטֶען אַוֶועקְגֶעפִיהְרְט קַיין בָּבֶל. אֵסַר־חַדּוֹן וָואס הָאט אַיינְגֶענוּמֶען מִצְרַיִם, הָאט דֶערְוַוייל בֶּעזֶעטְצְט דִיא שְׁטָאדְט פוּן שֹׁמְרוֹן מִיט פֶערְשִׁידֶענֶע פֶעלְקֶער וָואס מֶען הָאט זַיי גֶערוּפֶען כּוּתִים. הָאטְשֶׁע זַיי זֶענֶען גֶעוֶועהן גֶאטְצֶענְדִינֶער, הָאבֶּען זַיי פוּן דֶעכְטְוֶועגֶען אָנְגֶענוּמֶען פִיעל יוּדִישֶׁע מִנְהָגִים, וָואס זֶענֶען דָארְט גֶעבְּלִיבֶּען פוּן דִי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים. זַיי זֶענֶען אַזוֹי צוּגֶעבּוּנְדֶען גֶעוָוארֶען צוּ דֶער יוּדִישֶׁער אֱמוּנָה אַז וֶוען עֶס הָאט זִיךְ גֶעמַאכְט אַן אוּמְגְלִיק אוּנ לַייבֶּען זֶענֶען אַרוֹיסְגֶעשְׁפְּרוּנְגֶען פוּן דִי פַארְוִוּיסְטֶע אֶרְטֶער, אוּנ אָנְגֶעפַאלֶען אוֹיף זַיי, הָאבֶּען זַיי גֶעזוּכְט הִילְף דֶעם יוּדִישֶׁען גָאט, אוּנ הָאבֶּען גֶעלָאזְט בֶּעטֶען דֶעם מֶלֶךְ פוּן אַשּׁוּר אַז עֶר זָאל זַיי שִׁיקֶען אַ יוּדִישֶׁען כֹּהֵן קַיין בֵּית אֵל אוּנ עֶר הָאט עֶס זַיי צוּלִיעבּ גֶעטְהוּן. מְנַשֶּׁה אִיז בַּאלְד בֶּעפְרַייעט גֶעוָוארֶען אוּנ אִיז צוּרִיקְגֶעקוּמֶען קַיין יְרוּשָׁלַיִם, נָאר עֶר הָאט שׁוֹין לַאנְג נִיט גֶעדוֹיעֶרְט, אוּנ אַז עֶר אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען הָאט מֶען אִיהם בֶּעגְרָאבֶּען שׁוֹין נִיט צְווִישֶׁען דִי מַלְכֵי בֵּית דָוִד, נָאר בַּיי זִיךְ אִין גָארְטֶען עֻזָּה גֶעבֶּען קֶאנִיגְלִיכֶען הוֹיף.

מְנַשֶּׁה'ס זוּהן, אָמוֹן, וָואס הָאט אִיבֶּערְגֶענוּמֶען דִי מְלוּכָה שׁוֹין בַּיי צְווִיי אוּנ צְוַואנְצִיג יָאהר, הָאט זִיךְ פוּנְקְט גֶעלָאזְט אַזוֹי פִיהְרֶען פוּן פְרֶעמְדֶע הֶענְד ווִי זַיין פָאטֶער בַּיי צְוֶועלְף יָאהר אוּנ הָאט זִיךְ קוֹים גֶעקָאנְט הַאלְטֶען אַ פָּאר יָאהר. אַז מֶען הָאט אִיהם דֶערְהַרְגֶ'ט, אִיז דִי מְלוּכָה אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען

צו זיין אַכטיאָהריגען זוהן יאשיהו. אונ די מנהיגים וואס האָבען געפיהרט די מדינה אין נאָמען פונ׳ם יונגען מלך, האָבען געטהון וואס זיי האָבען געוואָלט... דעמאָלט איז דער געטצענדיענסט נאָך פאַרגרעסערט געוואָרען אין יהודה, אונ וואו עס איז נאָר געווען אַ אַבגאָט האָבען צו איהם די יודען געדיענט. אַז דער מעמד פון מצרים האָט זיך פערבעסערט פאַרן נייעם קאָ־ניג פסמטיך, זענען די יודען געלאָפען אַהין עפּעס נאָכשען נייע תורות אונ האָבען פון דאָרט געבראַכט שפּאָגעל־נייע עבודה־זרות אונ בוקען זיך צו איין קאַלבעל אָדער איין אַנדער בהמה — איז געוואָרען די בעסטע סחורה. נאָר צווישען דעם פינסטערניש האָט גאָט איבערגעלאָזט נאָך עטליכע פונקען, דאָס פייער זאָל ניט אין גאַנצען פערלאָשען ווערען: דאָס זענען געווען די נביאה חולדה, אַ פרוי פונ׳ם קאָניגס הויפּטמאַן שלום בן תקוה, אונ דער נביא צפניה וואס זענען אַרויסגעקומען פון די שאַנסטע משפחות אין ירושלים. זיי האָבען קיין מורא ניט געהאַט הויך אויפצוהייבען די פאָהן פון דער אמת׳ר אמונה אונ האָבען פאַראויס געזאָגט אַז גאָט׳ס שטראָף וועט זיך ניך אויסגיסען ניט נאָר אויף יהודה, נאָר אויך אויף אַלע פעלקער אַרום.

באַלד האָט אשור אָנגעהייבען פאַלען. פראָרטס, דער מלך פון מדי איז געווען דער ערשטער וואס איז אָנגעפאַלען אויף נינוה, נאָר עס איז איהם ניט געראָטהען אונ ער איז דערהרגעט געוואָרען אין דער מלחמה. מעהר גליק האָט געהאַט זיין זוהן, קיאַקסרים, וואס האָט מיט זיין גרוים חיל געמאַכט אַ תל פון אַ סך שטעדט אין אשור. די הויפטשטאָדט נינוה איז שוין אויך געשטאַנען שמאָל. נאָר דאָ איז אָנגעקומען אַ ידיעה אַז ערגעץ פון גאַנץ ווייט, פון צפון־זייט, פון די סטעפּעס וואס ציהען זיך ביי די טייכען דאָן אונ וואָלגאַ, דורכ׳ן קאַווקאַז אונ דעם קאַספּישען ים, האָט זיך אַלאָז געטהון אַ מין ווילד פאָלק וואס מען רופט זיי „סקיפען“ אונ וואס ראַבעווען אומעדום נאָר אָהן רחמנות. קיאַקסרים איז געצוואונגען געווען אַוועקצוואַרפען נינוה אונ לויפען צוריק קיין מדי צו בעשיצען זיין לאַנד; ער האָט אָבער געמוזט איינבייגען דעם קאָפּ אונ זיך אויסקויפען מיט געלד. דאָס אייגענע האָט געטהון אשור אונ אויך מצרים, אונ אַזוי וויא די סקיפען האָבען זיך אַרומגעדרעהט נעבען יהודה, האָט פון זיי ניט איין שטאָדט געליטען, אונ יאשיהו האָט אויך געמוזט שיקען זיי מתנות אונ מיט גוטען בעטען זיי זאָלען ניט טשעפּען ירושלים.

יאשיהו האָט געהאַט אַ עדעל האַרץ, ער האָט גוט פערשטאַנען ווי

שאדליך דער גאטצענדיענסט איז פאר'ן פאלק נאר עס איז איהם פארט שווער געוועהן מאכען איין עק פון א זעלבע נארישקייטען וואס דביי דורות זענען שוין געוועהן איינגעגלויבט אין זיי. דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען ניט מיט א מאל ארויסצושפרינגען געגען דעם וואס אלע האלטען פאר הייליג נאר ביסלעכוויים דערפרישען אין דיא מוחות דעם פארגעסענעם זכר פונ'ם אלטען גלויבען, אויפהייבען פון דער ערד די איינגעפאלענע חורבה. דאס ערשטע האט ער זיך געהאפט צום משכן אונ געמאכט חלקיהו בן משולם פאר א כהן גדול אונ איהם געהייסען צו שיקען שליחים איבער דעם לאנד אונ צונויפנעהמען נדבות, מען זאל קאנען דעם בית המקדש בעניען מיט דעם אייגענעם גלאנץ פון א מאל. וואס מעהר יאשיהו האט אנגעהויבען ארבייטען אין דער הייליגער זאך, איז זיין ווילען געווארען פעסטער, זיין גייסט שטארקער; ער האט זיך אויפגעהערט שרעקען פאר די „מיוחסים" וואס זיי האט גאר ניט געשמעקט זיינע אויפטהועכצען, אונ איז צוגעבונדען געווארען מיט דער גאנצער נשמה צו די הייליגע ווארטער, וואס ער האט געפונען אין „משנה תורה" אונ צו די זיסע רייד, וואס האבען איהם דערקוויקט אונ וואס האבען זיך געגאסען פון א ריינעם קוואל, פון א לויטער הארץ וואס איז בעשאפען געווארען צו ארבייטען פאר'ן אמת פון א נביא וואס האט זיך פון קינדוויים אן מקריב געוועהן פאר זיין גאט אונ זיין פאלק.

דער נביא איז געוועהן ירמיהו בן חלקיהו הכהן וואס איז געבאהרען געווארען אין א קליין שטעדטעל ענתות ניט ווייט פון ירושלים. אויף איהם איז געפאלען דער גורל אז זיין נביאות זאל נאך אין זיין צייט מקוים ווערען אונ דעריבער האט ער ניט געקוקט דארויף וואס די כהנים פלעגען איהם אנטהון צרות אונ האט פריי אונ אפען דעם אמת ארויסגעזאגט אונ געווארענט דאס פאלק עס זאל אויפהערען טהון שלעכטס. פיעל עדלע מענשען האבען זיך אנגעהויבען צוצוהערען צו ירמיהו'ס רייד אונ ער האט בעקומען גוטע פריינד צווישען די שאנסטע משפחות אונ בעזאנדערס איז צו איהם צוגעבונדען געווארען איינער פון דעם קאניגס הויפטלייט שפן הסופר, וואס איז שוין דערמעלט געוועהן א ממונה איבער אלע נדבות וואס פלעגען איינפליע־סען אויפ'ן משכן. איהם האט דער כהן גדול חלקיהו איבערגעגעבען א ספר וואס ער האט געפונען ערגעץ אין א ווינקעל פונ'ם ביהמ"ק וואלגערן זיך אונ דאס איז געוועהן דאס פינפטע בוך פון תורת משה אדער „משנה תורה". דאס בוך האט געעפענט שפן'ס אויגען אונ ער האט באלד דערפון

גֶעמֶעלְדֶעט דֶעם קֶענִיג. מִיט חֵשֶׁק הָאט זִיךְ יאשִׁיָהוּ גֶעכַאפְּט צוּ דֶער מִשְׁנֵה תּוֹרָה, צוּ דֶער הֵיילִיגֶער צַוָאָה וָואס משֶׁה רַבֵּינוּ הָאט אִיבֶּערגֶעלָאזְט זַיין בַּיאָרְטְנֶעקִיג פָאלְק. אוּנ וָואס מֶעהר אַ בְּלֶעטֶעל עֶר הָאט אִיבֶּערגֶעלֵייעֶנְט – אִיז עֶר מֶעהר נִתְפַּעֵל גֶעוָוארֶען פוּן דֶער גְרוֹיסְקֵייט, פוּן דִי עֶרְהוֹיבֶּענֶע גֶעדַאנְקֶען וָואס לִיגֶען אִין יֶעדֶען וָוארְט, אִין יֶעדֶער שׁוּרָה; וִוי מִיט פַייֶערִיגֶע אוֹתִיוֹת הָאט עֶר דֶערזֶעהן אוֹיפְגֶעשְׁרִיעבֶּען דִינִים אוּנ מִשְׁפָּטִים, וָואס זֶענֶען פוּל מִיט שְׁטְרֶענְגֶען יֹשֶׁר אוּנ מִיט אֱמֶת׳ר מֶענְשֶׁענְלִיעבֶּע. אַזַא סֵפֶר הָאט גֶעמוּזְט בֶּעקוּמֶען אַ מֶמְשָׁלָה אִיבֶּער זַיין גַאנְצֶען מוֹחַ אוּנ אִיבֶּער זַיינֶע אַלֶע גֶעפִיהְלֶע; וִוי מִיט אַייזֶערְנֶע צְוַאנְגֶען אִיז זַיין קָאפּ אוּנ זַיין הַארְץ צוּגֶעבּוּנְדֶען גֶעוָוארֶען צוּ אַלֶעמֶען וָואס שְׁטֶעהט דָארְט אוּנ עֶר אִיז בַּיי זִיךְ שְׁטַארְק אַרָאבְּגֶעפַאלֶען וֶוען עֶר הָאט זִיךְ דֶערְמָאנְט וִוי וַוייט דָאס פָאלְק אִיז פֶערְקְרָאכֶען אוּנ וָואס פַאר אַ שְׁטְרָאף עֶס מוּז קוּמֶען אוֹיף אִיהם. יאשִׁיָהוּ הָאט שְׁטַארְק גֶעטְרוֹיעֶרְט אוּנ צוּרִיסֶען אוֹיף זִיךְ דִי קְלֵיידֶער, נָאר דֶער כֹּהֵן חִלְקִיָהוּ הָאט אִיהם גֶעראטְהֶען עֶר זָאל פְרֶאגֶען אַיין עֵצָה בַּיי דֶער נְבִיאָה חוּלְדָה, וָואס אִיז, וִוי עֶס שַׁיינְט, מֶעהר נָאהֶנְטֶער גֶעוֶועהן צוּם הוֹיף וִוי צְפַנְיָה אָדֶער יִרְמְיָהוּ, וָואס אִיז נָאךְ דֶעמֶעלְט נָאר יוּנְג גֶעוֶועהן. דִי נְבִיאָה הָאט גֶעלָאזְט בֶּערוּהִיגֶען דֶעם קֶענִיג אוּנ הָאט גֶעזָאגְט אַז עֶר דַארְף זִיךְ נִיט שְׁרֶעקֶען אוּנ וַוייל עֶר טְהוּט תְּשׁוּבָה וֶועט עֶר בְּשָׁלוֹם עֶנְדִיגֶען זַיין מְלוּכָה. אוּנ דֶער עוֹנֶשׁ וֶועט עֶרְשְׁט קוּמֶען נָאךְ זַיין טוֹיט. פוּל מִיט טְרוֹיסְט אוּנ הָאפְנוּנְג, הָאט זִיךְ יאשִׁיָהוּ גֶענוּמֶען בֶּעפֶעסְטִיגֶען דִי תּוֹרָה, עֶר הָאט זִי נִיט גֶעלָאזְט לִיגֶען אוּנ שִׁימְלֶען אִין אָרוֹן מֶען זָאל זִי נָאר פִיהְרֶען אִינְאֵיינֶעם מִיט דִי לוּחוֹת בַּיי אַ מִלְחָמָה, עֶר הָאט אַכְטוּנְג גֶעגֶעבֶּען מֶען זָאל טַאקֶע מְקַיֵים זַיין אַלְדִינְג וָואס זִי הֵייסְט אוּנ כְּדֵי דֶער עוֹלָם זָאל גוּט בֶּעקַאנְט וֶוערֶען מִיט אִיהר הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען צוּנוֹיפְרוּפֶען דָאס גַאנְצֶע פָאלְק, פוּן קְלֵיין בִּיז גְרוֹיס קֵיין יְרוּשָׁלַיִם אוּנ הָאט אַלֵיין פָארְגֶעלֵייעֶנְט דִי הֵיילִיגֶע וָוארְטֶער. צוּם סוֹף הָאט עֶר אוֹיסְגֶעשְׁרִיגֶען אוֹיף אַ הוֹיךְ קוֹל: „פֶערְשָׁאלְטֶען זָאל וֶוערֶען דֶער וָואס וֶועט נִיט אָבְּהִיטֶען דִי תּוֹרָה אוּנ וֶועט נִיט טְהוּן וִוי עֶס שְׁטֶעהט אִין אִיהר״ אוּנ אַלֶע הָאבֶּען גֶעעֶנְטְפֶערְט „אָמֵן!״ דֶערְנָאךְ הָאט עֶר זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען אִין גַאנְצֶען אַרוֹיסְצוּרַייסֶען פוּנ׳ם לַאנְד דֶעם גֶעטְצֶענְדִיענְסְט אַז עֶס זָאל אֲפִילוּ פוּן אִיהם קֵיין זֵכֶר נִיט בְּלַייבֶּען: עֶר הָאט צוּשְׁטֶערְט אַלֶע מִזְבְּחוֹת, פַארְבְּרֶענְט אַלֶע אָבְּגֶעטֶער פֶערְטְרִיבֶּען אַלֶע פַאלְשֶׁע כֹּהֲנִים פוּן דֶער פֶערֶעמְד אוּנ דִי כֹּהֲנִים פוּן בֵּית־אֵל, וָואס אִיז גֶעוֶועהן דֶער הוֹיפְּט־פְּלַאטְץ פַאר עֲבוֹדָה זָרָה. הָאט עֶר נָאר צֶעהן בְּחֶמְנוֹת

געהייסען טויטען. נאך אין דעם אײנענעם יאהר האבען זיך די יודען געקאנט פערזאמלען קיין ירושלים און מיט א פרעהליך הארץ מאכען פסח: דער ביהמ״ק איז אויפגערעכט געווארען. דער גאטעס־דיענסט פון די כהנים און לוים האט אויף יעדען געמאכט דעם בעסטען אײנדרוק און דאס פאלק האט געזעהן אז זײ האבען א וואוילע תורה און מאגען זיך אויף איהר פערלאזען. דעריבער האבען זיך אלע פעסט געהאלטען אין די געבאטע, אלײן אכטונג געגעבען מען זאל חלילה אויף עפעס ניט עובר זײן, און אז עס איז געקומען דאס זיבעטע יאהר האבען אלע באלד פרײגעלאזט די יודישע קנעכט, ווי עס שטעהט אין תורת משה, יעדער האט עס געטהון מיט׳ן גאנצען הארץ און די מלוכה האט ניט בעדארפט קײנעם דערצו נאטהען.

אײנע פון ירמיהו׳ס ערשטע נביאות איז געווען איבער אשור, וואס האט געבערשט א וועלט און איז דעמעלט געווען די גרעסטע מלוכה: דער נביא האט פאראויסגעזעהן אז דאס לאנד מוז פאלען און אײן אנדערע איז באשטערט אויף דעם ארט זיך אויפהויבען — און דער אנהויב דערפון איז טאקי געווען אין יאשיהו׳ס לעצטע יאהרען. דער מלך פון מדי, קיאקסרים, און דער מלך פון בבל, נבופולאסר, האבען געמאכט יד אחת, זײ זאלען בײדע ארויסשפרינגען געגען אשור. דער נײער מלך פון מצרים נכה האט אבער אויך געשארפט די צײן אויף אשור און אזוי ווי קיאקסרים איז געווען פערנומען מיט דער מלחמה וואס ער האט געפיהרט מיט׳ן מלך פון לידיען, אליאטעס, האט נכה געמײנט אז איהם וועט געראטהען אלײן זיך אבצורעכענען מיט אשור און מצרים זאל ווערען דער אײנציגער יורש פון אזא פעטען פגר. דאס האט אבער ניט געשמעקט קיאקסרים׳ן און ער האט באלד שלום געמאכט מיט אליאטעס. און עס איז געווארען א בונד צווישען אלע דרײ מלכים פון מדי, בבל און לידיען, ווײל זײ האבען זיך אײנער מיט׳ן אנדערן משדך געווען. אזוי איז מען אנגעפאלען אויף אשור פון אלע זײטען און נכה האט זיך צוגערוקט צום לבנון און האט געוואלט דורכגעהן דורך יהודה. יאשיהו האט איהם ניט געלאזט, און אז נכה האט געוואלט מיט גוואלד אריין, איז ארויס אין טהאל יזרעאל בײ מגדו א גרויסע מלחמה, וואס האט זיך זעהר טרויעריג געענדיגט פאר׳ן יודישען חיל און פאר זײער קעניג, וואס איז געפאלען שטארק פערוואונדעט. מיט א געוויין האט מען דעם געליבטען מלך אריינגעבראכט קיין ירושלים, נאר ער איז באלד געשטארבען און אויף זײן קבר אין גארטען עזה זענען געגוס טרעהרען פער־

נאסען געווארען. ירמיהו האט איהם בעקלאגט, אונ דיא קינה האט מען אנגעהויבען זאגען אלע יאהר אין דעם פינסטערן טאג פון דעם טויט, וואס האט ארויפגעווארפען א שווארצען דעק־טוך אויפ'ן הימעל פון יהודה.

אכטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכי יהודה.

(586 — 608 ביז קריסטוס געבורט. 656 — 678 פאר'ן חרבן בית שני).

יאשיהו האט געמיינט אז דערמיט וואס ער וועט ניט אריינלאזען דעם מלך פון מצרים וועט ער טהון א גרויסע טובה זיין לאנד. צום סוף איז דערפון ארויס א גרויסע צרה: פרעה נכה האט זיך גוט אבגערעכענט מיט יהודה אונ אז ער האט די מלוכה זיך אונטערווארפען האט ער זיך געווענדעט קיין ארם אונ סיריען אונ איז געבליבען שטעהן אין דער שטאדט רבלה. נאך יאשיהו'ס טויט זענען געבליבען פון צוויי ווייבער דריי זיהן אליקים, שלם אונ מתניהו אונ אזוי ווי מען האט געוואוסט אז ער האט שלם'ן מעהר ליעב געהאט ווי די אנדערע קינדער האט מען איהם געמאכט פאר קעניג אונ ער איז געזאלבט געווארען אונטער דעם נאמען יהואחז. נאר אזוי ווי דער עול פון מצרים איז שוין דעמעלט געלעגען אויף יהודה, איז דער נייער יודישער מלך געפאהרען קיין רבלה צו בעגריסען דעם קעניג נכה. נאר דארט האט מען איהם געפאנגען אונ אוועקגעפירט קיין מצרים, וואו ער איז געשטארבען, אין זיין גאנצע מלוכה האט געדויערט נאר דריי חדשים. אויפ'ן בעפעהל פון נכה, איז די מלוכה איבערגעגאנגען צום עלטערן ברודער אליקים, אדער יהויקים, אונ אזוי ווי נכה האט ארויפגעלעגט אויפ'ן לאנד א געלד־שטראף פאר יאשיהו'ס

עקשנות, האט יהויקים געמוזט מיט געוואלד בייסען גרויסע סומען פונ'ם פאלק, וואס איז געווארען זעהר ארים. נאר אזא ארימקייט פון דער קעשינע איז נאך אגאר ניט געגען דעם ארימקייט פונ'ם הארצען, וואס האט באלד אויסגעמעקט אין גאנצען יאשיהו'ס מעשים טובים. די צרות וואס האבען זיך פליצום אויסגעגאסען אויף יהודה, די נויט וואס מען האט צו איהר דערווייל קיין שום הילף ניט געזעהן, דאס האט באלד שלאף געמאכט די ריינע אמונה אונ דער געצענדיענסט האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ. פון מצרים האבען די יודען באלד גענאשט אניע גאטין גע ית (די קאניגין פון הימעל) אונ נאך איהר האבען זיך אנגעהויבען שיטען די אלטע אבגעטער אונ בעזאנדערס דער הונגעריגער מלך מיט זיינע קליינע קרבנות'לעך פון יונגע אונשולדיגע נפשות'לעך. די עטליכע נביאים וואס האבען זיך דעמעלט ארומגעדרעהט אין לאנד, ירמיהו, אוריהו, חבקוק אונ יחזקאל, זענען ניט אים שטאנד געוועהן מיט זייער מוסר עפים העלפען. די פאלשע כהנים האבען פערשטאנען די קונץ ווי אזוי צו פארדרעהען די קאפ פונ'ם פראסטען עולם. אונ אז אוריהו בן שמעיהו פון דער שטאדט קרית יערים האט זיך ניט געקאנט איינהאלטען אונ איז ארויס מיט שארפע רייד געגען דער הנהגה פון יהודה, האט ער באלד געמוזט אוועק קיין מצרים, נאר מען איז איהם נאכגעלאפען אונ צוריק געבראכט אונ ער האט מיטן לעבען בעצאהלט פאר די עטליכע אמת'ע ווערטער, וואס ער האט געוואלט מיט זיי אפנען די אויגען פון זיינע ברידער. ירמיהו האט אבער ניט געקוקט אויפ'ן ביטערן סוף פון דעם נביא אונ האט זיך פעסט ענטשלאסען מלחמה צו האלטען פאר'ן אלטען גלויבען; ער האט צו ליעב דעם ניט חתונה געהאט כדי ער זאל ניט זיין צוגעבונדען צו קינדער אונ זאל קאנען דאס לעבען מפקיר זיין אונ אויספיהרען זיין הייליג שליחות. אבדאי זענען איהם די פאלשע כהנים געווארען דם־שונאים אונ אז ער האט איין מאל אפענטליך גערעדט געגען עבודה־זרה, האט מען איהם געוואלט פארמשפטן צום טויט. נאר אחיקם, דער זוהן פון שפן הסופר, האט זיך פאר איהם אנגענומען אונ ער איז ניצול געווארען.

דערווייל איז אשור געפאלען אונטער די קלאפ פון קיאקסר'ס אונ נבופולאסר אונ עס איז מקוים געווארען אלדינג וואס די נביאים נחום אונ צפניה האבען פאראויסגעזאגט: די מלכים פון מדי אונ בבל האבען צוגענומען די גרויסע הויפטשטאדט נינוה אונ די איבריגע לאנדער האבען זיי איינגעטהיילט צווישען זיך. נכה'ן דעם מלך פון מצרים איז אבער די וועלט קארג געוועהן אונ עס האט איהם ניט געשמעקט וואס בבל איז אזוי גרויס געווארען.

דאריבער אז נבופולאסר איז געשטארבען האט נכה געמיינט אז איצט וועט ער קאנען איינשלינגען בבל און איז באלד אנגעפאלען אויף דעם לאנד מיט גרוים חיל. אין כרכמיש איז געוועהן די גרויסע מלחמה, דער יונגער מלך פון בבל נבוכדנצר האט בעוויזען זיין גבורה און נכה האט געכאפט אזא מפלה, וואס ער האט זיך דארויף גאר ניט גערעכט: ער האט גערעכענט אז עס וועט איהם געראטהען ביי יענעם צוגעהמען, צום סוף האט ער געמוזט נאך זיינע אבגעבען. פאר די יודען איז דאס אבער געוועהן אגאנצע ישועה, נכה האט אויפגעהערט צו פיהרען וועלטען און האט זיי שוין ווייניגער דערקוטשעט, און יהויקים האט זיך געקאנט אבגעבען מיט הייזער-בויען און מאכען פאר זיך די שאנסטע פאלאצען: ער האט זיך איינגערעדט אז ער איז דער צווייטער שלמה המלך, נאר ניט זיין חכמה, ניט זיינע מעלות האט ער געהאט אין זיך. דער שוויים פון זיינע ברידער איז ביי איהם צו וואלוועל געוועהן: ער האט געהייסען בענוצען צו דער שווערער ארבייט טאקי זיין אייגען פאלק און ניט אומזיסט זאגט דער נביא חבקוק דארויף אז יעדעס שטיינדעל, יעדעס שפאנדעל שרייעט פון בלוט און פון עולה״.

ירמיהו האט דערוייל ניט געשוויגען און וואו ער האט נאר געקאנט האט ער געזאגט אז דאס אומגליק פון יהודה איז שוין נאהענט און אז גיך וועט דאס פאלק בעשטראפט ווערין פאר זיינע שווערע זינד. די פאלשע כהנים פלעגען אבער בערוהיגען דעם עולם און איהם האבען זיי גערודפט, אז אפילו זיין תלמיד ברוך בן נריה איז ניט זיכער געוועהן מיט׳ן לעבען. באלד האט מען פארט אין יהודה פערשטאנען אז ירמיהו׳ס ווערטער זענין ניט פונ׳ם ווינד. בבל האט זיך זעהר פערגראסערט, ארם און סיריען האבען זיך אליין אונטערגעגעבען נבוכדנצר׳ן און דער מלך פון צור און צידון, אתבעל דער צווייטער, האט אויך געמוזט אנבויגען דעם קאפ. נבוכדנצר האט אבער געהאט אקוק נאר אויף מצרים און האט זיך אנגעהויבען אהין צוצורוקען מיט גרוים חיל. די סכנה איז אין יהודה געווארען גרוים. וייל פון איין זייט האט בבל געפאדערט מען זאל זיך אונטערגעבען און פון דער אנדערער זייט האט מצרים צוגעזאגט גאלדענע בארג ווען מען וועט ניט צו ליעב טהון און זיך האלטען. ביי אזא טרויעריגער לאגע האט יהויקים גוזר תענית געוועהן און אלע האבען זיך פערזאמעלט קיין ירושלים גאט בעטען ער זאל זיי ווייזען עפיס אוועג. ירמיהו האט זיך בענוצט דערמיט וואס כמעט דאס גאנצע פאלק איז געוועהן אינאיינעם און ער האט געהייסען זיין תלמיד ברוך ער זאל אויפשרייבען אויף פאפיער זיין רעדע פון

צוּרִיק מִיט עֶטְלִיכֶע יָאהְר, וואו עֶר הָאט נְבִיאוֹת גֶעזָאגְט פוּן אַשׁוּר'ס מַפָּלָה. אוּנ זָאל זֵי פָארְלֵייעֶנֶען דֶעם עוֹלָם, כְּדֵי מֶען זָאל זֶעהְן אַז אַלְדִינְג אִיז טַאקִי גֶעשֶׁעהְן. בָּרוּךְ הָאט לְכַתְּחִלָּה מוֹרָא גֶעהַאט נָאר פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען הָאט עֶר עֶס גֶעטְהוּן אוּנ דִי זַאךְ הָאט אָנְגֶעמַאכְט אַשְׁטַארְקֶען רַעשׁ. אֵיינֶער פוּן שָׁפָן'ס מִשְׁפָּחָה מִכָיָהוּ בֶּן גְמַרְיָהוּ הָאט דֶערפוּן גֶעגֶעבֶּען צוּ ווִיסֶען אִין הוֹיף אַרַיין אוּנ דִי הוֹיפְּטְלַייט הָאבֶּען בַּאלְד גֶעשִׁיקְט רוּפֶען בָּרוּךְ'ן עֶר זָאל זֵיי אוֹיךְ בֶּעקֶענְט מַאכֶען מִיט דֶער רֶעדֶע פוּנ'ם נָבִיא. דֶערְנָאךְ הָאט מֶען דִי רֶעדֶע גֶעבְּרַאכְט צוּם קֶאנִיג. יְהוֹיָקִים אִיז דֶעמֶעלְט גְרָאד גֶעזֶעסֶען בַּיי אַפַייעֶר אוּנ הָאט זִיךְ גֶעוַוארֶעמְט. אֵיינֶער פוּן דִי הוֹיפְּטְלַייט הָאט גֶעלֵייעֶנְט דִי רֶעדֶע אוּנ אַז עֶר הָאט גֶעֶנְדִיגְט אַבְּלֶאטֶעל הָאט עֶס דֶער קֶאנִיג בַּיי אִיהְם צוּגֶענוּמֶען אוּנ פַארְבְּרֶענְט. בַּיי אַזַא הַארְטְנֶאקִיגְקֵייט אִיז גָאר קֵיין ווְאוּנְדֶער נִיט וָואס יִרְמְיָהוּ'ס רֶעדֶע הָאט נִיט גֶעהַאט דִי שְׁטַארְקֶע פְּעוּלָה וָואס עֶר הָאט גֶערֶעכֶענְט אוּנ עֶר הָאט נָאךְ גֶעמוּזְט זִיךְ בֶּעהַאלְטֶען, וַוייל יְהוֹיָקִים הָאט אִיהְם גֶעהֵייסֶען הַרְגֶנֶ'ען. פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען זֶענִין יִרְמְיָהוּ'ס וֶוערְטֶער גוּט אַרַיין אִין דִי קֶאפּ פוּן עֶטְלִיכֶע הוֹיפְּטְלַייט, זֵיי הָאבֶּען צוּגֶערֶעדְט יְהוֹיָקִים'ן עֶר זָאל זִיךְ אוּנְטֶערְגֶעבֶּען נְבוּכַדְנֶצַר'ן, עֶס אִיז גֶעוָוארֶען אַשָׁלוֹם, אוּנ וַוייל יְהוֹיָקִים אִיז שׁוֹין גֶעוָוארֶען אָבְּהֶענְגִיג פוּן בָּבֶל הָאט זִיךְ שׁוֹין יִרְמְיָהוּ נִיט בֶּעדַארְפְט שְׁרֶעקֶען אוּנ פְלֶעגְט זִיךְ רֶעכְנֶען אוּנְטֶער'ן שׁוּץ פוּן נְבוּכַדְנֶצַר, וָואס הָאט גָאר אָנְגֶעקְוֶועלְט פוּן זַיין נְבִיאוֹת.

יְהוֹיָקִים הָאט אָבֶּער בַּיי זִיךְ אִין הַארְצֶען גֶעהַאלְטֶען אַשְׁטַארְקֶע שִׂנְאָה צוּ בָּבֶל אוּן אַז עֶר הָאט נָאךְ בֶּעקוּמֶען אַוואוּנְק פוּן מִצְרַיִם אַז מֶען אִיז דָארְט פֶערְטִיג אַרוֹיסְצוּשְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען נְבוּכַדְנֶצַר'ן הָאט עֶר בַּאלְד אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ צָאהְלֶען מַס אוּן הָאט טַאקִי גֶעמֵיינְט אַז עֶס וֶועט אִיהְם אַזוֹי גְרִינְג אָבְּלוֹיפֶען וַוייל נְבוּכַדְנֶצַר אִיז גֶעוֶועהְן פַארְדְרֵיעהְט דוּרְךְ אַגְרוֹיסֶע מִלְחָמָה מִיט צוֹר, וָואס הָאט גֶעדוֹיעֶרְט דְרַייצֶעהְן יָאהְר. נְבוּכַדְנֶצַר הָאט אָבֶּער נִיט גֶעוָואלְט שְׁוַוייגֶען אוּן הָאט דֶערְוַוייל חָרוּב גֶעמַאכְט אַסַךְ שְׁטֶעדְט אִין יְהוּדָה אוּן פוּנְקְט דֶעמֶעלְט אִיז יְהוֹיָקִים גֶעשְׁטָארְבֶּען. דָאס אִיז גֶעוֶועהְן דֶער לֶעצְטֶער יוּדִישֶׁער קֶענִיג וָואס אִיז נָאךְ בֶּעגְרָאבֶען גֶעוָוארֶען אִין זַיין לַאנְד.

דִי מְלוּכָה אִיז אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ זַיין אַכְטְצֶעהְנְיֶאהְרִיגֶען זוּהְן יְהוֹיָכִין אָדֶער יְכָנְיָהוּ—כָּנְיָהוּ נָאר דִי גַאנְצֶע דֵעָה אִיז גֶעוֶועהְן בַּיי זַיין מוּטֶער נְחוּשְׁתָּא אוּן עֶס אִיז גֶעבְּלִיבֶּען אַז מֶען זָאל זִיךְ נִיט אוּנְטֶערְגֶעבֶּען נְבוּכַדְנֶצַר'ן. דֶערְוַוייל הָאט נְבוּכַדְנֶצַר שׁוֹין גֶעקֶענְט אָבְּטְהֵיילֶען אַגְרוֹיסֶע צָאהְל פוּן זַיין חַיִל אוּן זֵיי שִׁיקֶען קֵיין מִצְרַיִם. בַּיים וֶועג הָאט מֶען פֶערְווִיסְט פִיעל עֶרְטֶער אִין

יְהוּדָה, נָאר יְהוֹיָכִין הָאט זִיךְ בֶּעפֶעסְטִיגְט אִין יְרוּשָׁלַיִם און דֶערְצוּ נָאךְ גֶעהָאפְט אוֹיף הִילְף פוּן מִצְרַיִם, דֶערְפַאר הָאט נְבוּכַדְנֶצַר גֶעגֶעבֶּען אַבֶּעפֶעהל מֶען זָאל בֶּעלַאגֶערְן דִי הוֹיפְּט־שְׁטָאדְט פוּן יְהוּדָה. אוּמְזִיסְט הָאט יִרְמְיָהוּ נָאךְ אַמָאל גֶעפְּרִיוְוט פַארְשְׁטֵעהְן צוּ גֶעבֶּען אַז אַזוֹי אִיז דֶער ווִילֶען פוּן גָאט און אַז דָאס עַקְשָׁנוּת וֶועט גָארְנִיט הֶעלְפֶען, קֵיינֶער הָאט אִיהְם נִיט גֶעהֶערְט, נָאר אַז דֶער הוּנְגֶער הָאט שְׁטַארְק צוּגֶעפְּרֶעסְט דִי אַיינְוָואהְנֶער פוּן יְרוּשָׁלַיִם, הָאט זִיךְ יְהוֹיָכִין מִיט דֶער מוּטֶער עֶנְטְשְׁלָאסֶען זִיךְ אוּנְטֶערְצוּגֶעבֶּען נְבוּכַדְנֶצַר'ן און זֶענִין בֵּיידֶע גֶעקוּמֶען אִיהְם בֶּעגְרִיסֶען און מַאכֶען אַשָׁלוֹם. נְבוּכַדְנֶצַר אִיז שׁוֹין אָבֶּער גֶעוֶועהְן אִין כַּעַס און גָאר אָהְן רַחְמָנוּת הָאט עֶר בַּאלְד גֶעהֵייסֶען אַוֶועקְטְרַייבֶּען קֵיין בָּבֶל דֶעם קֶאנִיג מִיט זַיין מוּטֶער, דִי גְרֶעסְטֶע לַייט בִּיז צֶעהְן טוֹיזֶענְד מַאן. אוֹיף דֶער שְׁטָאדְט אַלֵיין הָאט עֶר נָאךְ גֶעלֵייגְט כָּבוֹד, עֶר הָאט נָאר צוּגֶענוּמֶען דָאס גַאנְצֶע גָאלְד און זִילְבֶּער וָואס עֶס הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען אִין קֶאנִיגְלִיכֶען הוֹיף און אִין בֵּית הַמִקְדָשׁ. דִי מְלוּכָה אָבֶּער הָאט עֶר נִיט אָנְגֶערִירְט און הָאט גֶעמַאכְט פַאר קֶאנִיג יֹאשִׁיָהוּ'ס יוּנְגְסְטֶען זוּהְן מַתַּנְיָה. נְבוּכַדְנֶצַר'ס רֶעכְנוּנְג אִיז טַאקִי גָאר נִיט גֶעוֶועהְן עֶר זָאל אִין גַאנְצֶען צוּשְׁטֶערֶען דָאס לַאנְד יְהוּדָה: עֶר הָאט גֶעוואוּסְט אַז צְווִישֶׁען פִיעל יוּדִישֶׁע גְרוֹיסֶע לַייט, בֶּעזָאנְדֶערְס צְווִישֶׁען דִי קִינְדֶער פוּן שָׁפָן הַסוֹפֵר, ווִי זַיין זוּהְן אֲחִיקָם און זַיין עֶנִיקֶעל גְדַלְיָהוּ, הָאט עֶר אַסַךְ גוּטֶע פְרַיינְד; עֶס אִיז אִיהְם אוֹיךְ בֶּעקֶענְט גֶעוֶועהְן אַז יִרְמְיָהוּ'ס נְבִיאוֹת גֶעהֶען אַלְץ אוֹיף זַיין גְרוֹיסְקַייט און אַז סוֹף כָּל סוֹף מוּזֶען דִי וֶוערְטֶער פוּנ'ם נָבִיא אָנְגֶענוּמֶען וֶוערֶען בַּיים פָאלְק; עֶר הָאט אוֹיךְ פֶערְשְׁטַאנֶען אַז אַזַא ווֵייךְ מֶענְשֶׁעל ווִי מַתַּנְיָה וֶועט זִיךְ פִיהְרֶען רוּהִיג און וֶועט אִיהְם נִיט שְׁטֶערֶען וֶוען עֶר וֶועט וֶועלֶען אָנְלֶערְנֶען מִצְרַיִם, און דַארִיבֶּער הָאט עֶר זִיךְ נָאר בֶּעגְנִיגְט דֶער מִיט וָואס דֶער נַייעֶר קֶאנִיג הָאט אִיהְם צוּגֶעשְׁוָוארֶען אַז עֶר וֶועט זַיין טְרַיי. אַזוֹי אִיז גֶעבְּלִיבֶּען שְׁטֵעהְן דִי מְלוּכָה פוּן יְהוּדָה און מַתַּנְיָה, וָואס הָאט אָנְגֶענוּמֶען דֶעם נָאמֶען צִדְקִיָהוּ, הָאט אָבְּגֶעהִיט זַיין וָוארְט און בָּבֶל אִיז מִיט אִיהְם גֶעוֶועהְן צוּפְרִידֶען. דָאס ווֵייכְקַייט פוּן צִדְקִיָהוּ הָאט אָבֶּער גֶעפִיהְרְט דֶערְצוּ אַז דִי „מְיוּחָסִים“ הָאבֶּען ווִידֶער אָנְגֶעהוֹיבֶּען שְׁפִּיעלֶען אֵיין הוֹיפְּט־רָאלֶע, און דִי חֶבְרָה הָאט מֶעהְר גֶעצוֹיגֶען קֵיין מִצְרַיִם. בִּיסְלֶעכְוַויים הָאט מֶען אָנְגֶעהוֹיבֶּען הֶערֶען קוֹלוֹת אַז עֶס אִיז נִיט שֵׁעהְן פַאר יְהוּדָה צוּ זַיין אוּנְטֶער דֶער מַאכְט פוּן בָּבֶל און אַז מֶען קֶען זִיךְ זֶעהְר לַייכְט בֶּעפְרַייעֶן מִיט דֶער הִילְף פוּן גַבַּ'הְ'ס זוּהְן, פְּסַמְטִיךְ דֶעם צְווֵייטֶען, וָואס זָאגְט צוּ צוּשִׁיקֶען זֶעהְר פִיעל חַיִל און כְּלֵי זַיִן. דֶערְוַוייל זֶענֶען אוֹיךְ אָנְגֶעקוּמֶען שְׁלִיחִים פוּן צוֹר און צִידוֹן.

אֱדוֹם, עַמוֹן אוּן מוֹאָב אוּן מֶען הָאט פָארְגֶעלֵייגְט צִדְקִיָהוּ׳ן עֶר זָאל צוּשְׁטֶעהְן צוּ זַיי אוּן אַחוּץ דֶעם הָאבֶּען דִי פֶערְטְרִיבֶּענֶע יוּדֶען פוּן בָּבֶל גֶעשִׁיקְט בְּרִיעף אַהֵיים אוּן אוּנְטֶערְגֶעהִיצְט זֵייעֶרֶע בְּרִידֶער זֵיי זָאלֶען זִיךְ בֶּענוּצֶען מִיט דֶער פְרַייהַייט אוּן אַרוֹיסְשְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען בָּבֶל. אַז יִרְמְיָהוּ אִיז דֶערְפוּן גֶעוָואהְר גֶעוָוארֶען, הָאט עֶר בַּאלְד אַוֶועקְגֶעשְׁרִיבֶּען קֵיין בָּבֶל אוּן גֶערָאטְהֶען צוּ זִיצֶען שְׁטִיל, פְלֵייסִיג אַרְבַּייטֶען, גֶעטְרַיי זַיין דֶעם לַאנְד אוּן זִיךְ נִיט פֶערְלָאזֶען אוֹיף פַאלְשֶׁע הָאפְנוּנְגֶען; נָאר בַּאלְד הָאט אֵיינֶער שְׁמַעְיָה הַנֶחֱלָמִי פוּן בָּבֶל מוֹדִיעַ גֶעוֶועהְן דֶעם כֹּהֵן צְפַנְיָה בֶּן מַעֲשֵׂיָה אַז יִרְמְיָהוּ אִיז פַאלְשׁ דֶעם פַאטֶערְלַאנְד אוּן אַז עֶר פֶערְדִיעְנְט דֶערְפַאר דִי גְרֶעסְטֶע שְׁטְרָאף. דָא הָאבֶּען זִיךְ נָאךְ אוּנְטֶערְגֶעכַאפְּט דִי צְבוּעַ׳קֶעס, דִי פַאלְשֶׁע נְבִיאִים, אוּן זֵיי אִיז לַייכְטֶער גֶעוֶועהְן צוּ פוֹעֵל׳ן בַּיים עוֹלָם, וַוייל זֵיי הָאבֶּען יֶעדֶערֶען אַיינְגֶערֶעדְט אַז מֶען נֶעהְמְט זִיךְ דָא אָן גָאטְס קְרִיוְודֶע. אַזוֹי הָאט מֶען גֶעאַרְבַּייט פוּן אַלֶע זַייטֶען בִּיז צִדְקִיָהוּ הָאט גֶעמוּזְט אוֹיפ׳ן פִירְטֶען יָאהְר אוֹיפְהֶערֶען שִׁיקֶען מַס קֵיין בָּבֶל אוּן עֶפֶענְטְלִיךְ אַרוֹיסְטְרֶעטֶען גֶעגֶען נְבוּכַדְנֶצַר׳ן. אֵיין יִרְמְיָהוּ מִיט זַיינֶע גֶעצֶעהְלְטֶע גוּטֶע פְרַיינְד הָאט בֶּעוֵויינְט דֶעם אוּמְגְלִיקְלִיכֶען שְׁרִיט וָואס דֶער וֵוייכְהֶערְצִיגֶער קֶענִיג הָאט גֶעמַאכְט; אַלֶע אִיבְּרִיגֶע זַיינֶען אָבֶּער גֶעוֶוען דֶערְפוּן שְׁטַארְק צוּפְרִידֶען, וֶוער שְׁמִיסְט אַז עֶס זַיינֶען אַוֶועק כִּמְעַט צְוֵויי יָאהְר אוּן נְבוּכַדְנֶצַר הָאט זִיךְ נִיט גֶערִיהְרְט—אִיז אִין יְרוּשָׁלַיִם גֶעוֶוען שִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן.

דִי אֵייגֶענֶע פְרֵייד, נָאר אַבִּיסֶעלֶע בֶּעהַאלְטֶען, הָאט אוֹיךְ גֶעהֶערְשְׁט צְווִישֶׁען דִי פֶערְטְרִיבֶּענֶע יוּדֶען אִין בָּבֶל; דָארְט הָאבֶּען זִיךְ אוֹיךְ גֶעפוּנֶען צְוֵויי פַאלְשֶׁע נְבִיאִים, אַחְאָב אוּן צִדְקִיָהוּ, וָואס הָאבֶּען אַיינְגֶערֶעדְט דֶעם עוֹלָם אַז אָט־אָט וֶוערְט אַתֵּל פוּן בָּבֶל אוּן זֵיי וֶועלֶען צוּרִיקְגֶעהְן קֵיין יְהוּדָה. וֶוער וֵוייסְט צוּ וָואס אַזֶעלְכֶע הָאפְנוּנְגֶען וָואלְטֶען גֶעוֶוען גֶעפִיהְרְט דִי פֶערְטְרִיבֶּענֶע, וָואס הָאבֶּען דַוְקָא נִיט אַזוֹי שְׁטַארְק גֶעלִיטֶען אִין גָלוּת אוּן וָואס וָואלְטֶען עֶרְשְׁט מִיט זֵייעֶר אוּנְדַאנְקְבַּארְקַייט עֶרְשְׁט רֶעכְט אַרַיינְגֶעבְּרַאכְט אִין כַּעַס דִי וָואס הָאבֶּען זֵיי בֶּעשִׁיצְט, נָאר, צוּם גְלִיק, אִיז אוֹיפְגֶעשְׁטַאנֶען טַאקִי צְווִישֶׁען זֵיי אַנָבִיא, יְחֶזְקֵאל בֶּן בּוּזִי הַכֹּהֵן, וָואס אִיז אוֹיךְ אִינְאֵיינֶעם מִיט יְהוֹיָקִים׳ן פַארְטְרִיבֶּען גֶעוָוארֶען אוּן הָאט זִיךְ מִיט זַיין מִשְׁפָּחָה בֶּעזֶעצְט אִין דֶער שְׁטָאדְט תֵּל־אָבִיב, וואו אַלֶע יוּדֶען הָאבֶּען גֶעלֶעבְּט גַאנְץ פְרַיי אוּן כִּמְעַט נִיט גֶעפִיהְלְט אוֹיף זִיךְ קֵיין עוֹל. אַז דֶער הֵיילִיגֶער גַייסְט הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען פוּן אִיהְם אַרוֹיס צוּ רֵיידֶען, הָאט עֶר בַּאלְד זִיךְ גֶענוּמֶען שְׁטְרָאפֶען דֶעם עוֹלָם וָואס לָאזְט זִיךְ אָפְּנַארֶען פוּן דִי פַאלְשֶׁע נְבִיאִים; עֶר הָאט גֶעמוּזְט גֶענוּג צָרוֹת אוֹיסְשְׁטֶעהְן

בִּיז זַיינֶע רֵייד זַיינֶען אָנְגֶענוּמֶען גֶעווָארֶען אוּן מֶען הָאט אִיהְם אָנְגֶעהוֹיבֶּען גְלוֹיבֶּען.

נְבוּכַדְנֶצַר הָאט דֶערְוַייל נִיט פֶערְגֶעסֶען אַז מֶען דַארְף זִיךְ אָבְּרֶעכְנֶען מִיט צִדְקִיָהוּ'ן דֶערְפַאר ווָאס עֶר הָאט עוֹבֵר שְׁבוּעָה גֶעוֶועהְן. מִיט אַ גְרוֹיס חַיִל הָאט עֶר זִיךְ צוּגֶערוּקְט קֵיין יְרוּשָׁלַיִם אוּן אַלֶע קְלֵיינֶע פֶעלְקֶער, ווִי עַמוֹן אוּן אֱדוֹם, ווָאס הָאבֶּען פְרִיהֶער צוּגֶערֶעדְט דִי יוּדֶען צוּם אוּמְגְלִיק, הָאבֶּען זִיךְ בַּאלְד אוּנְטֶערְגֶעגֶעבֶּען. דֶער מֶלֶךְ פוּן צוֹר הָאט נִיט גֶעקֶענְט הֶעלְפֶען יְהוּדָה, ווַייל עֶר הָאט אַלֵיין גֶעמוּזְט מִלְחָמָה הַאלְטֶען מִיט בָּבֶל אוּן זִיךְ אִין זִין הָאבֶּען, אוּן אַזוֹי אִיז פּוּנְקְט אוּם עֲשָׂרָה' בְּטֵבֵת בֶּעלֶעגֶערְט גֶעווָארֶען יְרוּשָׁלַיִם. ווִי עֶס שַׁיינְט, הָאט יִרְמְיָהוּ גֶעגֶעבֶּען אֵיין עֵצָה מֶען זָאל בֶּעפְרַייעֶן אַלֶע יוּדִישֶׁע קְנֶעכְט אוּן דֶערְוַייל זַיינֶען צוּגֶעקוּמֶען פִיעל מֶענְשֶׁען ווָאס הָאבֶּען בֶּעשִׁיצְט דִי שְׁטָאדְט ווָאס אִיז גֶעוֶועהְן פֶערְזָארְגְט מִיט גֶענוּג עֶסֶענְווַארְג אוּן גֶעטְרַאנְק, חָאטְשֶׁי דִי צָאהְל פוּן דִי אַיינְווָאהְנֶער הָאט זִיךְ שְׁטַארְק פֶערְגְרֶעסֶערְט, ווַייל פוּן אַלֶע קְלֶענֶערֶע שְׁטֶעדְט אִיז מֶען אַהִין עֶנְטְלָאפֶען. אַ קַיילֶעכְדִיג יָאהְר אִיז אַזוֹי אַוֶועק אוּן נְבוּכַדְנֶצַר הָאט גָאר נִיט גֶעקֶענְט מַאכֶען. פְּלוּצוּם הָאט דֶער מֶלֶךְ פוּן מִצְרַיִם חָפְרַע צוּגֶעשִׁיקְט חַיִל אוּנ דֶער שׂוֹנֵא הָאט גֶעמוּזְט אָבְּטְרֶעטֶען. דָא אִיז עֶרְשְׁט גֶעווָארֶען אַ נַייעֶ שִׂמְחָה אוֹיף אַלֶע, מֶען הָאט שׁוֹין פַארְגֶעסֶען אַז מֶען אִיז נָאךְ נִיט בֶּעווָארֶענְט, דִי פֶערְבָּארְגֶענֶע מִדוֹת הָאבֶּען זִיךְ ווַייטֶער אַרוֹיסְגֶעווִיזֶען אוּן דִי בֶּעפְרַייעֶטֶע קְנֶעכְט הָאט מֶען ווִידֶער אַיינְגֶעשְׁפַּאנְט אִין דֶער שְׁווֶערֶער אַרְבַּייט. יִרְמְיָהוּ הָאט דַארוֹיף שְׁטַארְק גֶעשְׁרִיעֶן אוּן נָאךְ אַמָאהְל דֶערְמָאנְט אָן גָאט'ס שְׁטְרָאף אוּן אַז צִדְקִיָהוּ הָאט אִיהְם גֶעלָאזְט בֶּעטֶען דוּרְךְ דֶעם כֹּהֵן צְפַנְיָה בֶּן מַעֲשֵׂיָה עֶר זָאל מִתְפַּלֵל זַיין אַז יְהוּדָה זָאל גוֹבֵר זַיין אִין דֶער מִלְחָמָה מִיט בָּבֶל, הָאט עֶר מִיט כַּעַס גֶעעֶנְטְפֶערְט אַז אֲפִילוּ וֶוען דָאס גַאנְצֶע חַיִל פוּנ'ם שׂוֹנֵא זָאל אוֹיסְגֶעהַרְגֶע'ט ווֶערֶען אוּן עֶס זָאלֶען נָאר בְּלַייבֶּען עֶטְלִיכֶע גֶעשְׁטָאכֶענֶע פוּן זֵיי ווֶעלֶען זֵיי נָאךְ הָאבֶּען גֶענוּג כֹּחַ פַארְבְּרֶענֶען דִי שְׁטָאדְט. אַזַא תְּשׁוּבָה הָאט דֶעם נָבִיא גֶעמַאכְט נָאךְ מֶעהְר שׂוֹנְאִים אוּן מֶען הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען זוּכֶען צוּ אִיהְם. אֵיין מָאהְל הָאט זִיךְ יִרְמְיָהוּ גֶעלָאזְט גֶעהְן קֵיין עֲנָתוֹת, ווָאוּ עֶר אִיז גֶעבָּארֶען גֶעווָארֶען, אִיז מֶען אוֹיף אִיהְם אָנְגֶעפַאלֶען. מֶען הָאט אוֹיסְגֶעטְרַאכְט אַז עֶר אִיז אַ שְׁפִּיאָן פוּן נְבוּכַדְנֶצַר'ס זַייט אוּן מֶען הָאט אִיהְם אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען אִין דִי הֶענְד פוּן יְהוֹנָתָן הַסוֹפֵר, ווָאס אִיז גֶעוֶועהְן בֶּעקֶענְט פַאר זֶעהְר אַ שְׁלֶעכְטֶען מֶענְשׁ. דֶערְהַרְגְנֶ'ען אִיהְם הָאט מֶען מוֹרָא גֶעהַאט אוּן דַארִיבֶּער הָאט מֶען אִיהְם אַרַיינְגֶעווָארְפֶען אִין אַ פִינְסְטֶערְן שְׁטִינְקֶענְדִיגֶען גְרוּבּ ווָאוּ מֶען הָאט גֶערֶעכֶענְט אַז עֶר

וועט אַליין דערגעהן. דער היילינער גייסט האט אָבער געשטאַרקט דעם נביא; מיט אַכּח פון אַריז האט ער איבערגעטראָגען די שרעקליכע צרות און זיינע קרעכצען און וויטאָגען האָבען זיך אויסגעדריקט אין זיין בעריהמט קלאָג־ליד „אני הגבר“, וואס וועט עביג דיענען פאר אַטרייסט פיר אַלע אומגליקליכע און געפאַלענע.

באַלד האָבען זיך ווידער די איינוואוינער פון ירושלים געקענט איבערציינען אַז ירמיהו'ס רייד זיינען אמת און אַז זייער שמחה איז צו אַקורצע געוועהן. נבוכדנצר האט געמאַכט אַתל פון חיל פון מצרים און האט ווידער בעלאַגערט ירושלים. דעמאָלט האט צדקיהו געהייסען איבערפיהרען ירמיהו'ן צו זיך אין הויף אַריין און האט איהם דאָרט געהאַלטען. האָטשי פריי איז ער נאָך ניט געוועהן, פלעגען צו איהם פאָרט קומען מענשען און ער פלעגט ווי פריהער זאָגען אַז דער סוף פון יהודה איז שוין גאָר נאָהענט. דערווייל האט זיך אין שטאָדט אָנגעהויבען שטאַרק פיהלען דער הונגער, מענשען זיינען געפאַלען אין די גאַסען, קינדער זיינען אויסגעגאַנגען פאר דאָרשט, ברויט איז געוואָרען טהייערער פון גאָלד און געפעהרליכע קראַנקהייטען האָבען נאָך צום איבריגען דערשלאָגען דעם קאָפּ. ירמיהו האָט ניט געקענט צוזעהן דעם רחמנות און האָט אָנגעהויבען שרייען אַז ווער עס וויל זיך ראַטעווען זאָל זיך בעסער אַליין איבערגעבען דעם שונא אין די הענד אַריין. דאס האָט פערדראָסען די הויפּטלייט וואס האָבען בעסער געוואָלט די מלחמה זאָל מעהר געדויערן און זיי האָבען ירמיהו'ן אַריינגעוואָרפען אין אַגרוב וואס איז געוועזן פול מיט בלאָטע. איינער פון צדקיהו'ס דיענער עבד מלך האָט איהם קוים אַרויסגעשלעפּט, נאָר ער האָט ניט געקוקט דאַרויף און האָט ווייטער געשריען אַז נבוכדנצר מוז איינעהמען יהודה און דעם קעניג אַליין האָט ער געראַטהען ער זאָל בעסער מיט'ן פרייען ווילען אַרויסגעהן צום מלך פון בבל, וועט איהם קיין האָר ניט געקרימט ווערען. צדקיהו איז אָבער געוועזן צו שוואַך און האָט ניט געקענט זיך ענטשליסען צו פאָלגען דעם נביא.

אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אָנדערהאַלבען יאָהר זייט דאס חיל פון בבל האָט אַרומגערינגעלט ירושלים. דאס פאָלק האָט זיך געהאַלטען ווי ווייט עס האָט נאָר געקענט; דעם ניינטען תמוז האָט זיך אָבער דער הונגער אַזוי גע־געבען אָנצוהערען אַז מענשען זיינען געפאַלען ווי שטרוי און דעמעלט איז דעם שונא געראָטען זיך אַריינצוחאַפּען אין דער בעפעסטיגטער שטאָדט. נבוכדנצר אַליין איז געשטאַנען אין רבלה, אין אֲרם, ווייל פון דאָרט האָט ער געקענט

צדקיהונג געבען אויף צור אונ אויף יהודה, נאר זיינע שליחים אונ בעזאנדערס די קליינע פאלקער וואס זענען צו איהם צוגעשטאנען, ווי אדום, עמון אונ מואב, האבען געמאכט א תל פון די יודען, געהרג'ט, גערויבעוועט אונ פערוואונדעט זייערע אלע הייליגקייטען. צדקיהו אונ א טהייל פון זיינע הויפטלייט זענען ענטלאפען דורך א בעהאלטענעם גאנג אונטער דער ערד אונ האבען געוועגענט אריבער דעם ירדן, נאר מען האט זיי געכאפט אונ אוועקגעפיהרט קיין רבלה. אזוי האט מען אויך אוועקגעפיהרט קיין רמה, וואו מען האט צונויפגענומען אלע יודען, דעם כהן גדול שריה, דעם כהן צפניה אונ אויך ירמיהו, נאר דעם נביא האט מען בעסער בעהאנדעלט, ווייל מען האט געוואוסט אז ער איז ניט קיין געגנער. נבוכדנצר האט זיך נוקם געווען אין צדקיהו: ער האט געמוזט שטעהן דערביי ווען מען האט געטייט זיינע קינדער אונ דער נאך האט מען איהם אויסגעשטאכען די אויגען אונ בלינדערהייט אוועקגעפיהרט קיין בבל. וואו ער איז באלד געשטארבען. נבוכדנצרס צארן איז אויך אויסגעגאסען געווארען אויף דער הויפטשטאדט פון יהודה, עס איז ביי איהם געבליבען ער זאל זי אין גאנצען אבמעקען אונ ער האט געשיקט זיין הויפטמאן נבוזראדן, וואס איז געוועהן א בריה אויף אזעלכע זאכען. ער האט לאנג ניט געטראכט, דערצו האבען נאך די אלטע שונאים, די אדומים, אויך אונטערגעלענט א קנייטעל אונ דעם צעהנטען אב האט ירושלים געברענט פון אלע זייטען אונ עס איז געווארען דער חרבן, וואס ירמיהו אונ זיינע תלמידים האבען איהם מיט פייערינע ווערטער בעוויינט אין די „קינות". אין די בעריהמטע קלאג־ליעדער, וואס מיט זיי בעוויינען מיר אונזערע אלטע מכות אונ פרישע וואונדען.... דאס זענען די „איכה'ס" וואס נאך ביז איצט געפינען מיר אין זיי הייסע טרערען פון אויגען, וואס האבען זיך ניט געקאנט זאט אנקוקען אין די לעצטע חרבות פון דער הייליגער שטאדט, פריש בלוט פון הארצער וואס זענען זיך צוגאנגען פאר ליעבע צום אומגליקליך פאלק....

פון די מענשען, וואס, זענען אנטלאפען מיט צדקיהו'ן אונ מען האט זיי ניט געכאפט, איז אזוי געווארען תל. דער גרעסטער טהייל פון זיי וואס האט זיך געלאזט קיין צור אדער מצרים, האט געמוזט דורכגעהן דורך אדום אונ די אדומים האבען זיי פשוט דערהרג'ט אדער איבערגעגעבען קיין בבל. נאר עטליכע אונ מיט זיי אויך צדקיהו'ס אקרוב, ישמעאל בן נתניה, איז געראטהען זיך אריבערהאפען קיין עמון אונ דער קאניג בעלים האט זיי געשיצט. דער־פאר האבען די איבריגע. אונ מיט זיי יוחנן בן קרח זיך ענטשלאפען צו

בלייבען אין יהודה און ווי אזוי גאט וועט פיהרען אזוי זאל זיין. שרעקליך איז געוועהן זייער לאגע: זיי האבען זיך געמוזט בעהאלטען אין היילען, צווישען שטיינער זיי האבען מורא געהאט פאר דער ליכטיגער שיין און קראנק פאר הונגער און דארשט האבען זיי געווארט אויף עפים א ישועה.

באלד האט אויך א שיין געטהון א קליינע האפנונג. נבוכדנצר איז נאר באז געוועהן אויפ'ן קאניג פון יהודה, וואס האט געבראכען זיין ווארט דאס לאנד אבער האט ער געוואלט זאל בלייבען און זיין ביי איהם א שמירה פאר מצרים. דערפאר האט ער געמאכט אז די מלוכה זאל זיך פיהרען ניט דורך א קאניג, נאר דורך א הויפטמאן, און האט אויסגעקליבען דערצו גדליה בן אחיקם פון שפן הסופר'ס משפחה, וואס אין זייער געטריי שאפט האט ער געגלייבט. די אלע יודען, וואס מען האט געבראכט קיין רמה, האט ער געהייסען פארטירען, און די רוהיגע מענשען וואס ווילען בלייבען אויף זייער ערד און מען דארף פאר זיי ניט קיין מורא האבען. האט ער געשענקט פרייהייט. ירמיהו'ן האט ער געמאכט פאר א יועץ ביי גדליה און פאר דער הויפטשטאדט איז בעשטימט געווארען מצפה. דעם נביא איז שווער געוועהן זיך אבצורייסען פון די אומגליקליכע, וואס אויף זיי איז געפאלען דער גורל פערטריבען צו ווערען; ער האט גערעכענט אז זיין ארט איז צווישען די געיאגטע און געשלאגענע. אז אין גלות וועט ער קאנען שטארקען די געפאלענע, אז דארט וועלען זיינע רעד נאטהיגער זיין. נאר ער האט געמוזט בלייבען ווייל אזוי איז געוועהן דער ווילען פון גאט. קוים איז שטיל געווארען אין לאנד, האט יעדער געקאנט ארויסזעהן ווי שאן און פיין גדליה פיהרט די מלוכה. פון אלע זייטען האבען אנגעהויבען די יודען צוריקצוקומען. יוחנן בן קרח מיט זיינע לייט איז באלד ארויס פון זיין בעהאלטעניש, און אפילו ישמעאל בן נתניה איז אויך צוריקגעקומען. ווייל גדליה האט אומעדום געגעבען צו וויסען אז ווער עס וויל רוהיג לעבען אין יהודה דארף קיין מורא ניט האבען פאר די פריהריגע חטאים. אזוי זענען זיך אוועקגעגאנגען היבשע עטליכע יאהר, און גדליה האט אויך ניי זארגט פאר דער אמונה, און אויסגעבויעט א קליינעם משכן אין מצפה. און ביי ימים טובים פלעגט דער נאטעסדיענסט ווייטער צונויפנעהמען אין איין פונקט אלע איינוואהנער פון יהודה. גדליה האט אבער ניט געוואוסט אז צווישען זיינע אייגענע לייט האט ער א שונא אויפ'ן לעבען. דאס איז געוועהן ישמעאל בן נתניה. וואס האט זיך איבערגענומען מיט זיין יחוס. ווייל ער

קומט ארויס פון דער קעניגליכער משפחה, אודאי האט איהם פערדראסען פארוואס דאס לאנד געפינט זיך אין די הענד פון גדליה, ער האט אבגעווארט א צייט אונ אז גדליה האט איהם א מאהל פארבעטען צו זיך אויף מיטאג, איז ער מיט זיינע לייט אנגעפאלען אויף איהם אונ האט איהם, ווי אויך אלע יודען פון מצפה, דערהרגעט. דאס איינענע האט ער געטהון אויפ'ן אנדערען טאג מיט אכטציג מענשען, וואס זענען געקומען פון שכם, שילה אונ שמרון אויף יום טוב אין משכן אריין, אונ נאר צעהן פון זיי, וואס האבען איהם צוגעזאגט אנצואווייזען וואו זייערע אוצרות זיינען אין פעלד בעגראבען, זענען ניצול געווארען. ער איז באלד אוועק מיט'ן ביסעל יודען וואס איז איבערגעבליעבען, קיין עמון, אונ האט מיט זיך מיטגעשלעפט ירמיהו'ן מיט זיין תלמיד ברוך בן נריה. אז יוחנן בן קרח און דיא איבריגע הויפטלייט זענען דערפון געוואהר געווארען, זענען זיי נאכגעלאפען דעם רוצח אונ ביי א טייך נעבען גבעון איז ארויס צווישען זייא א מלחמה. אלע וואס ישמעאל האט זיי מיט געוואלד אוועקגעפיהרט, זענען באלד איבערגעגאנגען אויף יוחנן'ס זייט אונ ישמעאל איז מיט אכט מענשען אריבער דעם ירדן. זיין סוף איז ניט בעקענט. נאר דער זכר פון גדליה לעבט נאך עד היום, אונ אויף עביג איז „צום גדליה" בעשטימט געווארען פאר א פאסט-טאג ביי יודען.

דא האט זיך ווידער אנגעהויבען א ביטערע צייט, אונ מען האט זיך שטארק געשראקען פאר נבוכדנצר'ס נקמה ווען ער וועט געוואהר ווערען פון גדליה'ס טויט, אונ ווען ער וועט נאר ניט קאנען מאכען קיין חלוק צווישען גערעכטע אונ אומגערעכטע. עס איז געבליעבען כמעט ביי אלע מען זאל בעסער בעצייטענס אנטלויפען קיין מצרים, נאר א קלייגער טהייל האט געהאלטען מיט ברוך בן נריה, וואס האט געדרונגען אז עס איז גלייכער צו בלייבען אין דערהיים. אויסגלייכען זיך איז שווער געווען, אונ דאריבער האבען זיך אלע געווענדט צו ירמיהו ער זאל זאגען זיין מיינונג אונ האבען געשוואוירען אז זיי וועלען איהם פאלגען. צעהן טאג האט דער נביא פערבראכט אין תפלות אונ נאכדענקען וואס פאר איין עצה צו געבען זיין פאלק, נאר אין דער צייט האבען די וואס האבען געהאלטען מיט מצרים איבערגעשפארט די איבריגע אונ אז ירמיהו איז ארויס מיט זיין תשובה, מען זאל זיך ניט דערוואגען צו רידערען פונ'ם לאנד, האט מען איהם ניט געוואלט הערען אונ מען האט זיך שוין געלאזט אין וועג צבריין. ירמיהו אונ ברוך

האבען אויך געמוזט מיטגעהן. ווייל עס איז כמעט קיינער ניט געבליעבען. זיי האבען זיך אזוי צוגעקליבט קיין תחפנחס; דארט אונ אויך אין די שטאדט נוף אונ פתרוס האבען זיי געפונען פיעל יודישע משפחות וואס זענען אהין פריהער ארויס. דער קאניג חפרע האט זיי פריינדליך אויפגע־נומען אונ נאך טויזענד יאהר האט מען געזעהן א שאנע פעראנדערונג. מצרים איז שוין מעהר ניט געוועהן דאס שלעכטע אומבערחמנותדיגע לאנד פאר די יודען. די יודען זענען שוין אבער אויך מעהר ניט געוועהן די אייגענע ווי א מאהל. דעמאלט זענען זיי ארויס יונג אונ שטארק, פול מיט מוטה אונ האפנונג, אונ אצונד זענען זיי צוריקגעקומען פערוואגעלט פארוויסט קראנק, צובראכען, אהן א שום ציעל פאר די אויגען.

ניט בעסער איז געוועהן די עטליכע וואס זענען געבליעבען אין יהודה. ניך איז געקומען נאך א מאהל נבוזראדן אונ האט אוועקגעפיהרט קיין בבל די לעצטע זיבען הונדערט פינף אונ פירציג יודען אונ די אומשולדיגע האבען געמוזט אבקומען פאר פרעמדע זינד. אין מצרים האט ירמיהו ווייטער געהאט צו טהון מיט זיינע אומגליקליכע ברידער דערפאר וואס זיי האבען זיך באלד געהאפט צו די עבודה־זרות אונ זיך געלאזט נארען מיט פאלשע האפנונגען. זיי האבען זיך אלץ איינגערעדט אז דער קאניג חפרע וועט גובר זיין נבוכדנצר'ן אונ וועט פון זייערטוועגען אבנעהמען צוריק יהודה. די צייט האט אבער בעוויזען אז ירמיהו האט רעכט געהאט ווען ער האט געזאגט אז חפרע וועט האפען דעם איינענעם פסק וואס צדקיהו: אז נבוכדנצר האט געוואונען די מלחמה ביי ק י ר ע נ י אונ דאס חיל פון מצרים האט שטארק געליטען. איז ארויסגעשפרונגען איינער פונם פראסטען פאלק א מ ס י ס אונ האט דער־הרגעט חפרע אונ איבערגענומען די מלוכה. דער נייער קאניג האט אבער נאר ניט געוואלט קענען די יודען אונ זיי זענען געבליבען נאר ביי פוסטע חלומות.

מיט א שרעקליכען ווייטאג אין הארצען האט דער אלטער ירמיהו גע־מוזט צוקוקען ווי זיין פאלק איז בלינד אונ הארטנאקיג, נאר פון דעסטוועגען איז זיין מיה ניט אין גאנצען פערפאלען געווארען: דאס, וואס ער האט פארזייעט מיט טרעהרען אין יהודה אונ מצרים. איז אויפגעוואקסען גאנץ ווייט אין בבל אונ שפעטער זענען אויך פארטיג געווארען זיסע פירות.

דער גלות בבל און דער בית שני.

ערשטעס קאפיטעל.

דער גלות בבל.

(586—533 פאר קריסטוס געבורט. 656—603 פארן חרבן בית שני)

פון צרות שטארבט מען ניט – זאגט די וועלט. און דאס ווארטעל קומט אויס אין דעם יודישען לעבען ניט אזוי גלייך ווי אמת. מען דארף, באבט זיך, ניט קיין ארגערען סוף. וואס עס איז געווארען פון די יודען וואס זייער צאהל איז אין דוד המלך'ס צייט געוועהן מעהר פון פיער מיליאן און אצונד איז פון זיי אין בבל אין גאנצען געבליעבען קוים הונדערט טויזענד, פון דעסטוועגען זענען זיי ניט פערלאהרען געגאנגען, און זייער מזל האט נאך ניט איין מאל געשיינט.

נבוכדנצר איז געוועהן פון די אכזרים וואס האבען ליעב צו פערניכטען דעם שונא, ווען ער פאלט אריין צו איהם אין די האנד. ער האט בעהאנדעלט די יודען מיט חסד. און אזוי ווי ער האט געוואלט פארגראסערן די שטאדט בבל, האט ער זיי געשענקט פרייהייט. די חאלדעאישע שפראכע (לשון ארמי) האבען זיי געקענט פון פריהער, און אזוי האבען זיי זיך געלעבט רוהיג, געפיהרט זיך פונקט ווי אין דערהיים; ער האט זיי אפילו ערלויבט צו האבען זייערע אייגענע קנעכט פון די כנענים, וואס האבען זיך גערעכענט פאר האלבע שקלאווען נאך פון שלמה המלך אן. און ביי די כהנים האבען גע-דיענט די גבעונים אדער ווי מען האט זיי גערופען „נתינים", פאר האלץ-האקער און וואסער-טרעגער מיט איינעם ווארט די פארטריבענע האבען מיט זיך מיטגעבראכט קיין בבל די גאנצע הנהגה פון יהודה. די קינדער פון צדוק הכהן און מיט זיי די לוים און די עניים האבען אבגעהיט די תורה און

האבען מיט אלע כוחות זיך געמיהט איינצופלאנצען אין די הערצער פון זייערע ברידער דעם בעכטען גלויבען אז וען אויף זיי איז געקומען דער עונש וואס די נביאים האבען פאראויסגעזאגט, מאגען זיי אויך האפען אויף א ישועה פון דעם אייגענעם גאט וואס מיט איין האנד שטראפט ער און מיט דער אנדערער העלפט ער. בעזאנדערס האט געארבייט צו בעפעסטיגען דעם גלויבען דער נביא יחזקאל, וואס האט געמוזט זיינע ווארטער ווענדען צו צוויי פערשיעדענע כתות. די רייכע, וואס זענען ביי זיך אין דערהיים נאך געוועהן „מיוחסים“ האבען זיך געפיהרט ווי עס דארפען זיך פיהרען גבירים מיט ברייטע קעשענעס. זיי האבען שטארק אונטערדריקט זייערע קנעכט, אויף געמיינע לייט זיך ניט געוואלט אומקוקען, און אז מען האט זיי נאכגעלאזט דאס שטריקעל האבען זיי שוין ניט געוואוסט וואו זיי האלטען אין דער וועלט. געגען דער חברה האט דער נביא געמוזט ארויס מיט'ן הארבען ווארט, זיי דערמאנען וואו זיי געפינען זיך און דערווארמען אין די פערפרוירענע הערצער געפיהלע פון ליעבע צום פערוויסטען פאטערלאנד. נאך ביטערער איז איהם אבער געוועהן צו טרייסטען די ארימע וואס די נויט האט זיי געבראכט דערצו זיי זאלען ביי זיך אין גאנצען אראבפאלען: זיי האבען זיך פון אלדינג מיאש געוועהן און האבען גערעכענט אז די יודען וועלען שוין קיין מאהל נאר קיין תקומה ניט האבען; זיי צו ליעב האט יחזקאל געמוזט שאפען ויסע בילדער פון צווארפענע פארטריקענטע ביינער וואס נעהמען זיך צונויף און ווערען לעבעדיג און כדי זיי צו שטארקען האט ער אפילו אויסגעמאהלט ווי אזוי עס וועט אויסזעהן דער נייער משכן און ווי אזוי דער גאטעסדיענסט וועט דארט זיין, האטשי ביי זיך האט ער געוואוסט אז ניט אזוי גיך וועט עס געשעהן.

דערווייל איז דער מעמד פון די יודען אין בבל נאך בעסער געווארען. נבוכדנצר איז געשטארבען די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אויל-מרודך און דער נייער קעניג איז געוועהן זעהר א פריינדליכער און א רוהיגער מענש. ווי עס שיינט האבען זיך ביי איהם אין הויף געפונען פיעל יודישע עדעל-לייט פון דעם געוועזענעם יודישען קעניגס משפחה, און זיי האבען ארויפגעבראכט אויל-מרודך'ן ער זאל בעפרייען דעם קעניג יהויכין וואס איז שוין זיבען און דרייסיג יאהר געזעסען אין תפיסה. אויל-מרודך האט דאס צו ליעב געטהון, און יהויכין איז געווארען איינער פון זיינע גע-ליעבטע גאסט און ביי וואס נאר א שמחה פלעגט ער איהם זעצען איבע-

זן. אויף די יודען אליין האט ער אויך געקוקט בעסער, אונ ניט אומזיסט האבען עזין פיעל געדענבענט אז נאר באלד װעט ער זיי צוריק אבשיקען קיין יהודה אונ װייטער מאכען יהויכין פאר מלך. צום אומגליק אבער האט אויל־מרודכ׳ס מלוכה געדויערט נאר צװיי יאהר. זיין שװעסטערס מאן נרגלאסר האט איהם דערהרגעט אונ פון די יודענס האפנונג איז געװארען א קורצער שאנער חלום.

דער נייער מלך האט ניט ארויסגעװיזען געגען די יודען ניט קיין בעזאנ־דערע שנאה, אבער ניט אויך קיין ליעבשאפט: ער האט זיי, װי מען זאגט, געלאזט לויפען אונ דא האט מען ערשט געקאנט ארויסזעהן װאס פאר א צװיי פערשידענע קלאסען צװישען זיי זענען געװארען. די רייכע האבען זיך אין גאנצען אויסגעמישט מיט די פאלקער פון בבל, אבגעלערנט זייערע מנהגים, געדיענט דיזעלבע עבודה־זרות אונ כמעט לחלוטין פארגעסען דעם שרש פון װאנען זיי שטאמען ארויס. די געמיינע אבער האבען זיך געהאלטען אין זייער אלטען גלויבען אונ האבען אפילו ניט איין רגע פאר־געסען זייער אייגען לאנד. װי עס שיינט, האט נאך ירמיהו׳ס טויט, זיין תלמיד ברוך בן נריה געבראכט פון מצרים קיין בבל אלע רעדען פונ׳ם נביא אויפגעשריעבען אונ די היילינע װערטער האבען א שטארקע פעולה געהאט אויפ׳ן פאלק. אויסער דעם האט ברוך בן נריה צום ערשטען אנגעשריבען די געשיכטע פון די יודען זייט זיי זענען געװארען א פאלק ביז צו דער צייט פונ׳ם פאר־טריבענעם קאניג יהויכין אונ האט צו דער תורה צוגעגעבען די ספרים יהושע, שופטים, שמואל אונ מלכים. ער האט אבער די ספרים געשריבען אויף אזא ארט אז װער עס לייענט זעהט ארויס די קלארע סבה פון אלע אומגליקען, װאס זענען געקומען אויף יודען אונ װאס געהמען זיך דערפון װאס זיי האלטען זיך ניט פעסט אין זייער אמונה. דאס האט געמוזט פיהרען דערצו אז אפילו די װאס זענען פריהר ניט אזוי שטארק צוגעבונדען געװעהן צום יודישקייט האבען בעקומען ליעבע צום פאלק אונ צום גלויבען. מען האט זיך געגומען נאר מיט הי״שק צום דאװענען אין שול. אז מען האט ניט געקאנט אויספיהרען קיין קרבנות אין דער פרעמד פלעגען הייסע תפלות זיך ארויסגיסען פונ׳ם הארצען. מען האט אנגעהויבען האלטען די פיער תעניתים. עשרה בטבת שבעה עשר בתמוז, תשעה באב אונ צום גדליהו אונ ניט אומזיסט האט מען זיי גערופען ״אבלי ציון״. װייל מיט זייערע אלע מעשים האבען זיי בעװיזען אז א טיעפער טרויער דערמאנט זיי שטאנדיג ירושלים. אז אפילו אין די גרעסטע

שמחות פארגעסען זיי ניט זייער ארים חרוב פאטערלאנד. עס איז נאר צו בעוואונדערן אז אין דער צייט וואס צווישען די יודען אליין זענין געוועהן א ביינע צווייי פערשיעדענע כתות, וואס איינע האט שוין אין גאנצען פארגעסען אין גאט, האט די ריינע אמונה מיט איהר אמת'ן גלאנץ צוגעשלעפט זיך פיעל פון די גאטצענדיענער, וואס האבען ביסלעכווייס אנגענומען יודישע מנהגים אנגעהויבען אבהיטען שבת אונ זיך האלטען אין תורת משה.

זעכס יאהר האט געקאניגט נרגל־אסר ביז איינער פון זיינע הויפטלייט נבונד האט איהם געמאכט דעם עק אונ איבערגענומען די מלוכה. דערווייל האט אין פערסיען כורש אראבגעווארפען דעם מלך פון מדי אסטיאגעס פונ'ם באנקיל אונ האט פון ביידע לאנדער, פרס אונ מדי, געמאכט פאר זיך איין מלוכה. אין דעם האבען די פרומע יודען געזעהן א צייכען אז די נביאות פון ירמיהו אונ יחזקאל הייבען אן מקוים צו ווערין אונ האבען פערשטאנען אז זייער גאולה איז אויך נאהענט. דאריבער האבען זיי אנגעהויבען בעטען ביי נבונד'ן ער זאל זיי אבלאזען קיין יהודה, בעזאנדערס נאך דעם וואס זיי האבען געזעהן אז ער האט בעפרייעט איינעם פון דער קאניגליכער משפחה מרבעל פון צור, וואס איז אויך געוועהן ביי איהם אין גלות, ער זאל צוריק פאהרען אין זיין לאנד אונ איבערנעהמען דארט די מלוכה אונ אז יענער האט ניט מאריך ימים געוועהן האט ער ווייטער געשיקט דעם געשטארבענעם קאניגס ברודער חירם אונ איהם געמאכט פאר מלך. די יודען האבען גערעכענט אז זיי זענין ניט ערגער פון אנדערע אונ יהויכין'ס זוהן שאלתיאל האט זייער בקשה פארגעלעגט נבונד'ן, נאר ער האט ניט געהאט קיין חשק זיי אבצולאזען.

דעמעלט האט זיך אנגעהויבען זעהר א ביטערע צייט פאר די יודען. וואס האבען געגלייבט אין די נביאים'ס רייד אונ האבען געווארט אויף א ישועה פון פרס אונ מדי. ווייל כורש האט אנגעהויבען פיהרען גרויסע מלחמות מיט לידיען. אונ אז ער האט דערהערט אז מצרים אונ בבל געהען צו הילף, האט ער זיך ענטשלאסען אויסצוגיסען דעם גאנצען צארן אויף בבל. די יודען פלעגען אפענטליך ארויסזאגען זייער האפנונג אז בבל וועט פאלען אונ דערפאר האט מען זיי אנגעהויבען רודפ'ן אונ די שנאה צו זיי איז געווארען אזוי גרויס אז פיעל האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט אונ יהושע בן יהוצדק האט געזאלט פארברענט ווערין נאר עס איז איהם געשעהן א נס אונ ער איז ניצול געווארען. דאס פארשטעהט זיך אז ביי אזעלכע רדיפות געגען די געמיינע יודען האבען זיך די רייכע פון זיי גאר אין גאנצען אבגעשאקעלט, עס איז זיי גאר גיט

אנגעשטאנען מען זאל זיי רעכנען פאר איין פאלק, דאריבער האבען זיי נאך געהאלפען שלאגען די נארישע ברידער וואס האבען אין זין אזוינע פוסטע זאכען ווי א לאנד אונ א אמונה אונ האבען געזוכט נאר צו פארגרעסערן זייער רייכקייט.

ביי אזא שרעקליכער לאגע, ווען גוטע אונ פרומע זענען פערשווארצט געווארען אונ שלעכטע האבען געלעבט אין עשר אונ אין כבוד, האט געמוזט אין קליינע מח'לעך געבארען ווערען א שאלה: פאר וואס פיהרט זיך אזוי די וועלט? צו עס איז גאר איבערהויפט דא א פיהרער וואס זאל טהון אזוינע קרומע זאכען אונ זאל אוועקגעבען דאס גאנצע גוטס דעם וואס מען דארף ניט? אזא שאלה האט געמוזט ביי די וואס זענען ניט אומשטאנדע צו קוקען א ביסעלע ווייטער אונ טיעפער אונ זאגען באלד ארוים זייער משפט איבער דעם וואס זיי זעהען, זעהר שלאף מאכען די אמונה אין דעם לעבעדיגען גאט, אונ די גרויסע לייט פון יענער צייט האבען פערשטאנען אז מען מוז עפעס ענטפערן א תירוץ. דער תירוץ איז טאקי באלד געבארען געווארען אונ דאס איז געווען „איוב״ — א ספר מיט הויכע געדאנקען אונ עדלע געפיהלע. אין דעם ספר ווערט בעשריבען א מענש, וואס איז דאס גאנצע לעבען כמעט געגאנגען אין רעכטען וועג, געטהון צדקה, רחמנות געהאט אויף אלמנות אונ יתומים, זיך געטהיילט מיט'ן ביסען, צום סוף איז ער אויף דער עלטער געשטראפט געווארען: געבליבען נאקעט אונ ארים, קראנק אונ צובראכען, אהן א גאנץ אבר, מיט מכות אויפ'ן לייב. אין אזא מעמד קומען נאך גוטע פריינד אונ שיטען איהם זאלץ אויף די וואונדען. זיי דרינגען אז ער אליין איז אין גאנצען שולדיג, אז זיינע עבירות האבען איהם געבראכט דערצו. איוב ווייסט ביי זיך גאנץ גוט אז ער איז אונשולדיג, ער געהט אוים אונטער דער משא פון די צרות... פון זיינע פערטריקענטע ליפען רייסען זיך ארוים וועה־געשרייען נאר דאך בלייבט ער פעסט ביי'ם גלויבען, ער לעסטערט ניט זיין באשעפער. מיט דער גרעסטער הכנעה אונ ליעבע געהמט ער אן די היילינע ווערטער וואס דער רבונו של עולם לאזט איהם הערען דורך א שטורמווינד אונ זאגט אז גאט איז גערעכט אונ זיין משפט איז גערעכט. דערפאר איז איוב זוכה צו דערלעבען נאך אין זיינע לעצטע יאהרען די גרעסטע גדולה. פאר זיינע אלע ליידען בעצאהלט איהם גאט כפל כפלים, אונ די לעבענסבעשרייבונג פון דעם „געפרובטען צדיק״ בעווייזט יעדען אז עס איז דא א גרויסער מנהיג וואס פיהרט די וועלט נאך בעשטימטע כללים אונ וועז דעם מענשענס אויג איז אפט צו קליין זיי צו זעהען, ווען דער מענשליכער שכל קאן זיי אזוי גיך ניט פערשטעהן, מאג מען זיך פערלאזען אויפ'ן „בטחון״ אונ

אויף דער „אמונה" אויף דיא צוויי שטארקע זײלען וואס וועלען עביג שטעהן אונ ניט לאזען דעם זינדיגען מענשען פאלען.

אזא ספר וויא „איוב" האט דערקוויקט דיא קראנקע הערצער, ארויסגעטריבען פון דארט דיא מרה שחורה אונ אנגעפילט מיט א זיסער האפנונג, וואס איז נאך שטארקער געווארען דורך די טרעסט־ווערטער פון א אומבעקאנטען נביא, וואס מען האט איהם גערופען „דער צווייטער ישעיה פון בבל". ער האט נביאות געזאגט אז גאר אין גיכען וועט כורש איינגעהמען בבל אונ די יודען וועלען אויפגערעכט ווערען; מיט די שאנסטע פארבען האט ער אויסגעמאלט דאס גרויסע שליחות פונ'ם יודישען פאלק, וואס דארף פארברייטען ליכטיגקייט אונ אמת צווישען אלע אומות אונ געלײ־טערט ווערען דורך די יסורים וואס זייער הימלישער פאטער שיקט אויף זיי אן.

מען קאן פארשטעהן אז די יודען האבען מיט אונגעדולד געווארט אויפ'ן סוף פון דער מלחמה צווישען נבונד אונ כורש. זיי האבען אבער ניט לאנג געדארפט ווארטען: אין בבל האט מען זיך גאר ווייניג גע־שראקען פאר'ן פערסישען חיל וואס האט זיך דערווייל מעהר צוגעריקט צו דער הויפטשטאדט אונ פלוצים אין א נאכט, ווען אלע הויפטלייט פון בבל האבען געהוליעט אונ גע'שכור'ט, איז כורש אריין קיין בבל אונ האט אבגע־נומען דאס לאנד. כורש איז ניט געווען קיין אכזר: דאס פאלק אונ דער קעניג פון בבל האבען גאר ניט געליטען, נאר דער גאטצענדיענסט האט געמוזט אויפהערען אונ דערפון אליין האבען שוין די יודען געהאט די גרעסטע טובה.

ווי עס שיינט, האבען די יודען בעקומען חן ביי כורש'ן אין די אויגען; בעזאנדערס נאך דעם ווי ער איז געוואהר געווארען אז די נביאים האבען מיט א סך יאהרען צוריק פאראויסגעזאגט אז ער וועט מנצח זיין. עס איז ביי איהם געבליבען ער זאל פאר דאנקבארקייט אויפבויען נאך א טעמפעל אין ירושלים אונ דעריבער איז ער באלד מרוצה געווארען די יודען זאלען געהן צוריק קיין יהודה אונ האט נאך א בעפעהל געגעבען מען זאל זיי אומקעהרען אלע טהייערע כלים פונ'ם בית המקדש, וואס נבוכדנצר האט א מאל ארויסגעפיהרט. דעם קעניג יהויכין'ס עניקעל זרבבל בן שאלתיאל אונ דעם כהן גדול שריה'ס עניקעל יהושע בן יהוצדק האט ער געשטעלט זיי זאלען צוריקפיהרען זייערע ברידער פונ'ם גלות אונ צו זיי זענען צוגעקומען נאך צעהן גרויסע לייט, אונ דאס ביסעלע יודען האט בעקומען צוועלף מנהיגים אקעגען דער צאהל פון די שבטים. אין גאנצען זענען ארויס פון בבל 42,360 יודען, גרעסטענטהיילס פונ'ם

שבט יהודה און בנימין. נאר מיט זיי זענען אויך געגאנגען פיעל פון די פריהעריגע גאטצענדיענער וואס זענען נאך אין בבל צוגעשטאנען צו זיי.

מיט שמחה האבען די „אבלי ציון" אבגעווישט די טרערען פון די אויגען און אזוי ווי די אדלערס זענען זיי געפלויגען צו דער אלטער היים. די טרויעריגע צייט, וואס זיי האבען איבערגעלעבט אין בבל, האט זיי געוויזען אז איינאיינעם מיטן בעפעסטיגען פון דער מלוכה מוז מען זעהן צו שטארקען דעם אינווענדי־קען גייסט פון'ם פאלק און אז אויף גאטס בארג און אויף זיין הייליג ארט זאלען זיין נאר מענשען מיט ריינע האנד און לויטערע הערצער.

צווייטעס קאפיטעל.

דאס אהיים-קומען און דאס נייע ירושלים.

(537—420 פאר קריסטוס געבורט. 490—607 פארן חרבן בית שני)

מיט געזאנגע און טאנץ זענען די יודען ארויס פון בבל, בעשיצט פון טויזענד רייטער וואס כורש האט מיט זיי געשיקט מען זאל זיי אבהיטען אין לאנגען וועג, און נאך פינף חדשים זענען זיי געקומען קיין יהודה. די פאלקער וואס האבען דערווייל זיך בעזעצט אין דעם פערוויסטען לאנד. ווי די שמרונים, אדער די כותים, און די אדומים. האבען געמוזט אבטרעטען זייערע ערטער די צוריקגעקומענע בעלי בתים. דער שבט בנימין, וואס האט זיך מעהר אבגעגעבען מיט פעלד־ארבייט, האט באלד געפונען גענוג דארפער וואו זיך צו בעזעצען. נאר דער שבט יהודה, וואס איז גרעסטענטהיילס געזעסען אין גרויסע שטאדט האט זיך נאך ניט געהאט וואו אהין צו טהון, ווייל ירושלים איז נאך געלעגען אין גאנצען חרוב און די קליינע צאהל פון די צוריקגעקערטע יודען

וואס האט זיך אפילו באלד פארגרעסערט, ווייל פון אלע זייטען, פון מצרים און צור, האבען אנגעהויבען צוקומען פיעל פרעמדע וואס זענען איבערגעגאנגען צום יודישען גלויבען, איז ניט געווען אים שטאנד באלד אויפצובויען די הויפטשטאדט.

אז עס איז געקומען דער חודש תשרי און עס האבען זיך אנגעהויבען די ימים טובים, האט דער ערשטער גאטעסדיענסט געמוזט געשעהן ביי א שטיינערנעם מזבח, וואס יהושע בן יהוצדק און זרבבל בן שאלתיאל האבען אויפגעשטעלט, און דאס איז געווען נאר איין אנהייב. באלד האט מען זיך גענומען בויען א משכן, געלד און מאטעריאל האבען געגעבען אפילו די וואס האבען ניט אזוי שטארק געבענקט א היים, און זענען געבליבען אין בבל און מען האט געלעגט דעם ערשטען שטיין פונ'ם נייען בית המקדש. גרוים איז געווען די שמחה און דיא האפנונג אז נאר גיך וועלן דיא כהנים און דיא לוים קאנען גאט דיענען ווי פריהר, און דער עולם איז נאר א ביסעל ביי זיך אראבגעפאלען ווען מען האט געזעהן אז דער בנין אליין וועט אויסקומען א סך קלענער פונ'ם ערשטען און ניט אזוי רייך ווי פאר שלמה'ס צייטען. די באנות האט זיך נאך באלד פארגרעסערט דורך א מחלוקת וואס האט זיך אנגעהויבען צווישען די יודען און די שמרונים, וואס האבען אויך געוואלט האבען א חלק אין משכן. זרבבל האט געוואלט אז חאטשי די שמרונים רעכנען זיך פאר יודען פון דעסטוועגען געבען זיי זיך אב מיט גאטצענדיענסט און דאריבער האט ער מורא געהאט זיי זאלען אנדערע ניט פארפיהרען און האט זיי ניט געוואלט צולאזען צום בויען פונ'ם משכן. אז עס איז ארוים א קריעג און דערצו האט זיך אנגעהויבען זעהר א שלעכטע צייט, תבואות זענען ניט געראטהען, גרויסע האגלען און שריפות האבען געמאכט פון אלעמען א תל, האט די ארבייט אויך אנגעהויבען געהן שלאבעריגער און באלד איז זי אין גאנצען איבערגעריסען געווארען, און עס זענען אזוי אוועקגעגאנגען פינפצעהן יאהר. דערוויל האט כורש צוגעמאכט איין אויג, זיין יורש כמביזס האט אויך ווייניג געדויערט, און ערשט אז דריוש, דער דריטער מלך פון פרס האט איבערגענומען די מלוכה און זרובבל איז געקומען צו איהם און איז געווען ביי איהם א גרויסער חשוב, איז ארוים א בעפעהל מען זאל אויפ'ן חשבון פון פערסיען ענדיגען דעם משכן. דא איז נאך אויך געווען א קליינער עכוב פון אזויגע וואס זיי האט מעהר געשמעקט אז אין לאנד זאל ניט ווערען רוהיג און באריכער האבען זיי געדרונגען אז עס איז נאך ניט גע-

מען די צייט אויסצובויען דאס בית המקדש נאר די נביאים חגי און זכריה האבען אונטערגעוואַרעמט דעם עולם, און מען האט זיך ווידער געשמאק גענומען צו דער מלאכה, וואס האט געדויערט פיער יאהר ביז דער טעמפעל איז פערטיג געוואָרען פונקט צום זיבעציגסטען יאהר נאכ'ן חורבן. מיט גרויס שמחה האט מען געמאכט דעם חנוכת הבית און אין דריי וואכען ארום האט מען דארט מקריב געווען דעם ערשטען קרבן פסח.

אז דער בית המקדש איז שוין ווייטער געשטאנען אויף זיין פלאץ, האט מען זיך באלד אבגעזוכט א נייע מחלוקה. א טהייל האבען געוואלט אז דער גאנצער פיהרער זאל זיין זרבבל, וואס קומט ארויס פון דוד המלך'ס משפחה און וואס דער נביא חגי האט איהם גערופען „גאט'ס געליעבטער"; אנדערע אבער, און מיט זיי אויך דער נביא זכריה, האבען געזאגט אז פאר זיי איז גלייכער יהושע וואס איז א כהן; און האבען איבערהויפט מעהר געצויגען די גאנצע מאכט זאל איבערגעהן צו די כהנים אין די האנד אריין. די לעצטע האבען אויסגעפיהרט, זרבבל האט געמוזט אוועק, יהושע איז געבליעבען דער גאנצער בעל הבית, און נאך זיין טויט איז די ירושה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן יהויקים, נאר ווי עס שיינט האט מען אין פערסיען צו זיי קיין צוטרויען ניט געהאט, און די פערסישע מלוכה האט געזעצט איהרע הויפטלייט וואס פלעגען השגחה האבען אויף יהודה און אפט אריינקומען קיין ירושלים, וואו זיי פלעגען פון די יודענס שונאים אויסהערען פיעל מסירות אז דאס יודישע פאלק וויל ארויסשפרינגען געגען פרס און מאכען פאר א קעניג איינעם וואס שטאמט ארויס פון די מלכי בית דוד. אזוינע מסירות האבען ניט געפיהרט צו גוטען און אז נאך דריוש'ס טויט איז געוואָרען מלך אחשורוש, איז דערפון שיער דאס גרעסטע אומגליק ארויס. איבערהויפט איז וואס מעהר א יאהר די לאגע פון די יודען געוואָרען אלץ ערגער און דאס האט געפיהרט דערצו וואס זיי האבען זיך ענטשלאסען צו טהון א זאך וואס האט זיי דערנאך טהייער געקאסט.

די יודען האבען געמיינט אז ווען זיי וועלען ווערען נאהענטע מחותנים מיט אנדערע פעלקער וועלען זיי זיך ווייטער קאנען לעבען רוהיג און דאריבער האבען זיי זיך אנגעהויבען משדך זיין מיט פרעמדע אומות, און דער כהן גדול אלישב איז דארויף בעשטאנען. די שאנסטע יודישע משפחות האבען שידוכים געטהון ניט נאר מיט די שמרונים, וואס האבען חאטשי פאר־שטעלט זיך פאר שטיקלעך יודען, נאר אפילו מיט די פעלקער פון עמו

און מואב, וואס האבען א מאל דעם יודישען פאלק גענוג צרות אנגעטהון, און די תורה האט בפירוש פארוועהרט מיט זיי צו ווערען קרובים. נאר די אדומים, וואס זענען אין דער צייט פון גלות בבל ארויסגעטריבען געווארען פון זייער הויפטשטאדט סלע, און האבען פארכאפט די ערטער פון די שבטים שמעון און יהודה און אויך די שטאדט חברון, זענען געבליעבען פרעמד די יודען, און האבען זייער אלטע שנאה איבערגעטראגען נאך אויף לאנגע צייטען. די שמרונים, בעזאנדערס זייער פיהרער סנבלט, האבען טאקע געזוכט מיט אלע כוחות זיך צו פערמישען מיט די יודען און דאס אייגענע האט איהם נאכגעטהון איינער פון עמון'ס גרעסטע לייט, טוביה, וואס האט זיך אין גאנצען איינגעקויפט אין יודישען יחוס. גענומען א ווייב פון דער משפחה ארח, און חתונה געמאכט א טאכטער מיט משולם בן ברכיה, איינעם פון די שענסטע בעלי בתים אין יהודה.

אזעלכע געמישטע חתונות האבען ניט געקענט געפעלען די פרומע. נאר ווען מען האט זיי וועניגוואס געהערט אין יהודה, האבען זייערע געשרייען געמאכט א גרויסען רושם אין בבל. דארט זענען געבליבען פיעל יודען, וואס האבען ניט געקענט זיך אומקעהרען צו זיך אין לאנד אריין איבער פערשיעדענע סבות. טאקע דאס וואס זייא האבען געוואוינט אין דער פרעמד, גערעדט גאר כאלדעיש האט געבראכט דערצו זיי זאלען זיך שטארקער האלטען אין דער תורה. עפטער זי לייענען, כדי זיי זאלען ניט פארגעסען דאס הייליגע לשון אין וועלכען זי איז אנגעשריבען, אבהיטען די קלענסטע מנהגים און זיין אבגעזאנדערט פון אנדערע, ווי מענשען וואס ווילען זיך ניט אבררייסען פון זייער פאלק. אז די יודען פון בבל זענען געוואהר געווארען וואס זייערע ברידער האבען אויפגעטהון אין דער היים, האבען זיי פערשטאנען אז דא קען חלילה די גאנצע יודישע נאציאן פערלאהרען ווערען און אז דא טאהר מען ניט שווייגען, און באלד איז טאקע פון זיי ארויס א מאן, וואס איהם איז באשערט געוועזען צו מאכען א גאנצע פערענדערונג אין'ם מעמד פונ'ם יודישען פאלק און בעפעסטיגען די אמונה פונקט אין דער רעכטער צייט ווען זי האט שטארק אנגעהויבען פאלען.

דאס איז געוועזען עזרא הסופר, וואס די יודען אין בבל האבען אויף איהם געקוקט ווי אויף א נביא. ער איז ארויסגעקומען פון דעם כהן גדול חלקיהו'ס משפחה, וואס האט פארצייטענס בעקאנט געמאכט דעם קעניג יאשיהו מיט דער „משנה תורה". און איז געוועזען איינער פון שריה הכהן'ס

קינדס-קינדער וואס נבוכדנצר האט איהם פארברענט, אונ זיינע זיהן האבען אריינגעבראכט די תורה קיין בבל. אויף איהם איז געפאלען דער גורל בעלייכטען דעם וועג פון זיינע ווייטע ברידער אונ צו ליעב דעם האט ער זיך אוועקגעלאזט קיין ירושלים אינאיינעם מיט 1600 יודען, אונ צווישען זיי איז אויך געוועהן זרובבל'ס א אור-ענעקעל, פון דוד המלך'ס משפחה. ער האט מיט זיך געפיהרט זעהר פיעל מתנות פאר'ן בית המקדש פון די איבערגעבליעבענע יודען. אונ אפילו דער מלך ארטקסרקס אונ אלע גראסטע פערסישע עדעל-לייט האבען איהם מיטגעגעבען טהייערע געשאנקע, ווייל דער נאהמען פונ'ם יודישען גאט איז שוין געוועהן בעקאנט אין פרס, אונ דערפאר האט ארטקסרקס געשיקט דורך עזרא'ן בריעף צו די פארשטעהר פון אלע לאנדער, וואו זיי וועלען דארפען דורכגעהן, מען זאל זיי שיצען.

אין ירושלים האט מען שוין, אט א פנים, געוואוסט פון עזרא'ן, אונ אז מען האט נאך דערזעהן אז ער איז געקומען ניט מיט קיין לעדיגע האנד אונ איז טאקע א קרוב למלכות אויך, האט מען איהם אויפגענומען מיט זים כבוד, אונ די פרומע האבען זיך באלד ארום איהם געזאמעלט אונ געהאלטען איהם פאר א מנהיג. מיט אלע כוחות האט זיך עזרא צום ערשטען ארויסגעשטעלט געגען דעם וואס די יודען זענען זיך מתחתן מיט פרעמדע פאלקער, ער האט בעוויזען אז יודען זענען א "זרע קודש" א הייליגער זאמען, אז יעדע בעריהרונג מיט אנדערע אומות פיהרט זיי אראב פונ'ם גלייכען וועג, אז זיך משדך זיין טאר מען ניט אפילו מיט די וואס געהמען אן די יודישע אמונה, אזוי ווי מען האט אויך געטהון מיט די גבעונים, אדער נתינים, וואס רעכענען זיך שוין טויזענד יאהר פאר יודען אונ פון דעסטוועגען בלייבען זיי שקלאווען ביי'ם בית המקדש אונ קיין יוד נעהמט זיי ניט אריין צו זיך אין משפחה. עזרא האט אבער פערשטאנען אז מיט פשוטע רעד וועט ער ניט אזוי פיעל פועלן, האט ער אנגעמאכט א גראסערן בעש: מיט צוריסענע קליידער, מיט א בלייך פנים פון פאסטען, מיט כמעט אין גאנצען אויסגעפליקטע האר פאר וועטהיג, איז ער אריין אין דעם פארהויז פונ'ם בית המקדש, אונ אויף די קניעס האט ער ודוי געזאגט פאר גאט, אז זיין פאלק האט זיך שטארק פערזינדיגט. ביסלעכווייס זענען זיך צוהין צונויפגעלאפען פיעל מענשען, ווייבער אונ קינדער, אונ עס איז געווארען א געוויין, א קלאג. מיט דעם אויגענבליק האט זיך בענוצט איינער פון עזרא'ס לייט, שכניה, אונ האט פארגעלעגט אז אלע זאלען אויף זיך גשר-

מען אַרויסצוטרייבען די פרעמדע ווייבער און אויך די קינדער וואס זיי האָבען געהאַט מיט זיי. דער עולם האט ניט לאַנג געטראַכט און טאַקע דאָרט געגעבען אַ שבועה אַזוי צו מהון. די ערשטע פון אַללע זענען געוועהן די שמרונים, ווייל מיט זיי האָבען זיך גראָסטענטהיילס די שאַנסטע יודישע משפחות משדך געוועהן. טרויעריגע זאַכען זענען פאָרגעקומען אין דעם פאַמיליענלעבען: מאַנער האָבען זיך געמוזט אָבבייסען פון געטרייע פרויען, פאָטער האָבען זיך געמוזט אָבזאָגען פון אייגענע קינדער. נאָך טרויעריגער איז עס געוועהן אין דער הנהגה פונ'ם לאַנד, וואס האט בעקומען צוויי שטאַרקע איניוועניגסטע שונאים, ווי סנבלט און טוביה, וואס האָבען געאַרבייט מעשים געגען עזרא'ס גזירה. אין דער צייט, איז דא אַ דעה — איז אַרויס די מגלה "רות", וואס מאָהלט אָב אין זעהר שאָנע פאַרבען די מעלות פון אַ פרוי פון מואב, וואס האט חתונה געהאַט מיט אַ יוד, זי האט זיך פעסט געהאַלטען אין דעם יודישען גאָט, און אַז דער מאַן איז געשטאָרבען האט זי ניט געוואָלט פערלאָזען איהר שוויגער, און האט געשוואוירען אַז נאָר דער טויט וועט זיי צושיידען; דערפאַר האט זי פערדיענט די ליעבע פונ'ם פאָלק, וואס האט זי געבענשט. אַז פון איהר זאָל געבויעט ווערען דאס הויז פון ישראל' און זי האט טאַקע זוכה געוועהן צו האָבען פון איהר צווייטען מאַן בועז אַ קינד, און פון איהר איז אין אַ סך דורות שפּעטער אַרויסגעקומען דוד המלך. דער תכלית פון דער מגלה איז געוועהן צו בעווייזען דעם פאָלק וואס פאַר אַ גוטע און פרומע פרויען יודען האָבען געקאָנט געפינען צווישען אַנדערע פעלקער און אַז ווען יודישע פאָטער באַרפען זיך אָבזאָגען פון קינדער וואס האָבען געבאָהרען ניט־יודישע מאַמעס, מוז זיך דאס גאַנצע יודישע פאָלק אָבזאָגען פון די מלכי בית דוד, וואס שטאַמען אַרויס פון מואב. דאס האט אָבער ניט געהאָלפען. עזרא האט זיך געטהון זיינס און סנבלט האט זיך ענטשלאָסען ניט נאָר מיט ווערטער נאָר טאַקע מיט כח אָנצולערנען יהודה. סנבלט האט אפילו געוואוכט אַז ביי דער פערסישער מלוכה איז עזרא תקיף און ער קאָן צו יעדער צייט האָבען הילף. נאָר אַזוי ווי טגביזוס. זער הויפטמאַן פון סיריען, האט דעמעלט געפיהרט אַ מלחמה מיט אַרטאַקסערקס, און דאס פערסישע חיל האט אַ פּאָר מאָהל געהאַט אַ מפּלה. האט סנבלט דערווייל צונויף געקליבען אַ מחנה און איז אַריין קיין ירושלים, פאַרברענט די הילצערנע טויערן.

צוּבְּרָאכֶען די שְׁטֵיינֶערְנֶע פֶעסְטוּנְגֶען אוּנ כִּמְעַט אַ תֵּל גֶעמַאכְט פוּן דֶער גַאנְצֶער שְׁטָאדְט. נָאר דֶער בֵּית הַמִקְדָשׁ איז גֶעבְּלִיעבֶּען גַאנְץ. עֶס איז אָבֶער ניט גֶעוֶוען וֶוער עֶס זָאל גָאט דִינֶען, ווייל אַלֶע אַיינְוואהְנֶער זֶעגֶען זיך צוּלָאפֶען און אָהן הַכְּנָסָה הָאבֶּען די לְוִיִּם אויך ניט גֶעקָאנְט דָארְט בְּלַייבֶּען. אַזוֹי איז יְרוּשָׁלַיִם פֶערְוויסְט גֶעוָוארֶען, אוּנ די וָואס זֶענֶען גֶעבְּלִיבֶּען הָאבֶּען גֶעמוּזְט מַאכֶען שָׁלוֹם מיט די צוּטְרִיבֶּענֶע ווייבֶּער אוּנ קִינְדֶער, אוּנ עֶזְרָא'ס גַאנְצֶע אַרְבֵּייט איז כִּמְעַט פֶערְפַאלֶען גֶעוָוארֶען.

בַּאלְד איז מֶען אָבֶער דֶערְפוּן גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אין בָּבֶל, אוּנ די פְרוּמֶע יוּדֶען הָאבֶּען ווייטֶער ניט גֶעקֶענְט אַיינְרוּהֶען. דֶעמֶעלְט איז בַּיי'ם פֶּערְסִישֶׁען מֶלֶךְ גֶעוֶוען שַׂר הַמַשְׁקִים נְחֶמְיָה אוּנ זַיין קָרוֹב חֲנַנְיָה הָאט אִיהם בַּאלְד גֶעגֶעבֶּען צוּ ווִיסֶען וָואס עֶס טְהוּט זיך אין יְהוּדָה. נְחֶמְיָה איז גֶעוֶוען אַ מֶענְשׁ מיט אַ פֶעסְטֶען ווִילֶען אוּנ זַיין לֶעבֶּען אין קֶענִיגְלִיכֶען הויף הָאט אִיהם אויסְגֶעלֶערְנְט ווִי אַזוֹי צוּ פִיהרֶען אַ לַאנְד אוּנ זיך אַרוֹיסְשְׁטֶעלֶען פַאר אַ פִיהרֶער פוּן אַ פָאלְק. עֶר הָאט זיך בַּאלְד עֶנְטְשְׁלָאסֶען צוּ פָאהרֶען קַיין יְהוּדָה, אוּנ ווייל עֶר איז גֶעוֶוען אַ גְרוֹיסֶער חָשׁוּב בַּיי אַרְתַּחְשַׁשְׂתְּ'ן הָאט מֶען אִיהם אָבְּגֶעלָאזְט נָאר אויף אַ צַייט און מיט דֶעם אוֹפֶן אַז עֶר מוּז צוּרִיקְקוּמֶען צוּ זַיין דִינְסְט.

מיט גְרוֹיס רַייכְקַייט אוּנ פִיעל דִינֶער איז נְחֶמְיָה אַרוֹיס פוּן שׁוּשַׁן אוּנ אוּמֶעדוּם וואוּ עֶר איז דוּרְכְגֶעפָאהרֶען אוּנ גֶעווִיזֶען די בְּרִיעף פוּנ'ם פֶּערְסִישֶׁען מֶלֶךְ הָאט מֶען אִיהם פְרַיינְדְלִיךְ אויפְגֶענוּמֶען. בַּאלְד איז נְחֶמְיָה'ס נְסִיעָה אויך ניט גֶעוֶוען קַיין סוֹד פַאר די שׁוֹמְרוֹנִים, אוּנ עֶס הָאט זֵיי ניט גֶעשְׁמֶעקְט. נָאר אין יְרוּשָׁלַיִם הָאט מֶען ניט גֶעוואוּסְט דֶערְפוּן אוּנ אֲפִילוּ אַז עֶר איז שׁוֹין דָארְט גֶעוֶוען הָאט עֶר נָאךְ אויך בַּאלְד ניט מְגַלֶה גֶעוֶוען צוּ לִיעבּ וָואס עֶר איז גֶעקוּמֶען. עֶרְשְׁט אין עֶטְלִיכֶע טֶעג שְׁפֶּעטֶער, אַז עֶר הָאט גוּט בֶּעטְרַאכְט די שְׁטָאדְט אוּנ גֶעמַאכְט דֶעם פְּלַאן ווִיא אַזוֹי זִיא צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען, הָאט עֶר גֶעלָאזְט צוּנוֹיפְרוּפֶען דִיא גְרֶעסְטֶע בַּעֲלֵי בָּתִּים אוּנ זֵיי פָארְגֶעלֶעגְט וָואס עֶר דֶענְקְט צוּ טְהוּן. מיט שִׂמְחָה הָאבֶּען אַלֶע מַסְכִּים גֶעוֶוען דֶערְצוּ אוּנ עֶס הָאט זיך אָנְגֶעהוֹיבֶּען די אַרְבֵּייט. ניט אַזוֹי גְרִינְג איז עֶס אָבֶער גֶעגַאנְגֶען; די שׁוֹמְרוֹנִים הָאבֶּען גֶעשְׁטֶערְט ווִי ווייט זֵיי הָאבֶּען נָאר גֶעקֶענְט, מיט גוּטֶען אוּנ מיט בֶּעזֶען. פְרִיהֶער הָאבֶּען זֵיי גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל זֵיי אויך לָאזֶען אַרְבֵּייטֶען אוּנ אַז מֶען איז דַארוֹיף ניט מְרוּצֶה גֶעוֶוען הָאבֶּען זֵיי אָנְגֶעהוֹיבֶּען אויסְצוּטְרַאכְטֶען בִּלְבּוּלִים אויף נְחֶמְיָה'ן אַז עֶר ווִיל וֶוערֶען אַלֵיין אַ קֶענִיג אוּנ אָבְּרַייסֶען יְהוּדָה פוּן פֶּערְסִיֶען. אוּנ אַז דָאס איז אויךְ

ניט געראטהען האבען זיי גלאט אזוי חוזק געמאכט פון די ארבייטער, כדי זיי זאלען ביי זיך אבראבפאלען. מען קאן ניט זאגען אז סנבלט'ס אויפטהועלעך האבען נאר אין גאנצען ניט געהאט קיין פעולה. עס האבען זיך געפונען א זיינע, וואס פאר געלד האבען זיי זיך פערקויפט די שונאים. נאר נחמיה האט אויף אלעמען גוט אכטונג געגעבען און מען האט געארבייט ווי עס דארף צו זיין.

נחמיה האט אויך אין דער איינענער צייט ניט פערגעסען זיך אומצוקוקען אויף אינוועניגסטע זאכען. ער האט געזעהן ווי די רייכע פרעסען זעהר די ארימע, ווי זיי שינדען ביי זיי אב די הויט, ווי פאר דער קלענסטער הלואת געהמט מען צו ביים אביון דאס לעצטע און ווייבער און קינדער מאכט מען פאר שקלאווען. ער האט ניט געקאנט איבערטראגען אזא עולה, ער האט באלד געמאכט אין אסיפה, מיט פייערינע רייד געשטראפט דעם עולם, ער האט זיי דערצעהלט מיט וואס פאר אליעבע די יודען פון בבל בעהאנדלען זייערע ברידער, אז זיי מאכען זיי ניט פאר קנעכט און קויפען זיי נאך אויס פון פרעמדע האנד. ער האט זיי דערמאנט די געזעצע פון דער תורה און האט ביי זיי געפועלט מען זאל איהם צוזאגען מוחל זיין די חובות, אבגעבען צוריק ערד און הייזער וואס מען האט מיט געוואלד צוגענומען און שענקען פרייהייט די שקלאווען. מען האט טאקי ווארט געהאלטען, בעזאנדערס נאך דעם וואס מען האט זיך איבערצייגט אז ער אליין און אלע זיינע מקורבים פעשיצען טאקי ארימע לייט און העלפען זיי אין דער נויט.

דערווייל איז ירושלים שוין אין גאנצען געווען בעפעסטיגט און נחמיה האט געמוזט זעהן אז די צולאפענע איינוואהנער זאלען צוריקקומען. ער האט געלאזט אויסרופען אין לאנד אז א צעהנטעל פונ'ם פאלק קאן זיך בעזעצען אין דער הויפטשטאדט. ער האט אבער שטרענג אכטונג געגעבען אז קיין ירושלים זאלען אריין נאר אמת'ע יודען און די וואס האבען זיך שוין אנגעקערט מיט פרעמדע פאלקער האט ער ניט אריינגעלאזט. דריי משפחות, פון 642 מענשען, וואס האבען ניט געקאנט דערווייזען אז זיי שטאמען ארויס פון ריינע יודישע עלטערן, האבען זיך געמוזט אומקעהרען און דאס איינענע האט ער אויך געטהון מיט כהנים, וואס זענען ארויסגעקומען פון פערמישטע חתונות. אודאי האט ער פערשטאנען אז די אלע וועלען קיין גוטע פריינד ניט זיין און ער האט געמאכט ארום משכן א בעזונדער פעסטונג, וואס האט געהייסען בירה, און דארט האט זיך געפונען פערמישט חיל, וואס האט אבגעהיט די הויפטשטאדט פאר אינוועניגסטע און אויסעוועניגסטע שונאים.

אין דער צייט וואס נחמיה האט אזוי געארבייט צו בעפעסטיגען ירושלים. איז עזרא אויך ניט געזעסען לעדיג אונ האט געזעהן מיט אלע מעגליכקייטען צו פערברייטען די תורה צווישען פאלק. ביים ערשטען יום טוב וואס איז געפאלען אים תשרי אונ אסך יודען פון קליינע שטאדט אונ דארפער האבען זיך פערזאמעלט אין ירושלים. האט עזרא געלאזט שטעלען א הויכע בימה אויף א גרויסען פלאץ אונ האט דארט פארגעלייענט פארן גאנצען עולם די ארטער פון דער תורה. וואו עס ווערד גערעדט וועגען דעם עונש וואס מוז קומען אויף דעם זינדיגען פאלק וואס טרעט אב פון גאטס בעפעהל. מיט טרערען אין די אויגען האבען אלע אויסגעהערט די היילינע ווארטער אונ האבען אויף זיך גענומען אויסצופאלגען וואס אין דער תורה שטעהט; פון אלע זייטען האט מען אנגעהויבען אריינצוברענגען גרינס אונ צווייגען פון די טהייערסטע ביימער צו מאכען דער פון סכות אונ אלע אכט טאג פונ'ם יום טוב האט מען זיי געמוזט פארלייענען איין אנדער פרשה, כדי אלע זאלען וויסען וואס די תורה פארדערט אונ די וואס האבען ניט פערשטאנען קיין לשון קדש האבען זיך אלדינג געלאזט ערקלערען פון די לוים. אז עזרא האט געזעהן ווי דאס יודעשקייט ווערד מיט יעדען טאג שטארקער. האט ער זיך ענטשלאסען מאכען איין עק פון די געמישטע חתונות, וואס זענען נאך פארט פארגעקומען אין יהודה, אונ צו ליעב דעם האט ער גוזר תענית געוועהן. אלע זענען זיך צונויפגעקומען אין טרויער־קליידער, מיט אש אויפן קאפ. אונ ער האט פארגעלייענט די פרשה, וואו עס שטעהט אז מען טאר זיך ניט משדך זיין מיט די פעלקער עמון אונ מואב. באלד האבען אלע, וואס האבען נאך געהאט ניט קיין יודישע ווייבער, זיך אבגעזאגט פון זיי אונ דאס גאנצע פאלק האט געגעבען א שבועה: מעהר קיין שדוכים ניט צו טהון מיט פרעמדע פעלקער, אבהיטען שבתים אונ ימים טובים, ניט צו ארבייטען אונ האנדלען אין די היילינע טאג, אויפ'ן זיבעטען יאהר לאזען פערפאלען די חובות אונ ניט בעארבייטען די ערד אונ אויפן בית המקדש זאל יעדער, א חוץ מעשר, געבען אלע יאהר האלץ, די ערשטע פירות אונ תבואות וואס וועלען פערטיג ווערען אונ א פירטעל שקל מזומן. אט דאס אלדינג, וואס מען האט דעמעלט בעשלאסען, האט מען אויפגעשריבען אויף א בעזונדער מגלה אונ הונדערט אונ צוואנציג פארשטעהער פונ'ם פאלק האבען זיך דארויף געחתמט. דאס איז געוועהן די גרויסע פערזאמלונג' וואס מען האט זיי גערופען „כנסת הגדולה".

נחמיה האט נאך געהאט פיעל צו טהון אונ מאכען נייע ארדנונגען אין גאנצען לעבען פונ'ם פאלק עס זאל קאנען האלטען די שבועות. אסך טייער פאר

אָרימע לייט האט ער געמוזט אויסבויען אויף זיין רעכנונג. פאר די כהנים, וואס האבען בעדארפט לעבען פון מעשר און פון אנדערע נתינות, האט ער איינגעפיהרט גרויסע הייזער, ווייל מען האט צונויפגעזאמעלט אלע תבואות און פירות און געשטעלט בעזונדער מענשען מען זאל אכטונג געבען אז קיינער זאל ניט פארטהיילט ווערען. אז די שטאדט איז שוין געוועהן אין גאנצען פערטיג מיט אלע מויערן און פעסטונגען, האט ער געמאכט א גרויסען פאראד מיט מוזיק און געזאנג און דער זכר פון דעם טאג איז לאנג געבליבען ביי די איינוואהנער פון ירושלים. לאנגער בלייבען האט אבער נחמיה ניט געקאנט, ווייל ער האט געגעבען ארטחשסתא'ן זיין ווארט אז ער וועט צוריקקומען, און נאך צוועלף יאהר, וואס ער האט פערבראכט אין יהודה, האט ער געמוזט אוועקפאהרען קיין פערסיען.

קוים האט אבער נחמיה געשטעלט א פוס איבער דער גרעניץ פון יהודה, האבען באלד די עטליכע אונצופרידענע, וואס האבען פריהער ניט געהאט די העזה זיך ארויסצושטעלען, אויפגעהויבען א קאפ און אין א קורצער צייט איז געווארען איין איבערקערעניש. איינער פונ'ם כהן גדול יהוידע'ס קרובים, מנשה האט שוין חתונה געהאט מיט סנבלט'ס טאכטער נכסת, איהם האבען נאכגעטהון אנדערע און די געמישטע חתונות האבען זיך ווייטער אנגעהויבען צווישען יודען. טוביה פון מואב איז באלד אריין קיין ירושלים און האט זיך אפגענומען א גרויסע וואהנונג אין הויף פונ'ם בית המקדש. דאס פאלק האט אנגעהויבען קוקען קרום אויף די כהנים און האט אויפגעהערט צו געבען מעשר. מיט איין ווארט, עס איז ווייטער געווארען פינסטער אין יהודה און די פרומע האבען זייערע פארוויינטע אויגען געווענדעט קיין פערסיען טאמיר וועט זיך נחמיה נאך א מאל דערבארמען איבער זיינע ברידער און זיי קומען העלפען.

גאט האט אבער באלד געשיקט די רפואה צו דער מכה — דאס איז געוועהן מלאכי, דער לעצטער פון די נביאים וואס האבען פיער הונדערט יאהר כסדר דערהאלטען דאס יודעשקייט. מלאכי האט ניט דערלאזט אז די מיה פון עזרא און נחמיה זאל אין גאנצען פערלארען ווערען. ער האט געזאגט מוסר און שרעקליך אויסגעמאלט די שטראף וואס וועט קומען אויף די זינדיגע יודען און דערביי האט ער אויך פאראויסגעזאגט אז גאר גיך וועט דער איבערשטער שיקען זיין שליח, וואס וועט ווייטער אויסריינינגען און אויסלייטערן זיין פאלק. דער שליח האט טאקי לאנג ניט געלאזט אויף זיך ווארטען. קוים איז נחמיה געוואָהר געווארען וואס אין יהודה געהט פאר, האט ער זיך

נאך א מאל אויסגעבעטען ביי ארטקסרקס און איז באלד געפלויגען קיין ירושלים. זיין ערשטע ארבייט איז בעשטאנען אין דעם וואס ער האט באלד טוביהן ארויסגעווארפען פונ'ם בית המקדש; מנשהן, וואס האט זיך ניט געוואלט צו שיידען מיט זיין ווייב ניכסה, סנבלט'ס טאכטער, האט ער ארויסגעטריבען פונ'ם לאנד און דאס איינענע האט ער אויך געטהון מיט נאך כהנים און לוים, וואס האבען זיך ניט געוואלט פיהרען נאך זיין דרך. אין דער גאנצער געגענד האט ער מודיע געווען מען זאל ווייטער אנהייבען געבען מעשר און אין וארט זיינס איז געווען געוועהן דאס פאלק זאל פארגעסען די אלטע רנה און אונטערהאלטען די דיגער פונ'ם בית המקדש. דערנאך איז ער ארויסגעפאהרען איבער דער מדינה און האט אכטונג געגעבען אז פרעמדע פעלקער זאלען צו די יודען קיין שליטה ניט האבען און אז אומעדום זאלען זיי זיך בענוצען מיט זייער אייגען לשון, וואס איז שוין אין פיעל ערטער פארגעסען געווארען. דאס איינענע האט ער אויך געטהון וועגען אבהיטען דעם שבת און אז ער האט געזעהן אז עס איז שווער אויסצופיהרען דאס פאלק זאל ניט האנדלען אין דעם טאג, ווייל עס איז שוין געוועהן איינגעפירט פון פריהר אז סוחרים פון צור פלעגען ארייני ברענגען קיין ירושלים זייערע סחורות און בעזאנדערס פיש, און דער עולם פלעגט זיך ווארפען צו קויפען מציאות, האט ער געמאכט איין מאל פאר אלע מאל אז פרייטאג פאר נאכט זאל מען צושליסען די טויערן פון דער שטאדט און קיין סוחרים ניט אריינלאזען.

אזוי האט נחמיה ניט געקוקט אויף קיין מיטעל אבי צו בעפעסטיגען דעם גלויבען. אוודאי האבען ניט אלע געקאנט באשטעהן דארויף און עס האבען אנגעהויבען ווערען בסתר כתות, וואס האבען זיך אנדערש געפיהרט. ווי עס שיינט, האט נחמיה געפיהלט אז צו ליעב איהם טהיילען זיך אב פיעל אונצו־פרידענע, עס האבען איהם אוודאי געהאסט די בלאטער וואס פאלען אראב פונ'ם בוים, און דערפאר האט ער אויף דער עלטער אנגעשריבען א בעזונדער בוך, אין וועלכען ער ניט זיך אליין אב דין וחשבון פון זיינע ביידע נסיעות קיין יהודה און זאגט מיט א פעסטען בטחון אז גאט מעג איהם פארגעבען וואס ער האט געטהון פאר זיין פאלק און זיין הייליגען נאהמען. דער בטחון האט איהם אויך ניט אבגענארט און דער זכר פון נחמיה און עזרא איז אויף עבי געבליבען צווישען די יודען.

דריטעס קאפיטעל.

די סופרים.

(420—832 פאר קריסטוס געבורט. 490—402 פאר'ן חרבן בית שני)

די וועלט זאגט א ווארטעל אז דאס ערנסטע איז א נעמאכטע מכשפת: דאס האט זיך אויך בעוויזען מיט די שמרונים זיי האבען זיך איינגערעדט אז זיי זענען גאר די אמת'ע יודען, אז זיי קומען ארוים פון די עשרת השבטים אונ חאטשי אין לשון האט מען זיי זעהר לייכט געקאנט דערקענען אז דאס איז א פערמישטעס פאלק, וואס איז זיך צונויפגעלאפען פון דער גאנצער וועלט אונ ווייסט אליין ניט רעכט פון וואנען עס שטאמט ארוים. פון דעסט־וועגען איז ביי זייא גאר אנדערש ניט געבליבען נאר אז זייא זענען אייניקלעך פון יוסף אונ אפרים. אונ אז זיי האבען א קוק געטהון אז דיא יודען ווילען פון זיי ניט וויסען, זענען זיי געווארען דם־שונאים די אייגענע, וואס זיי האבען ביז אהער צו זיי אזוי געצויגען אונ האבען זיך ענטשלא־סען איינפירען ביי זיך דאס אייגענע וואס ביי די יודען אונ ניט דארפען אנקומען צו קיינעם. אין דער צייט איז דער פערסישער קאניג ארטחשסתא געשטארבען, אונ סנבלט האט זיך געקאנט א ביסעל מעהר צופידרען די האנד, האט ער זיך בעטראכט אז עס איז דא גענוג לוים. וואס נחמיה האט זיי געלאזט זיך אזוי ארומדרעהען, אז פון זיי קאן ער האבען וואולע דיענער אין א אייגענעם בית המקדש, ווער שמועכט נאך אז דערצו האט ער שוין געהאט א פארטיגען כהן גדול — זיין איידעם מנשה, אונ עס איז ביי איהם געבליעבען אז ער זאל בויען א נייעם משכן פאר'ן פאלק פון שמרון. מען האט דאך אבער בעדארפט נאכטאנצען די יודען, וואס האבען געהאט א הייליגען בארג מוריה, אונ סנבלט האט זיך אויך אויסגעקלויבען א בארג, דעם הר גרזים, ווייל דארט האט גאט געבענשט זיינע קינדער

וואס וועלען אבהיטען זיין געזעטץ, אונ נאר זיך איז טאקע ביי קיינעם פון די שמרונים קיין ספק ניט געוועהן אז די אמת'ע תורה שטעהט נאר אין ביי זיי. אונ אז צום הימעל קאנען נאר דורכגרייכען זייערע תפלות. זיי האבען אנגעהויבען צו זיך ביסלעכווייס צושלעפען פיעל יודען, וואס מען האט זיי צוגעזאגט קבה"ס עשירות, אונ א חוץ דעם פלעגען צו זיי צושטעהן די דאזיגע וואס האבען אין דערהיים עפעס אבגעארבייט ניט קיין שאנע זאכען אונ האבען געמוזט אנטלויפען פון יהודה. אזוי איז געווארען א האלב-יודישע סעקטע שומרונים אונ זייער הויפטשטאדט איז געוועהן שכם. עס האט זיך אבער אנגעהויבען צווישען די יודען אונ די שמרונים נאך א גראסערע שנאה ווי א מאהל אין די צייטען פון די ביידע יודישע מלוכות: די יודען האבען חוזק געמאכט פון די שומרונים אונ האבען זיי גערופען "דאס פאר-ווארפענע פאלק פון שכם", אונ די שומרונים ווידער האבען זייער שמד-שטיק צריינגעלעגט אין יראת אונ געשריגען אז די יודען האבען נאר א פאלשע תורה אונ לעבען ניט נאך די ריינע יודישע געזעצע.

די יודען האבען זיך דערווייל געפיהרט נאך דעם אמת'ן זין פון דער תורה אונ זי אבגעהיט ווי עזרא אונ נחמיה האבען אנגעזאגט. רחמנות אונ יושר האבען געהערשט אונ זיך גערעכענט פאר די שאנסטע מעלות, ארימע לייט האט מען ניט נאר ניט אונטערדריקט, נאר געגעבען הילף. אונ אלע יודען זענען געוועהן גלייך פריי. נייל קיין יודישע שקלאווען האט מען שוין מעהר ניט געזעהן. דאס יאהר פון שמיטה האט מען אויך שטארק אב-געהיט. א בית דין פון זיבציג געלערנטע אונ גרויסע לייט וואס איז געוועהן געגרינדעט אויף דעם ארט ווי ביי משה רבינו די זיבציג זקנים אונ איז געשטאנען אונטער דער השגחה פון איין עלטסטען וואס מען האט איהם גערופען אב בית דין' האט זיך בעשעפטיגט מיט אלע משפטים וואס פלע-גען פארקומען, אונ יעדען מארקטאג וואס פלעגט זיין מאנטאג אונ דאנערש-טאג, האבען די דיינים זיך אבגעגעבען מיט לאדינישען אונ שלום-מאכען צווישען די צדדים. די סופרים ווידער האבען אכטונג געגעבען אז די תורה זאל מעהר בעקענט ווערען צווישען אלע קלאסען פונ'ם פאלק, אנ דאריבער האבען זיי איינגעפיהרט אז מען זאל ניט נאר אלע שבת אונ יום טוב אפענטליך פארלייענען א סדרה. נאר אפילו אין די מארקטאג, ווען עס פלעגען זיך צונויפקומען יודען פון דארפער, זאל מען אויך לייענען א פרשה. דאס האט געמוזט פירען דערצו אז מען זאל אנדערן די העבראישע שריפט

אויף אזא צרט דער עולם זאל קאנען פארשטעהן וואס זיי האָרען. עייל ביז דעמעלט איז די תורה געוועהן אנגעשריעבען מיט אותיות פון א מין אלט לשון וואס נאר געצאהלטע מענשען האבען עס פערשטאנען. נאך מעהר האט מען עס געמוזט טהון צו ליעב די יודען, וואס האבען גע־וואוינט אין פערזיען: זיי איז דאס אלטע לשון הקדש נאר לחלוטין פרעמד געוועהן. מען האט די תורה אונ אלע אנדערע היילגע ביכער איבערגעשרי־בען מיט א נייא כתב, וואס מען האט עס גערופען „כתב אשורי". דיא שומרונים, וואס האבען אלדינג געטהון פארקעהרט, האבען געהאט א ביי־געלעגענהייט צו שרייען אז די יודען מאכען זיך א פאלשע תורה אונ זענען געבליעבען ביי דער אלטער פארדרעהטער שריפט, וואס איינער פון טויזענד האט קוים געקאנט עטליכע ווארטער רעכט בייקומען.

אז די תורה איז בעקאנט געווארען דעם פאלק דורכן פערשטאנדליכען לשון, האבען טאקע די יודען אנגעהויבען געשמאק אריינקוקען אין די קליינע אותיו'לעך אונ באלד זענען געגרינדעט געווארען ישיבות, וואו די סופרים אדער חכמים, האבען געלערנט מיט פעהיגע יונגע לייט וואס מען האט זיי גערופען תלמידי חכמים. זיי האבען זיך אבגעגעבען דערמיט, וואס זיי האבען געזוכט פירושים אויף דער תורה, כדי זיי זאלען קאנען אויסגליי־כען די געזעצע פונ'ם גלויבען מיט די פעראנדערונגען פונם לעבען אונ פון דעם איז ארויס דער „מדרש". דעמעלט זענען ארויס תקנות פון דיא סופרים, וואס האבען געארבייט מיט אלע כוחות אז דער עיקר פון דער תורה, וואס האלט אויף דאס יודישקייט, זאל בלייבען פעסט. אונ האבען מיט זייערע תקנות „ארומגעצוימט די הויפט־געזעצע אז „קיין שום היתר זאל זיך אהין ניט קאנען אריין האקען". זיי האבען פערשטארקט דאס הייליגקייט פון שבת אונ אנדערע ימים טובים מיט שאנע מנהגים, וואס זענען זיך גע־ווארען א הרגל ביים פאלק אונ זענען שוין טאקע אזוי געבליעבען אויף דור דורות. זיי האבען געמאכט אז פון א גלאזעל וויין, וואס דער מענש דארף זיך א מאהל שטארקען דערמיט ווען ער בעפרייעט זיך פון דער ארבייט, זאל ווערען א עונג שבת אונ „קדוש" אונ „בדלה" זאלען ווערען די גרענעץ וואס טהיילט אב דעם זיבענטען טאג פון רוה פון אלע איבריגע וואכענטאג. זיי האבען אויך איינגעפיהרט דעם „סדר" פון פסח אונ געזעהן אז ניט די ארבע כוסות מיט פעטע קניידלעך זאלען זיין דער עיקר, נאר מען זאל טאקע אין זין האבען די „הגדה". צונויפנעהמען דיא בני בית. צונויפרופען נאכט,

און דערצאהלען אין פרייערן די צרות פון א מאהל. זיי האט מען אויך צו פערדאנקען וואס אויסער קרבנות האט זיך דאס פאלק געוואונט צו דאוונען דריי מאהל אין טאג און האט איבערגענומען די תפלות וואס די יודען האבען לכתחילה איינגעפיהרט אין בבל. דאס הויפט־געבעט איז בעשטאנען אין זעכס זאכען: א דאנק דעם רבונו של עולם וואס ער האט די יודען אויסגעקלויבען זיי זאלען איהם דיענען; א לויב דעם באשאפער פאר דעם וואס ער בעלעבט די נאטור מיט טוי און רעגען, און וועט א מאהל די טויטע נאך א מאהל שענקען דאס לעבען; א שבח דער גרויסקייט פון גאט; א בקשה עס זאלען אנגענומען ווערען די קרבנות און די תפלות פון יעדען; א דאנק פאר דעם וואס גאט שיקט צו יעדען זיין בעדארפעניש און צולעצט א געבעט עס זאל שטענדיג זיין שלום. אויסער דעם האבען די סופרים געמאכט אז אלע שבת און יום טוב, זאל מען א חוץ דער פרשה ענדיגען דאס לייענען מיט א קאפיטעל פון די נביאים און דערפאר האט עס געהייסען „הפטורה". דאס האבען זיי געטהון אויף צו להכעים די שומרונים, וואס האבען נאר ניט געוואלט וויסען פון די נביאים דערפאר וואס זיי רעדען נאר פון ירושלים. יעדע הפטורה האט געמוזט פאסען צו דעם טאג וואס מען האט זי געלייענט, און באריכער האט מען געמוזט אויסקלויבען דערצו נאר די נביאים ראשונים, דאס הייסט יהושע, שופטים, שמואל און מלכים. און די נביאים אחרונים, דאס הייסט ישעיה, ירמיה, יחזקאל און די צוועלף נביאים. וואס מען רופט זיי אלע אינאיינעם תרי עשר, און הייסען מיט די נאהמען: הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה און מלאכי. פון דעמעלט אן האבען זיך די שריפטען פון די נביאים אנגעהויבען רעכענען פאר הייליגע און האבען באלד נאך דער תורה פארנומען דעם ערשטען פלאץ אינ'ם גייסטיגען לעבען פונ'ם פאלק.

אזוי האט זיך אויסגעארבייט דער יודישער גאטעסדיענסט (עבודה) אין דער צייט פון די סופרים, שטיל, צוהן קונצען, און יעדער האט זיך געקאנט אין די קורצע תפלות אויסגיסען זיין הארץ פאר גאט. נאר אין בית המקדש האבען די קרבנות געשפיעלט איין הויפט־ראלע, אין די קלייגערע מקומות אבער איז דאס דאוונען געווארען דער עיקר. דאס נאהענטקייט פון די יודען מיט די פערסער האט געמוזט פיהרען דערצו, וואס פיעל זאכען פונ'ם פערסישען גלויבען האבען זיך אנגעקלעבט אויך אין דער יודישער אמונה און עס איז

קיין חדוש ניט, ערסטענס האט דער המון יודען אין דעם גלות בבל און פרס, פון אונזער תורה וועניג נאך געוואוסט און אזוי וויא דער פשוט'ער מענש איז אלע מאל נוטה צו גלויבען אין איבערנאטירליכע זאכען דאס, וואס ער קאן זיך מיט זיין פשוט'ן שכל ניט ערקלעהרן, האט ער, דער המון אין דער פערסישער אמונה — אויף א סך אזעלכע שאלות, וואס האבען איהם געאהרט — א תרוץ געפונען און האט צו גלויבען אנגעהויבען. צווייטענס, מוז מען מודה זיין אז דיא פערסישע אמונה צו יענער צייט האט באמת געהאט פיעל אזעלכע גלויבענס ענינים וואס פאר דעם ניט מבין אונטערצושיידען צווישען אמת'ע און פאלשע פערל, האבען זיי אגרויסע נאהענטקייט געהאט צו פיעל גלויבענס ענינים פון אונזער אמונה, און מען קאן זאגען, אז ווען ניט די חכמים און די סופרים, וועלכע האבען דעם גאטליכען גייסט און זינען פון אונזער תורה גוט פערשטאנען און זיך פארגענומען דאס זעלבע אבצוהיטען פון אלע פרעמדע אנקלעבונג און אויך דעם המון עם דיזען זינען צו ערקלעהרן, ווען ניט זיי און זייער גרויסע מיה דערביי, האט די התקרבות צו דער פערסישער אמונה געקאנט ברייגנען דערצו, אז יודען זאלען זעלבסט אין דעם הויפט עקר פון אונזער אמונה: אין אחדות הבורא יחיד, פערגעסען; ווארום דער עקר פון דער פערסישער אמונה איז בעשטאנען דארינען, אז עס זיינען דא צוויי געטטער, וואס האלטען איין איביגע מלחמה איינער מיט'ן אנדערן: דער גאט פון ליכטיגקייט און פון אלל דאס גוט, ארמוזאד, און דער גאט פון פינסטערנים און אלל דאס שלעכטס, אחרימאן, די סופרים האבען גענוג דערביי צו טהון געהאט אויסצוקלויבען דאס גוטע פון די פערסישע מנהגים וועלכע זיינען קיין סתירה ניט צו אונזער תורה און אמונה און אבצוזאנדערן און מרחיק צו זיין אזעלכע ענינים וואס זיינען דער היפך פון אונזער תורה. דאריבער האבען זיי אין זייערע תפלות מתקן געוועזן דיא ברכה: יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל. גאט בעשאפט דאס ליכט און דיא פינסטערנים, ער מאכט דעם שלום און בעשאפט אלץ! — וואס איז דערמיט בעוויזען אז מיר גלויבען נור אין א בורא יחיד, וואס פון זיין ווילען איז אלץ וואס עס איז, הן ליכט הן פינסטערניש, הן גוטס הן שלעכטס, נאך אונזער קורצען בעגריף נאך.

צוויי הונדערט יאהר זענען אזוי אבגעלאפען און די יודען זענען זיך געזעסען רוהיג אויף זייערע ערטער איז פערסיען און אין יהודה און האבען

געאַרבייט פאַר זייער אינווענינג לעבען. נאָר אַז אין דער צייט פון די פערסישע קעניגע אַרטַקסערקס דעם צווייטען (אָדער מנעמאָן), אונ אַרטַקסערקס דעם דריטען (אָדער אָחוס), איז געוואָרען אונרוהיג אין לאַנד, ווייל די מצרים זענען אַרויסגעשפּרונגען אונ האָבען געוואָלט ווייטער צוריק־שטעלען זייער מלוכה, איז די לאַגע פון דיא יודען אויך טרויעריגער געוואָרען. גענומען האָט עס זיך דערפון וואָס דיא פערסער זענען פּלוצים אָבגעטרעטען פון זייער רייגעם גלויבען אונ האָבען זיך געלאָזט פערפיהרען פונ'ם גאָצענדיענסט; אַרטַקסערקס דער דריטער האָט אומעדום געהייסען שטעלען עבודה־זרות אונ דאָס אייגענע געהייסען טהון אויך אין יהודה, די יודען זענען דאַרויף ניט בעשטאַנען אונ קיין גוטס פערשטעהט זיך, איז דערפון ניט אַרויס.

אין ירושלים האָבען דעמעלט די יודען געמוזט אויסשטעהן גענוג צרות פון איינעם פון די ערגסטע פערסישע הויפּטלייט בַגוֹעַס, וואָס האָט דער־נאָך צוגענומען די מלוכה ביי אַרטַקסערקס אונ זיין משפּחה. בַגוֹעַס איז ניט גע־ווען קיין שטאַרקער נקי כפּים, אונ פאַר געלט האָט ער דעם אייגענעם פאָטער געקענט פאַרקויפען. אַז דער כהן גדול יְהוֹיָדָע איז געשטאָרבען אונ דער עלטערער זוהן יוֹחָנָן איז אַרויף אויף זיין אָרט, האָט זיך פערגלוסט זיין יונגערן ברודער יְהוֹשֻׁעַ צו זיין אַ בעלן אויף דער שטעלע, ער האָט זיך געווענדט צו בגוֹעס מיט אַ שאַנער מתּנה, אונ ער האָט איהם באַלד צו־געזאָגט אַז ער וועט ווערען כהן גדול. אַז יוחנן איז דערפון געוואָהר געוואָרען האָט ער מיט יהושע'ן ניט געמאַכט קיין לאַנגע טענות אונ האָט איהם דער'הרג'ט אין בית המקדש. דאָס האָט בגוֹעס'ן שטאַרק פערדראָסען, נאָר ער האָט זיך ניט אָנגענומען יהושע'ס קריוודע, ער האָט זיך נוקם געווען פאַר זיין קעשינגע אונ די יודען האָבען איהם געמוזט געבען גרידעם געלד, ווייל ער האָט זיך געהייסען צאָהלען שטראָף פון יעדען קרבן וואָס מען האָט בעדאַרפט מקריב זיין אין בית המקדש אונ דערפון איז געוואָרען אַ היבשע מטבע.

זעהר ניט פרעהליך איז געוואָרען די יודען אין דער לעצטער צייט, ווען דיא פערסער האָבען פערלאָרען זייער מאַכט. עס איז אָבער גאָר ווייניג זכרונות איבערגעבליבען פון יענע יאָהרען אונ מיר געפינען כמעט גאָר ניט אין דער געשיכטע וואָס איינער פון די לוים האָט דעמעלט אָנגעשריבען אונטער דעם נאָמען „כְּרָאנִיק“. נאָר גיך האָט זיך אַלדינג פערענדערט: עס איז אַרויסגע־שפּרונגען אַ נייע קראַפט וואָס האָט אַלדינג איינגעשלונגען מיט איהר פהיזישע

און מאַראַלישע שטאַרקייט. די גריכען האָבען בעקומען אַ ממשלה כמעט איבער דער גאַנצער וועלט. זייער גייסט האָט געמאַכט איין איבערקערעניש אין אַלעמען און אויך די יודען האָבען זיך געמוזט לאָזען אַוועקטראָגען פון די כוואַליעס פון דעם רוישענדען ים, וואָס איז אין דער געשיכטע בעקענט מיט דעם נאָמען „מלכות מוקדון".

פירטער קאַפּיטעל.

די יודען אונטער דער מלוכה פון מוקדון.

(175—332 פאַר קריסטוס געבורט. 245—402 פאַר'ן חורבן בית שני)

אַז אַלעקסאַנדער דער גרויסער, דער מלך פון מוקדון האָט זיך צופירט די האַנד אין אַזיען און פערסיען האָט אויך פון איהם געכאַפּט אַ מפּלה, איז ער צוגעקומען קיין יהודה. און דאָ איז געשעהן אַ גרויס וואונדער: מען האָט געגלייבט אַז ער וועט מאַכען אַ תּל פון דעם קליינעם לאַנד. צום סוף האָט ער בעוויזען פיעל חסד די איינוואוינער פון ירושלים און האָט זיך ביי די יודען אַזוי בעליעבט געמאַכט, אַז אַלע זכרים, וואָס זענען ביי זיי אין דעם יאָהר געבאָרען געוואָרען, האָבען זיי אַ נאָמען געגעבען „אַלעקסאַנדער". פאַר וואָס דאָס איז אַזוי געשעהן — דאַרויף זענען דאָ צוויי סברות: אַ טהייל זאָגען אַז אַלעקסאַנדער'ן איז בוקא געפאַלען דאָס וואָס די יודען האָבען געוואָלט טריי בלייבען דער שבועה וואָס זיי האָבען געגעבען דער מלוכה פון פערסיען און האָבען זיך דער־פאַר צום אָנהייב ניט געוואָלט אונטערגעבען. אַנדערע דרינגען אַז דער כהן גדול ידוע, וואָס איז איהם אַקעגענגעגאַנגען צו בעגריסען, האָט געהאַט אַ שטאַרקע עהנליכקייט מיט דער געשטאַלט וואָס ער האָט אַמאָל געזעהן אין חלום און

וואס האט איהם פארויסגעזאגט אז ער וועט איינגעהמען די גאנצע וועלט. גאר ווי אזוי די זאך איז שוין דארטען געוועהן — איינם ווייסען מיר געוויס צו. אלעקסאנדער האט איבערגעלאזט זעהר א גוטען איינדרוק אין יהודה. און אזוי ווי ער האט געוואלט זיין מאכט פארשפרייטען איבער גאנץ סיריען, האט ער געשטעלט זיין הויפטמאן אנדראמאכוס איבער דעם לאנד און האט איהם בעזעצט אין שמרון, פונקט אין מיטעלפונקט פון דער מדינה. די שמרונים זענען אבער גיך ארויסגעשפרונגען געגען אנדראמאכוס און האבען איהם פארברענט אין פייער. אלעקסאנדער האט זיך מיט זיי דערפאר גוט אבגערעכענט, ער האט זיי אנגעטהון ענוים קשים און כדי צו ווייזען ווי ליעב ער האט די יודען האט ער זיי אבגעגעבען עטליכע שטאדט פון שמרון, וואס האבען אמאל געקעהרט צו יהודה, און דאט זיי אלע בעפרייעט פון מס אין דעם יאהר פון שמיטה.

קיין גליק געדויערט אבער ניט זביג און דעם יודענם — נאך ווייניגער.

אלעקסאנדער איז יונגערהייט געשטארבען, זיינע יורשים האבען זיך ניט געקאנט צוטהיילען מיט די לענדער און עס זענען ארוים גרויסע מלחמות. אין מצרים האט דעמאלט געהערשט פטאלאמעאוס פאטער דער ערשטער, וואס מען האט איהם אויך גערופען לאגי, און אויף זיין חלק איז אנגעקומען יהודה. די איינוואהנער פון ירושלים האבען איהם מיט גוטען ניט געוואלט צריינלאזען. איז ער מיט געוואלד אהין אריין אים שבת, ווען די יודען האבען ניט געטארט נעהמען קיין כלי זיין אין די האנד און האט פיעל געפאנגענע פון זיי און פון די שמרונים אוועקגעפיהרט קיין מצרים. ווען די יודען וואלטען געקאנט שוין אזוי בלייבען אונטער דער מאכט פון פטאלאמעאוס, וואס איז געוועזן זעהר א גוטער מענש, וואלט זיי גאר ניט שלעכט געוועהן, נאר, צום אומגליק, האבען איהם זיינע שונאים ניט פארגינען אז ער זאל הערשען איבער יהודה און בעזאָרגען האט עס ניט געוואלט דערלאזען אנטיגונוס; איינער פון די שטארקסטע העלדען, וואס עס האט זיך איהם געגלוסט צו ווערען פונקט ווי אלעקסאנדער מוקדון א מושל איבער אלע לענדער. עס איז ארוים א גרויסע מלחמה ביי עזה צווישען פטאלאמעאוס און דמיטריוס, דעם זוהן פון אנטיגונוס. צום אנהייב האט דמיטריוס פערלארען און האט געמוזט מיט בושה אבטרעטען, נאר אז דער פאטער איז איהם געקומען צו הילף, האט שוין פטאלאמעאוס געמוזט אנבויגען דעם קאפ און אזוי ווי ער האט ניט געוואלט איבערלאזען דעם שונא בעפעסטיגטע שטאדט האט ער געהייסען אראבווארפען אלע פעסטונגען פון עכו, יפו, עזה, שמרון און ירושלים. אזוי האט דורך דעם יהודה געליטען

און אזוי זענען אוועקגעגאנגען עטליכע יאהר ביז אנטיגונוס איז ניט געפאלען אין א גרויסע מלחמה מיט פטאלאמעאוס, ליזאמאכוס, קסנדר און סעליקוס. וואס האבען אלע פיער געמאכט יד אחת און האבען דערנאך צווישען זיך צוטהיילט די גאנצע מלוכה פון מוקדון. פטאלאמעאוס האט בעקומען מצרים און אלע געגענלאנדער און יהודה איז ארונטער אונטער זיין מאכט; סעלעוקוס איז אנגעקומען גאנץ אזיען און פערסיען און די יודען פון פרס און בבל זענען געבליבען אונטער זיין ממשלה פון זיי האבען זיך צוגעהויבען רעכענען אויף ווייטערע דורות צוויי קאניגליכע משפחות: דיא פטאלאמעיר און די סעלעוקעהען.

קוים האבען זיך געענדיגט די ביטערע מלחמות איז די יודען געווארען בעסער. פטאלאמעאוס האט זיי זעהר גוט בעהאנדעלט. ער האט דעם כהן גדול אניאס דעם ערשטען געשטעלט פאר א ראש איבער דעם פאלק וואס האט נאר בעדארפט צאהלען מס און האט געהאט אלע רעכטע. פיעל יודען האבען זיך בעזעצט אין אלעקסאנדריען, וואס איז געגרינדעט געווארען פון אלעקסאנדר מוקדון, און פטאלאמעאוס האט עס געמאכט פאר א הויפטשטאדט. און אויך אין אנדערע ערטער, און אזוי איז מיט דער צייט געווארען א גרויסע יודישע קהלה אין מצרים. דאס אייגענע האט אויך געטהון סעלעוקוס און אז ער האט אויסגעבויעט אין סיריען א נייע הויפטשטאדט אנטיאכיען, האט ער אהין איבערגעפיהרט פיעל יודען פון פרס און בבל.

אין דער צייט וואס די יודען האבען זיך צושפרייט צווישען די גרעקען אין פיעל ערטער פון מוקדון. האבען זיך ביסלעכווייס גרעקען אנגעהויבען בעזעצען אויך אין יהודה און די גריכישע שפראכע, ווי אויך גריכישע מנהגים, האבען דארט בעקומען א שטארקע שליטה. אוודאי איז דאס יודעשקייט דעמאלט געשטאנען ניט אויף קיין הויכע מדרגה. ווייל די יודען זענען געוועהן צווארפען אין ניט קיין נאהענטע לענדער און צונויפקומען זיך אפט איבערצורעדען ווי אזוי מען זאל פערשטארקען דעם שוואכען בנין פון דער אמונה – איז קיין מעגליכקייט ניט געוועהן. ווער ווייסט צו וואס פאר א גידריגען מצב די יודען וואלטען געקומען, ווען אין דער צייט וואלט די כהונה ניט איבערגעגאנגען צו שמעון, דעם זוהן פון אניאס, וואס מען האט איהם פאר זיינע מעשים טובים גערופען שמעון הצדיק. ער האט נאך א מאל בעפעסטיגט ירושלים, פארבעסערט דעם בית המקדש און פערזארגט די שטאדט מיט וואסער וואס ער האט אבינ-

געפיהרט דורך אַ קאנאל אונטער דער ערד. ער האט אויך געזוכט צו פער־ בּרייטען אמת פרומקייט צווישען פאלק און פון איהם זענען געבּליבּען די היילינע ווערטער, וואס זיין תלמיד אנטיגנוס האט איבּערגעגעבּען אין „פרקי אבות” אז „דער מענש דארף אהן אַ שום נוץ פאר זיך געטריי זיין גאט און איהם גיט דיענען ווי אַ קנעכט פאר געצאָלטס”.

נאך שמעון הצדיק'ס טויט זענען געבּליבּען צוויי קינדער: אַ זוהן אָניאַס, וואס האט אין זיך גאר ניט געהאט די מעלות פון'ם פאטער, און אַ טאָכטער, וואס האט חתונה געהאט מיט איינעם וואס האט אַרויסגעשטאמט פון די כהנים טוביה. מיט דער צייט איז אַרויס אַ קריעג צווישען די קינדער פון פּטאלאַמעאוס און סעלעיקוס, און סעלעיקוס קאליניקוס דער צווייטער האט געזוכט אַלע מיטעל צוצונעהמען מצרים און די סירישע געגענדען. ער האט איבּערגערעדט דעם נייעם כהן גדול אָניאַס, ער זאל אויפ־ הערען צאָהלען מס און דער מלך פון מצרים פּטאלאַמעאוס אייערגעטעס דער דריטער האט געמוזט שיקען קיין ירושלים איינעם פון זיינע הויפּטלייט אַתֶּניאָן און ווארנען די יודען אַז ווי באלד זיי וועלען ניט אַריינטראָגען זייערע נתינות וועט ער דאס לאנד צוטהיילען אַנדערע פעלקער. דער עולם האט זיך ניט געוואָלט עקשנן און האט געבּעטען אָניאַסן ער זאל אַריינטראָגען דעם מס, ער האט זיך אָבּער איינגעשפּארט און האט קיינעם ניט געוואָלט הערען. דא איז אַרויסגעשפּרונגען יוסף, אַ זוהן פון אָניאַס'ס שוואָגער טוביה, און עס איז איהם געראָטהען איינצורעדען דעם פעטער, ער זאל איהם שיקען קיין אַלעכּסאַנדריען איבּערעדען מיט דער מלוכה וועגען דעם מס און ניט דער־ לאָזען דאס לאנד זאל ווערען אומגליקליך. אַבּי דער כהן האט נאר געשאָקעלט מיט'ן קאפּ, האט יוסף שוין פערזאַמעלט אַרום זיך דאס גאַנצע פאלק און אַלע האָבּען איהם מיט פרייד בּעגריסט און אויפגענומען פאר אַ מנהיג. יוסף האט פערשטאַנען ווי אַזוי צו דרעהען דאס ראָדעל. ער האט געמאַכט זעהר וואהלע סעודות פאר אַתֶּניאָן וואס איז מיט איהם געוואָרען גאר אַ גוטער ברודער און איז אַוועקגעפאָהרען מיט דעם תנאי אַז יוסף זאל באלד אָנקומען. יוסף האט אָבּער אַליין קיין מיטעל ניט געהאט אויף אַזאַ נסיעה וואס האט בּעדארפט ניט ווייניג קאָסטען, ווייל אין קעניגליכען הויף האט ער ניט געטאָרט קומען ווי אַ קבּצן; דאס פאלק — וואס האט זיך נאר בּעשעפטיגט מיט פעלדאַרבּייט, איז אויך געוועהן אָרים און האט קיין איבּריגס ניט געהאט, דאריבּער האט ער

געמוזט אנקומען צו די שמרונים, וואס זענען געוועהן סוחרים אונ האבען שוין געהאט געלד אויף צו לייען.

דאס פארשטעהט מען אז מיט געבארגט געלד קאן מען זיך ניט מאכען קיין ברייטען בייטעל אונ מען מוז, ווי מען זאגט שטרעקען נאך די דעקען. אוודאי איז יוסף געצוואונגען געוועהן צו לעבען אין הויף א ביסעל איינגע־האלטען נאר פון דעסטוועגען האט מען איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען, וייל אתּניאן, וואס איז געקומען פריהר פון איהם, האט איהם גאר שוין פאר־געשטעלט אונ אחוץ דעם האט ער פערשטאנען ווי אזוי זיך צו פיהרען אונ האט טאקי ביי אייערגעטעס שטארק נושא חן געוועהן. אין דער צייט האט מען אין אלכּסנדריען פארדונגען דעם מס. דאס הייסט: מען האט אבגעגעבען דעם גאנצען מס פונ'ם לאנד אין איין האנד פאר א געוויסער סומע אונ יענער האט זיך שוין געמאנט פארדיענען ווי פיעל ער האט נאר געקאנט איינמאנען. ביי אזא מסחר איז יעדער מן הסתם אינטערעסירט צו געבען וועניגער אונ יוסף האט זיך בענוצט מיט דער געלעגענהייט צו ווייזען אז ער איז געטריי דער מלוכה אונ האט פארגעלעגט פונקט צוויי מאל מעהר פון אנדערע. אייער־געטעס איז ערשטוינט געווארען אז ער האט דערהערט פון אזא מקח אונ האט געפרעגט ביי יוסף'ן וואס פאר איין ערוב ער קאן צושטעלען פאר זיך נאר יוסף האט איהם קורץ אונ שארף געאנטווערט אז פאר איהם קאנען ערוב זיין די גרעסטע צוויי מענשען פונם לאנד: דער קאניג אונ די קאניגין. די קלוגע רייד זענען אייערגעטעס'ן זעהר געפאלען אונ ער האט געהייסען יוסף'ן פער־דינגען דעם מס אונ איהם מיטגעבען צוויי טויזענד סאלדאטען, וואס זאלען איהם העלפען איינמאנען דארט וואו מען קאן ניט געהן מיט גוטען. פון דעמאלט אן איז יוסף געווארען כמעט א מושל איבער פאלעסטינא. ער האט גוט אכטונג געגעבען אז אלע זאלען פונקטליך אביינטראגען די נתינות. וואו מען האט גע־דארפט האט ער געוויזען זיין מאכט, אונ אז אין א פאר שטעדט האבען די גרינגע איהם ניט געוואלט הערען, האט ער גאר פיעל ניט געטענה'ט אונ האט געהייסען קאפען די גרעסטע בעלי בתים אונ זייער פארמעגען אוועקנעמען דער מלוכה.

צוויי אונ צוואנציג יאהר איז יוסף געוועהן דער ממונה איבער אלע נתינות פון סיריען אונ פעניקען אונ האט געהאט אי כבוד אי געלד. אז אייערגעטעס איז געשטארבען האט דער נייער קאניג פטאלאמעאוס

פילאפאטאר דער פירטער געהאט דאס זעלבע ציטרויען צו יוסף'ן און ער האט ווייטער איינגעמאנט דעם מס אויף זיין שטייגער; ניט אומזיסט איז דעמעלט ארויס א ווארטעל אין סיריען אז יוסף „האט פון אלע אבגעשינדען די הויט און נאר די ביינער איבערגעלאזט“. עס האט זיך אפילו געמאכט אויף א קורצע צייט איין איבערשלאג: דעם קעניג אנטיאכוס פון דער סעלעיקידישער משפחה האט זיך פערגלוסט צוצונעהמען סיריען, עס איז איהם געראטהען אונטערצוקויפען עטליכע הויפטלייט פון מצרים און ער איז גאר אהן מיה אריין אין לאנד. ער האט שוין אנגעשפארט אין שומרון גאר איין יהודה און ירושלים האבען זיך געהאלטען, ווייל דארט האט מען געטהון אלץ וואס יוסף האט געהייסען. דערווייל האט זיך פילאפאטאר ארומגעקוקט און איז צוגעקומען מיט זעהר פיעל חיל ביז נפיא, דארט האט ער שטארק צושלאגען אנטיוכוס'ן וואס האט שוין געמוזט פארגעסען אן סיריען. פון דעמאלט אן איז יוסף געווארען נאך א גרעסערער חשוב ביי פילאפאטאר'ן.

דאס גרויסע עשירות וואס יוסף האט אין דער צייט ערווארבען, דאס פאהרען אלע מאל קיין אלכסנדריען אין קאניגליכען הויף, דאס ברייטע לעבען אויפ'ן גריכישען ארט, האט געמוזט האבען א ווירקונג אויף דעם לעבען פון די יודען אין יהודה און בעזאנדערס אין ירושלים. דער עולם האט זיך שטארק געחאפט צום טרינקען, און דער וויין שלעפט צו זיך צו אויך אנדערע תאוות, און אזוי האט מען אנגעהויבען ווי מאלפעס נאכטאנצען די מצרים: אנשטאפען דעם מאגען מיט די בעסטע מאכלים, ארומרינגלען זיך מיט די שאנסטע פרעמדע פרויען, וואס פערשטעהען ווי זיס צו מאכען דאס לעבען לפי שעה, און פארדרעהען זיך דיא קאפ מיט משקה אז מען זאל ניט וויסען וואו מען איז אין דער וועלט. גריכישע מנהגים האבען אנגעהויבען הערשען אין יהודה, ווער שמועסט נאך אז יוסף האט פארגעלעגט מען זאל איינפיהרען דעם מנהג אז ווען דער וויין הייבט אן שפיעלען אין די פאסער זאל מען צוויי טאג הוליען און טרינקען, האט מען דעם מנהג אויפגעחאפט מיט ביידע האנד און מען האט אפילו געשיכורט א איבעריגען טאג. יוסף האט זיך אבער ניט בעניגט נאר מיט טרינקען אליין; חאטשי ער איז שוין געווען א טאטע פון זיבען קינדער, האט ער ניט פיינד געהאט פרעמדע ניט־יודישע פרויען. און אז עס איז איהם א מאל אין אלכסנדריען געפאלען געווארען א טאנצערין האט ער זיך ניט געשאמט צו בעטען זיין אייגענעם ברודער סלימוס ער זאל איהם בסתר ברייגען די געליעבטע.

פון אזיינע זאכען, פארשטעהט זיך, קען קיין גוטס ניט ארויסקומען. איינע פון יוסף'ס געליבטע האט געבארען א זוהן הורקונס, וואס איז ביים פאטער געווען חשוב'ר פון אלע פריהעריגע זיבען זיהן. דערפון איז ארויס א פיינד־שאפט צווישען די ברידער און ווער שמיעסט נאך אז ביי פילאפאטאר'ן איז אויף דער עלטער געבארען געווארען א זוהן, פטאלאמעאוס־עפיפאנעס דער פינפטער און יוסף האט אויסגעקליבען זיין יונגסטען און געליבטען זוהן הורקונס און האט איהם אוועגגעשיקט קיין אלכסנדריען צו בעגריסען דעם קעניג, איז די שנאה געווארען נאך גרעסער. אין קעניגליכען הויף האט מען הורקונס'ן אויפגענומען מיט גרויס כבוד: ער האט מיטגעבראכט זעהר א שעהנע מתנה, הונדערט שקלאווען פאר'ן קעניג און הונדערט שקלאווינען פאר דער קעניגין, און א חוץ דעם אויך א היבשע מטבע. אודאי איז ער געווען א וואהלער גאסט און איז גיך געווארען א קרוב למלכות. שטאלץ איז ער געקומען א היים, נאר אז ער האט געגעבען א קוק אז די ברידער ווילען איהם פשוט דאס לעבען נעהמען און דער פאטער איז אויך ניט צופרידען, ווייל ער האט צו פיל געלד אויסגעבראכט, איז ער צוריק אוועק קיין אלכסנדריען.

אזוי איז דעמאלט צוגעגאנגען אין יהודה, ביסלעכווייס האט זיך דאס פאלק געוואהנט מיט'ן פרעהליכען גריכישען לעבען, אריינגעלאזט זיך אין נארישע תאוות, און אזוי ווי אין לאנד האבען אלע געלעבט רוהיג און צופרידען, האט מען זיך ניט אומגעקוקט וואס דערפון קען ארויס. אין יעדער צייט פלעגען זיך אבער געפינען צווישען יודען מענשען מיט א הייליגען גייסט און מיט אפענע אויגען צו זעהן וואס ווייטער ווערט זיך טהון, זיי האבען ניט געקענט קאלט בלוטיג בלייבען און האבען געמוזט געבען ווינקען אז אזוי דארף ניט זיין. מיר זעהען אז ווען די יודען האבען אנגעווארען דעם בטחון אין גאט, האט זיך אבגעזוכט דער ספר „איוב“ וואס ווייזט אז דעם זינדיגען מענשען איז שווער דעם אייבערשטענס דרכים צו פארשטעהן; ווען עס האבען זיך אנגעהויבען שטארקע רדיפות וועגען די געמישטע חתונות פון יודען מיט אנדערע פעלקער, איז ארויס די מגלה „רות“ וואס דערציילט ווי גוט און פרום עס איז געווען דוקא ניט קיין יודישע פרוי; און אזוי איז אויך געשעהן אין דער צייט פון יוסף'ן: פונקט ווען די יודען האבען זיך געלאזט פארפיהרען דורך זינדיגע תאוות און האבען ליב געהאט נאר די פרויען וואס האבען געקענט בעפרידיגען זייער ליידענשאפט האט זיך געפונען דער „שיר השירים“ וואס מאהלט אב מיט די שעהנסטע פארבען די ריינע הייליגע אונשולדיגע ליבע, וואס ברענט אין דעם געטרייען הארץ פון

שולמית, און וואס שטעלט די גראָסטע שאפערן מיט איהר ליעבע אויף דער העכסטער מדרגה.

נאך יוסף'ס טויט, האט דער קעניג איבערגעגעבען זיין שטעלע הורקנס'ן, נאר אז ער איז צוריקגעקומען קיין ירושלים האט ער דארט לאנג ניט געקאנט בלייבען איבער די ברידער, וואס זענען איהם געוועהן שונאים און דער כהן גדול שמעון דער צווייטער האט מיט זיי געהאלטען. ער איז באלד צוריקגעלאפען קיין אלכסנדריען און האט זיך דארט געוואלט קלאגען פארן קעניג, נאר אויף זיין אומגליק איז גראד דעמאלט פילאפאטער געשטארבען און אויף מצרים אליין איז געקומען אזא צרה אז מען האט איהם וועניג וואס געקאנט אין זין האבען. אנטיוכוס, דער מלך פון דעם איבערשטען טהייל סיריען, און פיליפ, דער מלך פון מוקדון, האבען געוואלט צוגעהמען מצרים און אלע געבען־לאנדער און עס האט זיך אנגעהויבען א מלחמה. יוסף'ס קינדער, וואס האבען געגלייבט אז ביי איין אנדער מלוכה וועלען זיי זיך קאנען ארויסהאפען אויפ'ן באנקעל, זענען צוגעשטאנען צו אנטיוכוס און האבען איהם געאפענט די טהויערן פון ירושלים. און אזוי איז נאך הונדערט יאהר וואס יהודה איז געשטאנען אונטער דער מאכט פון דיא פטאלאמעאיר, די ממשלה איבער דעם לאנד איבערגעגאנגען צו די סעלעיקידען.

רוהיג אבלויפען האט דאס אבער ניט געקאנט. מצרים האט ניט געשוויגען און האט ארויסגעשיקט איינעם פון די הויפטלייט פון אטאליען, סקאפאס, מיט געדונגען חיל און עס האט איהם אנגעהויבען גליקען. דאס ערשטע האט ער אבגענומען ירושלים און שטארק חרוב געמאכט די שטאדט מיט'ן בית המקדש. פיעל פון די איינוואהנער זענען זיך צולאפען און סקאפאס האט געמוזט איבערלאזען א גאנצע מחנה אין דער פעסטונג אקרא, כדי ער זאל האלטען אין דער מורא די וואס זענען געבליבען אין ירושלים. עס האט זיך שוין אויסגעוויזען אז אין יהודה וועט ווייטער הערשען דער יונגער קעניג עפיפאנעס, נאר אנטיאכוס האט זיך אנגעטהון אכח און האט גיך צושלאגען סקאפאס'ן מיט זיין גאנץ חיל. ער איז נאך אמאל אריין קיין ירושלים און מיט דער הילף פון די איינוואהנער האט ער באלד פערטריבען דאס חיל וואס איז געשטאנען אין אקרא, און דערפאר האט ער געהייסען שענקען די יודען די גראסטע פרייהייט, וואס זיי האבען נאר געוואלט, פארבעסערן דעם בית המקדש, פארעכטען די צובראכענע מויערן, און אויסער דעם האט ער געגעבען א בעפעהל אז קיינער

פון דיא פרעמדע פעלקער זאל ניט האלטען ביי זיך אזויגע חיות וואס זענען ביי די יודען טמא.

אז אנטיאכוס איז געווארען בעל הבית איבער סיריען און יהודה, האט ער געהאט ווייטע אויגען און אז ער האט דערשמעקט אז פערהאפען מצרים וועט איהם ניט געראטהען, ווייל דער ראמישער העלד האניבאל, וואס האט דעמאלט איינגענומען קרתנא שטעלט זיך איהם אין וועג, איז ביי איהם געבליבען אז ער זאל טאקי פון די ראמער אליין אויך מאכען תל און זאל אבנעהמען גאנץ קליין אזיען און גריכענלאנד, צו ליעב דעם האט ער בעזעצט אין עטליכע קליין־אזיאטישע שטאדט, ווי עפעזוס, סארדעס און פערגאמוס, צוויי טויזענד יודישע פאמיליען פון בבל, לידיען און פריגיען, ווייל ער האט געוואוסט אז זיי זענען איהם געטריי און ער האט זיך אויף זיי געקענט פערלאזען. די יודישע קאלאניען וואלטען איהם געווים געקאנט נוטצען ווען ער קריכט ניט צו ווייט און וויל ניט פארנעהמען א האלבע וועלט; ער האט זיך אבער זאטשעפעט מיט די ראמער, אודאי האט ער געהאט א מפלה און האט געמוזט נאך אבגעבען א סך ארטער, וואס האבען איהם שוין געהערט אין גריכענלאנד, זעהר פיעל שיפען און א חוץ דעם האט ער זיך געמוזט מתחיב זיין צו צאהלען זעהר א גרויסען שטראף און פאר א משכון האט ער געמוזט אוועקשיקען קיין רוים זיין צווייטען זוהן אנטיאכוס־עפיפאנעס. קיין מזומן געלד האט אבער אנטיאכוס ניט געהאט, האט ער אנגעהויבען ארויסצוטראגען די אוצרות וואס האבען זיך געפונען אין די טעמפלען; דאס האט שטארק פערדראסען דאס פאלק און מען האט זיך געמאכט פון איהם איין עק. נאך זיין טוידט האט דער נייער קעניג סעלעיקוס דער פערטער אויך דאס אייגענע געטהון און אזוי זענען די סעלעיקידען אין גאנצען נמאס געווארען אין לאנד.

די לאגע פון די יודען אין דער צייט איז אויך ניט געווען אזוי פרעהליך, ווייל זיי האבען זיך זעהר ווייניג אבגעגעבען מיט דעם איינווייניגסטען לעבען און האבען נאר געזוכט צו זיין גוטע ברידער מיט פרעמדע פעלקער. שונאים האבען זיי געהאט געגוג פון אלע זייטען: די פלשתים, די אדומים און די שמרונים האבען ניט אויפגעהערט זיי ארויסצוווייזען די אלטע פיינדשאפט. אודאי האבען זיי זיך געמוזט ווארפען צו די גריכען און ווערען מיט זיי נאהענט, האטשי זיי האבען אויך געקוקט קרום אויף די יודען, ווייל זיי זענען בייז געווען, דערפאר וואס יוסף האט ביי זיי געריסען דעם מס מיט געוואלד,

אזוי האט זיך דעמעלט אויסגעארבייט א גאנץ גרויסע יודישע כתה וואס מען האט זי גערופען העלעניסטען, ווייל זיי האבען איבערגענומען די גאנצע הנהגה פון די גריכען, די אייגענע מנהגים, די אייגענע שפראכע, און אין דער כתה זענען געווען די גרעסטע און רייכסטע יודען, יוסף'ס אלע קינדער און אייניקלעך, א סך לוים און אויך דער כהן גדול יהושע וואס האט זיך א גריכישען נאמען געגעבען יאזאן. די העלעניסטען, פארשטעהט זיך, האבען שוין ניט געקאנט אזוי שטארק אכטונג געבען אויפ'ן יודעשקייט און האבען אפט געמוזט טהון אפענטליך אזעלכע זאכען וואס מען טאר ניט. די פרומע יודען האבען דארויף געקוקט מיט הארצווערהטאג און האבען אויף זיך גענומען שטרענג אבהיטען אלע פארארדנונגען פון דער אמונה, ניט אבטרעטען אפילו איין שריט פון דעם געזעץ, און אזוי איז פון זיי אויך געווארען א בעזונדער כתה „חסידים" וואס זענען געווען פונקט דער היפך פון די העלעניסטען. די הויפטראלע צווישען די חסידים האבען געשפיעלט צוויי גרויסע לייט וואס ווערן דערמאהנט אין „פרקי אבות": יוסי בן יועזר פון צרדה, וואס האט שטענדיג געבאטהען נאר לערנען „זיך וואלגערן ביי די פיס פון חכמים און מיט דארשט טרינקען זייערע ווארטער" און יוסי בן יוחנן פון ירושלים, וואס האט געהייסען זיך מעהר אבגעבען מיט פרומקייט, „עפנען טהיר און טויער פאר ארימע און ניט פיעל האבען צו טהון מיט ווייבער". צווישען די צוויי כתות איז געשטאנען דאס פאלק וואס האט קיין אייגענע פעסטע איבערצייגונגען ניט געהאט און האט געצויגען אהין וואו דער ווינד האט געבלאזען.

דער פרומער כהן גדול אניאס דער דריטער איז געווען א גרויסער געגנער פון די העלעניסטען און דערפאר האט ער געהאט א סך שונאים צווישען זיי. עפענטליך האבען ארויסגעוויזען זייער שנאה מעהר פון אלע יוסף'ס קינדער און דריי ברידער פון דער פארנעהמסטער משפחה פונ'ם שבט בנימין: שמעון, מענעלאוס און ליזימאכוס, יוסף'ס קינדער זענען אין כעס געווען אויף דעם כהן גדול דערפאר וואס ער האט געהאלטען מיט זייער יונגסטען ברודער הורקנוס, וואס דער יונגער קאניג פטאלאמעאוס־עפיפאנעס האט איהם איבערגעגעבען איינצומאהנען מס אין דער געגענד פון חשבון און מדבא פון יענער זייט ירדן, און ער האט דורך דעם אנגעקליבען א גרוים עשירות. הורקנוס איז אזוי רייך געווארען אז אחוץ דעם וואס ער האט זיך אויסגעבויעט א טהייערע פעסטונג האט ער אויך גרויסע סומען געלד אלע מאל אוועקגעשיקט אניאס'ן ער זאל עס בעהאלטען אין בית המקדש, אז איינער פון די דריי ברידער

שמעון וואס האט אויך געדיענט צווישען די לוים, איז געווארען א צו גרויסער עזות־פנים, אונ דער כהן גדול האט איהם אונ נאך עטליכע חברה־לייט געמוזט ארויסטרייבען פון ירושלים. האט שמעון גע'מסר'ט אניאס'ן פאר דעם הויפטמאן אפאלאניוס אז אין בית המקדש געפינט זיך פרעמד געלד, וואס מען מעג עס צונעהמען פאר דער מלוכה. אפאלאניוס האט באלד דערפון צו וויסען געגעבען דעם קאניג אונ אזוי ווי ער איז טאקי געוועזען א שטארקער נצרך, ווייל ער האט נאך געמוזט צאהלען די ראמער דעם שטראף פאר'ן פאטער, האט ער שוין געהייסען איינעם פון זיינע לייט, העליאדאר, פאהרען קיין ירושלים אונ חאפען דעם אוצר מיט ביידע הענד. אניאס האט זיך אפילו א קעגענגעשטעלט, דאס פאלק איז אויך געווארען שטארק אויפגעבראכט וואס א גאטצענדיענער וויל אריינגעהן אין יודישען היילינטהום; העליאדאר האט אבער ניט געוואלט הערען אונ האט טאקי אויפ'ן פלאץ בעקומען זיין עונש: קוים, דערצעהלט מען, האט ער נאר איין פוס געשטעלט אין בית המקדש, איז איהם באלד א קעגענגעקומען א מלאך אויף א ווייס פערד אונ האט איהם געטוידט.

שמעון האט זיך אבער דערמיט ניט בערוהיגט אונ האט פשוט געדונגען מארדער מען זאל הרג'נען דעם כהן גדול, אז אניאס האט געזעהן אז ער איז מיט'ן לעבען ניט זיכער, האט ער זיך ענטשלאסען אוועקצופאהרען קיין אנטיאכיען אונ איהם בעקאנט מאכען וואס עס געהט פאר צווישען די צוויי יודישע כתות. די כהונה האט ער איבערגעגעבען זיין ברודער יאזאן, אונ דא האט זיך ערשט אנגעהויבען א וועלט פאר די העלעניסטען, ווייל קוים האבען זיי שוין געהאט א כהן אויך פון זייערע לייט האבען זיי זיך שוין אויפגעהערט שאמען אונ האבען זיך צופיהרט די האנד גאר אויף איין אנדער אופן. אין דער צייט האבען זיך אפילו אנגעהויבען שטארקער הערען די ווערטער פון יהושע סירה, וואס האט זיך מיה געגעבען דורך משלים אויסצובעסערן דעם מעמד פון זיינע ברידער; די אונצופרידענהייט צווישען די כתות איז אבער אויך געווארען שטארקער. קיינער האט זיך ניט געוואלט קיין מוסר געהמען, פון אמת'ן שלום האט מען גאר ניט געקאנט רעדען אונ אזוי ווי עמיצער יאגט אין האלז אין האקען, אזוי האבען זיך די יודען געיאגט צום אומגליק.

פינפטעס קאפיטעל.

דאס העללעניזירען מיט געוואלד אין דער צייט פון אנטיאכוס עפּיפאנעס.

(175—263 פאר קריסטוס געבורט. 245—238 פאר'ן חורבן בית שני)

צווישען אלע שלעק, וואס יודען האבען שוין איבערגעהאט אויף זיך, קאן מען מיט רעכט אבגעבען איינס פון די ערשטע ארטער אנטיוכוס עפּיפאנעס, דעם בן מלך וואס דער פאטער האט איהם אוועקגעשיקט קיין רום, ער זאל דארט בלייבען פאר א משכון ביז ער וועט בעצאהלען דעם שטראף פון דער פערלארענער מלחמה מיט די רוימער. אנטיוכוס איז געוועהן א מענש גאר אהן א כאראקטער. קיין גאט אין הארצען האט ער ניט געהאט. געצויגען האט איהם מעהר צום שלעכטען און אין די צוועלף יאהר וואס ער האט פערבראכט אין דער גרויסער וועלט־שטאדט האט ער זיך ניט געוואלט צוקוקען צו די מעלות פון מענשען און האט זיך נאר אבגעלערנט די חסרונות. ניט אומזיסט האט מען פערביטען זיין נאהמען פון עפּיפאנעס (דער ליכטיגער) אויף עפּימאנעס (דער משוגענער). ער איז אבער געוועהן משוגע נאר פאר אנדערע און ניט פאר זיך: נאך אין רום האט ער אזוי געדרעהט אז זיין ברודער, דער סיישר קאניג סעלעוקוס פילאפאטער איז מרוצה געווארען צו שיקען זיין זוהן דמיטריוס אויף זיין ארט, און אז אנטיוכוס האט נאר איין פרייען פוס געשטעלט איז שוין אויסגעוואקסען א הויפּטמאן העליאדאר, וואס האט אויף זיין חינק געהרג'עט דעם קאניג. האטשי די מלוכה וואלט בעדארפט איגענטליך איבערגעהן צו דמיטריוס'ן, נאר אנטיוכוס האט באלד בעקומען צדדים. איימענס דעם קאניג פון פערגאמוס און זיין ברודער אטאלוס, און מע האט איהם פערהאלטען צו ווערען מלך. די רוימער האבען אויך צוגעשאקעלט מיטן קאפּ, ווייל זיי האבען טאקי געוואלט דאס לאנד זאל ווערען שוואכער

אונ געוואוקסט האבען זיי נוט אז אנטיוכוס'ס מלוכה וועט צו קיין גוטס ניט פיהרען.

פאר די העלעניסטען איז אנטיוכוס געוועזען ווי געוואונשען: זיי האבען באלד געזעהן אז דורך איהם וועלען זיי קאנען אלע זייערע באזע מחשבות אויס־פיהרען. דאס ערשטע האט מען תיכף געגעבען אנטיוכוסן צו פארשטעהן אז איהם מוז גאר ניט וואס גאהינט פון הזבון זיצט תורקונס אונ געהמט צונויף מס פארן קאניג פון מצרים: אנטיוכוס האט פערשטאנען וואס ער האט צו טהון אונ נאר אין א קורצער צייט האט זיך תורקנס געמוזט דאס לעבען נעהמען אונ זיין גאנץ רייכקייט איז איבערגעגאנגען צו אנטיוכוסן. אז עס איז אזוי די העלעניסטען געראטהען צו מאכען איין עק מיט איינעם פון זייערע גראכטע שונאים, האבען זיי אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי צו פטרן דעם אנדערען שונא, דעם כהן גדול אניאס, וואס איז צוועקגעפאהרען צום קאניגליכען הויף זוכען גערעכטיגקייט. זיין ברודער יאזאן, וואס ער האט איהם דערווייל איי בערגעלאזט אויף זיין ארט, האט געשיקט בכתר צו אנטיוכוסן מען זאל זיגרעדען אויף אניאסן אז ער האלט מעהר מיט די פטאלאמעיר אונ מען זאל איהם צוזאגען א גרויסע סומע געלד דערפאר וואס ער וועט די כהונה איבערגעבען יאזאן. אויף געלד איז אנטיוכוס געוועזען דער ערשטער בעלן... מען האט מיט איהם פיעל ניט בעדארפט ארבייטען אונ יאזאן איז געווארען כהן גדול. דערנאך האבען די העלעניסטען אויסגעבעטען א הסד ביי אנטיוכוסן אז די יודען, וואס וועלען קאנען צרויסטרעטען אין די אפענטליכע שפיעלען וואס די גריכען פלעגען זיך מיט זיי אפגעבען אונ זענען בעשטאנען אין שפרינגען, לויפען, באדען זיך, שלאגען זיך מיט קולאקעס, זאלען זיך רעכנען צווישען דיא עדעל־לייט פון דער מדינה. דער נייער כהן האט טאקע די גאנצע קדושה צריינגעלעגט אין די שפיעלען, ער האט געמאכט בעזונדערע שולען מען זאל לערנען דעם עולם דיא גרויסע חכמות, אונ אזוי ווי מיט א רעכטען קלאפ האט מען זיך געקאנט באלד איינקויפען אין יחוס, האבען זיך די יודישע קינדער געכאפט צו די קונצען גאר מיט איין אנדער חשק. בטלנות האבען די יודען געוועקנגעלעגט אין א זייט. נאקעט פלעגען זיי ארויס־געהן אויפן פלאץ וואו די שפיעלען פלעגען פארקומען ווייל אזוי איז דער מנהג געוועזען, אונ עס איז געקומען דערצו אז פיעל יודען, וואס האבען ניט געוואלט מען זאל זיי דערקענען, האבען זיך אפילו געלאזט מאכען גע־

פָּאהרְלִיכֶע אַפֶּערַאצִיֶעס, אַבִּי מֶען זָאל מֵיינֶען אַז זֵיי זַיינֶען גֶעבָּאהרֶענֶע גְרִיכֶען.

מִיט שְׁרֶעק הָאבֶּען דִי פְרוּמֶע גֶעקוּקְט אוֹיף דֶעם וָואס דָא גֶעהט פָאר אוּנ הָאבֶּען גָאר נִיט גֶעקָאנְט טְהוּן; זֵייא הָאבֶּען זִיךְ אִין וֶוענִיגְסְטֶענְס גֶעטְרֶאסְט דֶערְמִיט וָואס נִיט אַלֶע יוּדֶען הָאבֶּען נָאךְ פֶערְגֶעסֶען אִין גַאנְצֶען זֵייעֶר גָאט, אוּנ דָאס הָאבֶּען זֵיי גֶעקָאנְט אַרוֹיסְזֶעהן דֶערְפוּן, וָואס אַפִּילוּ צְווִישֶׁען דִיא הֶעלֶענִיסְטֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען אַ סַךְ אוּנְצוּפְרִיעדֶענֶע וָואס הָאבֶּען נִיט גֶעוָואלְט לַיידֶען אַז יַאזָאן זָאל שִׁיקֶען מַתָּנוֹת פַאר דֶעם גְרִיכִישֶׁען גָאט הֶעַראקְלֶעס, אוּנ דִיא שְׁלִיחִים וָואס עֶר הָאט גֶעשִׁיקְט צוּלִיעבּ דֶעם גְרוֹיסֶען גְרִיכִישֶׁען יוֹם טוֹב הָאבֶּען בְּפֵירוּשׁ אוֹיסְגֶענוּמֶען אַ תְּנַאי אַז דָאס גֶעלְד פוּן דִי מַתָּנוֹת מֶאגֶען זֵיי בֶּענוּצֶען אוֹיף אֵיין אַנְדֶער צְדָקָה. צוּם אוּנְגְלִיק אִיז אָבֶּער דִי צָאהל פוּן דִי פַייעֶרִיגֶע הֶעלֶענִיסְטֶען מִיט יֶעדֶען טָאג גְרֶעסֶער גֶעוָוארֶען אוּנ גָאר גִיךְ זַיינֶען שׁוֹין אַרוֹיסְגֶעשְׁפְּרוּנְגֶען אַזוֹינֶע וָואס יַאזָאן׳ס יוּדִישְׁקַייט הָאט זֵייא שׁוֹין אוֹיךְ נִיט גֶעטוֹיגְט, אוּנ זֵייא הָאבֶּען בֶּעשְׁלָאסֶען אוֹיסְצוּקְלוֹיבֶּען נָאךְ אַ בֶּעסֶערֶן כֹּהֵן. יַאזָאן פְלֶעגְט שִׁיקֶען אַלֶע נְתִינוֹת דוּרְךְ מֶענֶעלָוֹים, דֶעם צְווייטֶען בְּרוּדֶער פוּן שִׁמְעוֹן וָואס הָאט גֶע׳מַסֶר׳ט אָנִיַאס׳ן, אוּנ אַז מֶענֶעלוֹים הָאט גֶעזֶעהֶען וִוי טְהַייעֶר דִיא מַטְבֵּעַ אִיז בַּיי אַנְטִיוֹכוּס׳ן, אוּנ דֶערְצוּ הָאט עֶר נָאךְ אָבְּגֶערֶעט מִיט זַיין חֶבְרָה מֶען זָאל שְׁרַייעֶן אִין אֵיין קוֹל אַז מֶען וִויל נָאר אִיהם, הָאט עֶר אִיהם צוּגֶעזָאגְט אֵיין מָנֶה יָפָה אַבִּי עֶר זָאל אִיהם מַאכֶען פַאר כֹּהֵן גָדוֹל. עֶר הָאט עֶס בַּיי אַנְטִיוֹכוּס׳ן בַּאלְד גֶעפוּעֶלְט אוּנ עֶר אִיז צוּרִיקְגֶעקוּמֶען קַיין יְרוּשָׁלַיִם מִיט אֵיין הוֹיפְּטמַאן קַאסְטְרַאטֶעס אוּנ אַ סַךְ חַיִל, וָואס זָאלֶען אִיהם הֶעלְפֶען אַיינְמָאנֶען דָאס גֶעלְד וָואס עֶר הָאט צוּגֶעזָאגְט אַנְטִיוֹכוּס׳ן. יַאזָאן הָאט גֶעמוּזְט אַנְטְלוֹיפֶען.

פַאר דֶעם נַייעֶם כֹּהֵן הָאט זִיךְ עֶרְשְׁט אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִי רֶעכְטֶע אוּנְצוּפְרִיעדֶענְהַייט. אַ טְהֵייל הָאבֶּען נָאךְ גֶעהַאלְטֶען מִיט יַאזָאן, אַ טְהֵייל זֶענֶען גֶעוֶוען בְּרוֹגֶז דַארוֹיף וָואס אֵיינֶער פוּנ׳ם שֵׁבֶט בִּנְיָמִין הָאט מִיט גֶעוַואלְד אַרַיינְגֶעחַאפְּט דִי כְּהוּנָּה אוּנ כִּמְעַט אַלֶע זַיינֶען אִין כַּעַס גֶעוָוארֶען וָואס עֶר רַייסְט אַזוֹי פוּן טוֹידְטֶע אוּנ פוּן לֶעבֶּעדִיגֶע אוּנ בֶּענוּצְט זִיךְ נָאךְ מִיט דֶער הִילְף פוּן חַיִל. דֶערְצוּ הָאט עֶר נָאךְ נִיט גֶעקָאנְט הַאלְטֶען וָוארְט אוּנ הָאט אִין קֶענִיגְלִיכֶען הוֹיף נִיט צוּגֶעשְׁטֶעלְט דִי סוּמֶע וָואס עֶר הָאט צוּגֶעזָאגְט אִיז אוֹיף אִיהם אַנְטִיוֹכוּס אוֹיךְ בֶּאז גֶעוָוארֶען. אַז מֶענֶעלוֹים הָאט בֶּעדַארְפְט

פָאהרֶען זִיךְ פַארְעֶנְטְפֶערֶן אוּנ הָאט אִיבֶּערְגֶעלָאזְט אוֹיף זַיין בְּרוּדֶער לִיזִימַאכוּס, הָאט עֶר פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דֶער בֶּעכְטֶער תִּירוּץ װֶעט זַיין אַ מְזוּמָן שְׁטִיקֶעל, אוּנ הָאט אוֹיסְגֶעלֶעדִיגְט דִי קַאסֶע פוּנ'ם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. דֶערְפוּן אִיז אָבֶּער גֶעװָאהר גֶעװָארֶען דֶער גֶעװֶעזֶענֶער כֹּהֵן גָּדוֹל אָנִיַאס, װָאס אִיז נָאךְ אַלֶץ גֶעזֶעסֶען אִין אַנְטִיוֹכְיֶען, אוּנ הָאט גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל מֶענֶעלָאוֹיסֶ'ן בֶּעשְׁטְרָאפֶען פַאר אַזַא שְׁרֶעקְלִיכֶע עֲבֵירָה װִי אָנְרִיהְרֶען הֵיילִיגֶע גֶעלְט. נָאר מֶענֶעלוֹיס הָאט אָבְּגֶעשְׁמוּעֶסְט מִיט דֶעם שֵׁנִי לְמַלְכוּת אַנְדְרָאנִיקוּס עֶר זָאל זֶעהְן אֵיין עֶק מַאכֶען מִיט דֶעם אַלְטֶען כֹּהֵן, אוּנ עֶר הָאט אִיהם טַאקֶע אַרוֹיסְגֶענַארְט פוּן דֶעם אָרְט, װוּ עֶר אִיז גֶעװֶען בֶּעהַאלְטֶען, אוּנ הָאט אִיהם דֶערְהַרְגֶ'ט. דֶער טוֹידְט פוּן דֶעם פְרוּמֶען אָנִיַאס הָאט אָנְגֶעמַאכְט אַזַא רַעַשׁ אֲפִילוּ בַּיי דִי גְרִיכֶען אוּנ דִי סִירִיֶער, אַז אַנְטִיוֹכוּס הָאט גֶעמוּזְט בֶּעשְׁטְרָאפֶען דֶעם רוֹצֵחַ אַנְדְרָאנִיקוּס.

מֶענֶעלוֹיס הָאט אָבֶּער גוּט גֶעקָאנְט אַנְטִיוֹכוּס'ן אוּנ הָאט גֶעװוּסְט אַז זַיין גַאנְצֶען רוֹגֶז קֶען מֶען פַארְעֶנְטְפֶערֶן מִיט גֶעלְד, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר בֶּעפוֹלֶען זַיין בְּרוּדֶער לִיזִימַאכוּס עֶר זָאל אִיהם טַאקֶע װַייטֶער שִׁיקֶען דִי גַאנְצֶע הַכְנָסָה פוּנ'ם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. דָאס הָאט שׁוֹין אָבֶּער קֵיין סוֹד נִיט גֶעקָאנְט בְּלֵייבֶּען, אוּנ אַז דָאס פָאלְק הָאט דֶערְפוּן דֶערְהֶערְט אִיז גֶעװָארֶען אַ גְרוֹיסֶע מְרִידָה אוּנ מֶען הָאט גֶעװָאלְט פָּשׁוּט צוּרַייסֶען דִי בֵּיידֶע בְּרִידֶער װָאס הָאבֶּען גֶערוֹיבְּט אַזַא הֵיילִיג צְדָקָה־גֶעלְד. לִיזִימַאכוּס הָאט זִיךְ אָבֶּער גֶעשִׁיצְט דוּרְךְ זַיין חֶבְרָה װָאס הָאט גֶעהַאט כְּלֵי זַיִן אוּנ זַייעֶר פִירֶער אִיז גֶעװֶען אַ בְּדָן, אַ שְׁלֶעכְטֶער מֶענְשׁ אוּנ אַ פֶערְבְּרֶענְטֶער הֶעלֶענִיסְט. מֶען הָאט אָבֶּער מִיט'ן צוּרַייצְטֶען פָאלְק גָאר נִיט גֶעקָאנְט מַאכֶען אוּנ לִיזִימַאכוּס אִיז דֶערְהַרְגֶ'ט גֶעװָארֶען. מֶענֶעלוֹיס הָאט פַארְקְלָאגְט דִי יוּדֶען פַאר'ן קֶענִיג אַז זֵיי זֶענֶען מוֹרֵד בְּמַלְכוּת אוּנ אַנְטִיוֹכוּס הָאט גֶעזֶעצְט שׁוֹפְטִים מֶען זָאל אוֹיסְהֶערֶען בֵּיידֶע זַייטֶען. דִי יוּדֶען הָאבֶּען פוּן זִיךְ גֶעשִׁיקְט דְרַיי שְׁלִיחִים זֵיי זָאלֶען דֶערְצֵיילֶען װָאס פַאר אֵיין עַוְלָה דִי צְװֵיי כֹּהֲנִים הָאבֶּען גֶעטְהוּן; מֶענֶעלוֹיס אִיז אָבֶּער גֶעװֶען תַּקִיף אוּנ אִיהם צוּלִיעֶב אִיז אַרוֹיס אַ גֶערֶעכְטֶער מִשְׁפָּט אַז מֶען זָאל דִי יוּדִישֶׁע שְׁלִיחִים טֵייטֶען. אַזוֹי אִיז מֶענֶעלוֹיס גֶעװָארֶען נָאךְ אַ גְרֶעסֶערֶער חָשׁוּב בַּיי אַנְטִיוֹכוּס'ן אוּנ װֶער שְׁמִיעֶסְט אַז עֶר הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיסְצוּרֶעדֶען כָּל הָרָעוֹת אוֹיף יוּדֶען, אוֹיף זַייעֶר גְלוֹיבֶּען, אוֹיף זַייעֶר תּוֹרָה, אוּנ שְׁרַייעֶן אַז מֶען מוּז דָאס פָאלְק עוֹקֵר מִן הַשֹּׁרֶשׁ זַיין, הָאט עֶר אַנְטִיוֹכוּס'ן פָּשׁוּט אַ נַייעֶ נְשָׁמָה אַרַיינְגֶעזֶעצְט. דֶער גִיפְט פוּן מֶענֶעלוֹיס

רכילות איז טאקע טיעף צריין אין הארץ פון אנטיוכוס, אונ אזוי וויא ער האט אלץ געדענקט אנצופאלען אויף מצרים, האט ער אנגעהויבען שטארק טראכטען ווי אזוי ער זאל זיך בעווארנען פאר די שעדליכע יודען, וואס ער האט זיי געהאלטען פאר אינווענינגסטע שונאים.

אויף א מלחמה האט אנטיוכוס ניט בעדארפט לאנג ווארטען. זיין שוועסטער קלעאפאטרא, די פרוי פון פטאלאמעאוס דעם פינפטען, איז געשטארבען אונ עס זענען איבערגעבליבען צוויי קליינע זיהן, פילאמעטר אונ פתיסקאן. דער עלטערער איז ערקלערט געווארען פאר קאניג, נאר אזוי ווי ער איז נאך געוועהן יונג, האבען זיינע צוויי אפטרופסים, קוליים אונ לעגיים, געפיהרט די מדינה. אנטיוכוס האט זיך געמאכט איין אויסרעד אז ער מוז שיצען זיין שוועסטער'ס קינד אונ אזוי וויא דיא ראמער, וואס נאר פאר זיי האט ער בעדארפט מורא האבען, זענען דעמעלט געוועהן פערנומען אין דער מלחמה מיט פערזעאוס, דעם מלך פון מוקדון, איז ער מיט גרויס חיל אריבערגעטרעטען די גרעניץ פון מצרים. פילאמעטר מיט זיינע אפטרופסים האבען געמוזט ענטלויפען אונ דאס פאלק האט דערווייל אויסגעקליבען דעם יונגערן ברודער פתיסקאן פאר קאניג אונ האט זיך מיט גרויס גבורה געוועהרט אקעגען דעם גייעם בעל טובה. אז אנטיוכוס האט געגעבען א קוק אז ער שטעהט שמאל האט ער זיך ווייטער פארשטעלט פאר א געטרייען „פעטער" וואס מיינט נאר די טובה פון „יתומים" אונ האט געשיקט נאגען פילאמעטרן אז ער האט זיך נאר אומזיסט דערשראקען, ווייל ער נעהמט זיך אן טאקי נאר זיין קריוודע. מיט אזא אויפטהו האט זיך אנטיוכוס ווייטער געקאנט צופיהרען די האנד אונ איז אלץ מיט זיין חיל אריין טיעפער אין לאנד.

אין יהודה האט מען שטארק ארויסגעקוקט אנטיוכוס זאל האבען איין מפלה ווייל אין הארצען האט יעדער געהאלטען מיט מצרים וואו די לאגע פון די יודען איז געוועהן גאר ניט שלעכט אונ וואו פיעל פון די אונצופריעדענע, וואס האבען געמוזט פערלאזען זייער היים, האבען געפונען שוץ אונ פריינדליכקייט. פלוצים איז ארויס א קול אז אנטיוכוס איז געפאלען אונ באלד האט זיך אנגעהויבען אין ירושלים א שרעקליכע קריעג טאקע פון די היסיגע איינוואהנער. דער פריהריגער כהן יאזאן איז צוריקגעקומען מיט א גרויסער מחנה אונ מענעלויס האט זיך געפרובט פערשליעסען די טויערען אונ זיי ניט אריינלאזען, נאר אזוי ווי ער האט געהאט אין שטאדט געגוג

שונאים איז אַזאַנען געראָטהען צוויין קיין ירושלים אונ מענעלוים האָט גע־מוזט אָבטרעטען קיין עקרא אונ דאָרט בלייבען אין דער פעסטונג. דערווייל איז אַנטיוכוס צוריקגעגאַנגען פון מצרים אַנגעשטאָפּט מיט געלד אונ עס האָט זיך איהם פערגלוסט זיך אַ ביסעל אַ שפּיעל טהון מיט די יודען, ווייל עס האָט איהם פערדראָסען פאַר וואָס מען האָט אין ירושלים געמאַכט אַזאַ מרידה. ער האָט דאָרט אָנגעמאַכט אַ שאָנע חתונה. בלוט איז גערינען אין די גאַסען אונ אַ תוך דעם האָט ער אָבגעראַבעוועט אַלע טהייערסטע זאַכען פונם בית המקדש, דעם מזבח, דעם שולחן, די מנורות אונ אַלע איבּריגע גאָלדענע כלים. מענעלוים האָט איהם געוויזען וואו יעדע זאַך ליגט, אונ ער האָט אַלדינג צוגעכאַפּט מיט ביידע הענד. ער האָט זיך אָבער ניט בעגנוגט נאָר מיט ראַבעווען געלד אונ זילבער, ער האָט זיך אויך ענטשלאָסען צוצונעה־מען ביי די יודען דאָס בעסטע פון אַלע אוצרות — דאָס ריינקייט פון זייער אמונה. ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ שם אַז ער האָט אין קדשי קדשים געפונען פון שטיין אויסגעהאַקט אַ מענשען רייטענדיג אויף איין עזעל מיט איין בוך אין די הענד, אונ באַלד האָבען די שונאים אויפגעכאַפּט דאָס נייעס, אונ גערעדט אַז דאָס איז געשטאַלט פון משה רבינו אונ אַז די יודען דינען צו איין עזעל. אויסער דעם האָט ער אויסגעטראַכט אַז אין בית המקדש האָט ער געטראָפען ליגען אין אַ בעט אַ פאַרמוטשעטען גריכע, וואָס האָט איהם דערצעהלט אַז יעדעס יאָהר הרגנען די יודען איין אַנדערען גריכע אונ עסען אויף זיינע געדערים. אַזאַ ליגען מיט אַ וואָרטצייכען איז דווקא באַלד צווין אין די אויערען פון די גריכען אונ דערפון אַליין קאָן מען אַרויסזעהן ווי אמת די פריינדשאַפט איז געוועהן וואָס די גריכען פלעגען קלאָמערשט בעווייזען די יודען אונ ווי ווענינ די ביידע פעלקער האָבען זיך איינס דאָס אַנדערע געקענט.

אַ שוואַרצע המאָרע האָט זיך אָנגערוקט אויף יהודה, נאָר דערמיט האָט זיך עס נאָך ניט געענדיגט. אַנטיוכוס האָט נאָך אַ מאָהל אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט מצרים, אונ די יודען איז באַשערט געוועהן צו כאַפּען די שיבים. אין מצרים האָבען ביידע יורשים פון דער מלוכה שלום געמאַכט, אונ דיא שטאָדט אַלכסנדריען האָט אויפגענומען פילאָמעטאָרן פאַר קאָניג. אַנטיוכוס האָט שוין געהאַט צו וואָס זיך צו טשעפּען, אונ אַזוי וויא ער האָט נאָך אַלץ גערעכענט אַז די רוימער האָבען צו טהון מיט מוקדון אונ קאָנען זיך ניט מישען אין פרעמדע עסקים. האָט ער זיך מיט זיין חיל צו־

גערוקט ביז צו דער הויפּטשטאָדט. די מלכים פון מצרים האָבען אָבער באַלד צו וויסען געגעבען די ראָמער און געבעטען הילף. דאָס איז געוועהן פונקט ווען די ראָמער האָבען נוט צושלאָגען דאָס חיל פון מוקדון און דער מלך פּערסעאוס איז אַנטלאָפען. דיא ראָמער האָבען תיכּף געשיקט שליחים צו אַנטיוכוס'ן ער זאָל זיך שוין געהן זיין וועג. נאָר ער האָט געבעטען מען זאָל איהם געבען צייט ער זאָל זיך בעטראַכטען. איינער פון די שליחים האָט געמאַכט מיט'ן שטעקען אין זאַמד אַ ראָד און האָט איהם גאַנץ קלאָר געזאָגט, אַז נאָר אַזוי פיעל צייט האָט ער אויף צו געבען תשובה ווי פיעל עס וועט געדויערן ביי איהם אַרויס צוטרעטען פון דער ראָד. אַנטיוכוס האָט פערשטאַנען אַז מיט די ראָמער טאָר מען זיך ניט שפּיעלען, האָט ער געמוזט אָנבויגען דעם קאָפּ און האָט זיך נאָך געמוזט געבען אַ קניפּ אין דער באַק כּדי די פאַרב זאָל שטעהן. דערפאַר האָט ער זיין שוועער הארץ נאָך אַמאָל אויסגעלאָזט צו די יודען.

אויפ'ן בעפעהל פון אַנטיוכוס איז איינער פון זיינע הויפּטלייט אַפּאָלאָניוס געקומען קיין ירושלים און לכתחלה האָט מען דערפון קיין שום שלעכטס ניט ערוואַרטעט. באַלד האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען צו וואָס אַפּאָללאָניוס איז געשיקט געוואָרען. דעם ערשטען שבת, ווען די יודען האָבען גערוהט און קיינער האָט זיך אויף גאָר ניט געריכט, איז ער ווי אַ צורייצטער וואָלף אָנגעפאַלען אויף די איינוואוינער און אויסגעהרג'עט דיא בעסטע בעלי בתים, ווייבער און קינדער אַוועקגעפיהרט ווי שקלאַוען. ווער עס האָט נאָר געקאָנט איז אַנטלאָפען. פון דער הויפּטשטאָדט איז געוואָרען אַ תל, די שאָנסטע הייזער האָט מען צושטערט, די פעסטונגען צובראָכען, קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען ניט געזעהן אויף דער גאַס ווייל אַלע העלעניסטען מיטן חיל האָבען זיך געפונען אין עקרא. נאָר דעם בית המקדש האָט אַפּאָלאָניוס ניט אָנגערירט: מענעלויס האָט געגעבען צו פאַרשטעהן אַנטיוכוס'ן אַז עס איז געקומען די בעסטע צייט נייטהען די יודען מיט געוואַלד זיי זאָלען איבערגעהן צום גריכ'שען גאָטעסדיענסט פונ'ם מזבח זאָל ווערען אַ טעמפּעל פון עבודה זרה און ער זאָל בלייבען דאָרט אַ כהן. אַנטיוכוס'ן האָט מען ניט בעדאַרפט לאַנג בעטען און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל אַז אומעדום אין אַלע יודישע בתי תפלה זאָל מען אַריינשטעלען גאָטצענבילדער און וואָס פאַר אַ יודען מען וועט חאַפּען אַז ער

האט מל געוועהן זיין קינד, היט אב דעם שבת און עסט כשר'ס, זאל מען איהם בעשטראפען מיט'ן טויט.

אנטיוכוס האט גערעכענט אז צוברעכען דעם גייסט פון א פאלק איז אזוי גרינג ווי צונעהמען דאס לעבען ביי א מענשען – און האט א גרויסען טעות געהאט. אז ער האט געהייסען אין בית המקדש אריינשטעלען איין אבגאטט, אז מען האט דארט געבראכט פאר א קרבן א חזיר, מיט'ן בלוט בעשפריצט אלע היילגע זאכען און מענעלוים מיט זיין חברה האבען זיך געזעצט עסען דאס חזיר־פלייש ביים פייער, אין וועלכען מען האט פארברענט די תורה, האט ער געמיינט אז ער האט שוין געעקט מיט'ן גאנצען יודישקייט. דאס האט זיך איהם נאר אבער אזוי אויסגעוויזען. אין דער שרעקליכער פינסטערער צייט האט מען ערשט געקאנט ארויסזעהן ווי פיעל אמת'ע יודען זענען דא, וואס קיין כח אין דער וועלט וועט זיי ניט אבבייסען פון זייער אמונה. חאטש מען האט זעהר שטרענג אכטונג געגעבען די יודען זאלען טריי בלייבען דעם גריכישען גאטצענדיענסט, פיעל פון זיי אנגעטהון עגוים קשים, פון דעסטוועגען האבען זיי מיט די לעצטע כוחות מלחמה געהאלטען פאר זייער אלטען גלויבען. די וואס האבען געוואהנט צווישען גריכען אין דערפער און קליינע שטאדט און האבען ניט געקאנט אוועקווארפען זייערע ערטער, האבען קלאמערשט לפנים זיך געפיהרט ווי גריכען און בסתר האבען זיי געדיענט דעם יודישען גאטט; פיעל וואס האבען זיך אפילו ניט געוואלט פארשטעלען זענען זיך צולאפען און האבען זיך דערהאלטען אין די טיעפסטע היילען; עס האבען זיך אבער אויך געפונען אזעלכע וואס האבען געוואלט פריי ווייזען דעם שונא אז א יוד קאן פאר זיין אמונה דאס לעבען אוועקגעבען, זיי האבען אפענטליך מקדש השם געוועהן, און מיט בעהארצקייט אקעגענגעגאנגען דעם טויט. אזוי האט אין נינטציגיעהריגער איינער פון די בכבוד'סטע יודישע זקנים ר' אליעזר, מיט שמחה אנגענומען דעם טויט און האט ניט געוואלט עסען קיין טריפה'ס; אזוי האט א מאמע מיט זיבען זיהן זיך אבגעזאגט פונ'ם לעבען אבי זיי זאלען שטארבען יודישע קינדער; אזוי האבען טויזענדער יודען געענדיגט וויא קדושים און אז דער הויפטמאנן פיליפוס איז אין א שבת אנגעפאלען אויף א סך יודישע משפחות, וואס זענען געלעגען בעהאלטען אין א היל, און האט ביי זיי געפאדערט זיי זאלען מחלל שבת זיין, האט זיי אפילו די סכנה ניט געקאנט צרויפברענגען זיי זאלען זיך אים שבת חאפען

צו גלי זיין, זיי האבען זיך ניט געװעדערט אונ מיט א שטילען זיפץ אויסגעהויכט די נשמה.

אזוינע העלדען האבען זיך ארויסגעװיזען צװישען די יודען אונ זייער טויט האט געשטארקט די װאס זענען געבליבען לעבען, חאטשי דאס לעבען איז געװעהן זעהר א ביטערס, װייל מען האט ניט געזעהן קיין שיין פון האפנונג: קיין איינציג טראסט-װארט פון א נביא האט זיך ניט געלאזט הערען װי פארצייטענס, קיין איינציג שטערנדיל האט ניט געװאלט אויסקוקען פון די שװארצע װאלקענס אונ עס האט זיך שוין געקאנט אויסטראכטען אז איין עבינע נאכט האט זיך אנגערוקט אויף יהודה.

זעקסטעס קאפיטעל.

די מכבים (מאקאבעער).

(167—160 פאר קריסטוס געבורט. 237—230 פארן חרבן בית שני)

די יודישע געשיכטע האט ניט איין מאל געװיזען אז װען דאס װאסער דערגרייכט טאקי ביזן האלז, איז די הילף שוין נאר נאהענט, אונ דאס איז אויך געשעהן אצינד. װען אנטיוכוס האט שטארק איבערגעצויגען דעם בויגען, װען זיינע הויפטלייט זענען אומעדום ארומגעלאפען װיא ווילדע חיות אונ קיין אמת'ער יוד, מיט יודישע מדות, מיט א יודישער הנהגה, האט זיך זיי ניט געטארט װייזען פאר די אויגען, האט זיך אין א קליין שטאדטעל מדין, ניט װייט פון ירושלים, געפונען איין איינציגע משפחה, װאס דער פונק פון יודישקייט האט דארט ניט אויפגעהערט צו גליהען, אונ װאס די רדיפות זענען געװארען גרעסער האט זיך דער פונק

אויך מעדר צובּרענט אונ עס איז ארוים א העליש פייער. דאס איז געוועהן דער אלטער כהן פון די חשמונאים, איינע פון די שאנסטע משפחות אין יהודה, מתתיהו בן יוחנן, מיט זיינע פינף זיהן: יוחנן שמעון, יהודה, אליעזר אונ יונתן. אז איינער פון די סירישע הויפּטלייט, אפּעללעס, איז געקומען קיין מדין אונ האט געוואלט די איינוואהנער נייטהען זיי זאלען דיענען די עבודה זרה, וואס ער האט דארט געהייסען שטעלען, האט זיך מתתיהו אקעגענגעשטעלט אונ האט מיט זיינע אייגענע האנד דערהרגעט דעם ערשטען יודען וואס האט געוואלט צו ליעב טהון אונ מקריב זיין א קרבן ביים מזבח פונ'ם אבגאטט. דאס איז געוועהן דער ערשטער צייכען אונ באלד זענין ארוים מתתיהו'ס אלע זיהן מיט מעסערס אונ עס איז ניט געבּליבּען קיין שריד ופליט פון דער גאנצער סירישער חברה. פון דעמעלט אן האט זיך אנגעהויבּען זאמלען ארום מתתיהו'ן אונ זיין משפחה א גאנצע מחנה, צו זיי זענין צוגעקומען א סך פון די יודען וואס פלעגען ליגען בעהאלטען אין די היילען, אונ אזוי איז געווארען א גאנצע מאכט וואס אנטיוכוס האט זי געמוזט דערפיהלען. קיין אפּענעם קריעג האט מתתיהו נאך ניט געקאנט אנהייבען, ווייל די צאהל פון זיינע לייט איז ניט געוועהן אזוי גרויס; נאר ווייל ער האט מתיר געוועהן אז צו ליעב א סכּנה זאל מען מעגען זיך שלאגען מיטן שונא אים שבת, אונ א חוץ דעם האבען די יודען בעסער געקענט די געגענד אונ האבען געוואוכּט וואו זיך צו בעהאלטען צווישען די בערג, פלעגען שוין די סירער ניט איין מאל חאפּען דעם פּסק פון דעם אלטען כהן מיט זיין כנופיא.

אזוי האט מתתיהו ביסלעכווייס געשטערט אנטיוכוסן אונ געשטארקט דאס יודישקייט; ער איז ארויסגעפאהרען אין אלע נאהענטע ערטער אונ אבּטונג געגעבען אז יודען זאלען מל זיין די קינדער אונ אפּהיטען די דינים פון דער תורה. פאר'ן טויט האט ער בעשטימט אז זיינע לייט זאלען בלייבען אונטער דער השגחה פון שמעון, וואס איז געוועהן זעהר קלוג אונ געקאנט געבען די בעסטע עצות, אונ יהודה וואס איז געוועהן איינער פון די גראסטע גבורים, געבענשט מיט אלע מעלות, שטארק ווי א לאב אונ גוט ווי א טויב. יהודה האט שוין איינגעפיהרט אין זיין מחנה מעהר ארדנונג, ווי עס דארף צו זיין ביי חיל, אונ אז איינער פון

אַנְטִיָאכוּס'ס הויפּטְלַייט, אַפָּאלְלָאנְיוּס, אִיז אָנְגְעפַאלֶען אוֹיף אִיהם, הָאט עֶר פוּן אִיהם אוּנ פוּן זַיינֶע לַייט גֶעמַאכְט אַ תֵּל. דָאס אִיז גֶעוֶועהן דִיא עֶרְשְׁטֶע מִלְחָמָה וָואס יְהוּדָה הָאט גֶעפִירְט מִיט דִי סִירְיֶער אוּנ זַיין נִצָּחוֹן הָאט דִיא יוּדְען אַיינְגֶעגֶעבֶּען אַזוֹי פִיעל הֶשֶׁק. אַז וֶוען בַּאלְד דֶערְנָאךְ הָאט אַנְטִיָאכוּס גֶעגֶען זַיי אַרוֹיסְגֶעשִׁיקְט זַיין הוֹיפְּטְמַאן חָרָן מִיט זֶעהר פִיעל חַיִל אוּנ דֶערְצוּ הָאבֶּען זִיךְ נָאךְ גֶעפוּנֶען בַּעֲלָנִים פוּן דִי הֶעלְלֶענִיסְטֶען וָואס הָאבֶּען דִי סִירְיֶער גֶעווִיזֶען דֶעם וֶועג צְווִישֶׁען דִי בֶּערְג הָאט זִיךְ יְהוּדָה גָאר נִיט דֶערְשְׁרָאקֶען אוּנ חָאטְשֶׁי דֶער שׂוֹנֵא אִיז גֶעוֶועזֶען פִיעל מָאל גְרֶעסֶער, הָאט עֶר מִיט אֵיין קְלַאפּ אַנִידֶערגֶעלֶעגְט אַכְט הוּנְדֶערְט סִירִיעֶר אוּנ דִיא אִיבְּרִיגֶע זֶענֶען זִיךְ צוּלָאפֶען אוּנ הָאבֶּען גֶעבְּרַאכְט אַנְטִיוּכוֹס'ן דִי ווִיסְטֶע בְּשׂוֹרָה, מִיט וָואס עֶס הָאט זִיךְ אוֹיסְגֶעלָאזְט דִי מִלְחָמָה בַּיי בֵּית־חָרָן.

אוֹיף אַזַא זַאךְ הָאט זִיךְ אַנְטִיוּכוֹס נִיט גֶערֶעכְנְט אוּנ עֶס אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיעבֶּען עֶר זָאל זִיךְ גָאר אַנְדֶערְשׁ גֶעהמֶען צוּ דִי יוּדְען. עֶס אִיז אָבֶּער גְרַאד אוֹיסְגֶעקוּמֶען פוּנְקְט אִין דֶער צַייט וֶוען עֶר אִיז גֶעוָוארֶען גֶעעֶנְגְט פוּן אַלֶע זַייטֶען, אַרְזַאצֶעס דֶער מוֹשֵׁל פוּן פַּארְטִיעֶן, אוּן אַרְטַאקְסִיאַס, דֶער מֶלֶךְ פוּן אַרְמֶענִיעֶן, הָאבֶּען נִיט גֶעוָואלְט לַיידֶען עֶר זָאל אִיבֶּער זֵיי הֶערְשֶׁען; דִי אַיינְווָאהנֶער פוּן אַרַאדוּס אוּנ אַנְדֶערֶע פְּהֶענִיקִישֶׁע שְׁטֶאדְט הָאבּ־בֶּען אוֹיךְ אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ צָאהלֶען מַס, אוּנ פוּן דִי יוּדְען הָאט עֶר אַוַדַאי נִיט גֶעזֶעהֶן קַיין הַכְנָסָה. אִין אַזַא לַאגֶע אִיז אִיהם שְׁווֶער גֶעוֶוען אָנְצוּהֵייבּ־בֶּען אַרֶעכְטֶע מִלְחָמָה אוּנ אָבְּרֶעכֶענֶען זִיךְ מִיט דִי שׂוֹנְאִים, ווַייל עֶס הָאט אִיהם גֶעפֶעהלְט גֶעלְד. עֶר הָאט זִיךְ אָבֶּער בַּאלְד אֵיין עֵצָה גֶעגֶעבֶּען אוּנ גֶעדוּנְגֶען גְרוֹיס חַיִל; עֶר הָאט עֶס צוּטְהֵיילְט אוֹיף צְווֵיי מַחֲנוֹת, אֵיינֶע זָאל פִירֶען קְרִיעג מִיט דִי פֶּאלְקֶער, וָואס הָאבֶּען זִיךְ בֶּעפְרֵייעט פוּן זַיין מַאכְט, אוּנ דִי אַנְדֶערֶע, וָואס עֶר הָאט גֶעשְׁטֶעלְט אוּנְטֶער דֶער הַשְׁגָּחָה פוּן זַיין קָרוֹב לִיזִיאַס, זָאל גָאר אִין גַאנְצֶען אָבְּמֶעקֶען דֶעם זֵכֶר פוּן יְהוּדָה, ווַייל אַנְטִיוּכוֹס הָאט זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען אוֹיס הַרְגֶע'ן אַלֶע יוּדֶען, אוּנ אֲפִילוּ דִיא הֶעלֶענִיסְטֶען אוֹיךְ.

אַ גְרוֹיסֶער פַּחַד אִיז דַאמָאלְס גֶעפַאלֶען אוֹיף דִי יוּדֶען. אֲפִילוּ דִיא וָואס זֶענֶען שׁוֹין גֶעוֶועהן ווַייט פוּן יוּדִישְׁקַייט זֶענֶען אוֹיךְ נִיט זִיכֶער גֶעוֶועהן מִיט'ן לֶעבֶּען. פוּן אַלֶע זַייטֶען הָאט מֶען גֶעקוּקְט אוֹיף יְהוּדָה'ן ווִי אוֹיף אַבֶּעשִׁיצֶער, נָאר דָאס הַארְץ הָאט פָּארְט גֶעצִיטֶערְט, טָאמֶער וֶועט עֶר נִיט קָאנֶען בֶּעשְׁטֶעה'ן גֶעגֶען אַנְטִיוּכוֹס'ן. אִין דֶער צַייט אַז דֶער חַלָף אִיז שׁוֹין אוֹיף דֶעם הַאלְז

געלעגען האט מען זיך גענומען בעקאנט מאכען דעם עולם די צווייא ספרים „דניאל" אונ „מגלת אסתר. „דניאל" בעשרייבט מיט וועלכע וואונדערעס זענען ניצול געווארען פונ'ם טויט דניאל, חנניה, מישאל אונ עזריה אונ וואס פאר אנאטליכער כח האט ויי צוגעבונדען צו זייער הייליגער אמונה, האטשי זיי זענען אויפגעוואקסען אין הויף פון דיא באלדעאישע אונ פערסישע קאניגע. אונ דערפאר איז דאס בוך מעהר אנגענומען געווארען ביי דיא פרומע וואס האבען געגלויבט אין נסים אונ האבען געהאפט אז נאט וועט אויך איצט זיין פאלק אפבראטעוועט דורך א וואונדער. דערצו איז נאך אין „דניאל" בפירוש געשטאנען א רייגער ווינק אז אין פירטהאלבען יאהר וועט זיך אנהייבען די ישועה. די מגילה פון „אסתר" דערצעהלט אבער וויא אזוי דער אייבערשטער האט געשיקט זיין רפואה צו דער מכה אויף איין נאנין נאטירליכען אופן אונ דיא ליעבע פון אחשורוש צו א פראסט יודיש מאדעל האט מבטל געוועהן דיא ביטערע גזירה וואס אלע המן'ס פון אלע דורות וואלטען זי געוואלט זעהן. אונ דערפאר האבען די מגילה אויפגעהאפט אלע וואס האבען צרויסגעקוקט אויף א הילף מיט א דרך הטבע.

דערוויל איז די געפאהר געווארען אלע מאהל גרעסער. איינער פון די סירישע הויפטלייט, גארגיאס, האט זיך צוגערוקט צו יהודה מיט פירציג טויזענד מאן, אונ די אלטע יודישע גוטע פריינד, ווי די פלשתים אונ שומרונים, האבען אויך צוגעהאלפען. גארגיאס איז געוועהן ביי זיך אזוי זיכער אז דיא מלחמה וועט איהם געראטהען. אז ער האט שוין מיט זיך מיטגעפיהרט שקלאווען-האנדלער מען זאל ביי איהם קויפען געפאנגענע יודען. יהודה האט אבער אויך ניט געדרימעלט ער האט שוין געהאט זעקס טויזענד מענשען. אונ איידער ער האט זיך געלאזט אין דער מלחמה אריין האט ער ארום זיך פערזאמעלט דאס פאלק אין מצפה. פונקט וויא ביין הונדערט יאהר צוריק האט דאס אייגענע געטהון שמואל אין א עת צרה.

נאך א שטרענגען תענית אונ א היים געבעט צוא גאט, האבען זיך אלע געפיהלט בעהערצט אונ די פרידהיגע אימה איז איבערגעבליבען געווארען אויף א פעסטען בטחון. יהודה האט אויסגעפילט דאס גאנצע פון דער תורה ז"נ האט ארוים געגעבען א בעפעהל אז אללע וואס האבען ניט לאנג חתונה געהאט, אויסגעבויעט א הויז, געפלאנצט א ווייננארטען, אדער פיה־לען זיך גלאט אזוי ניט אין כח, זאלען בלייבען אין דערהיים. נאר ווענינ

יודען האבען זיך אבער בענוצט דערמיט אונ יהודה איז מיט זיין מחנה ארויסגעגאנגען דעם שונא אקעגען ביז אמוס. נארניאס האט געדענקט איבערצופאלען די יודען ביי נאכט, נאר יהודה האט עס פערשטאנען אונ קוים איז געווארען פינסטער האט ער זיך מיט זיין גאנצער מחנה אוועקגערוקט אין א זייט. ביי נאכט איז טאקע נארניאס אנגעפאלען אויפ'ן יודיש'ען לאגער אונ אז ער האט דארט קיינעם ניט געפונען האט ער געמיינט אז די יודען זענען אנטלאפען אונ האט זיך גענומען זיי נאכיאגען. אין דער צייט אבער וואס נארניאס האט נאכגעיאגט די יודען, זענען זיי דערוויייל אנגעפאלען אויפ'ן סיריש'ען לאגער אונ אזוי האבען זיי געוואונען די מלחמה אונ האבען צוגענומען ביים שונא א סך כלי זיין אונ געלד וואס די שקלאווען-האנדלער האבען אנגעגרייט צו קויפען זייער פרייהייט.

ניט לאנג האט זיך יהודה אבער געקאנט אפרוהען: עס איז נאך קיין יאהר ניט אוועקגעגאנגען זייט די סירישער האבען געהאפט א פסק ביי אמוס, האט ליזיאס אליין נאך א מאהל אנגעהויבען א מלחמה מיט די יודען אונ עס איז גאר ביי איהם מעהר קיין ספק ניט געוועהן אז דאס מאל מאכט ער פון זיי איין עק. ביי בית-צור, פינף שעה פון ירושלים, האט זיך בעגעגענט דאס סירישע חיל מיט יהודה'ס צעהן-טויזענד מאנן אונ נאטש האט ווייטער געשענקט דעם נצחון דעם יודישען גבור. מיט חרפה האט ליזיאס געמוזט אבטרעטען אונ האט זיך נאך געטרעסט מיט דעם געדאנק, אז ער וועט זיינם ניט שענקען אונ שפעטער אויספיהרען דאס שליחות וואס אנטיוכוס האט איהם איבערגעגעבען. דערוויייל האבען די שונאים אויפגעהערט צו האבען אזא שליטה אין יהודה, אונ נאר אין אקרא האבען זיך נאך געפונען עטליכע אלטע עקשנים פון די העללעניסטען מיט זייער פארשטעהער מענעלוים.

נאך דעם וואס דאס גליק האט אזוי געשפיעלט יהודה'ן אין ביידע מלחמות, אונ עס איז דערוויייל אוועקגעגאנגען דריי מיט א האלבען יאהר זייט די גזירות פון אנטיוכוס האבען זיך אנגעהויבען, האבען פון איין זייט די פרומע געזעהן אז גאטס פערלאזט ניט זיין פאלק אונ אז דאס וואס שטעהט אין „דניאל" הייבט אן מקוים צו ווערען, אונ פון דער אנדערער זייט איז דאס פאלק געווארען ביי זיך שטארק אונ האבען פערשטאנען אז זיי קאנען שוין זייער תורה בעשיצען. יהודה האט זיך ענטשלאסען אריינגעהן קיין ירושלים אונ אויפרעכטען די יודישע הויפטשטאדט.

וואס איז די גאנצע צייט געוועהן פערוויסט, כמעט גאר אהן איינוואהנער. זיין ערשטע ארבייט איז געוועהן אויסצוריינינגען די שטאדט פון די געטצענבילדער און צוריקגעבען דעם בית המקדש דעם היילינגען גלאנץ וואס ער האט פריהער געהאט. דריי וואכען האט געדויערט ביז מען האט געמאכט נייע טויערן, איבערגעביטען דעם פעראומריינינגטען מזבח און אריינגעבראכט שפאגעל נייע כלים און דעם פינפ און צוואנציגסטען כסלו איז געוועהן דער ערשטער גאטטעסדיענסט. פונ'ם גאנצען לאנד האבען זיך די יודען געיאגט צו זיין ביי דער שמחה פונ'ם נייעם „חנכת הבית", וואס האט געדויערט גאנצע אכט טאג, אלע הייזער זענין געוועהן בעלייכטעט מיט ליכטלעך און עס איז געבליבען אז „ח נ כ ה" זאל אויף עביג גערעכענט ווערען פאר א יום טוב און מען זאל אנצינדען ליכטלעך צום זכר פון דעם גרויסען ליכט פון תורה און אמונה וואס יהודה המכבי האט אנגעצינדען פאר זיין פאלק, ווען עס האט שוין געזאלט אין גאנצען פערלאשען ווערען.

אזוי זענין די כהנים ווידער געקומען אויף זייער פלאץ, אין בית המקדש האט מען ווייטער געהערט דאס געזאנג פון די לוים, נאר יהודה האט זיך ניט בעגניגט דער מיט וואס עס איז געווארען לפי שעה, ער האט טאקי געזארגט מען זאל זיך בעווארענען פאר אינווענינגסטע און אויסענווענינגסטע שונאים: ער האט געלאזט מאכען א הויכע מויער ארום בית המקדש, כדי די העללעניסטען זאללען ניט שטערען, און א חוץ דעם האט ער געהייסען בעפעסטיגען די שטאדט בית-סור, די אדומים זאלען זיך ניט קאנען אהין אריינכאפען. עס איז אבער נאך אלץ ווענינ געוועהן. אז יהודה האט זיך ארומגעקוקט האט ער באלד געקאנט בעמערקען אז דאס יודישע לאנד איז ארומגערינגעלט מיט שונאים, ווי די פלשתים, עמונים און פהעניקיער, און אזוי ווי זיי האבען זיך אנגעהויבען טשעפען צו די יודען איז ביי יהודה'ן געבליבען אז ער מוז זיי לערנען דרך ארץ. צום ערשטען האט ער זיך גוט אבגערעכענט מיט די איינוואהנער פון א ק ב א ב א ט י נ ע וואס האבען געמוזט אנטלויפען און פערלאזען זייערע ערטער, דערנאך האט ער איינגענומען די עמונים, האטשי זייער פיהרער איז געוועהן ט י מ א ט ע א ו ס, א גרויסער גבור, און צו ליעב דעם האט דער נאמען פון יהודה אנגעהויבען קלינגען גאנץ ווייט. דערווייל זענין אנגעקומען ניט קיין פרעהליכע בשורות פון די יודען, וואס האבען געוואוינט אין ג ל ע ד און בשן, אז

די גאטצענדיענער זענען אויף זיי אנגעפאלען, אויסגעהרגעט טויזענדער. אבגעראבעוועט דאס פארמעגען און ווייבער און קינדער אוועקגעפירט געפאנגען. ניט קיין בעסערע ידיעות האט מען אויך געהאט וועגען די יודען אין גאלילעא (גליל). יהודה האט ניט לאנג געטראכט און האט באלד צונויפגענומען זיין חיל: א טהייל האט ער אנידערגעשטעלט ביי דער גרעניץ אבצוהיטען דאס לאנד פאר די פלשתים. די העלפט האט ער אוועקגעשיקט מיט זיין ברודער שמעון קיין גאלילעא און מיט דער אנדערע העלפט האט ער זיך מיט זיין יונגסטען ברודער יונתן אוועקגעלאזט פון יענער זייט ירדן. שמעון'ס גאנג איז געוועהן זעהר גליקליך: אומעדום האבען די שונאים געמוזט אנבויגען די קאפ און גאר אין א קורצער צייט האט ער געקאנט בעפרייען די יודען פון גאלילעא און זיי אריבערפירען קיין יהודה. ניט אזוי גרינג איז דאס אבער אנגעקומען יהודה'ן, ווייל זיין וועג איז געוועהן איבער בארג און אויסער דעם איז ער זיך נאך א מאל צונויפגעקומען מיט דעם שטארקען העלד טימאטעאוס און האט געמוזט האבען צו טהון מיט שטארק בעפעסטיגטע ערטער. אז די הצלחה דיענט אבער — זענען גאר קיין שווערע זאכען ניטא: דער שונא איז געפאלען פאר איהם ווי שטרוי, גאנצע שטאדט האבען זיך אונטערגעגעבען, פעסטונגען זענען חרוב געווארען און יהודה איז אויף שבועות צוריקגעקומען קיין ירושלים ווי א בעפרייער פון אלע יודען, וואס האבען איהם בעגריסט מיט גרויס פרייד און ליעבע.

אין דער צייט וואס יהודה איז געוועהן ווייט פונ'ם לאנד, האבען דערוויל זיינע הויפטלייט, וואס זענען געשטאנען ביי דער גרעניץ, געמוזט עטליכע מאל זיך שלאגען מיט גארגיאס'ס חיל און האבען דורך דעם געליטען. יהודה האט דאס ניט געקאנט פערשווייגען און האט באלד אנגעהויבען א מלחמה מיט גארגיאס'ן וואס האט נאך לאנג געמוזט געדענקען די קלאפ וואס ער האט געחאפט.

אנטיוכוס'ן איז געוועהן פארדרעהט דער קאפ מיט אנדערע זאכען און און ער האט געמוזט אויפהערען די יודען אין זין צו האבען, בעזאנדערס נאך ווען איינער פון די גרעסטע לייט ביים סירישען הויף, פטאלאמאיאס מאקראן האט ניט אויפגעהערט צו שרייען אז מען פערפאלגט אומזיסט דאס יודישע פאלק. אין ארמעניען האט אנטיוכוס גוט געמאכט נאר אין פארטיען האט זיך דאס גליק פון איהם אבגעטהון. אז עס זענען זיהם

אויסגענאנגען די מיטעל אונ אז ער האט געוואלט צונעהמען דאס צדקה־געלד אונ דאס פאלק האט איהם ניט געלאזט. איז ער פאר כעס אראב פון דעם שטיקעל שכל וואס ער האט נאך געהאט אונ איז געשטארבען משוגע. זיין משוגעת האט מען באלד געקאנט ארויסזעהן דערפון וואס ער האט נאר אין גאנצען פארגעסען די רעכטע, וואס ער האט געגעבען ליזיאס'ן, אונ האט געמאכט זיינעם אלייב־מענש, פיליפוס, פאר איין אפטרופס פון זיין זוהן אנטיוכוס־איפאטאר דעם פינפטען. דערפון איז ארויס א מחלוקת אונ יעדער פון די ביידע מושלים האט גאר ניט געטהון צו פארבעסערן די לאגע פון סיריען.

אזוי האבען די סירער אייגענטליך געלאזט די יודען צו רוה אונ נאר די העללעניסטען פלעגען זיי אפט דערקוטשען ביז עס איז יהודה'ן נמאס געווארען אונ ער איז אנגעפאלען אויף אקרא. די העללעניסטען האבען טאקי נאר דאס געמיינט. זיי זאלען קאנען אנמאכען א קאכעניש, אונ באלד זענען זייערע שליחים אריבער צום יונגען קעניג איפאטאר ביי איהם בעטען הילף. זיי האבען דארט פארשטעהן געגעבען אז בא די יודען איז גראד דאס יאהר שמיטה, אז זייערע כוחות זענען דעריבער ניט אזוי גרויס אונ אז אצינד איז די בעסטע צייט אויף זיי אנצופאלען. ליזיאס האט באלד צונויפגענומען זעהר פיעל חיל, פוסגאנגער אונ רייטער אונ אויך עלעפאנטען אונ האט זיך אינאיינעם מיט דעם קליינעם איפאטאר צוגעריקט צו יהודה אונ בעלאגערט די פעסטונג בית־סור. יהודה האט געקאנט ארויס צו דער מלחמה נאר מיט א טהייל פון זיין חיל, ווייל ער האט געמוזט איבערלאזען א היבשע מחנה אין דער היים מען זאל אבהיטען דעם בית המקדש אונ אלע אנדערע פעסטונגען. די איינוואהנער פון בית־סור האבען זיך א צייט בריה'ש געהאלטען, נאר אזוי ווי עס איז זיי אויסגעגאנגען לעבענסמיטעל אונ צופיהרען זיי מיט א פערבארגענעם וועג האט מען מעהר ניט געקאנט, ווייל טאקי איינער פון זיי, ראדאקאס, האט דעם וועג אנגעוויזען דעם שונא, האבען זיי געמוזט אפנען די שטאדט אונ ליזיאס האט בעקומען די מעגליכקייט א ביסעל נאהנטער צוצוגעהן קיין ירושלים. ביי בית־זכריה איז געוועהן די ערשטע מלחמה צווישען ליזיאס אונ יהודה אונ די יודען האבען פשוט בעוויזען וואונדער. מיט מסירת נפש האבען זיי זיך געשלאגען אונ יהודה'ס ברודער אליעזר איז דערהרגעט געווארען, ווייל ער איז ארונטערגעקראכען אונטער א העלעפאנט, וואס אויף איהם איז

געוועסען דער יונגער קעניג, אונ האט איהם מיט א מעסער צושניטען דעם בויך, דער עלעפאנט איז אויף איהם אומגעפאלען אונ האט איהם דערשטיקט. די סיריער זענען אבער געוועהן מעהר אונ שטארקער אונ יהודה האט געמוזט אבטרעטען אונ זיך פערשליעסען אין ירושלים. א גאנץ לאנגע צייט האבען דיא יודען געשיצט זייער הויפטשטאדט אונ היילינגטהום, נאר דער הונגער האט געפידערט דערצו וואס פיעל פון זיי האבען געמוזט אנטלויפען פון ירושלים אונ עס זענען דארט געבליעבען נאר יהודה מיט זיינע דריי ברידער אונ נאך א קליינע צאהל פון גבורים וואס האבען ניט געוואלט צוועקווארפען זייער פלאטץ ביז אין דער לעצטער מינוט. זעהר ביטער איז געוועהן די לאגע פון די יודישע העלדען, נאר די ישועה איז ניך געקומען נאר פון איין אנדער זייט. פיליפוס, וואס דער משוגענער אנטיוכוס האט איהם פארן טויט געמאכט פארן גאנצען מושל, האט אין מדי אונ פרס געדונגען חיל אונ האט זיך געלאזט געהן קיין אנטיוכיען, כדי ער זאל זיך ארויפהאפען אויפן באנקיל. אז ליזיאס איז דער־פון געוואהר געווארען האט ער באלד פערשטאנען אז מען מוז דאס חיל, וואס איז געשטאנען ביי ירושלים צוריקפיהרען אהיים אונ האט געראטהען דעם יונגען קעניג ער זאל מאכען שלום מיט די יודען. אזוי האט די מלחמה פליצום אויפגעהערט אונ דער שלום איז בעשטאנען אין דעם, וואס מען האט די יודען אלדינג צוליעב געטהון, צוגעזאגט זיי רעליגיאנס־פרייהייט אונ פערזיכערט אז זייערע פעסטונגען וועט מען ניט בעריהרען. קוים האט מען אבער די סיריער אריינגעלאזט אין שטאדט האבען זיי שוין קיין ווארט ניט געהאלטען אונ האבען זיך געהאפט ברעכען די מויערען, נאר דער שלום איז פארט געבליעבען אונ די יודען האבען זיך געפיהלט פריי, בעזאנדערס נאך דעם וואס די סיריער האבען זיך אין גאנצען אבגעזאגט פון די העלעניסטען אונ זייער כהן מענעלוים וואס פון איהם האט זיך גענומען די גאנצע צרה, האבען זיי געטיידט. אזוי איז געווארען אויף א צייט שטיל. אונ דאס פאלק וואס האט פארגאטערט יהודה'ן, האט איהם אויסגעקליבען פאר כהן גדול.

רוהיג האט אנגעהויבען געהן דאס לעבען פונ'ם יודישען פאלק. אבער עס האט גאר ניט לאנג געדויערט. אין גאנצען פטר'ן די העלעניסטען איז שווער געווען אונ צווישען די יודען האבען זיך געפונען גענוג מענשען וואס האבען מיט זיי אפענטליך אדער שטילערהייד געהאלטען. אט די גוטע פריינד פון די העלעניסטען האבען זיך בענוצט מיט דער ערשטער געלעגענהייט אונ אז

דער פרינץ דמיטריוס, וואס איז געווען אין רום פאר א משכון, איז געקומען צוריק קיין אנטיוכיען און האט אבגענומען די מלוכה, האבען זיי באלד צו איהם אוועקגעשיקט שליחים און האבען זיך געקלאגט אז מתתיהו'ס קינדער האבען אריינגעכאפט אין זייערע האנד די גאנצע ממשלה איבער יהודה. איינער פון די שליחים איז געווען אלקימוס, ער איז באז געווען וואס מען האט איהם ניט צוגעלאזט צו דער כהונה און דערפאר האט ער ניט געזשאלעוועט קיין שווארצע פארב אויף צו מאהלען דעם טרויעריגען מעמד פונ'ם יודישען לאנד. דמיטריוס האט באלד געשיקט זיין הויפטמאן בקכידעס קיין ירושלים ער זאל דארט אנידערשטעלען א כהן וואס די סירישע מלוכה זאל צו איהם צוטרויען האבען. מיט זיסע רעד איז בקכי־דעס אריינגעקומען קיין ירושלים און האט פערזיכערט דעם עולם אז ער מיינט גאר ניט, נאר יהודה מיט זיין חברה האט באלד פערשטאנען מיט וואס דאס שמעקט און איז אוועק פון דער הויפטשטאדט. די איינוואהנער האבען זיך געלאזט איינרעדען און עס איז ביי זיי ניט קשה געווען וואס אלקימוס איז געווארען כהן, ווייל ער איז טאקע געווען פון די געבארענע כהנים און א חוץ דעם איז זיין פעטער געווען איינער פון די גרעסטע לייט, רבי יוסי בן יועזר. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען ווער אלקימוס איז: קוים איז די מאכט איבערגעגאנגען צו איהם, האט ער באלד געהייסען טויי־טען זעכציג שאנסטע בעלי בתים און צווישען זיי זיין אייגענעם פעטער. בקכידעס איז מן הסתם אויך ניט געווען קיין גראסערער בעל רחמנות פונ'ם כהן אליין און אז אלקימוס האט אנגעהויבען בעקומען שונאים אפילו צווישען די וואס האבען פריהער געהאלטען מיט איהם, האט ער מיט זיי גאר קיין שיהות ניט געמאכט און האט זיי דערהרגעט. אין אזא שרעקליכער לאגע האבען די פרומע יודען וואס האבען ניט געקאנט גלייכגילטיג זעהן די עולות, ווייטער געמוזט ווענדען זייערע אויגען צו די בארג ארום מדין, וואו יהודה האט זיך אויפגעהאלטען, און עס איז ארויס א אינווענינסטע מלחמה צווישען צוויי כתות. אלקימוס האט זיך אפילו געלאזט פאהרען אין די קליי־נערע ערטער און דארט ווייזען וואס פאר א כח די סירישע מלוכה האט איהם געגעבען, נאר עס האט איהם ניט געהאלפען. ער האט געזעהן אז יהודה איז מעהר תקיף פון איהם און האט געמוזט נאך אמאהל לויפען קיין אנטיוכיען בעטען הילף ביים קאניג

דמיטריוס האט דאס מאהל געשיקט קיין יהודה איינעם פון זיינע

קלוגסטע און שטארקסטע הויפט־לייט, ניקאנאר (ניקנור), און האט איהם א בעפעהל געגעבען ער זאל איין עק מאכען מיט די מאקאועער און מיט אלע וואס האלטען מיט זיי. ניקאנאר איז קיין נאר ניט געוועהן און האט פערשטאנען אז צום אנהייב מוז מען גאר געהן מיט גוטען. דערצו האט מען איהם נאך אזוי פיעל אנדערצעהלט פון יהודה'ס גבורות, אז ער האט טאקע באמת אנגעהויבען טראכטען זיך מיט איהם אויסצוגלייכען און האט צו איהם געשיקט דריי בעגלייבטע מענשען, פאסידאניוס, טהעאדאטוס און מתתיהו, מען זאל מיט איהם איבערערעדען וועגען שלום. דאס איז אלקימוז'ן ניט געפאלען און ער האט באלד צו וויסען געטהון דעם קאניג אז ניקאנאר טאנצט עפעס אויף צוויי חתונות און אז ער וויל גאר יהודה'ן מאכען פאר כהן. נאך אזא מסירה, האט ניקאנאר בעקומען א שטרענגען בעפעהל ער זאל מעהר מיט יהודה'ן קיין שום משא ומתן ניט האבען און זאל איהם ברענגען אין קייטען קיין אנטיוכיען.

יהודה האט שכל געהאט און ניט צו פיעל געטרויעט דעם שונא, אפילו ווען ער איז געקומען מיט פריינדליכע ווערטער אויף די ליפען און דערפאר אז ניקאנאר איז ארויס געגען איהם מיט זעהר פיעל חיל האט איהם יהודה באלד געוויזען אז ניט אומזיסט האט מען איהם אזוי שטארק געלויבט זיין גבורה. ניקאנאר איז אריין אין דער רציחה און האט אנגעהויבען פאדערן ביי די יודען זיי זאלען איהם אליין ארויסגעבען יהודה'ן און פאר א משכון האט ער געהייסען געהמען דעם פרומען בגש, וואס גאנץ ירושלים האט איהם ליעב געהאט און גערופען „דער טאטע פון די יודען". בגש האט זיך אבער אליין דאס לעבען גענומען און ניקאנאר איז ווייטער געצווינגען גע־וועהן צו ווארטען אויף א נייער מלחמה און האפען אויף גליק. באלד איז אין אדרסא זיך צונויפגעקומען יהודה'ס און ניקאנאר'ס חיל און האטשי די צאהל פון די יודען איז געוועהן זעהר קליין, פון דעסטוועגען האבען זיי א תל געמאכט פון די סיריער און ניקאנאר איז באלד געפאלען טויט. דאס איז געוועהן דעם דרייצעהנטען אדר. ניקאנאר'ס קאפ האט מען אריינ־געבראכט קיין ירושלים און א לאנגע צייט איז דער ניקאנאר־טאג גערעכענט געווארען פאר א יום טוב (יום נקנור).

אלקימוז איז אנטלאפען און יהודה איז ווייטער אריין קיין ירושלים.
ער האט זיך אבער ניט געוואלט מעהר אין גאנצען פערלאזען אויף

זיין אייגענעם כח אונ האט געשיקט קיין רום צוויי שליחים. אייפאלעמוס בן יוחנן אונ יאזאן בן אליעזר, צו זוכען פריינדשאפט ביי די ראמער. דערווייל האט דמיטריוס ביי דער ערשטער ידיעה פון ניקאנאר'ס טויט, גיך ארויסגעשיקט בקכידעס'ן מיט א גרויסער מחנה, ער זאל איין מאהל פאר אלע מאהל זיך אברעכענען מיט די יודען, אונ באלד נאך פסח זענען שוין די סירער צוגעקומען צו דער יודישער הויפטשטאדט. יהודה האט געוועהן אז אין ירושלים, וואס איז שוין ניט געוועהן בעפעסטיגט, איז ער ניט זי־כער, אונ דאריבער איז ער מיט דריי טויזענד מאן אריבער קיין אלעשא, וואוהין בקכידעס האט איהם אויך נאכגעיאגט. דאס גרויסע סירישע חיל האט אבער געווארפען א מורא אויף יהודה'ס לייט, פיעל פון זיי זענען זיך צו־לאפען אונ ער איז אין גאנצען געבליבען מיט אכט הונדערט מענשען. נאר אפילו מיט דעם ביסעל האט יהודה צום אנהייב שטארק צושלאגען דעם שונא, א גאנצען טאג האט ער זיך געהאלטען ביז דאס גליק האט זיך פון איהם ניט אבגעטהון אונ ער איז געפאלען ווי א אמת'ער העלד מיט דער שווערד אין דער האנד. מיט גרויס מיה האבען יהודה'ס ברידער זיין טויטען קערפער אבגעראטעוועט אונ געבראכט צו קבר ישראל.

אזוי איז אלקימוס ווייטער געווארען כהן, נאר דער זכר פון די מא־קאבעער איז אויף עביג פארבליבען צווישען יודען אונ האט נאך אויף לאנגע דורות געוועקט ביי זיי די געפיהלע פון ליעבע צום פאלק אונ צו דער אמונה.

די צייט פון די חשמונאים.

ערשטעס קאפיטעל.

יונתן אונ שמעון, די ערשטע כהנים פון די חשמונאים.

(143—160 פאר קריסטום געבורט. 213—230 פארן חרבן בית שני)

א שרעקליכע בראך איז געוועהן דער טויט פון יהודה המכבי פארן יודישען פאלק. די גרויסע קראפט, וואס איז געוועהן אים שטאנד צוצי־הען צו זיך טויזענדער מענשען פון פערשידענע קלאסען, איז פערשוואונדען געווארען אונ יהודה'ס ברודער יונתן האט שוין ניט געהאט די גבורה וואס זאל קאנען בעווייזען וואונדער אויפ'ן פעלד פון מלחמה. נאר דיא פראסטע מענשען זענען אבגעקיהלט געווארען אונ אז מען האט זיי גע־לאזט פריי אטהמען אונ גאטט דיענען, דער בית המקדש איז געשטאנען אויפ'ן ארט, קרבנות איז געוועהן וואוהין צו ברענגען, האט אלקימס אויך געטויגט פאר א כהן. נאר די פרומע זענען אויך געבליבען שטעהן פון ווייטען, ווייל זיי האבען פריהר אויך ניט געהאלטען פון נעהמען זיך עפּיס מיט געוואלד אונ האבען געגלויבט אז ווען גאטט וויל העלפען דארף מען ניט דערצו קיין בריה'שאפט פון א מענשען. אזוי זענען ווייטער גע־בליבען צוויי כתות, די חשמונאים אונ די העללעניסטען. וואס זענען זיך געוועהן דם־שונאים איינער דעם אנדערן אונ מען האט זיך אנגעטהון צרות ווי ווייט מען האט נאר געקאנט. אודאי איז דאס יודישע לאנד דורך דעם שטארק געפאלען אונ דערצו האט זיך נאך אונטערגעהאפט א הונגער וואס האט צום איבריגען דערשלאגען די איינוואהנער

בקבידעס, וואס איז געבליבען אין יהודה מיט זיין חיל. האט געזעהן

אז די חשמונאים האבען שוין ניט אזא פיהרער ווי יהודה המכבי, האט ער זיך מיישב געוועהן אז אצינד קאן ער פון זיי אין גאנצען מאכען איין עק אונ האט זיך גענומען זיי פערפאלגען. די חשמונאים האבען זיך אבגעריקט אין די וואלדער ביים ירדן אונ זייערע ווייבער אונ קינדער האבען זיי אוועקגעשיקט פון יענער זייט ירדן צו אפריינדליכען שבט נבט. אין וועג זענין אבער אויף זיי אונ אויף זייער פארשטעהער יוחנן אנגעפאלען שונאים, וואס מען האט זייא גערופען בני עמרי פון דער שטאדט מדבה אונ האבען זיי אלע אויסגעהרגעט. שפעטער האט זיך מיט זיי יונתן דערפאר גוט אבגערעכענט. בקבידעס האט דערווייל אבגעזוכט די חשמונאים אין זייערע בעהאלטעניששען אונ זיי זענין געצוואונגען געוועהן אריבערצושווימען דעם ירדן. קוים האט בקבידעס געפיהלט אז די חשמונאים זענין שוין ווייט, האט ער נאר געזארגט מען זאל זיי פארשט..ן דעם וועג עס זאל זיי שווער זיין זיך אומקעהרען אהיים, אונ דאריבער האט ער געהייסען צוריק פארעכטען אלע פעסטונגען אונ דארט אנגרייטען אסך לע-בענסמיטעל אונ כלי זיין. אויסער דעם האט ער זיך נאך בעווארענט דער מיט, וואס ער האט צוגענומען קינדער ביי די גראסטע לייט אונ זיי גע-האלטען פאר א משכן אין אקרא. אזוי איז געווארען רוהיג, דעם מס האט מען געצאהלט צו דער צייט אונ מעהר האט די סירישע מלוכה ניט בע-דארפט. אלקימוס, וואס איז, ווי עס שיינט, ניט געוועהן אזא פארברענטער העללעניסט, האט זיין רעליגיאנסזאכען וועניג וואס אויפגעטהון אונ דערפאר האט ער געגען זיך קיינעם ניט אויפגערייצט. איין זאך האט ער יא גע-וואלט איינפיהרען, אז אויך גאטצענדיענער זאלען מעגען אריינקומען אין בית המקדש; דאריף איז דער עולם שטארק ברוגז געוועהן אונ אז ער איז געליימט געווארען אונ באלד געשטארבען האט מען גערעדט אז דאס האט ער געהאט א עונש פאר דעם. נאך זיין טויט האט דמיטריוס מעהר קיין כהן ניט געשטעלט, בקבידעס מיט'ן חיל איז אוועקגעגאנגען פון יהודה אונ צוויי יאהר זענין זיך אזוי אבגעלאפען שטיל.

אין דער צייט האבען דערווייל די פארשטעהער פון די חשמונאים יונתן אונ שמעון, איינגעזאמעלט נייע כחות, ביסלעכווייס זיך צוגעריקט קיין יהודה, אונ האבען אנגעהויבען שטארק דערקוטשען די העללעניסטען, וואס האבען זיך ווייטער געקלאגט פאר דמיטריוס. דער סירישער מלוכה איז נמאס געווארען אלע מאל שיקען חיל קיין יהודה אונ דאריבער איז נאר

בַּקְכִידֶעס אַהִין אַוֶועקְגֶעפָאהרֶען מִיט נָאר אַ קְלֵיינֶער מַחֲנֶה נויל די הֶעללֶע־ נִיסְטֶען הָאבֶּען אִיהם פֶערְזִיכֶערְט אַז אָהן אַ שום מִיה וֶועט עֶר קָאנֶען הַא־ פֶּען די צְווֵיי פָארְשְׁטֶעהֶער פון די הַשְׁמוֹנָאִים. אַז בַּקְכִידֶעס אִיז אָבֶּער גֶעקוּמֶען אוֹיפְן פְּלַאץ, הָאט עֶר גֶעזֶעהן אַז נִיט אַזוֹי גְרִינְג טְהוּט זִיךְ ווִי עֶס רֶעדְט זִיךְ: די הֶעללֶענִיסְטֶען הָאבֶּען טַאקִי גֶעזוּכְט אַלֶע מִיטֶעל אוּנ גֶע־ וָואלְט מִיט חָכְמָה׳לֶעךְ אַרוֹיסְנֶארֶען יוֹנָתָן אוּנ שִׁמְעוֹן פוּן דֶער פֶעסְטוּנְג בֵּית־ אַגְלָא, וואו זֵיי הָאבֶּען זִיךְ אוֹיפְגֶעהַאלְטֶען. זֵיי זֶענֶען אָבֶּער גֶעוֶועהן קְלִי־ גֶער אוּנ הָאבֶּען שׁוֹין גֶעהַאט אַזוֹי פִיעל מֶענְשֶׁען אַז זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעקָאנְט צוּטְהֵיילֶען אוֹיף צְווֵיי מַחֲנוֹת אוּנ פוּן בֵּיידֶע זֵייטֶען זֶענֶען זֵיי אָנְגֶעפַאלֶען אוֹיף די שׂוֹנְאִים אוּנ זֵיי גוּט צוּשְׁלָאגֶען. בַּקְכִידֶעס אִיז דֶער פַאר וֶועהר שְׁטַארְק אִין כַּעַס גֶעוָוארֶען אוֹיף די הֶעללֶענִיסְטֶען אוּנ הָאט פִיעל פוּן זֵיי גֶעהֵייסֶען אוּמְבְּרֶענְגֶען. די מַפָּלָה פוּן די הֶעללֶענִיסְטֶען הָאט יוֹנָתָן פֶער־ שְׁטַאנֶען צוּ בֶּענוּצֶען, עֶר הָאט דֶערְוַוייל גֶעמַאכְט אַ שָׁלוֹם מִיט דְמִיטְרִיוּס׳ן אוּנ הָאט בֶּעקוּמֶען אֵיין עֶרְלוֹיבֶּענִישׁ אַז דִיא הַשְׁמוֹנָאִים זָאלֶען זִיךְ פְּרֵייא בֶּעוֶועגֶען אִין גַאנְץ יְהוּדָה, אוֹיסֶער יְרוּשָׁלַיִם, נָאר זֵיי זָאלֶען אִיבֶּערְלָאזֶען עֶטְלִיכֶע פוּן זֵיי פַאר אַ מַשְׁכּוֹן אַז מֶעהר וֶועלֶען זֵיי קֵיין קְרִיעג נִיט פִיהרֶען מִיט קֵיינֶעם. אַלֵיין אִיז יוֹנָתָן גֶעבְּלִיבֶּען זִיצֶען אִין מִכְמָשׁ אוּנ הָאטְשֶׁי עֶר הָאט נָאךְ אָפֶענְטְלִיךְ קֵיין שׁוּם מֶמְשָׁלָה נִיט גֶעהַאט, פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען הָאט מֶען אִיהם אָנְגֶעהוֹיבֶּען בֶּעטְרַאכְטֶען פַאר אַ רֹאשׁ. אַזוֹי זֶענֶען אִיבֶּער־ גֶעפְלוֹיגֶען פִינְף יָאהר בִּיז אִין סִירְיֶען אִיז נִיט גֶעוָוארֶען אַ אִיבֶּערְקֶערֶענִישׁ, וָואס הָאט פַארְגְרֶעסֶערְט די מַאכְט פוּן יוֹנָתָן אוּנ דָאס יוּדִישֶׁע לַאנְד צוּרִיק־ גֶעשְׁטֶעלְט אוֹיף די פִיס.

אַבַּאלוּס, דֶער קֶענִיג פוּן פֶּעלְגַאמוּס, אִיז גֶעוֶועהן דְמִיטְרִיוּס׳ן אַ גְרוֹי־ סֶער שׂוֹנֵא; עֶר הָאט אָבְּגֶעזוּכְט אִין סְמִירְנָא אַ יוּנְגֶען מַאנְן אַלֶכְּסַנְדֶר בַּאלַאס, וָואס אִיז וֶועהר עֶהנְלִיךְ גֶעוֶועהן אַנְטִיוֹכוּס - אֵייפַאטָאר אוּנ הָאט אִיהם אָנְגֶעהוֹיבֶּען הֶעלְפֶען עֶר זָאל צוּנֶעהמֶען די סִירִישֶׁע מְלוּכָה. מִיט דֶער הִילְף פוּן אַטַאלוּס׳ס חַיִל אִיז בַּאלַאס צוּגֶעקוּמֶען צוּ דֶער שְׁטָאדְט פְּטַא־ לָאמַאִיס אוּנ הָאט דָארְט אָנְגֶעהוֹיבֶּען הֶערְשֶׁען. דְמִיטְרִיוּס הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַז עֶר שְׁטֶעהט שְׁמָאל אוּנ עֶס אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען אַז עֶר מוּז הָאטְשֶׁי בַּיי זִיךְ אִין לַאנְד הָאבֶּען וֶוענִיגֶער שׂוֹנְאִים. צוּם עֶרְשְׁטֶען הָאט עֶר זִיךְ גֶע־ וָוארְפֶען צוּ יוֹנָתָן, בֶּעפְרֵייעט די מֶענְשֶׁען וָואס זֶענֶען פְרִיהר גֶעבְּלִיבֶּען פַאר אַ מַשְׁכּוֹן אוּנ הָאט אִיהם עֶרְלוֹיבְּט צוּ הָאבֶּען אֵייגֶען חַיִל אוּנ הַאלְטֶען כֵּלֵי

זין. יונתן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, ער איז באלד אריין קיין
ירושלים, נוט בעפעסטיגט די שטאדט, אונ די העללעניסטען האבען גע-
מוזט אבטרעטען קיין בית-סור. אלכסנדר באלאס האט אבער אויך פער-
שטאנען אז ער מוז האבען יונתן פאר א גוטען פריינד אונ האט איהם גע-
שטעלט אזיינע וואהלע תנאים, אז ער האט געמוזט דארויף בעשטעהן.
באלאס האט געמאכט יונתן פאר'ן כהן גדול אונ פאר'ן מושל פון יהודה
אונ האט איהם געשיקט פאר א מתנה א מאנטעל פון פורפור אונ א גאל-
דענע קרוין. דמיטריוס פון זיין זייט האט ניט געשוויגען אונ האט אלע
מאל געשיקט בריעף „צום פאלק פון יהודה" אז ער וועט זיי בעפרייען פון
מס, אבגעבען פיעל שטעדט וואס די שומרונים האבען א מאל צוגענומען
אויסהאלטען אויף זיין רעכנונג דעם בית המקדש, צאהלען פון זיין קאססע
דעם יודישען חיל, מיט איין ווארט, ער האט זיי צוגעזאגט דאס טעלערעל
פונ'ם הימעל, אבי מען זאל האלטען מיט איהם. דאס פאלק האט אבער
געקוקט יונתן אין מויל אריין אונ איז געבליבען טריי באלאס'ן, וואס האט
געקאניגט זעקס יאהר. באלאס האט שטאנדיג זיין דאנקבארקייט בעוויזען
יונתן אונ אז זיין שווער, פטאלאמעאוס-פילאמעטאר דער זעקסטער פון מצרים,
איז צו איהם געקומען קיין פטאלעמאיס, האט באלאס אויך פארבעטען
יונתן צו זיך פאר א גאסט אונ האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד
ווי זיינעם א גלייכען. אין זיין צייט האבען זיך אין יודישען לאנד אנגע-
היבען פארהיילען די מכות פון פריהר אונ דאס יודישע חיל איז שוין בע-
שטאנען פון צעהן טויזענד מאנן.

יונתן האט פיעל מאל געהאט די געלעגענהייט צו בעווייזען ווי אי-
בערגעבען ער איז געוועזן אלכסנדר באלאס. אז דמיטריוס'ס זוהן, דמיטריוס-
ניקאטאר דער צווייטער האט געוואלט מיט געוואלד ארויסרייסען די
סירישע מלוכה פון זיינע האנד, — די מצרים אונ די ראמער זענען געשטאנען
פון ווייטענס אונ די פלשתים האבען געהאלפען דעם שונא, — האט עס יונתן
ניט דערלאזט אונ האט מיט זיין חיל צושטערט די שטאדט אשדוד אונ
דערפאר האט באלאס צוגעשענקט די יודען עקרון. דערווייל איז אין
סיריען געווארען צוויי פארטיען: איינע האבען געהאלטען מיט באלאס'ן
אונ די אנדערע זענען געשטאנען פאר'ן יונגען קעניג דמיטריוס. אז יונתן
איז אנגעפאלען אויף אקרא אונ האט געוואלט ארויסטרייבען פון דארט דאס
ביסעל העללעניסטען, וואס איז נאך געבליבען, האבען זיי באלד געבעטען

הילף ביי דמיטריוס'ן. יונתן האט אבער דמיטריוס'ן אוועקגעשיקט שאנע מתנות און ער האט איהם פון זיין זייט אויך בעשטימט פאר א כהן. דעמעלט האט אויך יונתן פאר געלד אויסגעארבייט מען זאל אנגעבען יהודה׳ס עטליכע שטאדט און בעפרייען די יודען פון א סך נתינות. דער קלייגער דמיטריוס איז אבער געוועהן געראטהען אין טאטען: קוים האט ער צוגענומען דאס געלד, האט ער שוין ניט געוואלט קיין ווארט האלטען. גיך האט ער אבער געמוזט אנקומען צו יונתן׳ס לאסקע. אין אנטיוכיען זענען די איינוואוהנער פון איהם ניט צו פריעדען געוועהן און האבען בעלאגערט דעם קאניגליכען הויף, ער איז געוועהן אין א גרויסער סכנה; נאר ער האט צו וויסען געטהון יונתן און ער האט געשיקט דריי טויזענד מאנן וואס האבען געשטילט די מורדים. פאר אזא טובה האט דמיטריוס ווייטער געוואלט בעצאהלען מיט שטיינער, און פאר דער אונדאנקבארקייט איז יונתן אין גאנצען איבערגעגאנגען צו באלאס׳ס יורש, אנטיוכוס דעם פינפטען; זיין ברודער שמעון האט איבערגענומען די קאמאנדע איבער דעם סירישען חיל, און ביידע חשמונאים האבען געהאלפען דעם אפטרופוס פונ׳ם יונגען קאניג דיאדאט טריפון, צו בעפעסטיגען זיין הערשאפט אין סיריען. דאס יודישע חיל, וואס האט זיך אין דער צייט פארגרעסערט ביז פירציג טויזענד מאן, האט בעוויזען גרויס בריה׳שאפט און האט פערנומען דמשק. פון בית־סור האבען די יודען ארויסגעטריבען די העלעניסטען און דערנאך זיך באלד גענומען שטארקער מאכען די פעסטונגען ארום ירושלים און מעהר בעווארענען די יודישע הויפט־שטאדט.

ווי דאס יודישע חיל איז די יודען צו נוטץ געקומען — האבען זיי באלד געקאנט זיך איבערצייגען. דיאדאט טריפון האט זיך מישב געוועהן אז איהם טויג ניט ארבייטען פון דעם יונגען קאניג׳ס וועגען און עס איז פאר איהם גלייכער אליין צו ווערען מלך. ער האט אבער פערשטאנען אז די יודען וועלען עס ניט דערלאזען און האט אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי פטור צו ווערען פון יונתן. עס איז ביי איהם געבליבען, ער זאל מיט א שווינדעל פערנארען צו זיך יונתן און איהם מאכען איין עק. טריפון איז אימיסטען אביין קיין בית־שן און יונתן איז איהם אקעגענגעקומען מיט טויזענדער קריגס־לייט. אז טריפון האט איהם אבגעגעבען גרויס כבוד און אבגעשיט מיט מתנות, האט זיך דער קלוגער יונתן געלאזט איינרעדען, אוועקגעשיקט דעם גרעסטען טהייל פון זיין חיל קיין גאליליא און נאר מיט טויזענד מאנן איז ער אינאיינעם מיט טריפון

אריינגעפאהרען קיין עכו. דארט איז יונתן געפאנגען געווארען, זיין קליינע מחנה האט טריפון אויסגעהרגעט און א חוץ דעם האט ער נאך ארויסגעשיקט זיינע לייט מען זאל נאכיאגען דאס יודישע חיל וואס איז אוועקגעגאנגען קיין גליל. דאס איז איהם דוקא ניט געראטהען, ווייל זיין חברה האבען ניט געקאנט בייקומען די יודען; נאר דערווייל איז אנגעקומען די ביטערע בשורה קיין ירושלים און עס איז דארט געווארען א שטארקער רעש. ערשטענס האט באנג געטהון אויף יהונתן, וואס מען האט איהם שוין מעהר ניט גערעכענט צווישען די לעבעדיגע, און צווייטענס האט מען אין דעם אכזריות פון טריפון געזעהן א ווינק פון די העלעניסטען און מען האט מורא געהאט טאמיר צופיהרען זיי זיך ווייטער די האנד. אין דער טרויעריגער לאגע האט דאס פאלק זיך געווענדעט צום לעצטען ברודער פון די חשמונאים שמעון, און האטשי ער איז שוין געווען זעהר אלט, האט ער פארט אויף זיך גענומען מלחמה צו האלטען מיט טריפון און איהם ניט אריינלאזען קיין יהודה.

קיין אדידה האט שמעון צונויפגעצויגען דאס גאנצע יודישע חיל און טריפון האט געזעהן אז ניט אזוי גרינג וועט איהם זיין זיך אריינכאפען קיין יהודה. יונתן האט ער מיט זיך מיטגעפיהרט, ווייל ער האט געוואוסט אז זיין לעבען וועט איהם מעהר איינברענגען ווי זיין טויט. ער האט טאקי בעפוילען די יודען, אז ער מיינט גאר ניט יונתן עפים שלעכטס צו טהון, נאר ער וויל מען זאל איהם אריינטראגען א אלטען חוב פון מס, וואס עס קומט קלאמערשט סיריען, און אז מען וועט איהם שיקען פאר א משכון יונתן'ס צוויי זיהן וועט ער דעם פאטער בעפרייען. שמעון האט פערשטאנען אז מען קאן ניט שטעלען אויף טריפון'ס רעד, נאר פון דעסטוועגען האט ער זיך געפרווט און געטהון אלדינג וואס טריפון האט געפאדערט. אוודאי האט זיך באלד ארויסגעוויזען אז טריפון האט גענארט די יודען און די מלחמה איז ווייטער געגאנגען. אז טריפון איז שווער געווען בייצוקומען דאס יודישע חיל, האט ער זיך ענטשלאסען צו געהן קיין יהודה מיט איין אנדער וועג דורך די בארג; נאר דארט האבען איהם די גרויסע שנעען אנגעטהון צרות. פון זיין גאנצער מחנה איז געווארען א תל און פאר רציחה האט ער געהייסען טייטען יונתן. מיט גרויס מיה האט שמעון דערנאך אפגעזוכט די ביינער פונ'ם ברודער און האט זיי בעגראבען צווישען די קברים פון די חשמונאים אין מדין.

אזוי האבען די יודישע גבורים אבגעהיט זייער פאטערלאנד און געוויזען צלע פאלקער אז מען מוז פאר זיי האבען דרך ארץ. עס איז אבער שווער אז אויף איין ארט זאל זיין אי גדולה, אי תורה: ווען אין יהודה האבען זיך געפונען מענשען מיט קראפט, וואס האבען געארבייט און דאס גאנצע לעבען געשטרעקט פארן גרויסקייט פונ'ם לאנד, האט די וויסענשאפט געמוזט וואקסען גאר אין איין אנדער ווינקעל — אין מצרים.

אין דער גאנצער צייט וואס יהודה איז געשטאנען אונטער דער מאכט פון סיריען און האט געמוזט אויסשטעהן קאלטס און ווארעמס פון די פערשיעדענע סירישע קעניגע, וואס האבען זיך אלע מאל געביטען, פלעגען זעהר פיעל יודען ארויספאהרען קיין מצרים, ווייל דארט האבען זיי געקאנט גאר רוהיג לעבען און האבען געהאט אלע רעכטע באגלייך מיט די איבריגע איינוואהנער. אזוי האט זיך ביסלעכווייס אין מצרים בעזעצט מעהר פון א מיליאן יודען. געוואהנט האבען זיי גרעסטענטהיילס אין אלכסנדריען, נאר זיי זענען אויך געוועהן צוזווארפען אין א סך אנדערע ערטער. און בעשעפטיגען פלעגען זיי זיך מיט האנדלען אין לאנד: ברענגען סחורות אויף שיפען פון דער פרעמד, און דערצו האבען זיי זיך אויסגעלערנט פון די גריכען פערשיעדענע קונציגע מלאכות. יעדע קהלה האט געהאט א שול, וואו מען פלעגט דאווענען און אלע שבת און יום טוב פלעגט א למדן זאגען א דרשה איבער דער סדרה און פארשטעהן געבען דעם עולם וואס די תורה פאדערט פונם יודען. אזוי האט זיך די תורה שטארק געהאלטען צווישען די יודען אין מצרים און ווער שמועסט נאך אז אין דער טרויעריגער צייט פון אנטיוכוס־עפיפאנעס זענען די פיינסטע יודישע משפחות, אינאיינעם מיט'ן זוהן פון דעם כהן גדול אניאס דעם דריטען, געצווינגען געוועהן אוועק קיין מצרים, האבען די יודישע קהלות דארט בעקומען נאך איין אנדער גלאנץ. דער קעניג פילאמעטאר האט דעם יונגען כהן שטארק מקרב געוועהן און מען האט צום אנהייב גערעכענט — ווען די סירי־ער האבען דערהרג'עט מענעלויס'ן — אז ער וועט קאנען צוריקגעהן קיין יהודה און דארט איבערנעהמען די כהונה; נאר אז עס איז אנגעקומען די ידיעה אז אלקימוס איז געווארען כהן האט ער זיך ענטשלאסען אין גאנצען צו בלייבען אין מצרים

צווישען די ענטלאפענע פון יהודה איז, אויסער דעם יונגען אניאס, געוועהן נאך א יוד דאזיטהעאוס. און זיי ביידע איז בעשערט געוועהן צו שפיעלען א גרויסע ראליע אין מצרים. אז עס איז ארום א קריעג צווי־

שען ביידע מלכים פון מצרים, די ברידער פילאמעטאר און אייער־געטעס דעם צווייטען, האט פילאמעטאר זיין גאנץ חיל געשטעלט אונטער דער השגחה פון אניאס און דאזיטהעאוס און מיט זייער הילף האט ער גובר געווען דעם שונא. פון דעמעלט אן זענען ביי איהם די צוויי יודישע פארשטעהער געהויכט און געקראנט געווארען און אניאס האט זיך אנגעהויבען רעכנען פאר א ראש פון אלע יודען אין מצרים.

חאטשי אניאס האט דערגרייכט צו א גרויסע מדרגה, פון דעסטוועגען האט איהם באנג געטהון זיך אין גאנצען געזעגנען מיט'ן נאהמען כהן און אז פון יהודה פלעגען אנקומען ניט קיין פרעהליכע בשורות און מען האט געקאנט מורא האבען, אז אט אט וועלען דארט די יודען פערליערען זייער זעלבסטשטענדיגקייט און דער בית המקדש, וואס האט נאר אליין געקאנט צונויפבינדען אלע יודען פון דער גאנצער וועלט וועט חרוב ווערען. האט ער זיך אנגעהויבען ארומטראגען מיט דער מחשבה, אז ער מוז אין מצרים אויפבויען א בעזונדער משכן. אניאס האט זיין געדאנק איבערגעגעבען דעם קעניג און ער האט איהם צוגעזאגט צו געבען אלע מיטעל דערצו. עס האט ניט לאנג געדויערט און אניאס האט אין העליפאלים אויסגעבויעט א משכן, וואס מען האט איהם גערופען אויף זיין נאהמען: „אניאס–טעמפעל” און די גאנצע געגענד האט אנגעהויבען הייסען „אניאן”. אין דעם נייעם בית המקדש האבען די יודען גאט געדיענט ווי עס דארף צו זיין; נאר זיי האבען ניט געטהון ווי די שמרונים מיט זייער טעמפעל אויף דעם הר גרזים, זיי האבען זיך ניט אבגעטהיילט פון זייערע ברידער אין יהודה און ירושלים מיט'ן בית המקדש איז ביי זיי געוועהן דאס היילינגסטע. עס קאן אויך זיין, אז ווען אין יהודה זאל דעמעלט געוועהן זיין א ביסעל רוהי־גער, וואלט מען ניט דערלאזט אז אין מצרים זאל אויסוואקסען פליצום איין נייער משכן, נאר אזוי ווי די קאפ זענען דארט געוועהן פארדרעהט, האט זיך קיינער דארויף ניט אומגעקוקט. דער „אניאס־טעמפעל” האט זיך בע־פעסטיגט, העליפאלים האט מען גערופען „עיר הצדק”. די שטאדט פון גע־רעכטיגקייט און אז די חשמונאים האבען דערנאך אין ירושלים דעם בית המקדש געשטעלט אויף א רעכטען פוס האט מען געזעהן אז פון אניאס'ס אויפטהו האט חלילה דאס יודישקייט נאר ניט געליטען, מען האט זיך געוואונט מיט דעם אז אין מצרים זאלען די יודען אויך האבען א הייליג ארט, וואו אויסצושיטען זייערע הערצער פאר גאט, און נאר די

„פרומע' האבען נאך לאנג דארויף קרום געקוקט. אניאס איז דערווייל גרויס געווארען ניט נאר ביי די יודען אין די אויגען, נאר ער האט נאך מעהר חן בעקומען ביי'ם קאניג; ער האט געשטעלט אונטער זיין מאכט א בעזונדער יודיש חיל אבצוהיטען דעם טעמפעל און אז ער האט בעדארפט האבען א בעגלייבטען מענשען וואס ער זאל אין זיינע האנד קאנען איבערגעבען די גאנצע הכנסה פונ'ם מס פאר די סחורות, וואס מען האט אריינגעפיהרט קיין מצרים מיט'ן וואסער, האט ער ניט געפונען קיין אנדערן אויסער אניאס'ן, ווייל נאר צו איהם האט ער געהאט דאס גרעסטע צוטרויען.

דער קאניג פהילאמעטאר האט אזוי ווייט ליעב געקריגען דאס יודישע פאלק און זייער פיהרער אז ער האט זיך זעהר געוואלט בעקענען מיט דעם יודישען געזעץ, און צו ליעב דעם האט מען געלאזט די תורה איבערזעצען אויף גריכיש און פינף איבערזעצער האבען זיך בעשעפטיגט דערמיט. דער טאג, ווען מען האט די איבערזעצונג געענדיגט און איבערגעגעבען דעם קאניג, איז געווארען ביי די יודען פון אלכסנדריען א יום טוב און אלע יאהר פלעגען זיי ארויספאהרען אויף א אינזעל פהאראס און זיך דארט אנטהון אלע תענוגים. שפעטער מיט הונדערט יאהר האט מען אויסגעטראכט א גאנצע מעשה, אז די איבערזעצונג איז געארבייט געווארען דורך צוויי און זיבציג געלעהרטע מענשען, וואס יעדער איז געזעסען פערשפארט אין א בעזונדער חדר און האט זיך געטהון זיינס, און אז אלע האבען געענדיגט האט מען פארגלייכט די איבערזעצונג און זי האט דערפאר בעקומען א נאמען „ספטואגינטא'. אין מצרים האט די איבערזעצונג געמאכט איין שטארקען רושם, ביי די יודען איז געוועהן זעהר אנגעלעגט וואס די געבילדעטע גריכען, וואס האבען זיך איינגערעדט אז קיין קלוגערס פון זיי איז ניטא, האבען בעקומען א מעגליכקייט צו לייענען די תורה, וואס איז דורך דעם געווארען דער ערשטער שליח צווישען די גאטצענדיענער און האט זיי געגעבען א בעגריף פון א איינציגען בורא עולם. אין יהודה אבער זענען די „פרומע' נאר ניט צופריעדען געוועהן דערפון, ווייל זיי האבען געדרינגען אז די תורה ווערט אן איהר גאנצע קדושה אין איין אנדער לשון און האבען מורא געהאט טאמער האפען זיך אהין אריין דורך דער איבערזעצונג אזוינע זאכען וואס שטעהען גאר דארט ניט, און בעזאנדערס האבען זיי ניט געוואלט ליידען וואס די איבערזעצונג איז מעהר אנגענומען געווארען ווי די תורה אליין און מען האט זי אנגעהויבען לייענען אין אלע שולען.

פון דער איבערזעצונג אן האט אנגעהויבען אין מצרים בליהען א גאנצע יודיש-גריכישע ליטעראטור. פון איין זייט האבען די יודען געטאַשט בּיי די גריכען דאס אפענטליכע דרשנען, שטעלען זיך אויף א פסוק פונ'ם חומש אונ פערבינדען דערמיט געוויסע געדאנקען, אונ דאס איז שוין גרינג געווארען צו טהון, ווייל די תורה איז געוועהן אויף גריכיש אונ יעדער האט זי פערשטאנען. פון דער אנדערער זייט האבען די יודען צליין געוואלט מעהר מיט זיך בעקענט מאכען די גריכען אונ אזוי ווי דעמעלט איז געוועהן די מאדע צו שרייבען נאר שירים, געפינט מען נאך אצינד גאנצע שטיקער פון דער יודישער געשיכטע בעשריעבען אין שאנע קלינגענדיגע גריכישע גראמען. דערצו האט זיך גראד געמאכט נאך א זאך. וואס צו ליעב דעם האבען די יודען געמוזט דעם תמצית פון א סך היילינע ספרים אויפשרייבען אויף גריכיש. אין מצרים האבען פון לאנג אן געוואהנט פיעל שמרונים, וואס זענען אהין אויך ענטלאפען אין די פריהריגע טרויעריגע צייטען; זיי האבען אויך גערעדט גריכיש אונ גאנץ רוהיג געלעבט אין לאנד, נאר מיט די יודען האבען זיי זיך ניט געקאנט אויסגלייכען אונ עס האט זיי געשטאכען פאר וואס די מלוכה גיט זיי אזוי פיעל פרייהייט. אז עס איז ארויס די גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה אונ זיי האבען געזעהן ווי גרויס די ליעבשאפט פונ'ם קאניג איז צו די יודען, איז זייער כעס נאך גרעסער געווארען אונ זיי האבען אנגעהויבען צו געהען מיט רכילות אונ אויסטראכטען בלבולים ביז דער גוטער מלך פהילאמעטאר, וואס האט ליעב געהאט אלדינג צו וויסען, האט געמאכט אז די יודען מיט די שומרונים זאלען האבען א אפענטליכען ווכוח. פון די יודענס זייט איז ארויסגעטרעטען אנדראניקוס בן משלם אונ די שומרונים האבען געהאט צוויי פערשטעהער סבי אונ טהעאדאזיוס. דער ווכוח האט זיך מן הסתם אויסגעלאזט ווי אלע אזעלכע ווכוחים לאזען זיך אויס: יעדער איז געבליבען ביי זיין מיינונג, איינער דעם אנדערן האט ניט געקאנט איבערשפארען, נאר די יודיש-גריכישע ליטעראטור איז בעריכט געווארען מיט פיל ביכער איבער דער יודישער געשיכטע אונ אמונה.

די יודען האבען אבער אומעדום איין מזל. לאנג ליכטיג קאן ביי זיי ניט זיין, אונ פונקט אין דער צייט וואס אין יהודה האט זיך דאס ראדעל איבערגעדרעהט נאך יונתנ'ס טויט, איז אין מצרים אויך געווארען א איבערקעריניש דער גוטער מלך פהילאמעטאר איז געשטארבען אונ אויף זיין ארט איז ארויף דער שלעכטער איערגעטעס, וואס האט חתונה געהאט מיט זיין אייגענער

שוועסטער אונ בעפלעקט די מלוכה מיט זיינע שאנדליבע מעשים. ער האט ארויסגעוויזען אזוי פיעל אכזריות אז אלע איינוואהנער פון אלכסנדריען זענין זיך צולאפען אונ די יודען זענין גאר אין גאנצען געוועהן דאס כפרה-הינדעל. אייערגעטעס, אדער ווי מען האט איהם גערופען פטאלאמעאוס-פיסקאן דער זיבענטער. מיטן גראבען בויך. האט פערדראסען וואס אניאס האט געהאלטען מיט פהילאמעטאר'ס אלמנה, קלעאפאטרא. וואס האט געוואלט אז די מלוכה זאל איבערגעהן צו איהר קליינעם זוהן אונ אז ער האט דערהארט אז אניאס קלויבט צונויף חיל אונ וויל געהן אקעגען איהם, האט ער באלד ארויסגעגעבען א משפט צדק, מען זאל אלע יודען מיט ווייבער אונ קינדער פענטען אין קייטען אונ זיי ארויספיהרען נאקעט אויף א פלאץ, די עלעפאנטען זאלען זיי צוטרעטען. דא איז אבער געשעהן א נס: דער קאניג האט געהייסען אנטרינקען די עלעפאנטען מיט וויין, כדי זיי זאלען מיט מעהר רציחה אנפאלען אויף די געבונדענע יודען, נאר די עלעפאנטען האבען זיך גענומען לויפען נאר אין אן אנדער זייט. וואו דעם קאניגס לייט זענען געזעסען אונ די שונאים האבען געהאפט דעם פסק וואס האט געזאלט געשעהן די יודען. דער זכר פון דעם וואונדער האט זיך לאנג געהאלטען צווישען די יודען פון מצרים אונ זיי האבען דעם טאג געמאכט פאר א יום טוב.

צווייטעס קאפיטעל.

די נשיאים שמעון אונ יוחנן הורקנוס.

(143—106 פאר קריסטוס געבורט. 176—213 פארין חרבן בית שני)

די ארבייט פון יהודה המכבי אונ זיין ברודער יונתן איז ניט געגאנגען לאיבוד אונ אז דער לעצטער ברודער פון די חשמונאים, שמעון,

האט אויף זיך גענומען צו פיהרען דאס לאנד , איז ער שוין אים שטאנד געוועהן אויפצוטרעטען מיט מעהר שטארקייט. וייל פיעל שטאדט זענען שוין געוועהן בעפעסטיגט אונ דאס יודישע חיל האט שוין ניט איין מאהל בעוויזען זיין כח אונ גבורה . מיט דער הילף פון זיינע פיער זיהן , וואס דריי פון זיי זענען בעקענט מיט די נאהמען: יוחנן , יהודה אונ מתתיהו. האט שמעון געמאכט די בעסטע ארדנונג אין לאנד אונ האט אנגעהויבען דערפון, וואס ער האט באלד צראבגעווארפען פון זיך דעם עול פון דער סירישער מלוכה אונ האט זיך ביי קיינעם ניט אנגעפרעגט וועגען דער כהונה, וואס ער האט אנגענומען . ער האט אבער אין זין געהאט, אז טאמער וועט זיין זעלבסטשטאנדיגקייט פערדריסען א שונא, זאל ער זיין גרייט צו מלחמה אונ ער האט זיך פערזארגט מיט גענוג חיל אונ כלי זין, אונ כדי ער זאל ביי זיך נאך זיכערער זיין, האט ער געשיקט א גאלדענע קרוין דמיטריוס־ניקאטאר דעם צווייטען אונ האט איהם צוגעזאגט בעהילפיג צו זיין ווען טריפון וועט אויף איהם אנפאלען. דמיטריוס האט דערמעלט קיין אנדער ברירה ניט געהאט אונ האט געמוזט אננעהמען דעם שלום: ער האט געענטפערט מיט זעהר א פריינדליכען בריעף אז ער איז מוחל דעם מס וואס עס קומט איהם אונ בעט צו פערגעסען אלדינג וואס איז געוועהן . מיט גרויס שמחה האט דאס יודישע פאלק בעגריסט דעם ערשטען שריט צו אזא וויכטיגער פרייהייט וואס האט געקאנט פיהרען צום בעלעבען פון דער פריהריגער מלוכה ; עס איז ביי זיי אזוי טהייער געוועהן , אז אפילו די יאהרעסרעכנונג האבען זיי אנגעהויבען נאר אויפ'ס נייע פון דער צייט, וואס זיי האבען אויפגעהערט צו געבען נתינות דער סירישער מלוכה אונ זיי האבען געהאלטען פאר א חוב דערפון מודיע צו זיין די יודען פון מצרים באלד נאך דעם האט זיך שמעון גענומען צו די העלעניסטען, וואס האבען זיך נאך אויפגעהאלטען אין אקרא, גזרה אונ בית־סור. גזרה האט זיך תיכף אונטערגעגעבען, דאס אייגענע איז אויך געשעהן מיט בית־סור, אונ נאר מיט אקרא איז א ביסעל שווער צוגעגאנגען , חאטשי סוף כל סוף האבען דיא העלעניסטען פארט געמוזט פערלאזען זייער אלטע נעסט אונ נאך פערציג יאהר , וואס זיי האבען עקזיסטירט , איז פון זיי אין גאנצען געווארען א תל.

די אלע ארטער, וואו די העלעניסטען זענען פריהר געוועהן, האט שמעון בענוצט פאר דער טובה פון דער מדינה אונ האט זיי שטארק בע־

פעסטינג. די שטאדט יפו, וואס ליגט ביים ים, האט אנגעהויבען געבען א גרויסע הכנסה. וואס ביז צוהער פלעגען זי די סירישער צוגעהמען די פעסטונג עקרא האט דער עולם גערעכענט אין גאנצען צווארפען, וויל מען האט געפונען, אז עס פאסט ניט די מויערען פון עקרא זאלען זיין העכער פונ'ם בית המקדש; נאר אז שמעון האט געזעהן, אז אין עקרא איז דאס בעסטע ארט צו האלטען חיל אונ אז די פעסטונג קאן שטאנדיג דינען פאר איין שוטץ דער יודישער הויפט־שטאדט, האט ער נאר געהייסען די מויערען א ביסעל נידעריגער מאכען און אנדערן דעם נאמען פון עקרא אויף בירה, אזוי ווי מען האט זיא גערופען אין דער צייט פון נחמיה. ער האט זיך אליין דארט בעזעצט אונ דעם זוהן יוחנן האט ער געמאכט פאר מושל אין גזרה.

אז דמיטריוס־ניקאטאר דאט אנגעהויבען א גרויסע מלחמה מיט פערזיען אונ האט געמוזט איבערגעבען די מלוכה זיין ברודער אנטיוכוס סידעטעס אונ אזוי ווי דער נייער מלך האט אויך געהאט צו טהון מיט טריפון אונ האט געוואוסט וואס פאר א שונאים די יודען זענען איהם פאר'ן טויט פון יונתן, האט ער אויך באלד געשלאסען פריינדשאפט מיט שמעון אונ האט איהם נאך געשאנקט דאס רעכט אליין צו מאכען מטבעות פאר זיין לאנד. נאר שמעון האט זיך נאך ניט בעגנוגט מיט דעם. ער האט געוואלט זיך פיהלען נאך זיכערער אונ האט אוועקגעשיקט צוויי שליחים, נומעניוס בן אנטיוכוס אונ אנטיפטר בן יאזאי, קיין רום בעטען ביי די רוימער זיי זאלען איהם צוזאגען זייער שוטץ. די רוימער האבען אלדינג צוגעזאגט; נאר שפעטער מיט א פאר הונדערט יאהר האט זיך ארויסגעוויזען וויא טהייער די יודען האבען געמוזט בעצאהלען פאר זייער פריינדשאפט אונ ווי ניט־בערעכענט שמעון איז געוועהן, וואס ער האט זיך געווענדט צו די רוימער אונ מיט איין האנד צושטערט דאס, וואס ער האט געבויעט מיט דער אנדערער האנד.

דערווייל האבען די יודען געפיהלט א גרויסע טובה לפי שעה אונ אז זיי האבען זיך געזעהן ארומגערינגעלט נאר מיט גוטע פריינד, האט יהודה, צום ערשטען מאהל נאך צדקיהו'ס טויט, געקאנט בעטראכטען שמעון פאר א פרייען מושל. מיט גרויס פאראד האבען זיך אלע כהנים, לוים אונ זקנים פערזאמעלט אויפ'ן הר הבית אונ שמעון איז אויפגענומען געווארען פאר א נשיא. באלד נאך דעם האט ער ארויסגעלאזט זיינע איינענע

מטבעות: פון איין זייט איז געוועהן אויסגעקריצט „שקל כסף" אונ פון דער אנדערער זייט — „דאס הייליגע ירושלים"; נאר זיין נאהמען איז ניט געוועהן דערמאנט, ווייל ער האט זיך ניט געוואלט דערמיט איבערנעהמען.

קוים האט זיך אבער אנטיוכוס סידעטעס געזעהן נאהענט צום ציעל אונ טריפון האט איהם שוין ניט געקאנט שאדען איז זיין פריינדשאפט צו די יודען געווארען א סך קלייגער אונ אז שמעון האט איהם געשיקט — ווען ער האט בעלעגערט די שטאדט דארא — צוויי טויזענד מאן אונ געלד, האט ער זיך פון דער הילף אבגעזאגט. דאס האט ער געטהון בכיון, כדי ער זאל זיך קאנען שפעטער מטשעפען אונ די האנד זאלען איהם ניט זיין געבונ־דען. טאקע גאר אין א קורצער צייט האט ער געשיקט זיין הויפטמאן, קענדעבאיאס פון הורקאניען צו שמעון מיט א טענה: פאר וואס מען בעלוינט איהם ניט פאר יפו, גזרה אונ עקרא אונ האט געפאדערט, אז מען זאל איהם געבען א שלל מיט געלד אדער אבטרעטען צוריק די ארטער. אויסגלייכען זיך איז שווער געוועהן אונ עס האט געמוזט קומען צו קריעג. קענדעבאיאס האט ניט געמאכט קיין שיהות אונ האט שוין אנגעהויבען צרייגצוקריעגען טיעף אין יודישען לאנד. שמעון האט באלד איבערגעגעבען דאס גאנצע חיל זייגע בייד' זיהן, יוחנן אונ יהודה אונ עס איז זיי גע־ראטהען זיך גוט אבצוזערגען מיטן שונא. דער יונגערער ברודער, יהודה איז פערוואונדעט געווארען אונ דער עלטערער יוחנן האט בעקומען דערפאלט דעם צונאהמען „הורקנוס", ווייל ער האט איינגענומען דעם הויפטמאן פון הורקניען.

נאך צוא מפלה האט אנטיוכוס סידעטעס געזעהן, אז מיט כח וועט ער גאר ניט אויספיהרען. האט ער זיך ענטשלאסען צו געהן מיט פאלשקייט אונ האט טאקע אבגעזוכט צווישען די יודען אזויגעם. וואס האט איהם געהאלפען אויספיהרען זיין שאנדליכען פלאן. דאס איז געוועהן שמעונ'ס איין אייידעם — פטאלאמעאוס בן חבוב. תאמער צו דער חתונה האט איהם שמעון געגעבען א סך געלד אונ האט איהם געמאכט פאר מושל אי' ירידו איז איהם אבער אלץ ווייניג געוועהן אונ ער האט געוואלט מיט א מאל ירשען דעם שווערס כבוד אונ רייכקייט אזא מענטשעל האט זיך געלאזט איבערעדען אונ אז שמעון מיטן ווייב אונ צוויי זיהן, יהודה אונ מתתיהו איז צו איהם געקומען צו גאסט קיין דגון, האט ער זיי אלע אויסער שמעונ'ס פרוי, דערהרגעט. ער האט אבער געוואלט עקען אויך מיט יוחנן

וואס איז דעמעלט געוועהן אין גבה, נאר מען האט איהם געגעבען צו
וויסען אונ די שליחים פון זיין שוואגער האבען ביי איהם געפונען דעם
טויט. אזוי איז בעשערט געוועהן אלע מתתיהו'ס קינדער צו שטארבען פאר
דער צייט אונ אוועקגעבען דאס לעבען פאר'ן גליק פון פאטערלאנד.

דער צווייטער נשיא, יוחנן הורקנוס, האט זיך געפיהלט נאך מעהר
אין כח אויסצופיהרען אלע זאכען וואס זיין פאטער האט אנגעהויבען. פאר
איהם האט דאס יודישע לאנד געבליהט, פאר די יודען האבען אלע פעל-
קער פון ווייט אונ פון נאהענט דרך ארץ געהאט אונ ניט אומזיסט פער-
גלייכט מען זיין צייט מיט דער גליקליכער צייט פון שלמה המלך. ער האט
אבער אויך פונקט ווי שלמה, וואס האט געהאט א געגנער, אדוניהו, גע-
מוזט די ערשטע צייט גענוג זיך אנמוטשען ביז ער האט געפטר'ט זיין
שוואגער, דעם רוצח פונ'ם פאטער אונ די ברידער. פטאלאמעאוס האט
זעהר געוואלט ווערען נשיא אונ האט שטארק געדיפעט אויף דער הילף פון
סיריען; דאריבער איז יוחנן-הורקנוס געצווינגען געוועהן איהם צו פערטראכ-
טען. אז יוחנן-הורקנוס איז אנגעפאלען אויף דער פעסטונג דגון, האט דער
אכזר פטאלאמעאוס געהייסען ארויספיהרען די שוויגער אויף דער מויער אונ
ווייזען דעם זוהן וואס פאר עינוים קשים מען טהוט אן זיין מוטער. חאטשי
די אלטע מוטער איז געוועהן אזוי בעהארצט, אז זי האט פון אויבען אראב-
געשריגען דעם זוהן, עס זאל איהם ניט הארען אונ ער זאל טהון זיינס, פון
דעסטוועגען האבען איהם די צרות פון דער מוטער שלאבעריג געמאכט אונ
ער האט געמוזט אבטרעטען פון דער פעסטונג. פטאלאמעאוס האט דערנאך
געטייט די שוויגער, אליין איז ער אוועק אין דער הויפטשטאדט פון די
עמונים, רבת עמון אונ עס איז פון איהם קיין זכר ניט געבליעבען.

קוים איז יוחנן-הורקנוס פריי געווארען פון איין צרה – איז שוין א גרא-
סערע געשטאנען פאר דער טיהר. אנטיוכוס סידעטעס, וואס האט זיך גע-
וואלט נוקם זיין פאר דעם פסק, וואס ער האט ניט לאנג געהאפט, האט
צונויפגענומען פיעל חיל אונ האט זיך געלאזט צו דער יודישער הויפט-
שטאדט. ווי עס שיינט, האט זיך יוחנן-הורקנוס דעמעלט ניט געפיהלט אין
כח גלייך אנהייבען א מלחמה מיט'ן שונא אונ האט זיך פערשלאסען אין
ירושלים, וואס איז געוועהן גוט בעפעסטיגט. אנטיוכוס האט געמוזט בעלא-
גערן ירושלים אונ ווייל דאס האט פיעל געדויערט האבען די סירער שטארק
געליטען וועגען וואסער-מאנגעל אונ די יודען האבען ניט ווענינער געהאט

אויסצושטעהן דערפון, וואס זיי האט געפעהלט ברויט. ביי אזא לאנגע האבען ביידע צדדים אנגעהויבען טראכטען פון שלום און יוחנן=הורקנוס האט דער ערשטער געשיקט פארלענגען: מען זאל צו ליעב דעם יום טוב סכות איבעררייסען די קריעג אויף אכט טאג. אנטיוכוס האט זיך אנגעהאפט אין דעם מיט ביידע האנד, און האט נאך אריינגעשיקט א סך בהמות אויף קרבנות און גאלדענע כלים פאר א מתנה. דאס איז געוועהן א ווינק, מען זאל טאקע אנהייבען רעדען פון א ערנסטען שלום. און האטשי צווישען אנטיוכוס'ס הויפטלייט האבען זיך געפונען געגנוג שונאים, וואס האבען איהם געראטהען ער זאל זיך נוהג זיין מיט די יודען ווי אנטיוכוס=עפיפאנעס, האט ער זיך בעגנינגט דערמיט, וואס ער האט געפאדערט, אז די יודען זאלען ניט האבען קיין כלי זיין, צאהלען מס פאר עטליכע שטאדט, ווי גזרה, יפו און אנדערע, און אריינלאזען קיין ירושלים א טהייל פונ'ם סירישען חיל. אויף די ערשטע צוויי זאכען איז יוחנן=הורקנוס בעשטאנען, נאר אויף דער דריטער האט ער ניט געקאנט מסכים זיין; ווייל ער האט מורא געהאט נאך א מאהל צונויפמישען די יודען מיט די סירער. אנטיוכוס האט קיין אנדער ברירה ניט געהאט, און אז יוחנן=הורקנוס האט טאקע שוין במזומנים איהם אבגעצאהלט דאס געלד, וואס ער האט בעדארפט, האט ער געמוזט צו ליעב טהון און איז אבגעטרעטען פון ירושלים. אזוי האט זיך געענדיגט מיט גליק א מלחמה, וואס דער סוף האט זיך געקאנט ניט גוט אויסלאזען, און ירושלים איז נאר אנגעקומען דערמיט, וואס דער שונא האט צושטערט עטליכע מויערען; די יודישע מלוכה אבער איז געבליעבען פעסט, און דער מעמד פון די יודען איז געוועהן אזוי גוט אז דאס ביסעל געלד וואס אנטיוכוס האט אוועקגעפיהרט, האט זיך גאר ניט אנגעזעהן.

יוחנן=הורקנוס האט זיך אבער שוין מעהר ניט געוואלט פערלאזען אויף איינענע כוחות און האט געזוכט זיך צו בעווארנען מיט א הילף פון דער פרעמד. דערפאר האט ער אוועקגעשיקט שליחים צו די ראמער, מען זאל זיך אנ=נעהמען פאר איהם און ער האט טאקע געפועלט, און גאר גיך האט אנטיוכוס=סידעטעס געמוזט זיך אבזאגען פון די תנאים, וואס ער האט אויסגענומען מיט די יודען. עס האט איהם אפילו געשטאכען, נאר בעסער מאכען האט ער ניט געקאנט; ווייל פונקט אין דער צייט האט ער אנגעהויבען א מלחמה מיט פארטהיען, וואו זיין ברודער דמיטריוס=ניקאטאר איז שוין צעהן יאהר געוועהן געפאנגען, און האט געוואלט אז דאס יודישע חיל

זאל איהם געהן צו הילף. אז מען דארף אנקומען צו יענעם — ווערט מען נאר איין אנדער מענש: אנטיוכוס איז אזוי פריינדליך געווארען געגען די יודען, אז אין וועג, ווען עס איז גראד געפאלען א יום טוב באלד נאך א שבת, האט ער געהייסען רוהען ביידע טאג. דאס גליק האט זיך אבער אבגעטהון פון אנטיוכוסן און ער איז באלד געפאלען אין דער מלחמה. דער קאניג פון פארטהיען האט אפילו בעפרייעט דעם געפאנגענעם דמיטריוס-ניקאטאר און האט איהם געהאלפען איבערנעהמען די מלוכה פון סיריען. ער האט אבער געהערשט ניט מעהר ווי א פאר יאהר; ווייל באלד איז געוואָרען מלך, מיט דער הילף פון איעגיפטען, אלכסנדר זעבינא. אין סיריען איז דעמאלט געוואָרען חשך: דמיטריוס-ניקאטאר האט געמוזט אנטלויפען, זיין ווייב קלעאפאטרא האט געוואלט סמען די קינדער און צווישען די יורשים, גריפוס דעם אכטען און קיזיקנוס דעם נייןטען, איז ארויס א שטארק מחלוקת וועגען דער קרוין פון דער מלוכה.

דער יודישער נשיא האט פערשטאנען זיך צו בענוצען מיט די אונרוהען, וואס זענען פארגעקומען אין סיריען, און האט זיך באלד אין גאנצען בעפרייעט פון דעם לאנד. ער האט די זאך געהאלטען אזוי וויכטיג, אז ער האט תיכף דערפון צו וויסען געגעבען די יודען פון מצרים און זייער פארשטעהער יהודה אריסתובול, זיי זאלען אויך גאט דאנקען פאר דער ישועה, וואס ער האט צוגעשיקט דעם גאנצען יודישען פאלק. עס איז איהם אבער נאך אלץ קארג געוועהן: פיעל שונאים האבען נאך ארומגערינגעלט יהודה, פונקט אין דער מיט זענען געזעסען די שמרונים, פון דרום-זייט זענען געוועהן די אדומים און פון יענער זייט ירדן האבען די גריכען אלע מאהל געגעבען צנצוהערען זייער פיינדשאפט; דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען א ביסעל דערווייטערן די גרעניצען פונ'ם יודישען לאנד און די פיינדליכע פאלקער פערטרייבען. יוחנן-הורקנוס האט געמוזט צודינגען חיל און עס איז א סברא, אז ער האט דארויף בענוצט די אוצרות, וואס ער האט געפונען בעגראבען אין די קברים פון מלכי בית דוד. צוערשט האט ער איינגענומען די שטאדט מדבה, פון יענער זייט ירדן, און סמנא, ביים ים פון טבריא, און דערנאך איז ער באלד אריין אין דער הויפט-שטאדט פון שמרון, שכם, און געמאכט א תל פון דער שטאדט און פונ'ם משכן אויפ'ן בארג גריזים. און אזוי איז פערשווינדען געווארען דער גאנצער גלאנץ פון די שומרונים. דאס אייגענע האט ער אויך געטהון מיט

די אדומים: זייערע צוויי פעסטונגען אדרא און מרישא, האט ער צושטערט און זיי אליין האט ער געהייסען אויסקלויבען: — אדער ווערען יודען, אדער זיך געהן זוכען ערגעץ אין דער פרעמד א נייע היים. די אדומים האבען געמוזט לפנים אננעהמען יודישקייט, און צום ערשטען מאהל האט זיך די יודישע אמונה אנגעווארפען אויף יענעם מיט געוואלד. נאר וואס פאר א ממשות דער שלום צווישען יעקב און עשו האט געהאט — קאן מען ארויסזעהן דערפון, וואס די אדומים האבען שפעטער געהאלפען די רוימער אראבווארפען די חשמונאים און צושטערען די יודישע מלוכה.

די שונאים האבען אבער אויך ניט געשוויגען, און די סירישע איינוואהנער פון שמרון האבען זייער אונצופרידענהייט שטארק ארויסגעוויזען, בעזאנדערס נאך דעם, וואס פיעל פון די געוועזענע אדומים האבען זיך בעזעצט צווישען זיי; דערצו האבען זיי נאך אונטערגעהיצט די סירישע קאניגע גריפוס און קיזיקנוס, און דאס סירישע חיל האט אנגעהויבען ווייטער פערהאפען עטליכע ערטער פון יהודה. די סירער האבען אפילו באלד געמוזט אלדינג אבגעבען; ווייל יוחנן-הורקנוס האט זיך געקלאגט פאר די רוימער, און צוקעגען רום האט אזא בחור ווי קיזיקנוס, וואס האט זיך אין גאנצען גענומען אויף אנטיוכוס-עפיפאנעס כטרוי, אויך ניט געקאנט זיין קיין עזות פנים. נאר אז יוחנן-הורקנוס האט בעלאגערט שמרון איז קיזיקנוס שוין דארט אויסגעוואקסען מיט זיין חיל. ער האט אבער געהאכט דעם פסק פון יוחנן'ס צוויי זיהן, אריסתובול מיט אנטיגנוס, וואס האבען געפיהרט דאס יודישע חיל, און האט געמוזט אבטרעטען קיין בית-שן. קיזיקנוס האט אבער ווייטער ניט געוואלט שווייגען און האט געמאכט יד אחת מיט איינעם פון די מלכים פון מצרים, פטאלאמעאוס-לאטוראס דעם אכטען. דער מלך האט געקוקט קרום אויף די יודען דערפאר, וואס זיי האבען מעהר געהאלטען מיט זיין מוטער קלעאפאטרא, און וואס אויף איהר זייט זיינען אויך געשטאנען די הערשער פון דער געגענד אניאן, דעם כהן אניאס צוויי זיהן' חלקיהו און חנניה; ער האט דאריבער ארויסגעשיקט זעכס-טויזענד מן זיי זאלען העלפען קיזיקנוס. גאט האט אבער געשאנקט דעם נצחון די יודען, און אומזיסט איז געוועהן די מיה פון זייערע שונאים: נאך פון דערווייטענס האט יוחנן-הורקנוס געהארט א קול פונ'ם קדשי קדשים ארויס, וואס האט איהם אנגעזאגט א פרעהליכע בשורה, אז די יודישע פרינצען האבען נובר געוועהן, און עס איז טאקע אזוי געשעהן. פון די צוויי סירישע הויפט-

לייט, קאלימאנדרוס און עפיקראטעס, איז דער ערשטער געפאלען
טויט אין דער מלחמה, און דער אנדערער האט זיך געלאזט איבערקויפען
און האט איבערגעגעבען די יודען בית-שן און נאך אנדערע שטאדט, וואס
האבען פריהער געהערט צו די גריכען. אזוי איז שמרון געפאלען. קיין שטיין
איז פון דער שטאדט ניט געבליעבען. די גבורות פון די יודען האבען גע-
ווארפען א מורא אויף אלע פעלקער, און זיי האבען געשפיעלט די גרעסטע
ראלע אין יהודה און אין מצרים. אז פטאלאמעאוס-לאטהארוס איז אנטלאפען
אויף דער אינזעל ציפערן, און די קעניגין קלעאפאטרא האט איהם געוואלט
פון דארט אויך ארויסטרייבען, האט זי געמוזט דערצו בענוצען דאס יודישע
חיל פון חניה, און נאר מיט זייער הילף האט מען איהם פערטריבען.

יוחנן-הורקנוס האט אויך ארויסגעלאזט זיינע מטבעות; נאר ער איז שוין
מעהר שטאלץ געוועהן אויף זיין מלוכה ווי דער פאטער, און האט געהייסען
אויסקריצען זיין נאמען ווי א כהן גדול און א נשיא פון דער גאנצער יו-
דישער "עדה". אין זיין צייט איז אויך די העבראישע שפראכע מעהר בע-
פעסטיגט געווארען צווישען די יודען, און מען האט אנגעהויבען רופען "ביי
העבראיש", ווייל פיעל אראמעאישע און גריכישע ווערטער פלעגען אהין
אריינקומען, כדי מען זאל קאנען גרינגער אויסדריקען די געדאנקען. ער
האט אויסגעבויעט פיעל שאנע בנינים פאר זיך און פאר די בעדארפנישען
פון דער מלוכה, אויפ'ן גריכישען אופן. און אפילו די מצבות אויף די קברים
פון די חשמונאים האט ער אויך געלאזט מאכען, אין מדין אויף דער ארט
פון די גריכען, און נאך פונ'ם ים פלעגט מען קאנען זעהן דעם קליינעם בית
עולם מיט די טהייערע מארמארנע שפיצען, וואס האבען געדיענט פאר איין
זכר פון די עדלע יודישע גבורים.

אין דער צייט פון יוחנן-הורקנוס זענען ארויסגעשפרונגען צווישען יודען
דריי פערשיעדענע כתות: די פרושים (פהאריסעער) די צדוקים (סא-
דוקעער) און די אסיים (אסעער).

די פרושים זענען גראסטענטהיילס בעשטאנען פון מענשען וואס הא-
בען זיך אפגעגעבען נאר מיט לערנען, פארשען און זוכען פירושים אויף
דער תורה, און דערפון האט זיך אויך גענומען זייער נאמען. זיי האבען
ווייניג וואס געקוקט אויף דער מאכט פונ'ם מענשען; ווייל זיי האבען גע-
גלויבט, אז אהן גאטס ווילען קאן קיין איינציגע זאך ניט געשעהן, און אז
א בשר ודם טאר דעם באשעפער קיין דעה ניט זאגען. עס האט זיי ניט

געהאַרט, ווען זיי האָבען געזעהן, אַז דער צדיק ווערדט פערשוואַרצט און דעם רשע געהט עס דווקא גוט אויף דער וועלט; ווייל זיי האָבען געגלייבט, אַז די אמת׳ע רעכנונג ווערדט געמאַכט נאָך דעם טויט, און יעדער בעקומט זיך זיינס און שלאָפט ווי אַזוי ער בעט זיך אויס. יעדעס אות פון דער תורה, יעדער דין, יעדער מנהג, איז ביי זיי געוועהן טהייער און הייליג, און אַז דאָס לעבען פלעגט אָפט ווייזען, אַז מען קאָן ניט אויספיהרען צו טהון, וואָס דער פשוטער זין פון דער תורה פאָרדערט, האָבען זיי נאָך אויך ניט געוואָלט שטעלען אויף זיך און האָבען געזוכט דעם היתר צווישען די רעד פון פריהדיגע לומדים, וואָס מען האָט גערופען „דברי סופרים". זיי זענען געוועהן אמת פרום און גרויסע לומדים, און ערשט אַסך יאָהרען שפּעטער האָבען זיך אָנגעהויבען פון זיי אַרויסווייזען געפאַרבטע מענשען, צבוע׳ק׳עס, און דער נאָמען „פהאַריסעער" (פרושים) איז געוואָרען צו שאַנד און שפּאָט. וואָס פאַר אַוואַהלע מדות זיי האָבען געהאַט, קאָן מען פאַרשטעהן פון די געצאָהלטע ווערטער פון זייער פאָרשטעהער יהושע בן פרחיה, וואָס מיר געפינען אין פרקי אבות: „מאַך דיר אַ רבי׳ן, קויף דיר אַ חבר, און זוך אין יעדען מענשען די בעסערע זייט".

די צדוקים, וואָס צו זיי האָט געהערט די רייכע און געבילדעטע קלאַסע, האָבען זיך אַזוי גערופען נאָך דעם נאָמען פון זייער ערשטען פאָרשטעהער צדוק, וואָס האָט אינאיינעם מיט זיין חבר ביתוס געלערנט ביי אנטיגנוס און האָט זיך פעסט געהאַלטען אין די ווערטער פון זיין רבי׳ן „אַז דער מענש דאַרף ניט דיענען דעם איבערשטען ווי אַ קנעכט פאַר געצאָהלטס". זייערע דרכים זענען געוועהן פונקט פאַרקעהרט פון די פרושים: זיי האָבען נאָר שטרענג אָבגעהיט די תורה, און אַלע איבעריגע חומרות, וואָס מען פלעגט איבערגעבען פון איין דור צום אַנדערען האָבען זיי ניט געהאַלטען פאַר הייליג. פון שכר ועונש האָבען זיי ניט געוואָלט וויסען. זיי האָבען געדרינגען אַז די הנאה, וואָס דער מענש האָט, ווען ער טהוט עפּעס אַ גוטע זאַך, איז טאַקע שוין זיין לוין אויף דער וועלט, און ער טאָר גאָר ניט וועלען פיהרען קאָנטעס אויפ׳ן הימעל, און זיך בעוואָרענען מיט עולם הבא. זיי האָבען אויך געגלויבט, אַז גאָט מישט זיך ניט אַריין אין לעבען פונ׳ם מענשען, און אַז יעדער איז אַליין מחויב אויסצואַרבייטען זיין רצון אַזוי, אַז עס זאָל איהם נאָר ציהען צו מעשים טובים. דערפאַר זענען זיי אויך געוועהן שטרענג געגען זינדיגע און פלעגען בעשטראָפען אַפילו מיט׳ן טויט.

די אסיים זענען געוועהן זעהר וועניג אין דער צאהל, אונ האבען זיך אזוי גערופען דערפאר, וואס זיי פלעגען זיך אלע אין דערפריה באדען אונ ריינינגען דאס לייב דורך וואסער, אונ אים חאלדעאישען אונ גריכישען הייסט „אסיי״ — באדען. זיי זענען ארויסגעשפרונגען פון די „פרומע״, וואס פלעגען זיך מוסר נפש זיין פאר דער אמונה, אונ האבען זיך אזוי געוואהנט צו לעבען אבגעזונדערט, ארעם, ווייט פון תענוגים, אהן מותרות, אבי נאר דערהאלטען דעם נפש. זיי פלעגען זיך אבהיטען פון רעדען איבריגע ווערטער, מעהר שווייגען, ניט שווערען אפילו אויף איין אמת; אונ אריינגעהמען אין זייער כתה פלעגען זיי נאר דעמעלט, ווען זיי האבען געזעהן, אז זייער נייער חבר האט אלע מדות פון א עסעער, אונ איז אים שטאנד צו פיהרען אזא לעבען ווי זיי. חתונה האבען האט קיינער ניט געטארט פון זיי, אונ דאס גאנצע אנטהון זייערס איז בעשטאנען אין א ווייסען מאנטעל, אונ דערצו פלעגען זיי שטאנדיג טראגען מיט זיך א האנדטוך אויף אבצווישען זיך נאכ'ן באדען אונ א האק — אויף אויסצוגראבען ערד אונ צודעקען אומרייניגע זאכען. זיי פלעגען זיך גראסטענטהיילס אויפהאלטען אין טבריה, וואו זייער הויפטשוהלע איז געוועזען. זייער למוד איז שוין געוועהן א סך טיעפער ווי דאס געוואהנליכע לערנען פון תורה: זיי האבען שוין געוואלט דערגרייכען צו דער הויכער מדרגה פון נבואה, אונ דאריבער פלעגען זייערע קאפ ארומפליהען אין אנדערע עולמות, אונ די וועלט־מענשען פלעגען בעטראכטען זייער פארשען ווי עפעס א העכערע זאך, א פערבארגענע וויסענשאפט. דאס פיהרונג פונ'ם לאנד האט זיך מיט זיי גאר ניט אנגעקעהרט אונ צו מלוכה־זאכען האבען זיי זיך ניט געמישט.

אזוי זענען געוועהן אונ אזוי האבען זיך געפיהרט די דריי יודישע כתות, אונ אין יוחנן־הורקנוס צייט איז נאך צווישען זיי קיין גרוים מחלוקת ניט פארגעקומען; ווייל אין די אויגען פון דער מלוכה זענען אלע געוועהן גלייך. ווי א כהן גדול, האט יוחנן־הורקנוס געמוזט שטעהן נאהענט צו די פרושים, וואס ביי זיי אין די האנד איז איינגעשטאנען די תורה אונ די אמונה; ווי א נשיא אבער האט ער געדארפט זיין פריינדליך אויך מיט די צדוקים, וואס צווישען זיי זענען געוועהן די בכבודסטע אונ רייכסט'ע לייט. ער האט אזוי געפיהרט, אז ביידע כתות האבען זיך געלעבט רוהיג אונ צופרידען, אונ האטשי זייערע דעות זענען געוועהן פערשיעדען, האט פון דעסטוועגען געהערשט צווישען זיי שלום אונ איבערגעבענהייט צו דעם ראש

פונ'ם לאנד. איין מאל האט זיך אבער געמאכט א מעשה. וואס צו ליעב דעם האט יוחנן־הורקנוס פיינד געקריגען די פרושים. ער האט געמאכט א גרויסע סעודה אונ האט פארבעטען צו זיך די פארשטעהער פון ביידע כתות. אז דער עולם איז. שוין געוועהן שטארק פרעהליך, איז פליצום איינגעפאלען יוחנן־הורקנוס פארצולעגען די פרושים, זיי זאלען איהם פריי ארויס־זאגען זיינע פעהלער, אויב זיי געפינען, אז ער איז עובר עפּיס אויף א דין אדער א מנהג. דא האט זיך אויפגעהויבען פון זיין פלאץ איינער פון די פרושים, אליעזר בן פּארה, אונ האט איהם געזאגט קירץ אונ שארף, אז עס איז גענוג פאר איהם וואס ער איז א נשיא אונ פון דער כהונה װאלט ער זיך געמעגט אבזאגען, ווייל זיין מוטער איז געפאנגען געווארען, ווען די סירער זענען אנגעפאלען אויף מדין, אונ א זוהן פון א געפאנגענער טאר ניט זיין קיין כהן גדול. יוחנן־הורקנוס האט עס שטארק פערדראסען, נאר ער האט גאר ניט געזאגט. ער האט געהייסען מאכען א חקירה ודרישה צו איז באמת זיין מוטער געוועהן געפאנגען ביי די סירער. עס האט זיך מן הסתם ארויסגעוויזען, אז עס איז ניט אזוי, אונ יוחנן־הורקנוס האט געפאדערט ביי די פרושים זיי זאלען בעשטראפען דעם, וואס האט אויסגעטראכט אזא זאך אויפ'ן נשיא'ס משפחה. די פרושים האבען געהייסען געבען דעם שולדיגען ביין אונ דרייסיג מלקות, נאר יוחנן־הורקנוס האט געפונען, אז דער עונש איז צו קליין; דערצו האט איהם נאך אונטערגעהיצט דער פארשטעהער פון די צדוקים יונתן, וואס איז ביי איהם שטענדיג געוועהן א גרויסער חשוב, אונ ער האט אין גאנצען געווארפען א אום־חן אויף די פרושים. דאס איז געוועהן דער אנהייב פון די שנאה, וואס האט זיך אריינגעהאפט צווישען די פרושים אונ צדוקים, אונ טאקי באלד איז דער זעכציגיאהריגער יוחנן־הורקנוס אויפ'ן איין אונ דרייסיגסטען יאהר פון זיין מלוכה געשטארבען אונ האט איבערגעלאזט פינף זיהן, וואס נאר פיער פון זייא זענען בעקאנט מיט דיא נאמען: אריסטובול, אנטיגנוס, אלכסנדר אונ אבשלום. פונקט ווי דאס לעבען, אזוי איז אויך דער טויט פון יוחנן־הורקנוס—עהנליך געוועהן אויף שלמה המלך: ווען ביידע האט צוגעדעקט דער גרוב — האבען זיך אנגעהויבען די אונרוהיגקייטען אין לאנד.

דריטעס קאפיטעל.

אריסטובול דער ערשטער, ינאי אלכסנדר אונ סלמה אלכסנדרא

(106—69 פאר קריסטוס געבורט. 176—139 פאר'ן חרבן בית שני)

פאר'ן טויט האט יוחנן-הורקנוס איבערגעגעבען זיין פרוי די גאנצע מאכט, אונ דעם עלטערן זוהן יהודה, אדער ווי ער האט אויף גריכיש גערופען אריסתובול' האט ער געמאכט פאר כהן גדול. אריסתובלוס איז אבער נים בעשטאנען די מוטער זאל פיהרען די מלוכה. ער האט זי באלד מיט די יונגערע דריי זיהן איינגעזעצט אין תפיסה. אונ נאר איין ברודער אנטיגנוס, וועלכען ער האט זעהר ליעב געהאט: האט ער געלאזט ביי זיך. ער האט זיך שוין ניט געוואלט בעגניגען מיט'ן נאהמען „נשיא" אונ האט זיך אנגעהויבען רופען „קאניג", האטשי אויף די מטבעות האט ער מעהר נים געלאזט אויסקריצען ווי „יהודה הכהן". ער האט אין גאנצען געקאנינט איין יאהר; נאר אין דער קליינער צייט איז ער ניט געזעסען ליידינג: ער האט נאכגעטהון דעם פאטער אונ האט אינאיינעם מיט'ן ברודער, אנטיגנוס אנגעהויבען א מלחמה געגען עטליכע קליינע פעלקער פון יענער זייט ירדן. דאס גליק האט איהם צוגעשפיעלט, ער האט נובר געוועהן די שונאים, וואס האבען געמוזט אננעהמען די יודישע אמונה; נאר פליצום איז ער געפאהרליך קראנק געווארען אונ האט געמוזט צוריק פאהרען קיין ירושלים. אזוי ווי ניך האבען זיך אנגערוקט די ימים טובים, האט אנטיגנוס אויך זיך געמוזט אומקעהרען קיין ירושלים, אונ דארט האבען איהם זיינע שונאים דערהרגט, אונ אריסתובול איז געשטארבען. קיין גוטען נאהמען האט ער אבער ניט איבערגעלאזט דער עולם האט פון איהם ניט געהאלטען דערפאר, וואס ער איז מעהר געוועהן געניגט צו גריכישע מנהגים. אונ באריבער

האט מען אויף איהם ארויפגעלעגט אזעלכע זאכען, וואס ער איז אין זיי גאר ניט שולדיג געוועהן: אז די מוטער איז געשטארבען, האט מען אויסגעטראכט אז ער האט זי פארמוטשעט מיט הונגער, און אז מען האט דערהרגעט אנטיגנוס האט מען געזאגט, אז דאס איז אריסטובולס א שפיצעל.

די ירושה איז איבערגעגאנגען צום יונגערן ברודער יונתן, אדער ינאי, וואס האט אויך אנגענומען א גריכישען נאהמען אלכסנדר. זיין ווייב סלמה, וואס האט שפעטער אויף גריכיש געהייסען אלכסנדרא, איז געוועהן א שוועסטער פון שמעון בן שטח, דעם פארשטעהער פון די פרושים, וואס האבען צו ליעב דעם געקאנט ווייטער אויפהייבען א קאפ. זיבען און צוואנציג יאהר האט געקעניגט אלכסנדר-ינאי, און האטשי קיין גרויסע גבורות האט ער ניט געקאנט געוויזען, האט איהם פון דעסטוועגען דאס חשמונאישע בלוט ניט געלאזט רוהען: מיט דער הילף פון פרעמד חיל, וואס ער האט געדונגען אין פיזידען און ציליציען, איז איהם געראטהען מיט דער צייט שטארק צו פארגרעסערן דאס לאנד, וואס האט אפט געמוזט גענוג אויסשטעהן פון זיינע מלחמות.

אלכסנדר-ינאי האט געווארפען איין אויג אויף עטליכע שטאדט ביים ים, וואס האבען זיך, — צו ליעב דער קריעג פון ביידע סירישע מלכים: גריפוס און קיזיקנוס, צווישען זיך — דערווייל בעפרייעט פון סיריען: און בעזאנדערס האט ער געוואלט איבערנעהמען עכו, וואו יודען האבען געוואהנט. די איינוואהנער פון עכו האבען געזוכט הילף ביי פטאלאמעאוס-לאטוראס, דעם פרינץ פון מצרים, וואס איז פאר זיין מוטער קלעאפאטרא אנטלאפען געווארען קיין ציפערן און האט זעהר געוואלט זיין ביטער הארץ אויסלאזען צו די יודען, וואס האבען געהאט א נגיעה אין זיינע פריהריגע אומגליקען. לאטוראס איז באלד צוגעקומען מיט דרייסיג טויזענד מאן, און פיעל טויזענדער פונ'ם יודישען חיל זענען געפאלען, און האבען דעם שונא געעפענט א פרייען וועג קיין יהודה. אז לאטוראס האט אבער אנגעהויבען שטארק אריינקריכען אין לאנד, און זיין מוטער קלעאפאטרא האט מורא געהאט זיין קראפט זאל ניט פערגרעסערט ווערען, איז זי שוין געצווינגען געוועהן איהם א ביסעל איבערשלאגען די פליגעל. און האט ארויסגעשיקט געגען איהם פיעל חיל מיט די יודישע הויפט-לייט, חלקיהו און חנניה, דעם כהן אניאס ביידע זיהן. חלקיהו איז אבער באלד געשטארבען, און די גאנצע משא פון דער מלחמת איז געבליעבען אויף איין חנניה, וואס האט נאך געהאט גענוג צו טוהן

ביז ער האט צושטערט די שלעכטע עצות, וואס מען האט געגעבען קלעאפאטראן, אז זי זאל מאכען דאס יודישע לאנד צונעהמען פאר זיך. ער האט איהר פארשטעהן געגעבען, אז זי וועט גאר ניט אויספיהרען, אונ זי האט געמוזט שליסען פריינדשאפט מיט דעם יודישען קעניג.

אזוי זענען אוועקגעגאנגען די ערשטע ניין יאהר פון אלכסנדר ינאים מלוכה. דער קעניג האט בעהאנדעלט גלייך אלע קינדער פונ'ם לאנד, אונ ביידע כתות האבען זיך געלעבט רוהיג. נאר מיט דער צייט איז ביי איהם געווארען א גאנצער תקיף איינער פון די צדוקים דיוגנס, אונ האט אנגערעדט אויף די פרושים אלדעם בייז. דערווייל האט זיך געמאכט וואס דער קעניג איז אים סכות, ווי א כהן גדול, געוועהן ביים גאטעס־דיענסט אין בית המקדש, אונ האט בעדארפט, ווי דער מנהג איז געוועהן, פון א זילבערנער כלי אויסגיעסען וואסער אויפ'ן מזבח. ביי דער תפלה וועגען א געראבהעניש— דעם מנהג האבען, ווי עס שיינט, איינגעפיהרט די פרושים— אונ אזוי ווי דער קעניג האט זיי געוואלט טרעפען, האט ער דאס וואסער פשוט ז״ים־ נעגאסען געגעבען זיך. דאס האט אנגעמאכט א גרויסען רעש, די פרושים האבען אונטערגעהיצט דאס פאלק, אונ אלע אתרוגים, וואס יעדער האט גע־ האט מיט זיך, זענען געפלויגען דעם קעניג אין קאפ אריין. אלכסנדר־ינאי וואלט דערמעלט געווים מיט'ן לעבען בעצאהלט, נאר באלד איז צוגעקומען דאס גאנצע חיל; עס איז ארויס א שטארקע הריגה, אונ זעכס טויזענד יודען זענען געפאלען. נאך דעם האט אלכסנדר־ינאי געמאכט אין בית המקדש א וואנד, וואס האט דעם כהן אפגעטהיילט פונ'ם פאלק; ער האט אבער מיט זיין אפענטליכער שנאה צו די פרושים געמאכט א כח א ארגערע וואנד, וואס האט אין גאנצען צוטהיילט ביידע כתות, אונ ברידער פון איין אמונה זענען זיך געווארען שונאים אויפ'ן לעבען.

אלכסנדר־ינאי האט ניט געקוקט וואס ביי איהם אין לאנד געהט פאר, אונ גאר ניך איז דאס איהם פאר די אויגען געקומען. ער האט זיך אלין ארומגעטראגען מיט דער מחשבה צו פארגרעסערן דאס לאנד, אונ צו ליעב דעם האט ער זיך ארומגעיאגט צווישען די קליינע פעלקער ביים ירדן; נאר אין איינער פון די מלחמות האט ער פערלארען זיין גאנץ חיל אונ איז קוים מיט'ן לעבען צוריקגעקומען קיין ירושלים. דארט האבען איהם די פרושים שטארק דערקוטשעט, זעכס יאהר כסדר האט ער פון זיי געהאט אי קאלט'ס אי ווארעמ'ס. ניט איין מאהל האט ער זיך געמוזט געגען די

שיצען מיט געדונגען חיל. ביז זיי האבען איהם מיד געמאכט. אונ ער האט געשיקט בעטען ביי די פרושים מען זאל מאכען שלום. עס איז שוין אבער שווער געוועזן צו רעדען פון שלום. די פרושים האבען געענטפערט קורץ אונ שארף, אז שלום קאן נאר ווערען דערמעלט, ווען דער קאניג וועט שטארבען, אונ דערווייל האבען זיי טאקע געשיקט בסתר שליחים צום סירישען קאניג דמיטריוס אייקערוס, אונ איהם געבעטען ער זאל מיט זיין חיל צריינקומען קיין יהודה. אז אלכסנדר-ינאי איז דערפון געוואהר געווארען האט ער שוין געמוזט צונויפזאמלען זיינע לעצטע קרעפטע, אונ איז דעם מלך פון סיריען ארויסגעגאנגען אקעגען ביז שכם. דארט איז געווען די ערשטע בלוטיגע מלחמה, פיעל מענשען זענען געפאלען פון ביידע זייטען, נאר אייקערוס האט נוצח געווען, אונ אלכסנדר-ינאי האט געמוזט אנטלויפען אונ זיך בעהאלטען אין די בערג. אזא מפלה האט אבער געמוזט דערוועקען ביי פיעל יודען א געפיהל פון רחמנות צום געפאלענעם קאניג, אונ באלד זענען זעקס טויזענד מאן פונ'ם סירישען יודישען חיל איבערגעגאנגען אויף זיין זייט, אונ ער איז אים שטאנד געווען זיך אבצוורעכען מיט די פרושים. נאכ'ן ערשטען נצחון, אז ער האט די פרושים פעריאגט פון דער פעסטונג בית-הומה, וואו זיי האבען זיך אלע אויפגעהאלטען, האט ער ווייטער געפאלגט זיין יועץ דיאגענעס, אונ האט געהייסען אויפהענגען אכט הונדערט פרושים. אונ זייערע ווייבער אונ קינדער קוילען פאר זיי אין די אויגען. א לאנגע צייט האט דאס פאלק ניט געקאנט פארגעסען דאס אכזריות פון אזא שרעקליכער נקמה; נאר אזוי ווי עס האט איהם ווייטער אנגעהויבען גליקען, האט מען פארט אויף איהם בעסער געקוקט ווי פריהער. עס איז איהם טאקע געראטהען צוצונעהמען א סך שטאדט פון יענער זייט ירדן, אונ אויסבויען צוויי שטארקע פעסטונגען אלכסנדריען אונ מאכערוס, אונ אזוי ווי אונטער זיין מאכט זענען געוועזן פיעל גריכען, האט ער אויף זיינע מטבעות אויסגעקריצט אויפשריפטען אין צוויי לשונות — העברעאיש אונ גריכיש.

אין די לעצטע יאהרען האט ער אלע פיער מאג געליטען פון א פיעבער. נאר פון דעסטוועגען האט עס איהם נאך אלץ געטראגען צו די שטאדט, וואס ער האט שוין לאנג אויף זיי איין אויג געהאט, אונ קראנקערהייט האט ער בעלאגערט די פעסטונג רגבה. דארט איז ער שוין אבער אזוי קראנק געווארען, אז ער האט געפיהלט, אז באלד שטארבט ער.

פאר'ן טויט האט ער חרטה געהאט אויף אלע עוולות וואס ער האט געטהון. ער האט איבערגעגעבען די מלוכה דער קעניגין, אונ האט נאר געבעטען מען זאל זיין טויט האלטען בסוד, ביז מען וועט ניט איינגעהמען די פעסטונג אונ דערנאך זאל מען זיין קערפער איבערגעבען די פרושים זיי זאלען מיט איהם טהון וואס זיי ווילען. ער האט איהר אויך צוואה געלאזט: זי זאל ווערען שלום מיט די פרושים, אונ מען רעכענט, אז טאקע אין דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען האט ער די קעניגין געטרעסט מיט די ווארטער, וואס מיר געפינען פון זיין נאהמען אין דער גמרא: „זאלסט זיך ניט שרעקען ניט פאר די פרושים אונ ניט פאר זייערע געגנער נאר פאר די געפארבטע, וואס טהוען שלעכטס ווי זמרי אונ ווילען נאך דערפאר געצאהלטס ווי פנחס".

דעם טאג פון אלכסנדר־ינאי'ס טויט האבען די פרושים געמאכט פאר א יום טוב; נאר דאס האבען זיי ניט אזוי געטהון פאר נקמה, ווי פאר שמחה וואס די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין אלמנה צו דער שוועסטער פון זייער פארשטעהער שמעון בן שטח. די קעניגין אלכסנדרא איז טאקע געוועהן קלוג, גוט אונ פרום, אונ א חוץ דעם, געבענשט מיט א סך מעלות וואס צו ליעב זיי האט זי אימעדום נושא חן געוועהן. איהר עלטערן זוהן הורקנוס, וואס איז געוועהן קראנקליך אונ האט זיך ניט געקאנט מישען צו דער מלוכה האט זי געמאכט פאר כהן גדול. זי האט באלד בעפרייעט אלע פרושים, וואס זענען געזעסען אין תפיסה, אונ ערלויבט די אנדערע, וואס זענען זיך צולאפען, זיי זאלען צוריקקומען. צווישען די צוריקגעקומענע איז אויך געוועהן דער בעריהמטער למדן יהודה בן טבאי וואס די יודען פון אלכסנדריען האבען איהם ניט געוואלט אבלאזען, אונ וואס איז דערנאך געווארען נשיא אין ירושלים. די ניין יאהר, וואס זי האט געקעניגט, האט זיך דאס לאנד געפיהלט גליקליך, אונ א שטארקען חלק אין דעם האט אויך געהאט איהר פרומער ברודער, אונ דערפאר האט מען גערופען די צייט אויף ביידע נאהמען, פון „שמעון בן שטח אונ דער קעניגין סאלאמעא". דערצו איז נאך דעמעלטס געראד אריין א ברכה אין די תבואות אונ די פירות, אונ גאנץ לאנג פלעגט מען נאך ווייזען די זאנגען אונ זיך בעריהמען מיט דעם געראטהעניש וואס איז געוועהן.

צווישען אלע נייע ארדנונגען, וואס די קעניגין אלכסנדרא האט איינגעפיהרט, האט די הויפטזאכע געשפיעלט דאס משפטן. די צדוקים זענען

איבערהויפט געוועהן שטרענג און פלעגען פיעל ניט נאכקלערען: קוים האַבען עדות געזאגט אויף יענעם, איז שוין געוועהן גענוג און זיי האבען שוין צוריקגעגעבען דעם ערגסטען פסק. זי האט אבער געהייסען: פריהער גוט זיך בעטראכטען און איבערקלערען, די דינים זאלען טאקע באמת האלטען אין די האנד אַ וואגשאל און שטארק אַכטונג געבען צו האבען זיי קיין טעות ניט און צו וועט חלילה דורך אַ שלעכטען משפט ניט דארפען ליידען אַ אומשולדיגער. דעמעלט איז אויך אַרויס אויף לשון קודש אַ ערצאהלונג „שושנה". וואס ווייזט ווי ווייט פאלשע עדות קאנען פארפיהרען די שופטים. דארט ווערדט דערצעהלט, ווי צוויי שלעכטע מענשען האבען געוואלט אַראבפיהרען פונ'ם גלייכען וועג איינע פון די פרומסטע פרויען שושנה, דאס ווייב פון יהויקים, אַ שאהנעם בעל הבית. און אַז זי האט זיי אבגעזאגט זענען זיי געלאפען עדות זאגען, אַז זיי האבען זי געטראפען מיט אַ יונגען מאן ביי זיך אין גארטען אונטער אַ בוים. די דינים האבען, מן הסתם, געגלויבט די עדות דער אומגליקליכער שושנה האט ניט געהאלפען איהר שווערען זיך און וויינען, און שיר וואלט שוין געוועהן אַרויס דער שווערער משפט. צום גליק איז אבער אנגעקומען דניאל און איז געפאלען אויף אַ שכל מען זאל פרעגען יעדען פון די עדות בעזונדער: אונטער וואס פאר אַ בוים די מעשה איז געשעהן. דאס פארשטעהט זיך, אַז יעדער האט אנגעוויזען אויף איין אַנדער בוים. מען האט באלד דערקענט דעם ליגען, און די פאלשע עדות האבען בעקומען דעם עונש, וואס האט געזאלט טרעפען שושנה. אַזאַ ערצעהלונג האט געמוזט פיהרען דערצו, וואס די שופטים האַבען ניט נאכגעפארשט אין אַ משפט יעדעם ברעקעלע און פיעל אונשולדיגע האבען געבענטשט דעם נאהמען פון זייער רעטערן, דער גוטער קאניגין.

אלכסנדרא האט אויך געזעהן, אַז דאס לערנען אין די שולען זאל זיין נאר אויפ'ן בעסטען אופן. און אַ חוץ דעם האט זי אַכטונג געגעבען, אַז עס זאלען ניט פארקומען אַזוי פיעל גטין ווי פריהער. ווייל די צדוקים האַבען דארויף גאר ניט מקפיד געוועהן און וואס פאר אַ פאר פאלק עס האט זיך נאר געוואלט צוגעהן. האבען זיי שוין ניט געזשאלעוועט די צוועלף שורות.

אַז די פרושים האבען זיך נאך אַ מאהל געקאפט צופיהרען די האנד, האבען זיי זיך באלד געהאפט צו בעפעסטיגען זייערע מנהגים און זיך פיהרען איבערהויפט אויף זייער שטייגער. אים זכות האבען זיי געמאכט פונ'ם

וואסער־ניסען אויפ'ן מזבח, וואס אלכסנדר־ינאי האט זיך ערלויבט דערפון חוזק מאכען, א גאנצע צערעמאניע, אונ מיט דער צייט איז דאס געוואָרען אזא יום טוב וואס פלעגט דויערען זעכס נאכט כסדר. פונ'ם נאנצען לאנד פלעגט מען זיך צונויפפאהרען קיין ירושלים נאר אנקוקען וויא שאן בעלייכטעט עס פלעגט זיין דער בית המקדש אונ דער גאנצער הר הבית, אונ הערען דאס טהייערע געזאנג פון די לוים אונ ניט אומזיסט איז דערמעלט ארוים א ווארטעל: אז ווער עס האט ניט בייגעוואוינט די שמחה, דער האט קיין שמחה ניט געזעהן אין זיין לעבען.

דעסטגלייכען האבען די פרושים איינגעפיהרט נאך א יום טוב, דעם פינפצעהנטען אב, ווען דער עולם פלעגט ברענגען האלץ אין בית המקדש אריין: דאס פאלק פלעגט זיך משמח זיין, אונ יונגע מארלעך פלעגען ארויסגעהן ווייס געקליידט אין די ווייגגארטענער מיט שאנע טאנץ. דארט פלעגען זייא זיך בעקענען מיט פיינע יונגע לייט פון זייער גראד, אונ ניט איין שדוך פלעגט אזוי געשלאסען ווערען דורכ'ן בעסטען שדכן, דורך דער ליעבע.

אלכסנדרא האט אויך געזארגט, אז דער בית המקדש זאל האבען איין שטאנדיגע הכנסה אונ האט ארויסגעגעבען א בעפעהל אז יעדער יוד פון צוואנציג יאהר אן מוז געבען דארויף ניט ווייניגער פון א האלבען שקל א יאהר. דאס פאלק האט דארויף ניט געקוקט ווי אויף א גזירה, אונ יעדער האט מיט גרוים שמחה געגעבען וואס ער האט נאר געקאנט; אונ אפילו די יודען פון אנדערע מדינות האבען זיך אויך ניט אבגעזאגט. דרייי מאהל אין יאהר פלעגט מען צונויפנעהמען די נדבות: אים חודש אדר פלעגען די היימישע יודען אריינטראגען דאס געלד; ביז שבועות פלעגט אנקומען געלד פון נאהנטע לאנדער, ווי מצרים אונ סוריא, אונ ניט שפעטער פון סוכות פלעגען שוין צוקומען די נדבות אפילו פון גאנץ ווייט, ווי פון בבל מדי אונ קליין־אזיען; אונ פון דארט פלעגט מען ניט שיקען קיין קליינגקייטען, נאר גאלד אונ זילבער. די גראסטע לייט האבען געהאלטען פאר א כבוד צו זיין היילינע שליחים, אונ זאמלען דאס געלד לשם מצוה. אין עטליכע שטאדט אין מעסאפאטאמיען אונ פהריגיען, ווי נציבין, נהרדעא, פערגאמוס אונ נאך אנדערע, האבען זיך די יודען געמאכט בעזונדערע קאמערן, וואו זיי פלעגען צונויפנעהמען די נדבות אונ זיי דערנאך פערזארגען קיין ירושלים. פון די ארטער פלעגט דער בית המקדש יעדעס יאהר בעקומען ביז צוויי הונדערט פונט

גאלד, אונ ביי אזא הכנסת האט מען ניט אומזיסט געמעגט רעכנען, אז אין מיטן געפינען זיך גאנצע אוצרות.

וועלטען קאן אבער א מענש האלטען א וואנשאהל אין די האנד ניט אבהיטען זיך ער זאל ניט איבערציהען דעם בויגען. אז די פרושים האבען בעקומען דעם אויבען-אן, האבען זיי זיך אנגעהויבען טשעפען צו די צדוקים אונ האבען זיי אנגעטהון גרויסע צרות. קודם כל האט מען דערהרג'עט די א-גענעסן, דערפאר וואס ער האט געראטהען אלכסנדר-ינאי ער זאל אויפהענגען אכט הונדערט פרושים. חאטשע פון איין זייט האט ניט דערלאזט קיין גרויסע עוולות יהודה בן טבאי, וואס האט ליעב געהאט אויף יעדען מלמד זכות זיין אונ פלעגט זאגען אז קוים געהט דער הומא אוועק פונ'ם בית דין, מוז מען אויף איהם שוין קוקען ווי אויף יעדען אנדערען מענשען, נאר פון דער אנדערער זייט פלעגט אבער יהושע בן שטח בעהאנדלען די צדוקים גאר אהן רחמנות. ער איז געוועהן אזוי שטרענג אונ האט אזוי אבגעהיט דאס געזעץ, אז אפילו זיין אייגען קינד האט ער ניט געוואלט קיין טובה טהון אבי ניט אבברעכען פונ'ם דין. ער האט געהאט א סך שונאים, וואס האבען געוואלט איהם דערלעבען א נקמה, אונ דאריבער האט מען געמאכט א בלבול אויף זיינעם א זוהן, אז ער האט געטהון איין גרויסע עבירה, עס האבען זיך געפונען צוויי פאלשע עדות. אונ מען האט איהם פארמשפט צום טויט. דאס רחמנות אויף דעם אומשולדיגען וואס האט זעהר געוויינט, האט אזוי גערידערט די עדות, אז זיי האבען זיך באלד מודה געוועהן, אונ די דיינים האבען שוין געוואלט מבטל זיין דעם פרידעריגען משפט. יהושע בן שטח האט אבער געוויזען אז ווערליג דעם דין טאר מען אזינע עדות ניט גלייבען, ווייל מען ווייסט ניט ווען זיי האבען געזאגט אליגען, צו פריהר, צו שפעטער, אונ האט צו ליעב דעם מפקיר געוועהן דעם זוהנ'ס לעבען. פון אזא מענשען, קאן מען שוין פאר-שטעהן, האבען די צדוקים קיין האניג ניט געלעקט אונ זיי האבען געמוזט זוכען שוטץ ביי אלכסנדר'ס צווייטען זוהן אריסטובול. דער פרינץ האט פון זייערטוועגען געזאגט א גוט ווארט דער קעניגין, אונ זי האט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען, ווי זיי האבען געבעטען, אין עטליכע פעסטונגען אין לאנד-נאר. ווי עס ווייזט אויס, האט מען צו זיי קיין גרויס צוטרויען ניט געהאט. אונ די שטארקע פעסטונגען, וואס האבען געשיצט די יודישע מלוכה,

וויא מאכערוס, הורקאניאן, אונ אלכסנדריאן, זענען פאר זיי געבליבען פערשלאסען.

קיין שום בעזונדער מכשול איז אינ'ם לעבען פון דיא יודען, אין דער צייט פון אלכסנדרא ניט פארגעקומען. פאר איין טיגראנעס, דעם מלך פון ארמעניען, וואס האט שטארק חשק געהאט צוצונעהמען יהודה, האט זי זיך א ביסעל געשראקען, אונ האט צו איהם געשיקט שליחים מיט טהייערע מתנות איהם צוגעווינען פאר א פריינד. ער וואלט אפשר ניט געווען געקוקט דארויף, ווען ער וואלט ניט אליין בעדארפט היטען זיין לאנד פאר די רוימער, וואס האבען איהם דערוייל אנגעהויבען דולען א קאפ. אזוי זענען רוהיג אבגעלאפען די יאהרען פון אלכסנדרא'ס מלוכה, ביז זי איז ניט מסוכן קראנק געווארען. דא האבען זיך אנגעהויבען טרויעריגע טאג פאר דער יודישער מלוכה: דער פרינץ אריסתובול האט געוואלט צונעהמען דיא בכורה ביי זיין קראנקען ברודער הורקנוס, אונ איז אוועק אין דער פעסטונג גבתה, דארט האט ער געמאכט יד אחת מיט די צדוקים, אונ בעזאנדערס מיט זייער פארשטעהער גאלאיסטעס, אונ גאר אין א קורצע צייט האט ער צונויפגענומען צווישען די קליינע פעלקער ארום ירדן זעהר פיעל חיל. הורקנוס האט אפילו צוגערעדט די מוטער זי זאל ניט דערלאזען צו קיין מרידה אין לאנד, נאר אלכסנדרא האט שוין ניט געהאט קיין כח זיך צו מישען, אונ האט צוגעמאכט די אויגען איידער אין יהודה האט זיך צופלאקערט דאס פייער פון א מלחמה צווישען איינענע ברידער.

פירטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכים פון די חשמונאים.

(37—69 פאר קריסטוס געבורט. 107—139 פארן חרבן בית שני)

אז עס איז בעשערט עס זאל ווערן א תל פון א שטוב — דארפען זיך נאר צוויי בעלי בתים אנהייבען קריגען איבער איהר: דאס קאן מען ארויס-זעהן פון דעם, וואס עס איז געווארען פון יהודה פון דעם וויסטען מחלוקת וואס איז פארגעקומען צווישען אלכסנדרא׳ס ביידע זיהן. באלד נאך איהר טויט האט דער עלטערער זוהן הורקנס איבערגענומען די מלוכה. אריסתובול האט אבער ניט געשוויגען און איז מיט זיין חיל צוגעקומען ביז יריחו, דארט האבען זיך בעגעגענט ביידע ברידער, נאר הורקנוס האט פער-לארען די מלחמה און האט געמוזט בלייבען אין דער פעסטונג בירת נעבען ירושלים, וואו ער האט אויך געהאלטען פאר א משכן אריסתובול׳ס פרוי מיט די קינדער. אריסתובול איז דערוויייל אריין קיין ירושלים און האט זיך בעמאכטיגט איבערן בית המקדש; נאר קוים איז ער שוין געוועהן איננוועניג האט געמוזט ווערען א שלום צווישען די ברידער: הורקנס איז גע-בליבען כהן און אריסתובול איז געווארען קעניג. ביידע האבען זיי געגעבען א שבועה ניט צו שטערען איינער דעם אנדערן, און א חוץ דעם האבען זיי זיך נאך משדך געוועהן צווישען זיך, און אריסתובול׳ס זוהן אלכסנדר האט חתונה געהאט מיט הורקנוס׳ס טאכטער אלכסנדרא.

מילא ווי אזוי די ברידער האבען זיך שוין דארט איינגעטהיילט, וואלט שוין געוועהן געבליבען אזוי, ווען עס מישט זיך ניט אריין איינער פון הורקנוס׳ס גוטע פריינד, אנטיפטר, וואס איז ארויסגעקומען פון די אדומים, וואס יוחנן-הורקנוס האט אמאל גענייט זיי זאלן ווערען יודען. אנטיפטר איז נאך פאר אלכסנדר ינאי געשטעלט געווארען פאר א מושל אין אדום, און איז

געוועהן אַ גוטער ברודער מיט אַלע שׁכנים פון אַרום. ער האָט אָנגעהויבען אונטערצוהיצען הורקנוס'ן, אַז ער האָט זיך אומזיסט אָבגעזאָגט פון דער מלוכה, און האָט איהם געגעבען צו פאַרשׁטעהן, אַז מיט געלד וועט ער זיך אָבזוכען אַ בעשיצער וואָס וועט זיך אָננעהמען זיין קרוודע. אַנטיפּטר האָט טאַקי אָבגעמאַכט מיט אַרעטאַס, דעם מלך פון נבט און ער האָט צוגעזאָגט פאַר אַ מתנה יפה צו העלפען הורקנוס'ן. אַז אַלדינג איז שוין געוועהן אָבגערעדט, איז הורקנוס שטילערהייט ביי נאַכט פערשוואונדען געוואָרען פון ירושלים, און איז אינאיינעם מיט אַנטיפּטר'ן אַוועק קיין סלע, אין דער הויפּטשטאָדט פון נבט. באַלד איז מען אין יהודה געוואָהר געוואָרען, אַז אַרעטאַס געהט אַהין מיט פופציג טויזענד מאַן, און אַריסטובול איז איהם אַרויס אַקעגען מיט זיין חיל. עס האָט איהם אָבער ניט געגליקט, און ער האָט געמוזט זיך פערשליסען אין ירושלים, וואָס דער שונא האָט עס עטליכע חדשים כסדר בעלאַגערט. זעהר טרויריג איז געוואָרען די לאַגע פון די איינוואָהנער, ווען עס האָבען זיך אויסגעלאָזט לעבענסמיטעל; נאָר נאָך ערגער איז געוועהן די פרומע, וואָס האָבען ניט געהאַט קיין בהמות אויף קרבנות. דאָ האָט זיך נאָך אָנגערוקט דער חדש ניסן, און קיין לאַמעלעך אויף קרבן-פּסח איז ניט געוועהן, האָבען זיך די יודען פון ירושלים מיישב געוועהן, און אַזוי ווי זיי האָבען געוואוסט, אַז אין לאַגער פון'ם שונא געפינען זיך אויך יודען, האָבען זיי אָנגעהויבען מיט זיי איבערצורעדען, זיי זאָלען זיי פאַר געלד פאַרקויפען שאָף און רינדער. אין לאַגער איז מען דאַרויף מרוצה געוואָרען און אַלע טאָג פלעגט מען פון דער פעסטונג אַראָבלאָזען מיט אַ שטריק אַ קאָרב מיט געלד, און דערנאָך אַרויפציהען אַ שעפעלע אָדער אַ קעלבעלע. ניט לאַנג האָבען זיך אָבער די שונאים אַזוי רוהיג געהאַלטען: איין מאָל, אַז די יודען אין ירושלים האָבען אַרויסגעקוקט אויף אַ כשר'ן קרבן, האָבען זיי אין קאָרב געפונען אַ חזיר .... מען האָט אָבער אין לאַגער געטהון נאָך אַ סך ערגערע זאַכען. אין יהודה האָט געלעבט זעהר אַ פרומער יוד, חוני, וואָס מען האָט אויף איהם געזאָגט, אַז מיט זיינע תפלות האָט ער ניט איין מאָל אויסגעבעטען רעגען. ווען מען האָט איהם נאָטהיג בעדאַרפט. אַז ירושלים איז בעלאַגערט געוואָרען און פיעל יודען זענען פון דאָרט אַנטלאָפען געוואָרען קיין מצרים, האָט חוני אויך פערלאָזט די הויפּטשטאָדט און האָט זיך בעהאַלטען ניט ווייט. דאָס חיל פון אַרעטאַס האָט איהם געפונען און אַזוי ווי פיעל יודען פון הורקנוס'ס לייט האָבען איהם געקענט, האָבען זיי

איהם געבעטען ער זאל שעלטען אריסתובולין, ווייל זיי זענען געוועהן זיכער אז די קללה וועט געווים אנגעהן. אניאס האט אבער געזאגט איין אנדער מין תפלה: ער האט געבעטען דעם רבונו של עולם, אזוי ווי ביידע צדדים זענען יודען, זאל ניט אנגעהן דאס וואס זיי ווינשען זיך איינער דעם אנדערן. פאר דעם געבעט האט דער פרומער אניאס בעצאהלט מיט'ן לעבען.

נאר אין דער צייט וואס ארעטאס איז געשטאנען פאר די טויערען פון ירושלים האט זיך אין דער לופט פון גאנץ ווייט געטראגען א רויב־פויגעל, וואס האט באלד פערטומעלט די קאפ פון ביידע ברידער, און האט שפעטער זיינע שארפע נאגעל אריינגעשטעקט אין דעם יודישען לאנד. סקוירוס, דער שליח פון פאמפעיוס האט זיך געלאזט קיין אזיען דארט צו בעפעסטיגען די מאכט פון רום. און אז ער איז געקומען נאהענט צו יהודה, האבען ביידע ברידער זיך געוואלט בענוצען מיט זיין הילף, ווייל זיי האבען געוואוסט, אז די רוימער האבען ניט פיינד די מטבע. שליחים זענען געפלויגען פון אלע זייטען, און קיינער פון זיי איז ניט געקומען מיט ליידיגע קעשענעס; נאר ווי עס ווייזט אויס האט אנטיפטר נאר געהאלטען אין איין צוזאגען, און אריסתובול איז ארויס מיט א מזומן שטיקעל. איין ווינק פון סקוירוס איז גענוג געוועהן ארעטאס זאל באלד אבטרעטען פון ירושלים און אריסתובול איז ווייטער אריין אין זיין הויפט־שטאדט.

צוויי יאהר האט אריסתובול געפיהרט די מלוכה, און ער האט שוין גערעכענט, אז ער זיצט שוין פעסט אויפ'ן באנקעל. ער האט אויך ארויס־געלאזט זיינע מטבעות, און פלעגט אפילו אפט בעווייזען זיין בריה'שאפט דערמיט, וואס ער האט זיך ליעב געהאט אריינצוהאפען צו די שכנים און אבציפען עפעס א דארפעל אדער א שטאדטעל. נאר געקויפט גליק קאן קיין לאנגען קיום ניט האבען: אויף האנדלען איז אנטיפטר געוועהן מעהר מעג'ש פון אריסתובולין, ער האט זיך געפועלט ביי סקוירוס ער זאל רעדען פאר הורקנוס עפעס א גוט ווארט ביי פאמפעיוס, און אז ער האט נאך געבראכט דעם הערשער פון רום א טהייערע מתנה, א ווייןשטאק מיט בלאטער און טרויבען פון ריין גאלד, איז ער שוין געווארען דער גראסטער חשוב. פאמפעיוס האט בעפוילען, אז ביידע ברידער זאלען ארויסקומען צו איהם קיין דמשק, און דארט וועט ער אויסהערען זייערע טענות. עס איז זיי אפילו געוועהן ניט אנגענעהם זיך צו לאדען אין דער פרעמד ביי א שונא, נאר

עס האט זיי שוין ניט געהאלפען. זיי האבען געמוזט די בושה אוועקלעגען אויף א זייט, און יעדער האט פאר פאמפעיוס'ן אויסגערעדט זיין הארץ; הורקנוס האט זיך פערופען אויף זיין בכורה, און אריסטובול האט געשריגען אז ער איז פעהיגער פון איהם צו דער מלוכה. פאמפעיוס האט נאך אבער געמוזט אויסהערען א דריטען צד. — דאס זענען געוועהן א סך איינוואוינער פון ירושלים, וואס האבען געוואלט זיך אין גאנצען בעפרייען פון די חשמונאים, און האבען געדרונגען, אז זיי וועט זיין בעסער ווען דאס לאנד וועט זיך פיהרען רוהיג שטיל, נאכ'ן געזעץ און גאר אהן א מלך.

פאמפעיוס איז געוועהן א וואוילער דין, און ער האט פערשטאנען, אז דער בעסטער תכלית וועט זיין פאר אלע, ווען ער אליין טאקע וועט צונעהמען דאס יודישע לאנד פאר פסק געלד, און עס וועט ניט זיין איבער וואס זיך צו קריגען. מיט גרוים חיל איז ער צוגעקומען צו ירושלים. הורקנוס און אריסטובלוס האבען איהם אריינגעלאזט אין שטאדט; נאר די אמת'ע יודען, וואס האבען פערשטאנען דעם מיין פון די ראמער, האבען אבגעשניטען די בריק, וואס האט געפיהרט צום בית המקדש און זענען אלע געבליבען אויפ'ן הר הבית. פאמפעיוס האט געמוזט בלייבען שטעהן א לאנגע צייט און בעלאגערן דעם בית המקדש, און עס וואלט איהם אזוי גיך ניט געראטהען, ווען די ראמער וואלטען זיך ניט בענוצט מיט די שבתים, ווען די יודען פלעגען רוהען. אין א שבת אים חודש סיון האט מען איינגעבראכען א וואנד פון דער פעסטונג, און מען איז אריין אין בית המקדש פונקט ווען עס איז געוועהן דער גאטעסדיענסט. קיינער האט זיך ניט געוועהרט און פיעלע האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען, אראבגעווארפען זיך פון דער הויך אדער אנגעצונדען אויף זיך די קליידער. אין דעם טאג זענען אומגעקומען ביז צוועלף טויזענד יודען. דעמעלט האט זיך פאמפעיוס איבערציינגט וואס פאר א ליגען אנטיוכוס־עפיפאנוס האט א מאהל אויסגעטראכט, אז אין משכן געפינען זיך פערשיעדענע בילדער פון עזעל. און האט געלאזט גאנץ דעם בית המקדש און די געלדקאסע, וואס האט זיך דארט געפינען.

פאמפעיוס האט זיך טאקע בערעכענט, אז אין גאנצען צונעהמען דאס לאנד וועט ער קיין מאהל ניט פערשפעטיגען, און האט געוואלט א ביסעל יוצא זיין פאר הורקנוס'ן. דאריבער האט ער הורקנוס'ן בעשטימט פאר'ן נשיא פון יהודה, און האט געמאכט מען זאל איהם צאהלען מס. פיעל שטאדט,

וואס האט געקאסט די פריהעריגע יודישע קאניגע גענוג בלוט ביז מען האט זיי איינגענומען, ווי שמרון, בית־שן, גדרה, היפאס, פעללא, דיאן און אנדערע, האט ער אבגעריסען פונ'ם לאנד; א סך געפאנגענע האט ער געהייסען טייטען, און די איבריגע, און צווישען זיי אויך אריסטובול, זיין זוהן אנטיגונוס, זיינע ביידע טאכטער און זיין פעטער אבשלום, האט מען אוועקגעפיהרט קיין רום. און אז פאמפעיוס איז מיט גרויס פאראד אהין אריינגעפאהרען האבען זיי געמוזט געהן פארום זיין וואגען, און זיין לעבעדיגע עדות פון דעם שונא'ס גרויסקייט.

אין רום, ווי אויך אין אנדערע שטאדט פון איטאליען, האבען נאך פון פריהער געוואהנט יודען, וואס דער מסחר האט זיי אהין געבראכט פון מצרים און קליין־אזיען. זיי האבען באלד אויסגעקויפט זייערע געפאנגענע ברידער און ביסלעכווייס איז אין רום געווארען א לייטישע יודישע קהלת וואס האט געוואהנט אויף דער רעכטער זייט פונ'ם טייך טיבער. איינער פון די פארשטעהער פון דער קהלה, תודוס, האט געוואלט איינפיהרען, אז די יודען זאלען אין דער פרעמד אויך מאכען א קרבן פסח; נאר אין ירושלים איז מען דערפאר שטארק בעז געווארען, און מען האט איהם בעפוילען, אז ווען מען זאל ניט וויסען וואס פאר א ירא שמים ער איז, וואלט מען איהם אין חרם אריינגעלעגט. מיט דער צייט האבען די יודען אין רום געשפיעלט ניט קיין קליינע ראלע. ביי אסיפות פונ'ם פאלק האט מען זיי אויך געפרעגט א דעה, און אז איינער פון די בעריהמטע ראמישע רעדנער ציצערא. וואס איז ניט געוועהן קיין שטארקער אוהב ישראל, האט זיך א מאהל ערלויבט אפענטליך צו רעדען שלעכטס אויפ'ן יודישען פאלק האבען די יודען אזוי געדרעהט, אז אין א יאהר ארום האט מען ביי איהם צוגענומען זיין גאנץ פערמעגען און ער אליין האט זיך ניט געטארט נייען אכטציג מייל ארום רום.

דאס לאנד יהודה איז דערווייל געבליעבען ניט אהין און ניט אהער האלב פריי און האלב אונטערווארפען די ראמער. די יודען זענען אבער שטארק אונצופריעדען געוועהן, ווייל הורקנוס מיט זיין מיניסטער האבען געצויגען פון זיי די קלעע, און האבען אלע מאהל מיט נייע מתנות אונטערגעהאלטען די געקויפטע פריינדשאפט פון רום. און בעזאנדערס האט אנטיפטר געשטיצט סקוירוס וואס האט דעמאלט אנגעהויבען א קריעג מיט ארעטאס, דעם מלך פון נבט. דערפאר אז אריסטובולס עלטערער זוהן אלכסנדר

איז אנטלאפען פון רום האט ער באלד געפונען צעהן טויזענד סאלדאטען און פופצעהן הונדערט רייטער, און איז מיט זיי צוגעקומען קיין ירושלים. הורקנוס האט געמוזט אבטרעטען און אלכסנדר האט באלד בעפעסטיגט די הויפטשטאדט און האט אויך צורעכט געמאכט די פעסטונגען אלכסנדריא׳ן, הורקניאן און מאכערוס. אלכסנדר איז קיין גאר ניט געוועהן און האט פון זיין זייט אויך געשיקט געלד קיין רום, און ביי די רמער איז אלץ איינס געוועהן, דער יוד אדער אין אנדערער: ווער עס האט בעצאהלט — האט געמעגט זיין פריץ. דערפאר איז אלכסנדר ביי זיך אזוי פעסט געוועזן, אז ער האט אפילו ארויסגעלאזט זיינע אייגענע מטבעות מיט אין אויפשריפט אויף גריכיש: „קאניג אלכסנדר" און אויף העבראיש „יונתן הכהן".

אנטיפטר האט אבער ניט געשוויגען, און האט אנגערייצט דעם העררשער פון סיריען אוילוס גאביניוס ער זאל זיך אברעכנען מיט אלכסנדר׳ן. גאביניוס, וואס איז פון דער נאטור א גרויסער אכזר געוועהן, האט מיט איהם קיין לאנגע שיחות ניט געמאכט און האט איהם נאך א מאהל אוועקגעשיקט געפאנגען קיין רום. ער האט איהם געוואלט טייטען, נאר אלכסנדר׳ס מוטער איז איהם געפאלען צו די פיס און האט איהם קוים אבגעבעטעוועט דאס לעבען. גאביניוס האט אויך ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די מלוכה פון די חשמונאים זאל אין גאנצען אויפהערען, און דאס לאנד זאל איינגעטהיילט ווערען אין פינף חלקים מיט פינף הויפטשטאדט: ירושלים, גדרה, עמוס, יריחו און ספפרים, און אין יעדער שטאדט זאל זיין א סנהדרין. מיט דעם האט גאביניוס געמיינט, אז עס וועט איהם געראטהען צוצושטערן דאס אחדות פון דער „כנסיה גדולה", וואס האט פארט אין אלע צייטען צונויפגעבונדען דעם כלל ישראל און פון זיי געמאכט איין גוף און איין נפש; ער האט אבער א טעות געהאט. די „כנסיה גדולה" האט נאר איבערגעביטען דעם נאמען, עס איז געווארען גרויסע און קליינע סנהדרין, און ווייל די רמער האבען ביי זיי צוגענומען דאס רעכט זיך אריינצומישען אין מלוכה-זאכען, האבען זיי זיך געווארפען נאר צו דער תורה און צו דער אמונה, און באלד זענען ארויסגעשפרונגען צוויי „גדולים", ווי שמעיה און אבטליון, וואס האבען אנגעצונדען דאס ליכט פון לערנען אומעדום וואו דער שונא האט געוואלט עס זאל זיין פינצטער, און וואס מען האט זייא מיט רעכט געקאנט רעכנען פאר א צירונג פונ׳ם דור.

דער יאך פון די ראמער האט זיך אלע מאהל געגעבען מעהר אנצוהערען, אונ דאריבער אז אריסטובולן איז געראטהען איינאיינעם מיט זיין זוהן אנטיגונוס צו בעפרייען זיך פונ'ם געפאנגענשאפט אין רום אונ קומען צוריק קיין יהודה האבען זיך די יודען אין איהם אנגעהאפט, האטשי ער איז ניט געוועהן זעהר בעליעבט ביים פאלק. דער יודישער הויפטמאנן פיטהאלאאס, וואס איז איהם פריהר געוועהן א שונא, איז איבערגעגאנגען אויף זיין זייט, אונ גאר אין א קורצער צייט האט ער געקאנט מיט אכט טויזענד מאן זיך שטעלען אין דער פעסטונג אלעכסאנדריען. פון דארט האט ער זיך אבער ווייטער געריקט אונ ביי דער ערשטער מלחמה האט ער פערלארען כמעט דאס גאנצע חיל. עס איז איהם נאך איבערגעבליבען א האפנונג, אז ער וועט זיך קאנען האלטען אין דער פעסטונג מאכערוס, נאר נאך צוויי טאג האט ער זיך געמוזט אונטערגעבען אונ מען האט איהם מיט'ן זוהן צום צווייטען מאל אוועקגעפיהרט קיין רום. פונקט אזא מפלה האט אויך געהאט זיין אנדערער זוהן אלעכסנדער, וואס איז ארויסגעשפרונגען געגען גאביניוס אונ האט שטארק געליטען אין דער מלחמה ביים בארג תבור

דערווייל איז די ראמישע מאכט אריינגעפאלען אין די האנד פון דריי גרויסע מענער, יוליוס צעזאר, פאמפעיוס אונ קראסוס. זיי האבען צווישען זיך איינגעטהיילט אלע לענדער, וואס רום האט געהאט איבער זיי צו שאפען, אונ סיריען מיט יהודה איז צוגעקומען קראסוס'ן, וואס האט גאר ניט פיינד געהאט קיין געלד. ער האט שוין לאנג געהערט, אז אין בית המקדש געפינען זיך גאנצע אוצרות, אונ ער האט ניט געקאנט מוחל זיין פאמפעיוס'ן וואס ער האט זיי ניט צוגענומען. אז ער האט זיך געלאזט קיין פארטהיען אין א מלחמה, אונ איז מיט'ן וועג געקומען קיין ירושלים, האט מען דארט גוט געוואוסט וואס ער מיינט, אונ דער פרומער אליעזר, וואס האט אכטונג געגעבען אויף דער קאסע פונ'ם בית המקדש, האט זיך ענטשלאסען איהם צו פערשטאפען דאס מויל. אונ האט איהם צוגעטראגען א באלקען פון גאלד. ביי קראסוס'ן איז אפילו די מהיה זעהר אנגעלעגט געוועהן. ער האט באלד געגעבען זיין ווארט, אז מעהר וועט ער ניט פאדערן; נאר איידער עפעס האט ער שוין משנה געוועהן אונ האט צוגענומען ניט נאר דאס גאנצע גאלד פונ'ם בית המקדש, נאר אפילו די גאלדענע

כלים. מיט דעם רויב איז קראסוס אוועק קיין פארטהיען, נאר דארט האט ער געהאפט דעם פסק, אונ זיין שלים. קאסיוס לאנגינוס איז פון דארט צוריקגעקומען קוים מיט א צעהנט-חלק פון די הונדערט טויזענד מאן וואס ער האט אהין מיטגענומען. די סירער אונ די יודען האבען דערפון זעהר הנאה געהאט אונ שטילערהייד האט טאקע פיטהאלאאס צונויפגענומען א גאנצע מחנה אונ האט געוואלט קאסיוס'ן צום איבריגען דערקוועטשען. צו די רוימער האבען אבער די יודען קיין מאהל קיין גליק ניט געהאט: אויך דעם מאהל האבען זיי פערלאהרען. אנטיפטר האט דעם שונא געגעבען אלע עצות, אונ עס האט זיך געענדיגט דערמיט וואס די פיטהאלאאס'ן האט מען געטיידט, אונ דרייסיג טויזענד יודען זענען פארקויפט געווארען פאר קנעכט.

נאך איין מאל איז בעשערט געוועהן אריסטובולן עס זאל איהם אגלאנצען טהון די האפנונג, אז ער וועט צוריק בעקומען די מלוכה פון יהודה. יוליוס צעזאר האט זיך צוקריגט מיט פאמפעיוס'ן, אונ וויל ער האט זיך געוואלט אומעדום בעווארענען מיט גוטע פריינד, האט ער בעפרייעט אריסטובולן, אונ האט איהם איבערגעגעבען זעהר פיעל חיל, כדי ער זאל קאנען פון זיינעטוועגען ארבייטען אין סיריען. פאמפעיוס האט עס אבער באלד אנגעשמעקט אונ עהדער אריסטובול האט זיך נאך גערירט, האט מען איהם שוין געסמט. זיין עלטערן זוהן אלכסנדר האט מען אויך, אויף פאמפעיוס'ס בעפעהל, אראבגענומען דעם קאפ. זיין פרויא אלכסנדרא אונ זיין זוהן אנטיגונוס האבען געפונען שוץ ביים מושל פון האלקים, פטאלא-מעאוס; וויל זיין זוהן פיליפיאן האט זיך פערליעבט אין אריסטובול'ס טאכטער, אלכסנדרא אונ האט מיט איהר חתונה געהאט. אריסטובול'ס קארפער האבען זיינע גוטע פריינד געהאלטען אצייט אין האניג ביז זיי האבען איהם דערנאך איבערגעפיהרט קיין ירושלים, אונ בעגראבען צווישען די קברים פון די חשמונאים.

דאס וואס די ביידע הערשער פון רום האבען זיך צו באצקעט — איז אויסגעגאנגען צו די יודענס קאפ. וואו זיי האבען אנגעשפארט, אין קליין-אזיען, האבען געוואהנט זעהר פיל יודען, בעזאנדערס אין עפעזוס, סארדעס אונ פערגאמום. אז יוליוס צעזאר האט געוואלט ווערען דער איינציגער מושל פון רום, האט דער רוימישער קאנסול פון די ארטער לענטולום בעקומען א בעפעהל ער זאל זאמלען חיל פאר פאמפעיוס'ן, אונ

האט געוואלט נעהמען אויף יודישע פאלבאטען. די יודען זענען אבער בארויף ניט בעשטאנען, ווייל פון איין זייט האבען זיי ניט געוואלט זיך אנגעהמען פאר זייער אלטען שונא, און פון דער אנדערער זייט האבען זיי טאקי מורא געהאט טאמיר וועלען זיי דארפען עובר זיין אויף דינים פון דער תורה. דערמעלט איז איינער פון די יודישע רעדנער, דאזיטהעאס געפאלען אויף א שכל און האט ערקלערט, אז די יודען רעכנען זיך פאר א ממלכת כהנים און כהנים מוזען בעפרייעט ווערען פון מיליטאר-דיענסט. אזא פשט האט אויך, מן הסתם ניט אומזיסט, געלערנט דער ראמישער הויפטמאנן טיטוס אמפיוס באלבוס, און אזוי זענען די יודען פון גאנץ קליין-אזיען פטור געווארען פו"ם חוב צו שטופען זיך מיטן קאפ אין א פרעמדער היטץ, און די יודען פון סארדעס האבען זיך דערנוייל בענוצט מיט דער גוטער שעה און האבען זיך אויסגעבעטען ביים פראקאנסול לוציוס אנטאניוס פיעל רעכטע און פרייהייט.

אנטיפטר האט דווקא ניט געלאזט פאמפעיוס'ן פאלען, און האט איהם צוגעשטעלט געגוג יודיש חיל. נאר קוים האט פאמפעיוס פערלארען די מלחמה ביי פארזאלוס און איז אין מצרים געשטארבען, איז שוין זיין געטרייער אנטיפטר איבערגעגאנגען צו יוליוס צעזאר, און האט איהם מיט דריי טויזענד מאן שטארק געהאלפען איינצונעהמען פעלוזיום (סין) און אחוץ דעם האט ער אזוי געדרעהט, אז די יודען פון מצרים און בעזאנדערס פון דער געגענד אניאן זענען פאלש געווארען זייער קאניג, און האבען זיך איבערגעגעבען יוליוס צעזאר. דערפאר איז אנטיפאטר ביי איהם געווארען דער גרעסטער חשוב, און האטשי צריסתובולס זוהן אנטיגונוס האט געזוכט אלע מיטעל איהם צו ערנידריגען, און האט דערמאנט צעזארן דאס געטריי-שאפט פון זיין פאטער, פון דעסטוועגען האט עס ניט געהאלפען. אנטיפאטר איז געבליבען תקיף און איהם צו ליעב האט צעזאר בעשטימט הורקנס'ן פאר כהן און נשיא. א סך שטאדט פון דעם טהאל יזרעאל האט ער צוריק אומגעקעהרט, און בעזאנדערס די גרויסע שטאדט לידה (לוד); פון פיעל נתינות האט ער די יודען בעפרייעט און האט נאר געמאכט אז אויסער דעם מעשר וואס עס קומט הורקנס'ן ווי א כהן, זאל מען אלע צוויי יאהר א פירטעל-חלק פון די תבואות אוועקשיקען קיין צידון און דערפון זאל מען דארט אויסהאלטען דאס חיל.

פון דערווייטענס האט מען געקאנט מיינען, אז אויף די יודען איז שוין

געקומען א ישועה און זיי וועלען שוין אצינד גליקליך און רוהיג לעבען. הורקנס און אנטיפאטער האבען אלע מאל מיט געשיקט געלד קיין רום און דער ראמישער סענאט האט אויך מסכים געוועהן אויף אלע רעכטע וואס יוליוס צעזאר האט געשענקט די יודען פון ארץ ישראל און פון אנדערע לאנדער. אומעדום האבען יודען געבויעט שולען, פריי געשיקט נדבות אין בית המקדש אריין. קיינער האט זיי ניט געשטערט אבצוהיטען שבת, און אז עס פלעגען ערגיץ ארויסשפרינגען גריבען, וואס די יודישע פרייהייט איז זיי ניט אזוי געפאלען, האבען די יודען באלד געפונען הילף ביי דער ראמישער מלוכה. אזוי האבען די יודען פון אלע ערטער, אויסער יהודה, געמוזט צופרידען זיין; נאר אין ארץ ישראל, וואו דער זכר פון דער אמת'ער פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט האט נאך געלעבט, האט דאס פאלק ניט געקאנט איבערטראגען די חסדים פון די ראמער און האט גוט געדענקט, אז זיי האבען צו טהון מיט שונאים, וואס פארקויפען זייער גוטסקייט יעדען וואס ניט טהייערער. אין ירושלים האט אנטיפאטער פון קיינעם ניט געזעהן קיין פרעהליכע מינע, קיינער האט ניט בעגריסט די פרייהייטען וואס ער האט געקויפט אין רום פאר יודיש בלוט און שווייס, און פיעלע האבען אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי פטור צו ווערען פון אזא בעל טובה. באלד האט זיך אבגעזוכט א יודישער הויפטמאנן חזקיה, ער האט צונויפגענומען פיעל חיל אויף די גאליליישע בערג און האט אנגעהויבען שטארק דער־קוטשען די סירער און די ראמער. די ראמישע מלוכה האט געקוקט אויף חזקיה מיט זיינע לייט ווי אויף א באנדע פון רוצחים. נאר די יודען האבען זיי גערעכענט פאר בעפרייער און וואס מעהר אנטיפאטער האט זיך געוואלט בעפעסטיגען — גרעסער איז געווארען דער האס געגען איהם.

אז אנטיפאטער האט געמאכט זיין עלטערן זוהן פזאל פאר מושל אין ירושלים און דעם צווייטען, פינף און צוואנציג־יעהריגען הורדוס, פאר מושל אין גאליליא, איז דאס פאלק צום איבריגען אויפגעבראכט געווארן אויף איהם, און בעזאנדערס האט עס אזוי ווי פאראויס געטראפען, אז הורדוס וועט טהון זעהר פיעל שלעכטס. באלד האט זיך עס טאקי ארויסגעוויזען: דער זוהן איז געוועהן א סך ערגער פונ'ם טאטען. צום ערשטען איז ער אנגעפאלען אויף חזקיה און האט איהם און נאך עטליכע פון זיינע לייט געהייסען טויטען. דערפאר איז ער געווארען נאך מעהר חשוב ביי'ם מושל פון סיריע סעקסטוס צעזאר. נאר צווישען די יודען האט עס אנגע־

מאכט א גרויסען רעש און מען האט אנגעהויבען אויפצוקלערען הורקנוס'ן, אז ער מוז זיך ארומקוקען וואו ער האלט און מיט וואס פאר א חברה ער האט זיך ארומגערינגעלט. דער שלאפעריגער הורקנוס, וואס האט שטענדיג געקוקט אנטיפטר'ן אין מויל אריין, האט זיך די ערשטע צייט ניט וויסענדיג געמאכט, נאר אז די אלמנות און עלטערן פון די געהרגעטע האבען איהם אנגעהויבען נאכגעהן פוס־טרעט און וויינען און קלאגען, האט ער עס שוין ניט געקאנט איבערטראגען און האט געמוזט בעפעהלען הורדוס'ן ער זאל זיך שטעלען צום דין און זיך פאראנפערן פאר חזקיה'ס טוידט. אנטיפטר האט פערשטאנען, אז הורדוס קאן דא מאוס אבשניידען, האט ער איהם געגעבען א ווינק, אז ער זאל האבען זיין שכל ביי זיך. הורדוס'ן האט מען ניט בעדארפט פיקען די צונג, און אז ער איז געקומען קיין ירושלים האט ער מיט זיך מיטגעבראכט גענוג חיל, וואס זאל איהם קאנען דינען אין א נויט. בעוואפענט פון קאפ ביז פיס, פול מיט גדלות איז געקומען הורדוס צום בית דין, און יעדער ערשטער שטעל זיינער איז געוועהן אזוי, אז ביי קיינעם פון די דיינים האט זיך דאס מויל ניט געעפענט. נאר איין שמעיה האט אויפגעמונטערט די דיינים און האט זיי געגעבען צו פארשטעהן, אז דא מוז מען מאכען איין עק, ווייל מען האט צו טהון מיט א שלאנג וואס וועט פערגיפטען דאס גאנצע לאנד. שמעיה'ס ווארטער האבען געמאכט א שטארקען איינדרוק און מען האט שוין געוואלט ארויסגעבען א פסק; נאר הורקנוס'ן האט עס ניט געפאסט און ער האט אזוי געדרעהט, אז מען זאל דעם משפט אבלעגען. הורדוס האט נאר בעדארפט האבען צייט; ער איז אוועק קיין דמשק צו סעקסטוס צעזאר, וואס האט איהם נאך מעהר כבוד אבגעגעבען און אונטערגעהיצט די שנאה צו די יודען זאל נאך ביי איהם אין הארצען גרעסער ווערען.

דערווייל איז יוליוס צעזאר געשטארבען און די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צום פאלק אליין. איינער פון די פאלקס־פארשטעהער, ק א ס י ו ס ל א נ ג י נ ו ס איז געקומען קיין סיריען צונויפנעהמען געלד; ער האט ביי די יודען אויך געפאדערט א גרויסע סומע, און אז מען האט איהם ניט געקאנט געבען האט ער די איינוואהנער פון פיער יודישע שטאדט, ח פ נ ה, א מ ו ס, ל י ד ה און ת מ נ ה, פארקויפט פאר קנעכט. דעמאלט האט שוין הורקנוס געזעהן צו וואס זיין פריינדשאפט מיט אנטיפטר האט געפיהרט און ווי אבגעשוואכט דאס יודישע לאנד איז געווארען; ער האט

נאך ניט געוואוסט אז הורדוס ארבייטעט שוין אין רום מען זאל איהם אראבװארפען און דערפאר האט ער זיך צוגענומען פאר א יועץ איינעם פון די פארנעהמסטע בעלי בתים, מליך, און זיין ערשטע ארבייט איז געװעהן צו סמ'ן אנטיפטר'ן. הורדוס האט אבער גיך אונטערגעשיקט זיינע לייט מען זאל פארגיפטען מליך'ן, און חאטשי אריסטובולו'ס זוהן, אנטיגונוס, האט איהם, מיט דער הילף פון זיין קרוב, פטאלאמעאוס דעם מושל פון חאלקיס, געװאלט פארשטעלען דעם וועג, איז ער גאר אין א קורצער צייט אריין קיין ירושלים און הורקנוס איז נאך געצוואונגען געװעהן איהם צו בעגריסען ווי א גבור; ער האט זיך נאך געמוזט מאכען הארץ און פאר איהם פערקנס'ן זיין ענייקעל מרים, די אומגליקליכע קעניגין, וואס האט דערנאך געמוזט אזוי פיעל ליידען.

אין רום האט זיך ווייטער דאס ראדעל איבערגעדרעהט. די מלוכה האבען איבערגענומען אנדערע דריי גרויסע לייט. אקטאוויאן, אנטאניוס און לעפידוס; נאר די יודען איז דערפון קיין טובה ניט ארויסגעקומען. זיי האבען זיך אפילו געפרובט שיקען שליחים צו אנטאניוס'ן און זיך בעקלאגען אויף זייער לאגע, נאר הורדוס האט מיט דער מטבע אלדינג פארענפערט, און עס האט זיך געענדיגט דער מיט וואס די שליחים האט מען איינגעזעצט אין תפיסה און די גאנצע ממשלה איבער יהודה איז איבערגעגאנגען צו אנטיפטר'ס ביידע זיהן.

חאטשי אנטיגונוס'ן איז ניט געראטהען גובר צו זיין הורדוס'ן, האט ער פון דעסטוועגען קיין האפנונג ניט פערלארען, און אז פארטהיען האט זיך אונטערגענומען איהם איבערצוגעבען די יודישע מלוכה, האט ער זיך נאר מיט איין אנדער חשק געלאזט לויפען צום ציעל. אלע יודען פונ'ם גאנצען לאנד זענען צו איהם צוגעשטאנען, עס האט ניט לאנג געדויערט און זיי זענען אריין קיין ירושלים. הורקנוס, פהזאל און הורדס האבען זיך בעפעסטיגט אין פאלאץ פון די חשמונאים, נאר איינער פון די פארטהישע הויפטלייט, פאקארוס האט זיי פון דארט ארויסגענארט און האט זיי פארגעלעגט זיי זאלען געהן צו בארזאפהארקעס, דעם הויפט-פיהרער פונ'ם פארטהישען חיל איבערעדען וועגען שלום. אז זיי זענען געקומען קיין כזיב, האט מען זיי באלד געמאכט פאר געפאנגענע: פהזאעל האט זיך אליין דאס לעבען גענומען און הורקנס'ן האט מען אבגעשניטען די אויערן, כדי ער זאל מיט א מום מעהר ניט טארען זיין קיין כהן גדול. הורדוס איז פריהר אנטלאפען

מיט זיין כלת מרים. אזוי איז אנטיגונוס געווארען קאניג: דאס ביסעל ראמיש חיל, וואס האט זיך געפונען אין די יודישע פעסטונגען, האט געמוזט אבטרעטען; ער האט ארויסגעלאזט מטבעות מיט זיין יודישען נאהמען מתתיהו כהן גדול; אין לאנד איז געווארען רוהיג, אונ מען האט געקאנט מיינען, אז דאס יודיש מזל וועט ווייטער שיינען אויף לאנגע יאהרען.

צום אומגליק איז אבער אנטיגונוס גאר ווענינ פעהיג געוועהן צו פיהרען א מלוכה: ער האט ניט פערשטאנען זיך צו מאכען גוטע פריינד אין דער פרעמד, אונ אפילו ביי זיך אין דער היים האט ער ניט געהאט קיין געטרייע, איבערגעבענע מענשען. ווי ווייט שמעיה אונ אבטליון האבען פיינד געהאט הורדוס'ן, זענען זיי פארט געוועהן געגנער פון אנטיגונס'ן. הורדוס האט דערווייל ניט געדרימעלט. אז ער האט זיך ארומגעבלאנקעט אין יהודה אונ האט זיך געמוזט באהאלטען, איז איהם געוועהן זעהר שלעכט. נאר גיך האט ער זיך אריבערגעכאפט קיין מצרים. דארט האט איהם די קאניגין קלעאפאטרא געוואלט מאכען פאר'ן אלטסטען איבער איהר גאנץ חיל, נאר ער האט זיך דערפון אבגעזאגט. איהם האט דער קאפ געטראגען קיין ירושלים אונ אין זיינע אויגען האט אלץ געפינקעלט דער גלאנץ פון דער קאניגליכער קרוין. ער האט זיך אוועקגעלאזט קיין רום אונ איז גראד אנגע־קומען אהין אין דער צייט, ווען צווישען אקטאוויאן אונ אנטאניוס איז געווארען א שלום, ער האט זיך צו זיי איינגעשמייכעלט אונ האט עס אזוי ווייט געבראכט, אז אין זיבען טאג האט איהם דער סענאט בעשטימט פאר קאניג פון יהודה. מיט שמחה איז הורדוס באלד געפאהרען קיין עכו, דארט האט איהם איינער פון די רייכסטע יודען, פרמלת געגעבען געלד ער זאל דינגען חיל. גאליליא איז שוין צו איהם צוגעשטאנען, אונ אזוי האט ער זיך צוגערוקט ביז מסבה. אנטיגונוס'ס חיל האט זיך אבער אקעגענ־געשטעלט אונ די מלחמה האט זיך אנגעהויבען ציהען א לענגערע צייט. דאס האט געצווינגען אנטאניוס'ן ער זאל ארויסשיקען זיין הויפטמאן פאזיוס מיט א גרויסער מחנה צו העלפען הורדוס'ן.

דא האט ערשט הורדוס אנגעהויבען ארויסווייזען זיין גאנץ אכזריות געגען דעם פאלק, וואס ער האט געוואלט בלייבען זיין קאניג. פינף שטאדט מיט צוויי טויזענד איינוואהנער האט ער פארברענט. אין שמרון האט ער חתונה געהאט מיט זיין כלה מרים, אונ באלד נאך דעם האט ער איינ־גענומען מיט פאזיוס בעלאגערט ירושלים. מיט הונדערט טויזענד מאן איז ער גע־

שטאנען ביי די טויערען פון דער הויפטשטאדט, אונ א גאנצען חודש כסדר האט ער גאר ניט געקאנט מאכען, ווייל די יודען האבען זיך געשלאגען ווי די גרעסטע גבורים. ניט אויף לאנג האט אבער געקאנט קלעקען זייער כח, אונ דערצו האבען נאך שמעיה אונ אבטליון אנגעהויבען שרייען מען זאל אריינלאזען הורדוס'ן. נאך א בעלאגערונג פון פירציג טאג איז הורדוס אריין אין שטאדט, אונ אנטיגנוס מיט'ן פאלק זענען געווען אויפ'ן הר הבית, אונ עס איז שווער געווען זיי בייצוקומען ביז אין א שבת אים חודש סיון, פונקט ווי זיבען אונ צוואנציג יאהר צוריק פאר פאמפעיוס'ן איז געראטהען די ראמער צוצוטרעטען צום בית המקדש. מיט גרויס מיה האט הורדוס אבגעהאלטען די ראמער זיי זאלען ניט בעראבעווען די גאנצע שטאדט. אנטיגנוס'ן, וואס האט אין גאנצען געקאנט פיערטהאלבען יאהר, האט מען אוועק געפיהרט צו אנטאניוס'ן וואס האט צו ליעב געטהון הורדוס'ן, אונ האט געהייסען דעם געפאנגענעם יודישען קעניג פריהר שלאגען אונ דערנאך טאדטען. אזא ביטערן סוף האט געהאט דער לעצטער פון די חשמונאים, וואס האבען איבער הונדערט יאהר געהערשט אין יהודה.

די צייט פון הורדוסעס משפחה.

ערשטעס קאפיטעל.

הורדוס דער ערשטער.

(4—37 פאר קריסטוס געבורט 74—107 פאר'ן חרבן בית שני

שווער איז הורדוס'ן אנגעקומען די יודישע מלוכה, אבער נאך שווערער

איז געווען די יודען איבערצוטראגען פון איהם: שנאה און נקמה — דאס זענען געווען די צוויי ציילען אויף וועלכע דער גרויזאמער קעניג האט בעפעסטיגט זיין שטוהל. טויזענדער פארנעהמסטע מענשען האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט נאר פאר א חשד, נאר ווען הורדוס'ן האט זיך אויסגעוויזען אז מען איז איהם פאלש. די אלע פינף און פירציג סנהדרין, וואס האבען איהם צוריק מיט צוועלף יאהר געוואלט פארמשפט'ן, האט ער געהרג'עט, און נאר שמעיה און אבטליון וואס זענען די לעצטע צייט מעהר געניינט געווען אויף זיין זייט, האט ער געשענקט דאס לעבען. דאס פארמעגען פון די געהרג'טע האט הורדוס זיך צוגענומען, און מיט דעם רויב האט ער געהאדעוועט אנטאניוס'ן. אין לאנד האבען די איינוואהנער שטארק געקרעכצט אונטער דעם יאך פון הורדוס'ן, נאר זיי האבען בעסער ניט געקאנט מאכען און האבען זיך, ווי מען זאגט, געקוויקט מיט חלשות: זיי האבען זיך געטראסט האטשע דערמיט, וואס די אלע צרות טראגען זיי איבער פון א אייגענעם. און ניט פון קיין פרעמדען. דערפאר פלעגט הורדוס זיך נאר ווענינ מאכען פון איינענע, און אויף אלע בעסטע שטעלען האט ער בעשטימט יודען פון אנדערע לאנדער. פאר כהן גדול האט ער געמאכט א יודען פון מצרים חננאל; נאר דעם עולם האט ער פירגעזאגט, אז דער נייער כהן איז פון בבל פון א גרויסע משפחה. ווייל די יודען פון בבל זענען זעהר בעליעבט געווען אין פאלק פאר זייער פרומקייט, און דערפאר וואס זיי האבען זיך קיין מאהל ניט משתדך געווען מיט פרעמדע פעלקער. זיין אייגענעם יחוס האט ער פארדרעהט, און האטשע אלע האבען געוואוסט, אז ער שטאמט ארויס פון די אדומים, האט ער געדרונגען, אז זיין משפחה איז איינע פון די אלטסטע אין יהודה. אז שמעיה און אבטליון זענען געשטארבען, האט ער אויף זייער פלאץ בעצויגען צוויי לומדים פון בבל פון דער משפחה „בני בתירא“.

פאר צוויי מענשען האט זיך אבער הורדוס א ביסעל געשראקען: דאס זענען געווען דער אלטער הורקנוס און זיין ענינקעל אריסתובול. ער האט גוט געוואוסט אז איינער האט נאך ניט פארגעסען וואס ער איז געווען, און דער אנדערער וויל ערשט ווערען דאס וואס יענער. הורקנוס איז אפילו געווען געפאנגען אין פארטהיען, און דערצו האט שוין ביי איהם דער מוט צוגענומען דאס רעכט צו ווערען כהן גדול; נאר די לעצטע צייט האט מען איהם בעפרייעט, און די יודען פון בבל האבען איהם ביי זיך אויפגענומען

מיט גרויס כבוד. אודאי האט ער זיך שטארק בעאונרוהיגט טאמער וועלען די יודען פון בבל איבערקויפען פארטהייען און מען וועט הורקנוסן ווייטער מאכען פאר מלך. דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען געהרגען הורקנוסן צו זיך, ווייל ער האט פערשטאנען, אז פון דערווייטענס איז ער פאר איהם א סך געפאהרליכער ווי פון דער נאהענט. דורך זיין גוטען פריינד סרסלת האט ער געלאזט הורקנוסן צוזאגען גאלדענע בארג און האטשע אין אנטיוכיען איז מען ניט געוועהן צופריעדען דערפון, האט זיך הורקנוסן פארט געגלוסט צוריקצופאהרען קיין ירושלים, וואו הורדוס האט איהם אומיסטען בעוויזען גרויס פריינדשאפט, און האט אזוי דעם אלטען פויגעל פערנארט אין א גאלדען שטייגעל. אז ער האט זיך בעווארענט מיטן יידען האט ער זיך גענומען צום ענקעל. דא איז איהם שוין א ביסעל שווערער אנגעקומען. ער האט געמיינט, אז ווען ער וועט ביי אריסטובולן צונעהמען די כהונה, וועט ער אין גאנצען אראבפאלען ביי זיך. נאר ער האט א טעות געהאט. אריסטובולס מוטער אלכסנדרא האט פערשטאנען אין עסק: זי האט זיך איינגעשמייכעלט ביי אנטאניוסן, און האט איהם געוויזען די בילדער פון איהרע שאנע קינדער, און אנטאניוס האט געזאגט אז ער וויל זעהן דעם יונגען מאן. דאס האט הורדוסן גאר ניט געשמעקט, ער האט געוואוסט אז קיין טובה וועט איהם געוויס ניט ארויסקומען דערפון, וואס אריסטובול וועט זיך דרעהען אין ראמישען הויף. דאריבער איז ביי איהם געבליבען ער זאל עס ניט דערלאזען, און פליצום האט ער אריסטובולן בעשטימט פאר כהן גדול אויף חננאלס ארט. באלד האט אבער הורדוס זיך איבערצייגט, אז דאס איז אויך קיין גרויס בעווארעניש ניט: אלכסנדרא האט זיך אלץ ארומגעטראגען מיטן געדאנק, אז די מלוכה מוז איבערגעהן צו איהר זוהן. אריסטובול אליין איז מיט יעדען טאג מעהר בעליעבט געווארען אין פאלק און דערצו האט איהם נאך צוגעזאגט איהר שוטץ די שטארקע קאניגין פון מצרים, קלעאפאטרא. הורדוס האט געגעבען א קוק אז דאס איז קיין תכלית ניט, האט ער אריסטובולן אוועקגעשיקט קיין יריחו און דארט האבען איהם זיינע דיענער ביים באדען דערטרענקען. אזוי האט הורדוס געעקט מיטן זיבעצעניאהריגען אריסטובול, מיטן לעצטען צווייגעלע פון דעם חשמונאישען בוים. חננאל איז ווייטער געווארען כהן גדול. הורדוס האט קלאמערשט בעוויינט דעם אומצייטיגען טויט פון זיין יונגען שוואגער, נאר דאס פאלק האט גוט געוואוסט ווער דער רוצח איז.

מערדר פון אלע האט אלכסנדרא געוואוסט, אז איהר איידאם האט דער־ברגט איהר זוהן; זי האט זיך פאר אזא רציחה געקלאגט פאר דער קאניגין קלעאפאטרא, אונ יענע האט דאס איבערגעגעבען אנטאניוס'ן, וואס האט באלד ארויסגערופען הורדוסן צו זיך קיין לאאדיצעא, ער זאל זיך פאר־ענטפערן. מיט ציטערניש אונ שרעק איז הורדוס אוועקגעפאהרען. נאר מיט פאלשע רעד אונ אמת'ע מתנות האט ער אנטאניוס'ן פארערדט די ציין; נאר די גאנצע שאנע געגענד פון יריחו האט ער געמוזט אוועקגעבען קלעא־פאטראן, אונ א חוץ דעם ביי איהר נאך דינגען די ערד אונ איהר צאהלען א כנת יפה. פאר זיין אוועקפאהרען, ווען ער האט גערעכענט אז צוריק־קומען וועט ער מעהר ניט, האט ער איבערגעגעבען דעם מאן פון זיין שוועסטער סלומית, אז ווי באלד עס וועט אנקומען די ידיעה פון זיין טויט, זאל ער טייטען מרים מיט איהר מוטער אלכסנדרא, כדי זיי זאלען אין איהם קיין נקמה ניט דערלעבען. אז עס איז איהם אבער געראטהען צו פארדרעהען אנטאניוס'ן דעם קאפ אונ זיך אויסקויפען מיט געלד, האט ער געהייסען אלכסנדרא האלטען אין תפיסה אונ האט דאס אייגענע געוואלט טהון מיט מרים'ן, נאר ער האט זי צו פיעל ליעב געהאט.

מען קאן זיך פארשטעלען, אז ביי אזעלכע מעשים האט ער קיין רוה ניט געקאנט האבען ביי זיך אין דער היים; נאר פון דרויסען האט ער אויך געהאט פונקט די אייגענע רוה וואס אין שטוב. קוים איז אוועקגעגאנגען זעקס יאהר זייט ער האט איבערגענומען די מלוכה, האט פון איין זייט איהם אנגעהויבען דערקוטשען א שוועסטער פון אנטיגונוס, וואס האט צונויפגענומען פיעל חיל אונ איז צבריין אין דער פעסטונג הורקניאן, אונ פון דער אנדערער זייט האט איהם קלעאפאטרא געצווינגען ער זאל האלטען מלחמה מיטן מלך פון נבט דערפאר, וואס ער האט איהר ניט געוואלט צאהלען קיין מס. באלד נאך דעם האט זיך אנגעהויבען א מרידה אין רום אליין, עס איז ארויס א קריעג צווישען אקטאוויאן אונ אנטאניוס אונ אין דער מלחמה ביי אקציום איז אנטאניוס געפאלען. הורדוס האט געזעהן, אז דאס גליק האט זיך פון איהם אבגעקעהרט, אז ביי אקטאוויאן וועט ער שוין דאס ניט קאנען אויס־פיהרען וואס ביי אנטאניוס'ן, אונ מיט א שווער הארץ האט ער זיך געלאזט פאהרען צום נייעם הערשער פון רום. נאר פארן פאהרען האט ער אויס־געטראכט, אז דער אכציגיאהריגער הורקנוס האט בסתר געהאט געשעפטען מיט זיין שונא, דעם מלך פון נבט אונ האט איהם אומגעבראכט. אונ מרים'ן

מיט דער מוטער האט ער פערשלאסען אין דער פעסטונג אלכסנדריאן און האט אנגעזאגט מען זאל זיי הרגנען, ווען מען וועט געוואהר ווערען פון זיין טויט, וואס ער האט זיך געמיינט אויף איהם רעכטען ביי דער נסיעה קיין רום. אויסער דעם האט הורדוס געוואלט מאכען א ענדערונג צווישען די פארשטעהער פונ'ם פאלק און דאריבער איז אזוי אויסגעקומען, אז איינער פון די יודען וואס זענען מיט הורקנוס'ן געקומען פון בבל, דער אונבעקאנטע הלל, איז געווארען דער ראש פון די סנהדרין.

הלל איז ארויסגעקומען פון דער שאנסטער יודישער פאמיליע און האט זיין יחוס געפירט, פון דער מוטערס זייט, ביז דוד המלך. פון זיין יוגענד ווייסט מען זעהר ווייניג. עס זענען געבליבען אין פאלק א סך מעשות, און מען דערצעהלט, אז ער איז קיין ירושלים אראבגעקומען אין ארים יונגעל און האט זיך בעשעפטיגט מיט האלץ-האקען, ווייל ער האט ניט געוואלט זיין רייכער ברודער שבנא זאל איהם העלפען. זיין חשק צום לערנען איז געוועזען אזוי גרויס, אז ווען ער פלעגט דעם גאנצען טאג ארבייטען מיט'ן ביטערן שווייס, האט ער ביי נאכט ניט געוואלט רוהען און פלעגט שטעהן ביי דער ישיבה פון שמעיה און אבטליון און זיך צוהערען צום לערנען. ניט איין מאל פלעגט ער אוועקגעבען די לעצטע פרוטה די משרתים פון דער ישיבה מען זאל איהם צולאזען א ביסעל נאהענטער; נאר אמאל האט זיך געמאכט אין א ווינטער-נאכט, ווען ער האט קיין געלד ניט געהאט, האט ער זיך אנטשלאפען ארויפצוקריכען אויף דער וואנד און פון דארט הארען תורה. די שטארקע קעלט און דער גרויסער שנעע האבען איהם ארויסגענומען די לעצטע כחות, און ער איז אראבגעפאלען אין חלשות אויף דער ערד. אזוי האט מען איהם געפונען דעם אנדערען אין דער פריה, מען איז געוואהר געווארען ווער ער איז. ער איז באלד אין דער ישיבה געווארען דער ערשטער, און גאר ניך האבען די יודען בעקומען דעם גרויסען הלל. גוט און רחמנות האבען דווקא ניט הארט געמאכט זיין הארץ, און האבען דווקא געלייטערט זיין נשמה און אויסגעארבייט אין איהם אזוינע מעלות, וואס מען קאן זעהר זעלטען זעהן ביי א בשר ודם. ליעב האבען שלום, זיך ניט נאכיאגען נאך כבוד שטענדיג אויף יענעם מלמד זכות זיין, זיין ביי זיך א עניו.—דאס זענען געוועהן די הייליגע מדות, מיט וועלכע הלל האט זיך אליין אויסגעצייכענט און האט אויך אנדערע געלערנט. זיין גאנצער למוד איז בעשטאנען אין דעם, אז א מענש טאר ניט טהון

דעם אנדערן דאס וואס ער וויל ניט מען זאל איהם טהון. אז שמעיה און אבטליון זענען געשטארבען, און הורדוס האט צוראבגעבראכט אנדערע פאר-שטעהער אויף זייער ארט פון בבל פלעגט הלל איבערגעבען די תלמידים פון דער ישיבה אלדינג וואס ער האט איבערגענומען פון זיינע רביים, און אז מען האט בעדארפט וויסען א רעכטען דין האט מען זיך נאר צו איהם געווענדעט. איין מאהל האט זיך געמאכט א גרויסע שאלה, וועגען דעם וואס פסח איז געפאלען אים שבת, און מען האט ניט געוואוסט ווי אזוי מען זאל זיך נוהג זיין מיט'ן קרבן פסח. מען האט געפרעגט הלל'ן און ער האט בעוויזען, אז פסח איז דוחה שבת. זיין תשובה איז שטארק געפאלען און דאס פאלק האט איהם געמאכט פאר פארשטעהער. הורדוס איז דער-מיט געוועהן צופרידען, ווייל ער האט שוין געהערט פון הלל'ס גוטען און רוהיגען כאראקטער, און דערצו איז איהם דער קאפ גאר געוועהן פאר-שלאגען מיט דער נסיעה צו אקטאוויאן.

הלל'ס גאנג איז געוועהן צו זיין א מקיל, און אין דעם דרך האבען זיך געהאלטען שפעטער אלע זיינע תלמידים וואס זענען אין דער גמרא בעקאנט מיט'ן נאמען בית הלל. ער האט זיך בעמיהט אויסצוגלייכען די דינים פון דער תורה מיט די פארדערונגען פונ'ם לעבען, כדי דעם פאלק זאל ניט שווער זיין אבצוהיטען די אמונה; ער האט געזוכט א מיטעל-וועג צווישען די צדוקים און פרושים און האט געוויזען, אז מען קאן פון איין זייט ניט אבי-טרעטען אפילו קיין האר ניט פונ'ם געזעץ, און פון דער אנדערער זייט מאג מען פארשטען און קלערען איבער דעם אמת'ן זין, וואס ליגט בעהאלטען אין יעדען אות פון דער תורה. אז ער האט געזעהן אז פאר די יודען, וואס הא-בען זיך שוין לאנג אנגעהויבען בעשעפטיגען מיט מסחר און קרעדיט, איז שווער זיי זאלען זיך אבזאגען פון די חובות אים יאהר פון שמיטה, ווייל דאס האט מען נאר געקאנט אויספיהרען דעמעלט, ווען דאס יודישע פאלק האט זיך נאר אבגעגעבען מיט ערדארבייט. האט ער אויפגעטהון מען זאל מעגען איבערגעבען פריהר דעם בית דין אלע וועקסעל און דער בית דין אליין זאל שוין איינמאנען דאס געלד. און אזא איבערגעבען האט גע-הייסען אויף גריכיש פרוזבול. אזוי איז אויסגעקומען גלאט פון ביידע זייטען: אי דער האנדעל איז ניט געשטערט געווארען און מען האט געקענט בארגען געלד, און ניט מורא האבען פאר שמיטה; אי דער דין איז געבליבען פעסט.

הלל האט צו זיך געהאט נאך איין פארשטעהער, מנחם פון די אסיים. דאס הורדוס האט פון איהם געהאלטען, ווייל ווען ער איז נאך א קליין קינד געווען האט איהם מנחם נביאות געזאגט, אז ער וועט זיין א מלך. מנחם האט אבער ניט געטוינט צו זיין א מנהיג פון א פאלק: ער איז געוואהנט געווען צו לעבען אבגעזונדערט פון מענשען און שטענדיג שווייגען. אז דער קעניג האט געוואלט פון איהם געוואהר ווערען צו וועט ער האבען אריכות ימים און האט איהם געפרעגט צו וועט ער נאך לעבען צעהן, צוואנציג, אדער דרייסיג יאהר האט מנחם געשוויגען און נאר געשאקעלט מיט'ן קאפ און הורדוס האט דערפון געדרינגען, אז ער וועט לעבען מעהר פון דרייסיג יאהר. מנחם האט ניט לאנג געדויערט און אויף זיין פלאץ איז ארויף שמאי וואס איז שוין געוועהן דער היפך פון הללן: ער האט ליעב געהאט מעהר מחמיר צו זיין, ער פלעגט שוין ניט זיין אזוי צוגעלאזט צו מענשען און האט אויך געהאט ווענער פיעל תלמידים. וואס זענען געגאנגען נאך זיין סברות, און די גמרא רופט זיי בית שמאי.

אז הורדוס איז געקומען צו אקטאוויאן, דעם ערשטען קאיזער פון רום, האט ער דאס גאנצע גדלות אוועקגעלעגט אין א זייט, זיך איינגעבויגען אין דרייען, געמאכט א רחמנות פנים, און געבעטען מען זאל איהם מוחל זיין וואס ער איז פריהער געוועהן אזא גוטער פריינד צו אנטאניוסן. אקטאוויאן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, ווייל ער האט ארויסגעזעהן אז צו הורדוס'ן וועט ער ניט דערלעגען. באלד האט טאקי הורדוס געהאט די מעגליכקייט איהם צו בעווייזען זיין געטריישאפט: אז ער איז אנגעפאלען אויף מצרים איז איהם הורדוס ארויסגעגאנגען אקעגען ביז עכו, און האט פערזארגט זיין חיל מיט וואסער און וויין. דא האט אויך הורדוס דערלעבט א נקמה אין דער קעניגין קלעאפאטרא. וואס האט זיך דאס לעבען גענומען פונקט ווי איהר געליעבטער אנטאניוס. פאר די יודען אין אלכסנדריען איז דאס דווקא געווען גוט, ווייל קלעאפאטרא האט זיי אין די לעצטע יאהרען זעהר שלעכט בעהאנדעלט און אקטאוויאן האט זיי באלד געשענקט אלע רעכטע און האט זיי ארויסגעוויזען אזא צוטרויען אז איינעם פון זיי, ניקאנאר, האט ער געמאכט פארן פארשטעהער פונ'ם גאנצען לאנד. אויך די יודען פון רום האט אקטאוויאן אבגעשיט מיט זיינע חסדים ער האט זיי ערלויבט צו בויען שולען און אוועקשיקען נדבות קיין ירושלים פארן בית המקדש. הורדוס'ן האט ער צוריק אבגעגעבען אלע שטאדט ביים ים, און די גאנצע געגענד יריחו.

וואס מען האט ביי איהם פריהער צוגענומען, אונ א חוץ דעם זענען די שטאדט שמרון, גדרה אונ היפאס, פון יענער זייט ירדן אויך איבערגעגאנגען צו יהודה.

הורדוס האט זיך אליין ניט גערעכט. אז פּליצום זאל ער נאך דער־גרייכען א העכערע מדרגה, אונ איז פול מיט פרייד אונ גליק צוריקגעקומען קיין ירושלים. ביי זיך אין פאלאץ האט ער אבער ניט געפונען די רוה אונ פאמיליענליעבע, וואס דארפען פערזיסען דעם מענשענלעבען. ער האט גע־רעכענט, אז דאס הארץ פון מרים וואס איז איהם געווען פריהער אזוי פרעמד, וועט פארט מיט דער צייט ווייכער ווערען, אונ דער גלאנץ פון זיין כבוד וועט צושמעלצען דאס אייז פון איהר שנאה; זי איז אבער געווארען צו איהם נאך קאלטער, אונ האט איהם בעגעגענט מיט האס אונ פיינדשאפט; ווייל זי האט געוואוסט, אז ער האט זי געהייסען האלטען געפאנגען אונ טייטען. הורדוס האט עס מעהר ניט געקאנט איבערטראגען. די רציחה האט זיך אין איהם צוברענט, אונ דא האט איהם נאך זיין שוועסטער סלמת אונטערגעהיצט. ער האט באלד צונויפגערופען א בית דין פון אזעלכע בעלי ישר, מן הסתם, ווי ער אליין איז געווען מען האט זי בעשולדיגט, אז זי האט געוואלט פערגיפטען דעם קאניג, אונ זי איז פארמשפט געווארען צום טויט. די שאנע יונגע קאניגין האט זיך ניט דערשראקען פאר אזא משפט, רוהיג האט זי איהם אויסגעהארט אונ רוהיג איבערגעשטאנען, אונ ווי א אמת ענייקעל פון די חשמונאים האט זי זיך געזעגענט מיט איהר קורץ אונגליקליך לעבען.

מרים'ס אומצייטיגער טויט האט אבער הורדוס'ן ניט בערוהיגט, זיין מרה שחורה האט זיך נאך פארגרעסערט. אונ באלד האט ער געהייסען טייטען די סנהדרין, וואס האבען פערמשפט די אונגליקליכע קאניגין. מרים'ס מוטער, אלכסנדרא האט זיך געוואלט אפילו בענוצען מיט דעם וואס הורדוס האט זיך געפיהלט אזוי שוואך אונ האט געוואלט זיך צבייכתאפען קיין ירושלים; נאר די נאהענטע געפאהר האט איהם ווייטער געגעבען כח אונ אלכסנדרא האט אויך געמוזט מיט'ן לעבען בעצאהלען. דעמאלט האט ער אויך געהייסען הרגענ'ען איהרע ווייטע קרובים, די גאנצע משפחה בני בבא. אונ אזוי איז אבגעטעקט געווארען דער לעצטער זכר פון די חשמונאים.

אזוי זענען אבגעלאפען די ערשטע צוועלף יאהר פון הורדוס'ס פיער אונ דרייסיג־יאהריגער מלוכה. מען קאן פערשטעהן, אז קיין גרויס ליעבשאפט

האט ער זיך ביים פאלק ניט ערוואָרבען, בעזאָנדערס נאָך דעם וואס ער האט אָנגעהויבען בויען פיעל בנינים נאָר די רוימער צו ליעב. אונ האט איינגעפיהרט אסך רוימישע מנהגים אונ תענוגים, ווי פערשיעדענע שפיעלען אונ שלאָגען זיך מיט ווילדע חיות. זיין גאַנץ פיהרען איז גאָר געוועהן, אז פרעמדע פעלקער זאָלען פון איהם צופריעדען זיין. אז אויגוסטוס איז געוואָרען קאיזער פון רום האט ער זיך גענומען בויען די שענסטע הייזער אונ פאלאצען אין דער שטאָדט שומרון, וואס איז געוועהן אזוי פערהאסט ביי די יודען, אונ האט זי א נאָמען געגעבען נאָך דעם נייעם הערשער. „סעבאסטע", אונ האט זי נאָך געוואָלט מאכען פאר א הויפטשטאָדט. דאס אייגענע האט ער נאָך פריהר געטהון מיט דער פעסטונג בירה, וואס ער האט געהייסען רופען, אנטאניא, נאָך דעם נאָמען פון זיין אלטען פריינד אנטאָניוס. ביים ים האט ער אויסגעבויעט די שענסטע שטאָדט צעזארעא (קסריא) אונ האט דאָרט אויסגעבויעט א רוימישען טעמפעל אונ געשטעלט דאס בילד פון אויגוסטוס. דאס פאלק האט זיך ניט אומזיסט אָנגעהויבען שרעקען טאָמיר פיהרט הורדוס איין עבודה זרה. אונ עס האבען זיך געפונען צעהן פרומע יודען וואס האבען געוואָלט הורדוס'ן הרגנ'ען; נאָר ער האט זיך פריהר דערוואוסט אונ איז ניצול געוואָרען. אז דאס פאלק איז אָבער געוואָהר געוואָרען ווער עס האט אויסגעגעבען. האָבען זיי דעם מסר צוריסען אויף שטיקער.

זיך אליין האט הורדוס געשטעלט א מצבה ביים לעבען ניט ווייט פון ירושלים אויף א באַרגעל. דאָרט האט ער אויך אויסגעבויעט פאר זיך א פאלאץ פון מארמאָרשטיינער, וואס האט אבגעקאסט גאנצע אוצרות אונ האט טאקע געטראָגען זיין נאָמען „הורבאדיום". אוודאי האט ער בעדארפט האָבען פיעל געלד, ווייל אויסער זיינע אייגענע הוצאות פלעגט ער נאָך שיקען גרויסע סומען אין דער פרעמד, כדי מען זאָל איהם לויבען, אונ דאס פאלק האט זיך געמוזט מעלקען. די יודען זענען אָבער נאָר געוועהן ביי איהם דארויף, ער זאָל קאָנען רייסען פון טויט אונ פון לעבעדיג! ווייטער האט ער מיט זיי ניט געוואָלט זיין קיין נאָהענטער מחותן אונ האט זיך ארומגערינגעלט גראָסטענטהיילס מיט גריכען, ווי דער געשיכטשרייבער ניקאלוים פון דמשק אונ זיין ברודער פטאלאמעאוס. וואס זענען געוועהן ביי הורדוס'ן די בעסטע יועצים. אפילו די ערציהונג פון מרים'ס קינדער האט ער איבערגעגעבען א גריכע, אנדראמאכוס אונ א רוימער, געמעללוס.

זעהר זעלטען פלעגט הורדוס טהון גוטס אויך, אין דער צייט פון

הונגער און מגפה האט ער צוטהיילט אסך געלד. נאר ביים פאלק האט זיך עס ניט אנגעזעהן. נאך חננאל׳ס טויט איז געווארען כהן יהושע פון דער משפחה פאבי; נאר ווייל הורדוס׳ן איז געפאלען מרים, די שאנע טאכטער פון אן אונבעקאנטען כהן, האט ער איהר פאטער שמעון געמאכט פאר כהן גדול כדי עס זאל איהם אנשטעהן חתונה צו האבען מיט זיין געליעבטער. אז הורדוס האט אבער געזעהן אז אלע זענען איהם שונאים האט ער ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז דאס גאנצע פאלק זאל שווערען אז עס וועט איהם זיין טריי. דא האבען זיך ערשט אנגעהויבען נייע הריגות ווייל ניט יעדער האט געוואלט זיך פערבינדען מיט א שבועה. עס האט זיך גענוג בלוט געגאסען אין יהודה און נאר הלל האט פיעל יודען מציל געוועזען פונ׳ם טויט. הורדוס האט אבער פארט געזוכט עפיס אזאך מיט וואס ער זאל זיך בעליעבט מאכען ביי זיין פאלק, און ער האט פארקלינערט אויף א דריטעל דעם מס וואס מען פלעגט צאהלען. אויסער דעם איז ביי איהם געבליבען: ער זאל צורעכט מאכען דעם בית המקדש וואס איז שוין געשטאנען פינף הונדערט יאהר און איז געוועזען צו קליין. צום אנהייב האבען זיך די יודען זעהר דערשראקען, ווייל זיי האבען געמיינט, אז הורדוס וויל אין גאנצען צושטערען דאס הייליגטהום און קיין נייעם משכן ניט אויסבויען; נאר אז הורדוס האט געגעבען זיין ווארט, אז ער וועט ניט אנריהרען דעם אלטען ביז דער גאנצער מאטעריאל צום נייעם בית המקדש וועט ניט זיין פערטיג, האבען זיי זיך בערוהיגט. באלד האט מען טאקע אנגעהויבען פיהרען האלץ און שטיינער און צעהן טויזענד ארבייטער האבען זיך געשמאק גענומען צום בנין. אין אנדערהאלבען יאהר איז דער איינווייניגסטער משכן פערטיג געווארען, און פון דרויסען האט ער זיך גע- בויעט גאנצע אכט יאהר. דער נייער משכן, וואס איז געוועזען פערבונדען מיט דער פעסטונג בירה אדער אנטאניא, מיט א גאנג אונטער דער ערד, האט א סך איבערטראפען דעם אלטען מיט דער גראס און שאנקייט. דער פרומער פארשטעהער פון די יודען אין אלכסנדריען ניקאנאר, האט געשענקט א טהייערן טויער צום בית המקדש, און מען האט איהם גערופען ניקאנאר׳ס טהויער (שער נקנור). ביים איינגאנג האט הורדוס געשטעלט א אדלער צום זכר פון רום׳ס מאכט. דער דאך איז געוועזען פערגאלדעט און האט געהאט הויכע שפיצען, וואס פלעגען ניט צולאזען די פויגעל זאלען זיך דארט מאכען זייערע נעס-

טען, אונ האבען אויך געדיענט פאר א שמירה צוא דיא בליטצען.

א גרויסען יום טוב האט הורדוס געמאכט צום חנוכת הבית, וואס איז איז גראד געווען פונקט אין דעם טאג, ווען צוריק מיט צוואנציג יאהר איז ער מיט בלוטבעפלעקטע האנד אריין אין בית המקדש. די יודען זענען איהם געווען דערפאר דאנקבאר, נאר אויף זייער ליעבע רעכענען האט ער אלץ ניט געקאנט. ווי עס ווייזט אויס האבען אפילו די יודען אין אנדערע לאנדער ניט געהאט קיין גרויס צוטרויען צום יודישען קאניג. אז אין קליין־אזיען, אונ בעזאנדערס אין דער הויפטשטאדט עפהעזוס, האבען די גריכען אנגעהויבען צו פערפאלגען די יודען. האבען זיי זיך ניט געווענדעט צו הורדוס'ן, נאר צו מארקוס־אגריפא, אויגוסטוס'ס איידעם. וואס איז גראד דעמאלט געוועהן צו גאסט ביי הורדוס'ן אונ ער האט איהם באגלייט אהיים דורך די קליין־אזיאטישע לאנדער. אז הורדוס איז געשטאנען דערביי ווען די יודען האבען זיך געקלאגט האט עס איהם שוין ניט געפאסט אונ ער האט זיך געמוזט אננעהמען פון זייערטוועגען. אגריפא האט באלד אנגעשריבען א בריעף צום מושל פון עפהעזוס מען זאל די יודען לאזען צו רוה. דער בריעף האט אבער ניט געהאלפען, אונ די גריכען פלעגען ווייטער שטערען די יודען אבי צוהיטען דעם שבת אונ ניט לאזען זיי ארויסשיקען זייערע נדבות קיין ירושלים. די יודען זענען געצוואונגען געווען צו שיקען שלוחים צו אויגוסטוס'ן אליין, אונ ער האט ארויסגעלאזט א בעפעהל וואס האט געשיצט די יודען, אונ האט אנגעזאגט דעם פראקאנסול אין אזיען, נארבאנוס פלאקוס ער זאל אכטונג געבען מען זאל זיין בעפעהל אויספאלגען. פון דעסטוועגען זענען די איינוואהנער פון עפהעזוס געווען גרויסע עקשנים, אונ די יודען פלעגען זיך נאך מוזען קלאגען ביי'ם פראקאנסול יוליוס אנטאניוס. אזוי האט אויך אויגוסטוס פארבעסערט די לאגע פון די אידען אין אפריקא. דארט האבען זיי אויך די יודען דערקוטשעט, אונ ניט ערלויבט ארויספיהרען געלד קיין ארץ ישראל, אונ בעזאנדערס האבען דערפון געליטען די יודען פון דער געגענד קירענאיקא. איין ווינק פון רום איז אבער גענוג געוועהן, אונ דער מושל פון קירענאיקא, מארקוס טיטיוס איז אזוי גוט געווארען צו די יודען אונ זיי געדיענט אין אלע נויטען, אז זיי פלעגען זיין נאהמען מיט דאנק דערמאנען אלע שבת אין שול ביי'ם דאווענען.

די אלע פערבעסערונגען אין דעם מעמד פון די יודען האט הורדוס זיך צוגעשריבען. וייל ער האט געגעבענט. אז אין רום טהוט מען עס נאר

איהם צו ליעב, אונ אפשר איז עס פאקי אזוי געוועהן. אז ער איז צוריקגעקומען פון זיין נסיעה, ווען ער האט באליידיגט אגריפאן, האט ער פערזאמעלט דאס פאלק אונ האט דערצעהלט וואס פאר א חסדים איהם איז געראטהען צו בעווייזען די קליין-אזיאטישע יודען. דאס איז ביים עולם זעהר אנגעלעגט געוועהן, אונ אז ער האט נאך דערצו געהייסען מוחל זיין א פירטעל פון אלע נתינות וואס איז דאס יאהר געקומען. האט איהם דאס פאלק צום ערשטען מאל מיט שמחה, בעגריסט ווי א קאניג.

עס איז אבער הורדוס'ן ניט בעשערט געוועהן צו געניעסען תענוג: דער ענש פאר די פריהעריגע מעשים האט זיך שוין אנגעהויבען, אונ ער האט געהאט ווערר א שלעכטע עלטער. טאקע ביי זיך אין שטוב האט ער בעדארפט מורא האבען אויף יעדען שריט אונ טריט, ווייל אויף זיין לעבען האבען געלאקערט זיין אייגען בלוט אונ פלייש: זיין שוועסטער סלמת, זיין ברודער פהערבאראס אונ זיינע אייגענע קינדער. נאך מרים'ן זענען געבליבען צוויי זיהן, אלכסנדר אונ אריסתובול. אונ קוים זענען זיי אונטערגעוואקסען האבען זיי דעם פאטער ניט געקאנט מוחל זיין דעם טויט פון זייער מוטער, אונ האבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געקאנט האבען. אזוי ווי זיי זענען ארויסגעקומען פון די חשמונאים האט זיי הורדוס בעשטימט פאר יורשים פון דער מלוכה, אונ האט זיי אוועקגעשיקט קיין רום. זיי זאלען דארט ערצויגען ווערען אויף דעם ראמישען אופן, אונ זאלען דערווייל אויך נושא חן זיין ביי אויגוסטוס. דערנאך האט אלכסנדר חתונה געהאט מיט גלאפהירא, דער טאכטער פונ'ם קאפאדאצישען קאניג ארכעלוים, אונ אריסתובול האט גענומען סלמה'ס א טאכטער בערעניצע. הורדוס האט געמיינט, אז מיט דעם לעצטען שדוך וועט ער פערבינדען זיין משפחה מיט די חשמונאים, אונ עס וועט ווערען א אמת'ער שלום, ווי צווישען קרובים; נאר סלמת האט דארויף ניט געקוקט אונ האט מיט אידרע אינטריגען אזוי ווייט געבראכט, אז הורדוס האט צו זיך גענומען זיין זוהן אנטיפטר, וואס זיין ערשטע פרוי, דארים האט געבוירען נאך עהדער ער האט חתונה געהאט מיט מרים'ן, אונ האט איהם געמאכט פארן נאנצען יורש. אנטיפטר האט פערשטאנען, אז פאר איהם וועט זיין בעסער ווען ער וועט אין נאנצען אבבייסען הורדוס'ן פון מרים'ס קינדער אונ ער האט אנגעהויבען דעם פאטער ביסלעכווייס צו בעווייזען וואס פאר א שונאים זיי זענען איהם. אזוי האט ער אלע מאל צונעזאמען טראפען פון רכילות ביז הורדוס האט זיך שוין געלאזט אלדינג איינרעדען. אונ אז עס

האט שוין געהאלטען דערביי אין איהם שוין ניט שווער געווען צו איבערציינגען דעם קאניג, אז מרים'ס זיהן האבען איהם געוואלט פערגיפטען. הורדוס האט קיין לאנגע טענות ניט געמאכט, ער האט אין בעריטהוס אנידערגעזעצט א בית דין פון הונדערט פינפציג מענשען. עדות זענען גענוג געווען און די אונשולדיגע פרינצען זענען פערמשפט געווארען צום טויט אין שמרון, פונקט דארט וואו הורדוס האט צוריק מיט דרייסיג יאהר חתונה געהאט מיט מרים'ן, האט ער איהרע קינדער דערהרגעט.

אז אנטיפטר האט געפטרט די צוויי פרינצען האט ער אנגעהויבען שטארק טראכטען ווי אזוי ווערדט מען טאקע פטור דעם אלטען פאטער. מען זאל ניט דארפען אזוי לאנג ווארטען אויף דער ירושה. ער האט געמאכט יד אחת מיט פהעראראס, וואס איז אין כעס געווען אויף זיין ברודער דערפאר, וואס איהם איז ניט געפאלען זיין חתונה מיט א שקלאווין. צו זיי זענען באלד צוגעשטאנען דארים, אנטיפטרס מוטער, און פהעראראס'ס פרוי מיט איהר מוטער און שוועסטער. די פיער ווייבער האבען באלד צו זיך צוגעשלעפט צוויי הויפלייט, באגאס און קארוס, און שטילערהייט האבען מיט זיי אויך געהאלטען די פרושים, און בעזאנדערס מעהר פון זעקס טויזענד תלמידים פון בית שמאי. סלמה האט אבער אנגעשמעקט וואס דא געהט פאר און האט עס ענטדעקט הורדוס'ן. ער איז אבער אזוי איינגעגלויבט געווען אין אנטיפטר'ן, אז ווען ער האט אלע שולדיגע געהייסען טייטען און נאר פהעראראס פרוי, צו ליעב דעם ברודער, געשענקט דאס לעבען, האט ער דעם זוהן קיין ווארט ניט געזאגט, און האט איהם נאך אוועקגעשיקט קיין רום, ער זאל זיך דארט פארשטעלען פאר אויגוסטוס'ן. דערווייל איז פהעראראס פליצום געשטארבען און הורדוס האט חושד געווען זיין פרוי, אז זי איז אין דעם שולדיג. ער האט געהייסען מאכען א חקירה ודרישה און זי האט נאר מודה געווען, אז פהעראראס מיט אנטיפטר'ן האבען אנגעגרייט גיפט פאר הורדוס'ן; נאר אזוי ווי דער קאניג האט בעוויזען דעם קראנקען ברודער זעהר פיעל פריינדשאפט, האט פהעראראס איהר געהייסען פארן טויט דעם גיפט ארויסווארפען. דאס אלדינג האט זיך בעוויזען מיט אותות ומופתים. מען האט נאך געפונען א ביסעל פון דעם גיפט, און הורדוס איז ווי פונם הימעל אראבגעפאלען. ער האט געזעהן, אז עס איז ניטא אויף וועמען זיך צו פערלאזען, ווען אזא אנטיפטר, וואס ער האט איהם אויפגעהויבען פונם מיסט און פון זיינעטוועגען בעשטימט די קרוין פון יהודה, קאן איהם פאלש זיין.

מיט גרויס מיה איז הורדוס'ן געראטהען צו פערנארען אנטיפטרן קיין ירושלים, דארט האט ער געזעצט א בית דין אונטער דער השגחה פונ'ם ראמישען מושל קווינטיליוס ווארוס וואס האט איהם פערמשפט צום טויט, אונ הורדוס האט דעם משפט אוועקגעשיקט צו אויגוסטוס אויס־בעטען ביי איהם דארויף איין הסכמה. דעמעלט האט זיך אויך ארויס־געוויזען, אז אין אנטיפטר'ס פאלשקייט איז שולדיג געוועהן הורדוס'ס צווייטע פרוי מרים, וואס האט געוואלט אז די ירושה זאל איבערגעהן צו איהר זוהן הורדוס דערפאר האט זי דער קעניג פערטריבען, דעם זוהן אויסגעמעקט פון דער צוואה אונ ביי איהר פאטער שמעון צוגענו־מען די כהונה אונ אויף זיין ארט געשטעלט מתיה בן טהעאפיל. צום דריטען מאהל האט הורדוס געמוזט בייטען דיא יורשים אונ האט דיא מלוכה בעשטימט פאר זיין יונגסטען זוהן אנטיפאס.

ביי אזעלכע אומגליקען אונ נאך אויף די עלטערע יאהרען, האט הורדוס ניט געקאנט לאנג ציהען, אונ איז מיט יעדען טאג געווארען אלץ שלאפער. זיינע שונאים האבען שוין ארויסגעקוקט ער זאל צומאכען איין אויג, אונ אז עס איז אין ירושלים ארויס א קלאנג, אז ער האלט שוין ביי דער גסיסה, האבען צוויי פארשטעהער פון די פרושים, יהודה בן שריפי אונ מתיה בן מרגלת, אנגערייצט דאס פאלק מען זאל אראבברעכען דעם אדלער וואס הורדוס האט צוגעשלאגען צום טהויער פונ'ם בית המקדש. הורדוס האט נאך אבער געהאט גענוג כח זיך אבצורעכנען מיט זיינע געגנער, וואס האבען איהם אין די אויגען געזאגט דעם ביטערן אמת: פיעל פון זיי האט ער געהייסען פערברענען, דעם כהן גדול מתיה האט ער אראבגע־ווארפען אונ אויף זיין פלאץ געשטעלט דעם געוועזענעם כהן'ס א זוהן, יועזר בן שמעון, וואס איז שוין געוועהן דער זעקסטער איבערגעביטענער כהן אין הורדוס'ס צייט.

אזא אכזריות פון אידישען מלך האט געמוזט אנפילען מיט שרעק אונ מיט וועהטאג יעדעס הארץ, וואס האט אין זיך ליבשאפט צו מענשען. ווען פאר הורדוס'ן וואלטען נביאים געוועהן, וואלטען די הייליגע שליחים ניט איין מאל איהם געשטראפט מיט זייערע פייערינע רייד; נאר גרויסע מאנער, וואס האבען הורדוס'ן זעלבסט, אונ דעם גאנצען פאלק געוואלט ארויס־ווייזען, ווי נאריש עס איז ווען א מענש רעדט זיך איין ער וועט זיך מיט איינענער מאכט גליקליך מאכען, האבען דעם עולם בעקאנט געמאכט מיט דעם

ספר קהלת וואס מען האט געגלויבט אז ער שטאמט פון שלמה המלך, אונ וואס ער ווייזט אויף, אז אלץ איז פון גאט — ניט גבורה מאכט שטארק, ניט רייכקייט מאכט פרייד אונ זעלבסט א קעניג וואס קאנן אויספיהרען אלץ וואס זיין אויג זעהט אונ זיין הארץ געלוסט, קאנן אויך זיין אונגליקליך אונ אבלעבען א ביטערן לעבען ווי דער נידריגסטער מענש. ווייל אלץ איז פון גאט אונ ווען ער בענשט ניט העלפט קיין קעניג־רייך אויך ניט.

זעהר טרויריג איז געווען הורדוס'ס סוף. פון אויגוסטוס'ן איז אנ־געקומען א בעפעהל, אז ער מעג מיט אנטיפטר'ן טהון וואס ער וויל. ווי הורדוס איז שוין געווען שטארק קראנק האט ער פארט בעקומען חיות דערפון, וואס ער האט דערפיהלט, אז באלד וועט ווייטער פאלען א קרבן. אז ער האט זיך אבער דערמאנט ווער דער קרבן איז, האט איהם זעהר באנג געטהון, אונ ער האט אזוי געוויינט אונ געיאמערט, אז איבער'ן גאנצען פאלאץ האט מען געהערט זיינע קולות. אז אנטיפאטר איז דערפון געוואהר געווארען, האט ער געשיקט צום פאטער בעטען ער זאל איהם מוחל זיין, נאר דא האט זיך ווייטער ביי איהם אין הארצען אנגעצונדען דאס פייער פון אכזריות. איהם האט פערדראסען פאר וואס אנטיפאטר וויל איהם איבערלעבען, אונ ער האט איהם באלד געהייסען טויטען אין פיער טעג ארום נאך אנטיפאטרס טוידט איז הורדוס געשטארבען אויפ'ן זיבעציגסטען יאהר, פערהאסט פון זיין פאלק; אונ עהדער ער איז אויס־געגאנגען האט ער אנגעזאגט זיין שוועסטער סלמה אונ איהר דריטען מאן אלעקסאס: מען זאל איינזעצען אין תפיסה א סך בכבוד'ע בעלי בתים אונ אז ער וועט שטארבען זאל מען זיי טויטען כדי עס זאל ווערען א יללה אונ מען זאל מיינען, אז מען קלאגט אזוי נאך איהם. דאס פאלק האט זיך אבער ניט געלאזט נארען אונ אז עס איז געווען זיין לויה אונ מען האט איהם בעגראבען ביי זיין פאלאץ הורדיום איז אויף אלע גע־קומען א שמחה אונ מען האט דעם טאג געמאכט פאר א יום־טוב.

צווייטעס קאפיטעל.

ארכעלוים אונ די ערשטע ראמישע מנהיגים (פראקוראטארען)

4) יאהר פאר אונ 37 נאך קריסטוס געבורט, 74—33 פארן חרבן בית שני

ווי שלעכט הורדוס'ס מלוכה איז געוועזן האט זיך עס אויפ'ן לאנד אליין ניט אזוי אנגעזעהן; פארקעהרט, יהודה האט דוקא געבליהט אונ האט שטארק צוריקט זיינע גרעניצען. רום האט טאקע געהאלטען דארויף זיין האנד. נאר די שארפע נאגעל האט מען ניט אזוי לייכט געקאנט בעמערקען. נאך הורדוס'ס טויט איז אבער געווארען ארגער. מיט זיינע צעהן ווייבער האט ער געהאט זעכס זיהן אונ עטליכע טאכטער; נאר אין דער צוואה, וואס ער האט פיעל מאל געביטען אונ איבערגעגעבען זיין יונען פטאלאמעאוס, האט ער מעהר ניט פערזארגט פון דריי, אז דאס אויף אזא אופ'ן זיי זאלען זיך באלד דארפען שלאגען איבער דער ירושה אונ קיינער זאל ניט צופריעדען זיין. דאס לאנד יהודה אונ שומרון האט ער איבערגעלאזט זיין זוהן ארכעלוים, וואס ער האט געהאט מיט זיין פרוי מלטהאקע, וואס איז ארויסגעקומען פון די שומרונים; די געגענד פון גאלילעא אונ פערעא האט ער בעשטימט פאר דעם אנדערן זוהן אנטיפס; אונ אלע ערטער פון יענער זייט ירדן האט ער אוועקגעשענקט דעם דריטען זוהן פהיליפ. דער שוועסטער סלמה האט ער איבערגעלאזט די הכנסה פון דריי שטאדט: יבנה, אזאטוס אונ פהאזעליס. נאר אזוי ווי הורדוס האט אנגעזאגט אז זיין צוואה קאן נאר דעמעלט אויסגעפיהרט ווערען, ווען אויגוסטוס וועט געבען זיין הסכמה דארויף, האט יעדער פון די יורשים זיך געמיהט צוצושמייכלען זיך צום פאלק אונ דורך דעם ווערען מעהר חשוב ביי דער ראמישער מלוכה, אונ צו ליעב דעם האט אויך סלמה אונ איהר מאן

צאלקעפאס ניט מקיים געוועזען הורדוס'ס לעצטען בעפעהל אונ די בעלי בתים, וואס זייער טויט האט געדארפט שאפען פאלשע טרערען אויפ'ן קבר פונם פערהאסטען קעניג, זענען געבליבען לעבען.

ארכעלוים, וואס האט אייגענטליך געדארפט איבערנעהמען די מלוכה, האט זיך אויך צוגעלאזט צום פאלק אונ האט זיי צוגעזאגט גאלדענע בערג. די יודען זענען שוין אבער געווען אנגעלערנט, זיי האבען ניט געוואלט שטעלען אויף זיינע זיסע רייד אונ האבען איהם געשטעלט פינף פונקטען: ער זאל פארקלענערן די נתינות וואס מען מוז געבען אלע יאהר, ער זאל ניט נעהמען קיין מס פון סחורות וואס מען קויפט אונ פערקויפט אין לאנד, ער זאל ארויסלאזען די געפאנגענע, ער זאל בעשטראפען די דיינים וואס האבען פערמשפט צום פארברענען די וואס האבען אראבגעריסען דעם ראמישען אדלער, אונ ער זאל אויך אבזאגען דעם כהן יועזר אונ א בעסערן אנידערשטעלען אויף זיין ארט. ווי ווייניג ארכעלוים האט געהאלטען פונ'ם פאטער אונ האט טאקע באמת געוועלט צו מאכען קליינע פערענדערונגען, האט ער ניט געקאנט באשטעהען אויף די פינף פונקטען ווייל ער האט געזעהן, אז נאך דעם וועט שוין זיין מאכט זיין גאר קליין; גאר אבזאגען אין גאנצען האט ער מורא געהאט אונ דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען אביסעל דעם עולם צו פירען ביז אויגוסטוס וועט ניט בעוויליגען די צוואה. דאס פאלק האט זיך אבער ניט געקאנט בערוהיגען. עס איז געווארען נאהענט צו פסח אונ אלע יודען האבען זיך אנגעהויבען צונויפצופאהרען קיין ירושלים, דא האבען זיי נאך די פרושים אונטערגעהיצט אונ מען האט זיי איבערגעגעבען מיט וואס פאר א שרעקליכען טויט עס האבען געענדיגט יהודה אונ מתתיה וואס האבען געוואלט בעפרייען דעם משכן פונ'ם ראמישען אדלער. אוודאי האבען זיך א סך ארויסגעשטעלט אונ האבען מיט געוואלד געפאדערט פרייהייט; ארכילוים האט באלד געוויזען ווער ער איז: פונקט ערב פסח, ווען יעדער איז געווען פערנומען מיט'ן קרבן, איז ער אנגעפאלען אויף די איינוואוינער מיט פיעל חיל. דריי טויזענד זענען גע־ פאלען, די איבריגע זענען זיך צולאפען אונ דער נייער קעניג האט געלאזט אויסרופען, אז דאס יאהר זאל מען ניט מאכען קיין פסח. דאס איז געווען דער ערשטער שריט פון ארכעלוים: דאס אפילו איז גאר ניט נייט גע־ פאלען פונ'ם ביימעלע.

די איבריגע יורשים האט קלאמערשט דאס הארץ וועה געטהון פאר

װאָס אַרכעלױס בעהאַנדעלט אַזױ שלעכט די יודען און זײ זענען אַלע געלאָפען קײן רום מיט דער האָפנונג, טאָמער װעט אױגוסטוס בעסער זײ אָפּװעקגעבען די מלוכה. אַרכעלױס האָט אױך געמוזט אַװעקפאָהרען קײן רום, און דער גאַנצער בעל הבית אין לאַנד איז דערװײל געבליבען דער רױמישער מושל קװינקטיליוס װאַרוס. װאָס איז אַלײן געזעסען אין אַנטיאָכיען און האָט נאָר אין ירושלים איבערגעלאָזט זײן חיל. אַלדינג װאָלט געקאָנט אָבלױפען רוהיג, װען עס יאָגט זיך ניט פּליצום אָן אײנער פון אױגוסטוס'ס הױפּטלײט, סאַבינוס, װאָס איז געקומען איבערנעהמען אַלע רײכטהימער פון יהודה און פונ'ם בית המקדש און האָט דערמיט אָנגעמאַכט אַ גאַנצע צרה. די יודען האָט פערדראָסען, װאָס אױגוסטוס װיל זײ לעבעדיגערהײט ירשענען, און דערװײל איז געװאָרען שבועות, װען פיל אײנװאָהנער פון די קלענערע שטעדט זענען אַרײנגעקומען קײן ירושלים, און באַלד איז אַרױס אַ קריעג: סאַבינוס מיט זײנע לײט זענען געװעהן אין הורדוס'ס פּאַלאַץ, און פון דאָרט האָט ער שטילערהײט אַװעקגעשיקט שליחים צו װאַרוס'ן ער זאָל גיך אונטערקומען מיט הילף. די יודען האָבען זיך געשלאָגען װי גבורים און עס װאָלט זײ געװיס געראָטהען, װען די רױמער פאַלען ניט אױף אַ שכל און װאַרפען צו זײ ניט אַרײן ברענענדיגע האָלאָװעשקים. געגען פײער האָבען די יודען גאָר ניט געקאָנט מאַכען. שריפות האָבען זיך אָנגעהױבען פון אַלע זײטען, פיעל פון זײ זענען געפאַלען און דער שונא האָט זיך צופירט די האַנד. אַז סאַבינוס האָט זיך אָבער גענומען צושטערען דעם בית המקדש האָבען די יודען צונױפגעשלעפט זײערע לעצטע כחות, און צו זײ איז אױך איבערגעגאַנגען כמעט אַ גאַנצען הורדוס'ס חיל. אױסער דרײ טױזענד מאַן מיט זײערע הױפּטלײט. גראַטוס און רופוס. און די רױמער האָבען זיך געמוזט דערװײל בעהאַלטען אין די פעסטונגען און װאַרטען ביז װאַרוס װעט צוקומען מיט פריש חיל. בײ אַזאַ לאַגע, װען דאָס יודישע לאַנד איז געװעהן װי אַ שיף אָהן אַ רודער, האָט זיך אָנגעהױבען אַ מרידה װער עס האָט נעװאָלט איז אַרױס געשפּרונגען מיט אַנדערע טענות. און די רױמער האָבען ניט געװאוסט צו װעמען זיך פריהער צו נעהמען. אײנער פון הורדוס'ס שקלאַפען, שמעון, האָט זעהר געװאָלט װערען מלך און האָט אָנגעהױבען דערפון װאָס ער האָט פאַרברענט דעם קעניגליכען פּאַלאַץ אין יריחו. אײן אַנדערער פון פּעראַ, װאָס זײן נאָמען איז אַפילו געבליבען אומבעקאַנט. האָט אױך דעם אײגענעם חשק געהאַט און האָט אָנגעצונדען דעם פּאַלאַץ

אין ליוויאס. דער דריטער, א פראסטער פאסטוך אטהראנגעס, האט זיך אנגעמאסטען דאס שטרייטעל פון א כהן גדול, און האט איינאיינעם מיט זיינע פיער ברידער שטארק דערקוטשעט די רוימער. דאס זענען אבער אלין געווען קליינע מענשעלעך, וואס האבען גערעכענט, אז אין א שלעכטער צייט ווען די מוחות זענען פערשלאגען, וועלען זיי זיך קאנען ארויפכאפען אויפ'ן באנקעל; א תכלית פארן פאלק האבען זיי ניט געזוכט, און דאריבער זענען זיי ניט געווען אזוי געפערליך. דערפאר האבען די רוימער שוין געהאט צו זינגען און צו זאגען מיט יהודה דעם גאלילעער. א זוהן פון דעם חזקיה, וואס הורדוס האט איהם דערהרגעט. צו איהם איז בירושה איבער־געגאנגען פונ'ם פאטער א שרעקליכע שנאה צו די רוימער און צו הורדוס'ס משפחה; ער האט צונויפגענומען א גאנצע חברה און איז אנגעפאלען אויף דער גאלילעישער הויפטשטאדט סעפפאריס (צפורי), דארט האט ער צוגענומען א סך געלד מיט כלי זין און האט זיך שוין געקאנט שפיעלען מיט די שונאים.

די רוימער האבען א קוק געטהון צו דאס איז א שלעכטע מעשה, האט ווארוס געמוזט ארויס מיט צוואנציג טויזענד מאן. א חוץ דעם האט אויך ארעטאס, דער קעניג פון נבט, זיך בענוצט מיט דער געלעגענהייט. ער זאל זיך קאנען נוקם זיין אין די יודען, און מיט זיי אונטערפיהרען דעם אלטען חשבון, און האט געהאלפען די רוימער. א טהייל פון זיין חיל האט ווארוס געשיקט קיין גאלילעא, די הויפטשטאדט סעפפאריס האט ער פארברענט, און יהודה דער גאלילעער איז קוים מיט'ן לעבען אנטלאפען. דאס איינענע האט ער אויך געטהון מיט דער שטאדט עמוס, וואו אטראנגעס איז געשטאנען. דערווייל איז שוין דאס פאלק אין ירושלים אויך געווארען שוואכער. און סאבינוס האט שוין געקאנט אויפהייבען א קאפ; נאר ווארוס האט שוין ניט געהאט קיין צוטרויען צו די יודען און האט געהייסען צוויי טויזענד פון זיי אויפהענגען.

אין דער צייט, וואס אין יהודה זענען פארגעקומען אזעלכע הריגות, זענען הורדוס'ס יורשים געזעסען אין רוים, און האבען איינער ביי'ם אנדערן געוואלט ארויסרייסען די מלוכה. אויגוסטוס האט גוט ארויסגעזעהן, אז קיינער פון זיי טויג ניט צו פיהרען דאס לאנד, און האט זיך ניט געקאנט ענטשליסען וועמען צו געבען די גבורה, און דערצו זענען נאך געקומען פינפציג שאנסטע בעלי בתים פון ירושלים, וואס האבען זיך בעקלאגט אויפ'ן אכזריות פון הורדוס'ס גאנצער משפחה און געבעטען, ער זאל ארץ ישראל

צונויפבינדען מיט סיריען, אונ זאל זיי אין גאנצען בעפרייען פון א בעזונדער מלך. האטשע אכט טויזענד ראמישע יודען האבען אויך געבעטען פאר די שליחים פון ירושלים, פון דעסטוועגען האט אויגוסטוס געהייסען מען זאל מקיים זיין הורדוס'ס צוואה, אונ ארכעלויס זאל בלייבען דער פירער פונ'ם לאנד, נאר ער זאל ניט הייסען „קאניג".

ארכעלויס האט דאס אויך געמוזט אננעהמען פאר ליעב אונ אזוי האט ער געפירט די יודישע מלוכה ניין יאהר. די פרומע זענען באלד אויף איהם אין כעס געווארען, ווייל ער האט חתונה געהאט מיט גלאפירא, דער פרוי פון זיין געטוידטען ברודער אלכסנדר, אונ א חוץ דעם האט ער דעם פאלק מעהר ניט נאכגעגעבען נאר דערמיט, וואס ער האט אראבגעווארפען דעם ניט בעליעבטען כהן יועזר, אויף זיין ארט בעשטימט זיין ברודער אליעזר, טאקע באלד איהם איבערגעביטען אויף איין אנדערן יהושע, אונ דערנאך צוריקגענומען דעם אלטען כהן יועזר. אין א קורצע צייט איז די כהונה איבערגעגאנגען אין עטליכע האנד. נאר דאס איז נאך נאר איין קלייניגקייט געווען געגען דעם שלעכטיגקייט וואס ארכעלויס האט איבער־הויפט ארויסגעוויזען. עס איז שווער געוועהן פון איהם אויסצוהאלטען. דאס פאלק האט זיך געמוזט קלאגען פאר אויגוסטוס'ן, אונ פון רום איז אנגעקומען א בעפעהל: מען זאל ארכעלויס'ן פערטרייבען, אונ די לאנדער יהודה אונ שמרון שטעלען אונטער דער מאכט פון ראמישע מנהיגים. די שטאדט וואס כלמת האט געירשת האט זי פאר איהר טויט אוועקגעשענקט די קייזערן ליוויא, אונ דערפאר האבען זיי אלע שוין געהערט צו אויגוסטוס. נאר די לאנדער, וואס זענען איבערגעגאנגען צו אנטיפס אונ פהיליפ, זענען געבליעבען אין זייער מעמד ווי פריהער.

אזוי איז דאס יודישע לאנד צוגעבונדען געווארען צו סיריען, אונ איז ווי א טהייל פון דער מדינה, געבליעבען אונטער דער השגחה פון א ראמישען הויפטמאן, וואס האט געהייסען פראקוראטאר, אונ איז געזעסען אין צעזאריא (קסריא). דער פראקוראטאר האט געהאט צו זאגען אונ צו שאפען איבער אלדינג, ער האט געהאט דאס רעכט צו פארמשפטן אפילו צום טויט, אונ די יודישע סנהדרין האבען געהאט נאר א קליינע דעה. ווען דער פראקוראטאר האט געוואלט האט ער געקאנט מאכען פאר כהן גדול, אונ די הייליגע קליידער וואס דער כהן האט בעדארפט אנטהון צום גאטטעס־דיענסט, פלעגט ער האלטען פערשלאסען ביי זיך, אונ זיי נאר ארויסגעבען

צו שלש רגלים אונ יום כפור. דער ערשטער פראקוראטאר איז געוועזען קאפאניוס, אונ מיט איהם אינאיינעם איז אויך אראבגעקומען דער מושל פון סיריען קווירינױס, אונ האט געהייסען צאהלען די יודען, כדי מען זאל קאנען ביי זיי פונקטליך נעהמען מס. דאס צאהלען האט אנגעמאכט צווישען די יודען א שטארקען כעס, ווייל זיי האבען גערעכענט, אז דאס מיינט מען נאר מען זאל זיי אוועקפיהרען אין גלות, אדער פערקויפען פאר קנעכט. דעמעלט האבען די לומדים, וואס האבען זיך געהאלטען אין שמאי'ס דרך, אויפגעהויבען דעם קאפ, אונ אינאיינעם מיט די תלמידים פון יהודה דעם גלילער געזוכט אלע מיטעל זיך ארויסצושטעלען געגען די רוימער. קווירינױס האט אפילו זיך ענטשלאסען דעם עולם א ביסעל צו חנפנען, אונ האט איבערגעביטען דעם נית-געליעבטען כהן גדול יועזר, אונ אויף זיין ארט געשטעלט ענן; נאר די שנאה איז צו גרוים געוועזען מען זאל זי קאנען פארטרייבען מיט אזא קלייניגקייט. אונ דאס פאלק האט געקוקט אין מויל אריין צדוק'ן, איינעם פון די בית שמאי, וואס האט געהאלטען אין איין שרייען מען זאל זיך נית לאזען ביינען. דער פארשטעהער פון די בית הלל, שמעון דער ערשטער, האט נית געהאט אזוי פיעל כח ער זאל קאנען איבערשרייען די בעלי טובות, וואס האבען זיך צו שפעט געחאפט באטעווען א בנין וואס האלט ביים פאלען. אונ זיין שוואך קול פון שלום איז אונטערגעגאנגען געוועהן ארויסצוהערען צווישען דעם געטומעל אונ מרידה.

אז אויגוסטוס איז געשטארבען, אונ די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו טיבעריוס'ן, איז אפילו צום אנהייב די יודען א ביסעל בעסער געווארען. מען האט דעם מס פערקלייגערט אונ אראבגעשיקט איין אנדער פראקוראטאר וואלעריוס גראטוס, וואס האט געפיהרט דאס לאנד עלף יאהר. נאר ניך איז געווארען נאך ערגער פון פריהר, ווייל די רוימער האבען אנגעהויבען קוקען קרום דארויף, וואס די יודישע אמונה שלעפט צו זיך צו פיעל גרים, וואס ברענגען זעהר גרויסע מתנות דעם בית המקדש. דערצו האט זיך נאך געמאכט וואס פיער יודען האבען אבגענארט נולוויא די פרוי פונ'ם סענאטאר סאטורניוס, וואס איז איבערגעגאנגען צום יודישען גלויבען, אונ די שווינדלערס האבען זיך צוגענומען איהרע א רייכע נדבה אויפ'ן משכן. אז טיבעריוס איז דערפון געוואהר געווארען, איז ער אין כעס געווארען אויף אלע יודען, אונ זיין מיניסטער סעזשאן האט איהם נאך אנגערייצט. ער האט געהייסען: אלע גרים ארויסטרייבען פון רום, אונ פיעל

יודישע יונגע לייט אוועקשיקען אויף דער אינזעל סארדיניען זיי זאלען מלחמה האלטען מיט רייבער, אונ דארט מן הסתם קיין האניג ניט לעקען. אין ארץ ישראל האט דער נייער פראקוראטאר, גראטוס אויך געפרעסט די יודען, אונ האט אין זיין צייט איבערגעביטען ניט ווייניגער פון פינף כהנים גדולים אונ נאר איין יוסף חיפס (כפא), וואס איז געווען איינער פון די פארברענטע פרושים האט געקאנט זיך האלטען כמעט זיבעצעהן יאהר.

די לאנדער, וואס זענען געבליעבען אין די האנד פון אנטיפס אונ פהיליפ, האבען זיך געפיהרט זעלבסטשטאנדיג. פריהר האט אנטיפס געמאכט סעפפארים (צפורי) פאר זיין הויפטשטאדט. נאר אז טיבעריוס איז געווארען קאיזער פון רום, האט ער איהם צו ליעב אויסגעבויעט א נייע שטאדט מיט דעם נאהמען טיבעריאס (טבריה). נאר עס איז איהם שווער אנגעקומען ביז ער האט בעקומען אהין איינוואהנער, ווייל די פרומע יודען האבען מורא געהאט זיך צו בעזעצען אויף א ניי ארט, טאמער געפינען זיך דארט ביינער פון מתים וואס זענען געפאלען אין א מלחמה אונ זיי קאנען דורך דעם טמא ווערען. פהיליפ האט אויך אויסגעבויעט צוויי נייע שטאדט אין דער שאנסטער געגענד: איינע האט ער א נאהמען געגעבען צעזארעא פהיליפי (קיסריא), אונ די אנדערע האט ער גערופען יוליוס, צום זכר פון אויגוסטוס'ס טאכטער.

די וועלט זאגט א ווארטעל. אז מען טאר קיין מאהל ניט בעטען אויף א נייעם מלך. מיט אונגעדולד האבען די יודען ערווארטעט עס זאל זיך אין ארץ ישראל איבערביטען דער פראקוראטאר, אונ האבען געהאפט, אז עס זאל קומען א בעסערער אויף גראטוס'ס ארט; צום סוף איז דער נייער פראקוראטאר פאנטיוס פילאטוס געווען א סך ערגער ער האט ניט נאר געוואלט בעפעסטיגען ביי די יודען די רוימישע מאכט, וואס איז אהן דעם אויך געווען גענוג גרויס, נאר ער האט אויך געזוכט צו ערנידריגען די יודישע אמונה אונ אנטהון די יודען אזוינע צרות, וואס זענען פאר זיי געווען שרעקליכער פון אלע אונטערדריקונגען אונ געלד-רייסען. פילאטוס האט גוט געוואוסט אז די יודען קאנען קיין בילדער ניט ליידען אונ אז זייער געזעץ, וואס האט זיי געוואלט אבהיטען פון עבודה זרה. האט זיי שטרענג פערבאטען זיי זאלען זיך ניט מאכען קיין שום געשטאלט, עס איז איהם אויך געווען בעקאנט, אז ווי הורדוס אונ זיינע קינדער האבען דורך ארץ געהאט פאר רום אונ האבען געוואלט חנפנען די רוימישע מלכים, פון דעסט-

וועגען האבען זיי מורא געהאט אויסצוקריצען אויף די מטבעות דאס פנים פון אויגוסטוס אדער טיבעריוס. דאס איז איהם אבער גאר ניט אנגעגאנגען אונ ער האט געהייסען אומעדום שטעלען בילדער פון טיבעריוס. אונ דער עולם זאל זיך צו זיי בוקען. אזא זאך האט געמוזט אנמאכען א גרויסען כעס אונ די יודען האבען ארויסגעשיקט שליחים קיין צעזארעא. וואו דער פראקוראטאר האט געוואהנט: פינף טעג כסדר זענען די שליחים געשטאנען פאר זיין פאלאץ אונ האבען גאר געוויינט אונ געבעטען ער זאל מבטל זיין די גזירה. אויפ'ן זעכסטען טאג האט פילאטוס. זיך געוואלט פריוען מיט באזען. נאר די שליחים האבען זיך געהאלטען איינס אונ ער האט געמוזט צו ליעב טהון. דאס אנדערע מאל האט ער שוין אבער מעהר ארויסגעוויזען זיין אכזריות: ער האט פארנומען דאס גאנצע געלד פונם בית המקדש אונ האט געזאגט אז ער וועט דערפאר צריינציהען וואסער פון א קוואל אין שטאדט אריין. דאס פאלק איז דערפון געוואהר געווארען אונ אזוי ווי פילאטוס איז דעמעלט גראד געוועהן אין ירושלים, איז מען אויף איהם אנגעפאלען; נאר ער האט קיין לאנגע שיהות ניט געמאכט, ער האט זיין חיל פארקליידט פאר יודען, כדי מען זאל זיי ניט דערקענען. אונ עס זענען אין דעם טאג געננוג הרוגים געפאלען.

צעהן יאהר האט דאס יודישע לאנד געפיהלט איבער זיך דיא שווערע האנד פון פאנטיוס פילאטוס, אונ זיין נאהמען איז מיט שווארצע אותיות פערשריעבען אין דער וועלט-געשיכטע, דערפאר איז נאך איהם געווארען בעסער, ווייל דער נייער פראקוראטאר וויטעליוס האט גאר אין גאנצען נאכגעלאזט דאס שטריקעל: ער האט בעפרייעט די איינוואהנער פון ירושלים זיי זאלען ניט צאהלען קיין מס פון פירות, אונ דיא קליידער פון דיא כהנים האט ער אויפגעהערט האלטען פערשלאסען. דעם כהן גדול יוסף היפס (כיפא), וואס דאס פאלק האט פון איהם ניט געהאלטען, האט ער איבערגעביטען, חאטשי ער האט געהאט זיין שכל ביי זיך אונ האט אויסגעקליבען א זעלכען, וואס איז שטארק איבערגעבען געווען דער ראמישער מלוכה.

וויטעליוס איז געוועז אזוי גוט געגען די יודען, ווייל מען האט איהם געגעבען א ווינק פון רוים, אונ דארט האבען זיי געהאט א בעשיצערין דעם

קאיזערס א שוואגערין אנטאניא, די טאכטער פון מארק אנטאניוס: זי איז געוועהן זעהר בעפריינדעט מיט א יודישער פרינצעסין, ברניקה, די טאכטער פון סלמה, וואס האט געוואהנט אין רום, און א חוץ דעם איז זי זעהר צופרידען געוועהן פונ׳ם יודישען נשיא אין אלכסנדריען, אלכסנדר ליזימאכוס, וואס האט אכטונג געגעבען און שטארק אבגעהיט איהר פערמעגען, וואס איז איהר געבליבען א ירושה אין מצרים, און דעריבער האט זי שטענדיג טיבעריוס׳ן צוגערעדט ער זאל יודען טהון אלע טובות, און זאל אנדערן זיין מיינונג איבער זיי צום גוטען. טיבעריוס האט זיך אזוי איבער־געביטען אז ער האט געהייסען וויטעליוס׳ן ער זאל מיט רוימיש חיל געהן צו הילף אנטיפס׳ן, וואס האט אנגעהויבען א מלחמה מיט׳ן מלך פון נבט, און איז דוקא ניט געראבט געוועהן. געגומען האט זיך עס דערפון וואס אנטיפס׳ן איז נמאס געווארען צו לעבען מיט זיין ערשטער פרוי, ארעטאס׳ס טאכטער, און עס האט זיך איהם פערגלוסט חתונה צו האבען מיט זיין אייגענעם ברודערס פרוי, העבראדיאס, וואס האט מיט איהר שאנקייט פער־שטאנען איהם אריינצוכאפען אין איהרע לאפקעלעך. איהר מאן הורדוס, וואס דער אלטער קאניג הורדוס האט איהם מעביר נחלה געוועהן, האט זיך גע־לעבט שטיל און פראסט אין צעזארעא, נאר דער טשאקענדיגער העבראדיאס איז ניט געפאלען אזא איינפאך לעבען, און עס האט זי אלץ געצויגען צו ווערען א הערשערין. אז אנטיפס איז אמאל דורכגעפאהרען דורך צעזארעא, האט ער זיך באלד פערליבט אין זיין שוואגער שוואגערין העבראדיאס, און עס האט ביי איהר גאר ניט אויסגעמאכט, ביים מאנ׳ס לעבען, שטעלען א חופה מיט׳ן שוואגער. מען קאן פארשטעהן ווי אזוי דאס האט פערדראסען זיין ערשטע פרוי וואס איז באלד אוועק צו איהר פאטער און האט ביי איהם געפועלט ער זאל זיך פאר איהר אננעהמען. דער מלך פון נבט איז מיט גרויס חיל אנגעפאלען אויף אנטיפס׳ן און וואלט פון איהם געוועהן גע־מאכט א תל, ווען עס קומט ניט אן פון רום א בעפעהל מען זאל איהם העלפען. ליוויוס האט געמוזט זיך ארויסריקען מיט צוויי גרויסע מחנות, און ער איז געוועהן אזוי פריינדליך געגען די יודען, אז ער האט מורא געהאט טאמער וועלען זיי ניט וועלען ליידען וואס די רוימער טראגען פאהנען מיט בילדער, און דעריבער האט ער געהייסען דעם חיל זיי זאלען ניט דורכגעהן דורך ארץ ישראל און בעסער אנלעגען א שטיקעל וועג ארום דעם ירדן.

דריטער קאפיטעל.

אגריפא דער ערשטער.

(37 — 44 נאך קריסטוס געבורט. 33—26 פאר'ן חורבן בית שני)

אַז מען האט טיבעריוס'ן דערווארגען און די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו קאיוס קאליגולא גערמאניקוס, איז אין דער לאגע פון די יודען אויך געווארען א פעראנדערונג. און דעמאלט איז בעזאנדערס אויפגערעכט געווארען איינער פון די יודישע פרינצען אגריפא (אגריפוס). וואס איז געוועהן דעם נייען קאיזערס א גוטער פריינד. אגריפא איז געוועהן א זוהן פון אריסטובול, וואס דער פאטער הורדוס האט איהם געטיידט, און א אייניקעל פון דער אונגליקליכער קאניגין מרים: אין זיינע אדער'ן האט געפליעסט צונויפגעמישט בלוט פון די חשמונאים און די אדומים. און ער האט געהאט אלע מעלות און חסרונות, וואס קאנען זיך נאר אנקלעבען אין א פרינץ, וואס איז שטענדיג נע ונד און מוז ארויסקוקען אויף פרעמדע טובות. אין רום איז ער אויפגעוואקסען געווארען און איז געוואהנט געוועהן גוט צו לעבען; אוודאי האט איהם ניט געקאנט קלעקען דאס פארמעגען וואס איז איהם געבליבען פון די עלטערן און ער איז שטארק אריין אין חובות. כל זמן זיין חבר דרוזוס, טיבעריוס'ס זוהן, האט געלעבט האט ער נאך ניט גע־וואוסט פון קיין נויט, נאר אז דריזוס איז פליצים געשטארבען, איז איהם אזוי שלעכט געווארען, אז ער האט געמוזט זיך בעזעצען ערגיץ אין א קליין ארט אין אדום. און האט דארט געלעבט אין אזא דחקות אז ער האט שוין פשוט זיך געוואלט דאס לעבען נעהמען. זיין פרוי קיפראס האט אפילו געפועלט ביי אנטיפס'ן ער זאל איהם געבען די שטעללע פון א מארק־אויפזעהער נאר ער האט זיך באלד צוקריגט מיט אנטיפס'ן און איז אוועק צום סירישען מושל פלאקוס. דארט האט ער זיך אויך ניט געקאנט

לאנג האלטען, ווייל זיין איינעגער ברודער אריסתובול האט אויף איהם אנגערעדט; ער האט ווייטער געמוזט קומען קיין רום און זיינע בעלי חובות וואלטען איהם געוויס געוועהן איינגעשלונגען, ווען איהם וואלט ניט געהאלפען דער נשיא פון מצרים אלכסנדר לוזימאכוס. דער נשיא איז געוועזען א גרויסער נדבן, ער האט מנדר געוועזען אויפן בית המקדש פערגילדעטע טהירען און איז געוועהן אזוי געליעבט ביי דער קייזערליכער משפחה אין רום, אז מען האט איהם ערלויבט זיך צו רופען מיט דעם נאמען פון דעם ראמישען מלך „יוליוס אלכסנדר". און אזוי ווי ער האט פערשטאנען אז אין קייזערליכען הויף וועט מען הנאה האבען דערפון וואס ער לאזט ניט פאלען דעם יודישען פרינץ, האט ער אגריפאן געשטיצט און איז איהם געשטאנען אין אללע נויטען. צום אנהייב האט איהם טיבעריוס אויפגענומען זעהר פריינדליך ווייל ער האט געדענקט וואס פאר א חשוב אגריפא איז געוועהן ביי זיין געשטארבענעם זוהן דרוזוס; נאר אז ער איז שפעטער געוואהר געווארען אז ער קאסט שוין די מלוכה נאר א היבשע מטבע האט ער אויף איהם אנגעהויבען קוקען קרום. דא האט זיך אבער אריינגעמישט דעם קייזערס שוואגערין אנטאניא. וואס ביי איהר אין הארץ איז נאך פריש געוועהן דער זכר פון איהר טרייער פריינדין ברניקה אגריפא'ס מוטער; זי האט אזוי געמאכט אז דער יודישער פרינץ איז נאך אמאל בעליעבט געווארען אין הויף און איז געווארען א חבר פון טיבעריוס'ס יורש קאיוס קאליגולא. באלד האט מען איהם אבער געמסרט, אז ער האט גערעדט שלעכטס אויפן קאיזער און געזאגט, אז עס וואלט שוין צייט געוועהן איין אנדערער זאל איבער־נעהמען דיא מלוכה; מען האט גאר ניט געטראכט און איהם אריינגעווארפען אין תפיסה; דארט איז ער געזעסען זעכס חדשים ביז מען האט ניט געמאכט איין עק מיט טיבעריוס'ן. דער נייער קייזער האט זיך באלד דערמאנט אין זיין איבערגעבענעם פריינד ער האט איהם בעפרייעט און פאר דיא אייזערנע קייטען געשענקט א שווערע גאלדענע קייט און א חוץ דעם האט ער איהם בעשטימט פאר קאניג איבער דעם לאנד וואס רום האט בעקומען פון פיליפ'ן. דער קאיזער קאליגולא האט אבער אזוי ליעב געהאט אגריפאן אז א גאנץ יאהר כסדר האט ער איהם ניט געלאזט אוועקפאהרען און דער נאך האט אים נאך אגריפא געמוזט געבען דאס ווארט אז ער וועט ניך צוריקקומען.

אז אגריפא איז פלוצים צוראבגעקומען רייך און שטארק, נאך א וועלכע ביטערע צרות, וואס ער האט פריהר איבערטראגען, האט זיך באלד אנגע-צונדען א פייער פון קנאה אין הארץ פון דער שוועגער העראדיאס, וואס די גאנצע וועלט איז איהר קארג געוועהן און זי האט אנגעהויבען צורעדע איהר מאן אנטיפ'ס, ער זאל זיך דורכפאהרען קיין רום און אויסבעטען ביי'ן נייעם מלך עפיס נאך אלאנד. איין בקשה פון אגריפא'ן איז אבער גענוג געוועהן אז אנטיפ'ס זאל ניט גאר ניט פועל'ן, נאר ער זאל נאך פערליערע דאס וואס ער האט שוין געהאט. עס איז טאקי אזוי געשעהן: אנטיפ'ס איז פערטריבען געווארען קיין ליאן אין פראנקרייך און אגריפא האט איהם לעבעדיגערהייט געירשט.

אז גאלילעא און פערעא זענען אויך צוגעקומען צום לאנד וואס קאליגולא האט איבערגעגעבען אגריפא'ן, איז זיין מלוכה געווארען גאר ניט קיין קליינע, און דאס האט באלד אויפגעוועקט צווישען די פעלקער פון ארום, און בעזאנדערס צווישען די גריכען פון אלכסנדריען, די אלטע שנאה צו די יודען. די שונאים האבען אבער מיט כח גאר ניט געקאנט מאכען, האבען זיי אנגעהויבען ארבייטען מיט'ן מויל און מיט דער פען. זיי האבען אפילו קיין נייעס ניט געדארפט אויפ-טהון: נאך מיט א סך דורות פריהר זענען ארויסגעשפרונגען גענוג שרייבערס וואס האבען אויסגעטראכט ניט ווייניג בלבולים אויפ'ן יודישען פאלק: אין דער צייט פון אנטיוכוס עפיפאנעס האט זיך געפונען א געוויסער פאזי-דאניוס, וואס האט געשיט מיט שקרים; ניט בעסער פון איהם זענען אויך געוועהן אפאלאניוס מעלא, וואס האט זיך אנגענאשט מיט האס געגען יודען פון ציצערא, און כארעמאן, וואס האט געלעבט אין צע-זאר'ס צייט. אט די חברה-לייט האבען געדרונגען, אז ניט די יודען זענען אנטלאפען פון מצרים, נאר מען האט זיי פון דארט ארויסגעיאגט, ווייל זיי זענען געוועהן קראנק און אומריין און די מצרים האבען מורא געהאט זיי זאלען זיך פון זיי ניט אנגעהמען די צעהן מכות. עס האבען זיך אפילו עטליכע גריכישע געלעהרטע אנגענומען פאר די יודען, און בעזאנדערס האט זיך אויסגעצייכענט אין דעם ענין דער בעריהמטער שרייבער סטראבא, וואס האט דערמעלט געארבייט אין געאגראפיע און געשיכטע, נאר דעם אמת איז שווער געוועזן זיך דורכצושלאגען א וועג צווישען קנאה און שנאה, אלע אויערען זיינען פערשטאפט געוועזן ווען מען האט גערעדט עפעס גוטס אויף יודען, און ווער עס האט גאר געקאנט אויסטראכטען רכילות און ליי-

גען—דער האט געשפּיעלט די גרעסטע ראָלע. דאריבער האט מען דערמעלט אזוי אויפגעהאפּט א ספר, וואס א געוויסער אפּיאן האט אנגעשריבען, נייל דאָרט זענען שוין געוועהן אזוינע זאַכען וואס זענען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען, און עס איז ניטא קיין שום שלעכטסקייט און מאוסקייט, וואס ער זאל ניט ארויפלעגען אויף יודען.

דאס יודישע מזל איז שוין אָבער אזוי—אז פון קללות ביז קלאפּ איז נאר א קליינער איבערגאנג: מען דאַרף נאר אנהייבען שטעכען מיט ווער־טער און עהדער מען קוקט זיך אום קאן מען שוין שטעכען מיט שפּיזען. אזוי איז אויך געוועהן אין אלכסנדריען: די תחלה האט מען געמאכט מיט לצנות איבער דעם יודישען אומרייניקייט, און טאקע באלד האט מען זיך מישב געוועהן אז מען מעג זיי טאקי דערקוטשען מעהר ווי מיט ווערטער. צוויי שונאים, איזידארוס און לאמפּא, האבען אונטערגעהיצט די איינ־וואוינער פון אלכסנדריען, דער מושל פלאקוס איז אויך איבערגעגאנגען אויף זייער זייט. און פונקט ווען די יודען פון מצרים זענען ביי זיך שטאלץ געווארען וואס זייער נשיא'ס א גוטער פריינד איז געווארען קעניג, האבען זיך אנגעהויבען אונערטוארטעטע פערפאלגונגען. אז אגריפּא איז דורכגעפאה־רען דורך אלכסנדריען האט דאס פאלק גענומען א משוגענעם, קאראבאס, און מען האט איהם אנגעטהון א פאפּירענע קרוין און א מאנטעל פון שמא־טעס און מען האט איהם געלאזט ארומלויפען אין גאס אלע זאלען חוזק מא־כען און טייטען מיט די פינגער אויף דעם „נייעם קעניג". דאס פאלק האט זיך אָבער ניט בעגנוגט מיט אזא שפּיעלעכען, מען איז באלד אנגעפאלען אויף אלע שולען, און מען האט דאָרט אריינגעשטעלט בילדער די יודען אויף צו להכעיס, און פלאקוס האט ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די יודען פערליערען די רעכט וואס זיי האבען ביז אהער געהאט. באלד נאך דעם האט מען די יודען ארויסגעטריבען פון אלע פיער טהייל פון דער שטאָדט, און מען האט זיי אנגעוויזען א בעזונדער אָרט. וואו זיי האבען זיך געמוזט צונויפשטופּען אין ענגעניש און דערשטיקעניש, זייערע פריהעריגע וואהנונגען האט מען אפּגעראבעוועט, פון זייער גאנץ פערמעגען איז געווארען א תל, און אפילו די דריי גרעסטע גבירים פון דאָרט, אייאדיוס, טריפון און אנדראָן, זענען שטארק פעראָרעמט געווארען. אויסער דעם האט מען קיין יודען ניט ארויסגעלאזט, און אז נויט און מאנגעל האבען איינעם געטריבען ער זאל זיך ארויסגנבענען, האט ער דערפאר מיטן לעבען בעצאהלט. אזוי איז

אוועקגעגאנגען א חודש און פליצום האט דער מושל פלאקוס געהייסען פענטען אין קייטען אכט און פירציג יודישע פארשטעהער, און זיי אפענטליך פאר'ן גאנצען עולם שלאגען און אנטהון ענוים קשים, וואס פיעל פון זיי זענען טאקע דערפון געשטארבען. דאס איז געשעהן אין א יום טוב, אין געבורטסטאג פונ'ם קאיזער, ווען אפילו פערברעכער ווערען בעפרייעט פון זייער עונש. אזוי האט זיך פלאקוס נאך איין חודש אבגעגעבענט מיט די יודען, געהרגעט, געגזלט, ניט פארשוינט קיין שוואכע ווייבער, אונשולדיגע מאדלעך און קליינע קינדער, ביז פונקט אים סכות זענען זיי דערפרייעט געווארען מיט דער בשורה, אז פלאקוס'ן האט מען אראבגעווארפען, און זיי האבען זיך דערקוויקט מיט דער האפנונג אויף א בעסערע צייט.

זיי זענען אבער מעהר ניט געבליבען ווי ביי דער האפנונג. דער נייער פראקוראטאר קאסוס האט אפילו געשיצט די יודען, דאס פאלק זאל זיי ניט שלאגען, נאר אומצוקעהרען זיי די צוגענומענע רעכטע האט איהם דאס הארץ ניט געטראגען און אויך ביי איהם איז אפיאו'ס ספר געווען א גאנצע תורה, און דער שונא ישראל האט ניט אויפגעהערט צו שיטען שוועבעל און פעך אויף דעם יודישען פאלק און בעוויזען אז עס קומט זיי גאר קיין בעסערס ניט, ווייל מען האט זיי ווי געפאנגענע געבראכט קיין אלכסנדריען. דער קאיזער קאליגולא האט זיך אין די זאכען ניט געמישט; ער איז געווען פערטראגען מיט זיינע מלחמות אין גאליען און גערמאניען, און אז ער איז צוריקגעקומען, האט ער געוואלט מען זאל איהם האלטען פאר א גאט. דא האבען ווייטער די שונאים בעקומען א נייע געלעגענהייט זיך אבצורעכנען מיט די יודען, וואס האבען בשום אופן ניט געוואלט ארייגשטעלען אין זייערע שולען דעם קאיזער'ס בילדער, און זיי בעטראכטען ווי א היילינטהום. פון איין זייט איז דאס צורייצטע פאלק ניט איין מאהל אנגעפאלען אויף די יודען און אויף זייערע בתי תפלה, און מיט געוואלד אהין אריינגעשטעלט קאליגולא'ס בילדער, און פון דער אנדערער זייט האט קאסוס זיי געשטערט אבצוהיטען די אמונה, און בעזאנדערס האט ער געפאדערט פון זיי ניט הייליג צו האלטען דעם שבת. פריהר פלעגט ער זיי זאגען פאר א ווארטעל, אז אזוי ווי ביי א סכנה מעגען זיי מחלל שבת זיין, וועט ער פאר זיי זיין די גרעסטע סכנה און דערנאך האט זיך טאקי פון דעם ווארטעל אויסגעלאזט איין אמת, און פאר די יודען האט זיך אנגעהויבען אזא שרעקליכע צייט, אז פיעל פון זיי האבען געמוזט אבטרעטען

פון יודישקייט און דעם נשיא אלכסנדרס א ברודער, טיבעריוס, איז איבערגעגאנגען צום נאטצעניזם און האט דערנאך דערגרייכט זעהר איין גרויסע מדרגה.

זעהר טרויעריג איז דעמעלט געוועהן דער מעמד פון די אלכסנדריניש׳ע יודען, און כדי צו טראסטען דעם עולם, מען זאל ביי זיך גאר אין גאנ־צען ניט אראבפאלען, האט א יודישער שרייבער, וואס זיין נאהמען איז געבליעבען אונבעקאנט, דעמעלט ארויסגעלאזט אין דער גריכישער שפראכע א ספר, וואס האט א ביסעל געשטארקט די געשלאגענע און געפאלענע. אין דעם ספר, וואס הייסט "דאס דריטע בוך פון די מאקאוועער" ווערדט דערצעהלט איין אלטע מעשה, וואס איז האלב אמת און האלב אויסגעטראכט, ווי דער מלך פון מצרים פהיליפאטאר האט געוואלט א מאהל אריינגעהן אין בית המקדש, האט ער דערפאר בעקומען א שטארק חולשת. ווי ער האט זיך נוקם געוועהן אין די יודען, זיי געפייניגט און געניאט צו דיענען עבודה־זרה, ווי פיעל פון זיי האבען זיך געלאזט פערפיהרען, ווי גאט האט זיך אנגענומען פאר זיין פאלק און די עלעפאנטען, וואס מען האט אנגערייצט אויף די יודען, האבען זיך ארויפגעווארפען אויף זייערע שונאים, ווי אזא נס האט אין גאנצען איבערגעמאכט דעם מלך, וואס האט חרטה געקריגען אויף אלע רעות, און האט אנגעהויבען יודען טהון טובות.

דאס בוך האט שטארק מחזק געוועהן די יודען פון אלכסנדריען, און זיי האבען זיך ענטשלאסען צו שיקען שליחים קיין רום בעטען דעם קאיזער ער זאל זיך פאר זיי אננעהמען. דערצו האבען זיי אויסגעקליבען די שאנסטע און געלערנטע בעלי בתים און בעזאנדערס דעם בעריהמטען יודישען פילאסוף פהילא (פילון היהודי), דעם ברודער פונ׳ם נשיא, וואס האט געשם׳ט אויף דער וועלט מיט זיין חכמה. די איבריגע איינוואהנער וואס האבען מורא געהאט טאמער פועל׳ן די יודען, האבען אויך ארויסגעשיקט שליחים פון זייער זייט און האבען אויסגעקליבען דעם גוטען אפיאן, וואס מען האט געוואוסט אז אויף ליגענס זאגען איז ער דער ערשטער בריה. אזוי זענען זיך צונויפגע־קומען די שליחים פון ביידע זייטען, און קאליגולא האט בעדארפט אויסהא־רען זייערע טענות און פסקנ׳ן ווער עס האט רעכט. קאליגולא איז אבער אין כעס געוועהן אויף די יודען דערפאר וואס זיי זענען מסופק געוועהן אין זיין גאטליכקייט, און ער איז אויף זייערע שליחים אנגעפאלען מיט זידלערייען און קללות און האט זיי גאר ניט געוואלט פאר די אויגען לאזען. אומזיסט

האבען זיי נאך געהאפט. אז דער צארן פונם קייזער זאל שטילער ווערען אונ ער זאל זיי קאנען אויסהערען. עס האט זיך אויסגעלאזט דערמיט, וואס מען האט דעם נשיא אלכסנדר איינגעזעצט אין תפיסה אונ פון ירושלים איז אנגעקומען א פינסטערע בשורה אז קאליגולא האט מטמא געוועהן דעם בית המקדש אונ ניט פערשוינט דאס וואס איז ביי זיי דאס הייליגסטע.

קאליגולא האט זיך טאקע באמת אריינגענומען אין מוח, אז ער מוז די יודען ארויפברענגען דארויף זיי זאלען זיינע בילדער אריינשטעלען ניט אין די שולען, נאר אויך אינ'ם בית המקדש, אונ האט גערעכענט, אז מיט כח וועט ער אלדינג אויספירען. דאריבער האט ער געהייסען דעם מושל פון סיריען פעטראניוס ער זאל זיך פריוען מיט'ן חיל דערטייען די עקשנים פון וואס פאר א טהייערען גאט זיי זאגען זיך אב. פונקט ערב סכות איז אנגעקומען די ידיעה. אז פעטראניוס איז צוגעקומען מיט איין גרויסע מחנה ביז עכו אונ די יודען האבען געהאט א פארשטערטען יום טוב, נאר אזוי ווי עס האבען זיך שוין אנגעהויבען רעגענס אונ א קאלט וועטער האט פעטראניוס זיך ענטשלאסען צו ווארטען ביז נאך פסח אונ דערווייל האט ער זיך צוגעהערט צו די געשרייען פון טויזענדער יודען, אונ האט ארויסגעזעהן, אז זיי וועלען גערן ביז צום לעצטען טראפען בלוט אונ ניט דערלאזען קיין חלול השם. ביי פעטראניוס'ן איז געבליעבען, ער זאל דערפון מודיע זיין דעם קייזער, אונ איהם בעטען ער זאל די יודען לאזען צו רוה. אין דער צייט אז ביי קאליגולא'ן געוועהן צו גאסט אגריפא, אונ האטשע ער האט געהערט וואס עס טהוט זיך אין ארץ ישראל, אונ עס האט איהם גוט געהארט, פון דעסטוועגען האט ער זיך געמאכט ניט וויס־סענדיג; נאר איין מאהל האט ער געמאכט פאר קאליגולא'ן זעהר א ברייטע סעודה, אונ אז דער קייזער איז שטארק פרעהליך געווארען אונ האט פאר־געלעגט אגריפא'ן ער זאל ביי איהם בעטען וואס ער וויל, האט ער פון איהם נאר פערלאנגט ער זאל אויפהערען האבען צו טהון מיט די יודען. קאליגולא'ן האט ניט געפאסט ער זאל קיין ווארט ניט האלטען, אונ ער האט געשיקט זאגען פעטראניוס'ן אז אויב ער האט נאך ניט אויסגעפירט זיין פריהעריגען בעפעהל, זאל ער שוין מעהר גאר ניט טהון. דערווייל איז אבער אנגעקומען פון פעטראניוס'ן דער בריעף אין וועלכען ער ערלויבט זיך דעם קייזער אליין איין עצה צו געבען אונ פארויסזאגען, אז עס וועט איהם גאר ניט געראטהען; דאס האט קאליגולא'ן אריינגעבראכט אין אזא

בעם, אז ער האט בעפאהלען פעטראניוסן ער זאל זיך אליין אנטהון דערפאר א מיתה משונה. נאר עהדער נאך זיין בעפעהל איז אנגעקומען צו פעטראניוסן אין די האנד, האט מען דערהרג'ט קאליגולא'ן און אויף די יודען איז שוין געקומען א שטיקעל ישועה.

אינאיינעם מיט די יודען פון ארץ ישראל איז אויך די ישועה געקומען אויף זייערע ברידער אין אלכסנדריען, ווייל דער נייער קאיזער קלוידיוס, וואס אגריפא האט איהם צוגערעדט און געארבייטעט אויף אלע כלים ער זאל איבערנעהמען די מלוכה, האט פון זיין זייט אגריפא'ן געמאכט פאר קעניג איבער גאנץ פאלעסטינא, און האט אונטער זיין מאכט געשטעלט אלע לאנדער פון יהודה, שמרון, גלילע און פערע, און זיין ברודער הורדוס בעשטימט פאר א מושל פון חאלקיס ביים לבנון. און פון דער אנדערער זייט האט ער די אלכסנדרינישע יודען אומגעקעהרט אלע רעכטע, דעם נשיא אלכסנדר בעפרייעט פון דער תפיסה און זיין ברודער פהילא אבגעגעבען אזא כבוד, אז ער האט איהם געבעטען אפענטליך אין סענאט דערצאהלען די צרות וואס די יודען האבען זיך אנגעליטען פון פלאקוס און קאליגולא.

אין אגריפא'ס צייט איז דאס יודישע לאנד ווייטער אויפגעלעבט געווארען, ווייל איהם האט געטריבען צו דער מלוכה נים נאר דער חשק גרויס צו ווערען און הערשען איבער א פאלק, נאר אויך א פונק פון אמת'ר ליעבע צו יודען און צום יודישקייט וואס איז צו איהם איבערגעגאנגען בירושה פון די חשמונאים. אז עס איז געקומען די צייט, וואס מען האט בעדארפט די ערשטע פירות ברענגען אין בית המקדש. האט דער קעניג גלייך מיט אלע מקיים געווען די מצוה, און אלע האבען מיט גרויס איבערגעבענהייט בעגריסט זייער פרומען פידער. אויפ'ן אנדערן יאהר סכות האט אגריפא, ווי דער אלטער מנהג איז געוועהן, פארגעלייענט די סדרה. און אז ער איז געקומען צום פסוק, וואו עס שטעהט, אז דער יודישער מלך דארף ארויסשטאמען טאקי נאר פון יודען, האבען זיך איהם טרעהרען געקאטשעט פון די אויגען, ווייל ער האט זיך דערמאנט, אז ער קומט אויך ארויס פון אדומים, און אז ער איז אפשר ניט ווערטה צו טראגען אויף זיין קאפ די קאניגליכע קרוין. דער עולם האט זיך באלד געשטויסען וואס ער מיינט, און אלע האבען מיט גרויס שמחה אויסגעשריען: אחינו אתה! דו ביסט אונזער ברודער!

אגריפּא האט גענוצט אלע מיטעל צו בעפעסטיגען די אמונה: אויפ'ן ארט פון טהעאפילאס, וואס דער פּראקוראטאר וויטעליוס האט בעשטימט, האט ער געשטעלט פאר כהן גדול שמעון קאנטהעראס, וואס די וועלט האט איהם וועגען זיין פרומקייט פערגלייכט מיט שמעון הצדיק, און פאר'ן ראש פון די סנהדרין האט ער געמאכט הלל'ס איין ענקעל, גמליאל דעם עלטערן, וואס האט זיך אין גאנצען געהאלטען אין זיידענס גאנג. איהם האבען פיעל איינוואוהנער פון פּאלעסטינא, וואס זענען קיין יודען ניט געוועהן, צו פערדאנקען, וואס מען האט זיי בעהאנדעלט מיט רחמנות און מענשעגליעבע, און וואס די ארעמע פון זיי האבען בעקומען שטיצע פון דער אייגענער צדקה וואס אלע, און האבען געמאגט אין פעלד צונויפקלויבען די איבערגעלאזטע זאנגען (לקט); ווייל ער האט איינגעפיהרט, אז יעדער וואס היט אב די זיבען הויפּט-מצות וואס שטאמען ארויס נאך פון נח'ס קינדער, און האט אין זיך ניט קיין פערדארבענע מדות וואס פלעגען צום מענשען איבערגעהן פון עבודה-זרה, דארף זיך שוין ניט רעכנען פאר קיין נאטצענדיענער און קאן האבען אלע רעכטע גלייך מיט די איבריגע קינדער פונ'ם לאנד.

צווישען די רוימער און די יודען איז דעמעלט געוועהן א פריינדשאפט. אז עטליכע יונגע לייט האבען זיך ערלויבט אין דער שטאדט דארא אריינשטעלען דעם קאיזער'ס בילדער אין די שולען, האבען זיי דערפאר בעקומען א פסק פון דער רוימישער מלוכה. אגריפּא ווידער פון זיין זייט איז ניט געוועהן קארג אויף מתנות, און ניט אומזיסט האבען איהם די איינוואוהנער פון די שטאדט סעבאסטאס, אנטהעדאן און גזה בעוויזען אזא כבוד, אז זיי האבען געלאזט מאכען בעזונדערע מטבעות און אויפשרייבען: „דער גרויסער קעניג אגריפּא, דער פריינד פונ'ם קאיזער". ווי נאהענט אגריפּא איז אבער געוועהן צום רוימישען קאיזערליכען הויז האט ער פארט זיך ניט געוואלט משדך זיין מיט נאטצענדיענער. זיין עלטסטע טאכטער ברעניצה האט ער פארקנסט פאר'ן נשיא אלעקסאנדער'ס א זוהן, מארקוס; נאר אזוי ווי יענע חתן איז געשטארבען פאר דער חתונה האט זי גענומען זיין אייגענער ברודער הורדס, דער מושל פון חאלקיס; די צווייטע טאכטער מרים איז א כלה געווארען פאר יוליוס ארכעלויס, א זוהן פון חלקיהו, איינעם פון די שאנסטע בעלי בתים אין ארץ ישראל; די יונגסטע טאכטער דרוזילא האט אפילו געוואלט נעהמען א פרינץ ניט פון קיין יודי-

שער משפחה, עפיפאנעס, א זוהן פון אגריפאס בעסטען פריינד, אנטיאכוס דעם קאניג פון קאמאזשען, נאר דער חתן האט געמוזט געבען דאס ווארט אז ער וועט אננעהמען די יודישע אמונה.

אין אגריפאס יאהרען איז די לאגע פון די יודען אין פאלעסטינא און אלכסנדריען געוועהן זעהר גלאנצענד, און עס איז דעמאלט געבאהרען געווארען א גאנץ רייכע יודישע גריכישע ליטעראטור, אין וועלכער די הויפטראלע האבען געשפילט דער בעריהמטער פהילא, א שרייבער עזעקיעלאס, וואס האט בעשריבען אין שירים די גאנצע מעשה פון משה רבינו און יציאת מצרים, און נאך א אונבעקאנטער מחבר וואס האט געמאכט א ספר "חכמת שלמה".

ווי ווייט אגריפא איז געוועהן איבערגעגעבען די רוימער, האט ער פארט ניט געוואלט אז זיין לאנד זאל עביג זיין אבהענגיג פון אנדערע און האט שטארק אנגעהויבען טראכטען ארץ ישראל מעהר צו בעווארענען. ער האט זיך ענטשלאסען די שטאדט ירושלים א ביסעל פערגראסערן און האט זיך גענומען בויען גרויסע בנינים אויפען בארגעל בזתה, וואס איז ניך געווארען א גרויסע פארשטאדט, און דארט פלעגען זיך שטעלען אלע ירידים פון בהמות, וואל, קליידער און אייזען. דערנאך האט ער געבעטען ביי קלודיוסן ערלויבניש צו בעפעסטיגען די נייע פארשטאדט, און ער האט איהם ניט געקאנט אבזאגען. נאר אז אגריפא האט שוין געהאלטען אין מיטען בויען האט דער מושל פון סיריען וויביוס מארזוס אנגעשמעקט אז דאס טויג ניט פאר רום. ער האט עס באלד מודיע געוועהן קלודיוסן, און פליצום איז אנגעקומען אגריפאן א בעפעהל ער זאל אויפהערען צו ארבייטען. אגריפא האט געמוזט אנבייגען דעם קאפ; נאר דעם געדאנק אז דאס יודישע לאנד דארף פון זיך אראבווארפען דעם עול פון די רוימער איז בא איהם געבליבען, און ער האט זיך א ווארף געטהון נאר אויף איין אנדער זייט — צו מאכען יד אחת מיט אנדערע קאניגע וואס וואלטען אויך צופרידען געוועהן ווען די מאכט פון רוים ווערט א ביסעל קלענער. ער האט פארבעטען צו זיך קיין טיבעריאס זיין מחותן אנטיוכוס, דעם קאניג פון קאמאזשען, דעם קאניג פון עמזא, וואס זיין טאכטער יאטאפא האט חתונה געהאט מיט אגריפאס ברודער אריסטובול, דעם קאניג פון קליין ארמעניען קאטיס, דעם מושל פון ציליציען פאלעמאן, און אויך זיין אייגענעם ברודער הורדוס, דעם מושל פון חאלקים. געהייסען האט עס

אז די אלע מלכים זענען זיך צונויפגעקומען צו אגריפאן א ביסעל די צייט פערברענגען; נאר דער מושל פון סיריען מארזוס האט צושלאגען די גאנצע תחונה: ער האט זיך געשטויסען וואס אגריפא מיינט, און האט דער גאנצער חברה געגעבען אנצוהערען, אויב זיי זוכען טאקי באמת תענוגים איז ניט דא דער פלאץ דערפון. די מורא פון רום איז נאך דעמאלט אזוי גרויס געוועהן, אז אפילו נאר בא א ווינק פון א ראמישען דינער זענען זיך די געסט צו פאהרען, און אגריפאס פלאן איז ניט אויסגעפיהרט געווארען. אגריפא האט פון דעסטוועגען ניט אויפגעהערט צו טראכטען ווי אזוי זיין לאנד אנידערצושטעלען אויף א פעסטען פוס, און ער וואלט געוויס א סך זאכען געוועהן אויסגעפיהרט, נאר פליצוס איז ער געשטארבען, און מיט איהם איז פערשווינדען געווארען דער לעצטער שטערן וואס האט נאך גע־גלאנצט אין יהודה, עהדער עס האט דארט זיך אין גאנצען אנגעריקט די פינסטערע נאכט.

נאך אגריפאס טויט האבען ערשט די גריכען אין פאלעסטינא און סיריען געקאנט ארויסווייזען זייער באהאלטענע שנאה צו די יודען. זיי האבען נאר פארגעסען, אז ביים לעבען האבען זיי דעם יודישען קאניג דעם גראס־טען כבוד אבגעגעבען. און מיט די מארמאר בילדער פון זיינע דריי שאנע טאכטער געציערט די גאסען אין דיא שטאדט; קוים האט אגריפא צוגע־מאכט איין אויג, האבען די אינווענינסטע שונאים געטאנצט פאר פרייד און די בילדער פון זיינע קינדער האבען זיי ארויסגעשלעפט גיט אין קיין ריינע ארטער. אז קלודיוס איז געוואהר געווארען וואס פאר א אום כבוד די גריכען האבען אנגעטהון דעם זכר פון זיין געליעבטען פריינד איז ער בארויף שטארק ברוגז געוועהן און האט פריהר, אויף צו להכעיס די שונאים געוואלט אגריפאס יונגסטען זוהן, וואס האט דעמעלט געלערנט אין רום און האט אויך געהייסען אגריפא, מאכען פאר קאניג; נאר עס האבען זיך געפונען בעלי טובה, וואס האבען איהם אבגעהאלטען דערפון, און ער־קלעהרט אז דעם זיבעצעהניאהריגען אגריפא וועט שווער זיין צו פיהרען אזא מדינה ווי פאלעסטינא. אזוי איז ארץ ישראל ווידער געווארען א טהייל פון דער ראמישער מלוכה, און די ממשלה איז איבערגעגאנגען צום פראקוראטאר קוספיוס פאדוס, וואס האט געפועלט ביים קאיזער ער זאל מוחל זיין די פאלבאטען וואס ער האט פריהר געהייסען פערשיקען פאר זייער זינד נעגען כבוד פונם געשטארבענעם אגריפא. דאס האט פאדוס געטהון בכיון

כדי די שונאים זאלען בלייבען אין לאנד אונ זאלען זיך אללע מאל קריגען מיט די יודען אונ ער זאל האבען פאר וואס צו זיי זיך טשעפען. אזוי איז עס טאקי געשעהן, גיך האבען זיך אנגעהויבען אונצופרידענהייטען פון ביידע זייטען אונ פאדוס האט זיך אנגעהויבען גוט אבצורעכנען מיט די יודען. ער האט געוואלט ווי אמאל זיך נעהמען דאס רעכט אויסצוקלויבען א כהן גדול אונ האלטען ביי זיך פערשלאסען די בגדי כהונה, נאר דא האט ער שוין איבערגעצויגען דעם בויגען: עס האט זיך אין ירושלים אזיינס געטהון אז דער מושל פון סיריען קאיוס קאסיוס לאנגינוס האט געמוזט צוקומען מיט גרויס חיל. נאר אזוי ווי עס האבען זיך אין דעם אריינגעמישט אגריפאס ברודער, הורדוס אונ אריסתובול, איז געבליבען מען זאל אוועקשיקען שליחים קיין רום אונ הארען וואס קלוידיוס וועט דארויף זאגען. אין רום האט דער יונגער אגריפא פארגעשטעלט די יודישע שליחים פארן קאיזער, ער האט זיי פריינדליך אויפגענומען אונ האט זיי אלדינג צו ליעב געטהון. אזוי האט דער פראקוראטאר שוין ניט געטארט זאגען קיין דעה אין אמונה זאכען אונ דער גאנצער בעל הבית איז געווארען הורדוס, וואס האט אויך איבערגעביטען דעם כהן גדול אליאנאי, אויף זיין ארט געשטעלט איינעם יוסף, פון דער משפחה קמית, אונ טאקי באלד איהם אויך אראבגעווארפען אונ אויסגעקליבען איין אנדערן, חנניה בן נבדי, וואס איז אין דער אכילה מעהר אריינגעטהון געוועהן ווי אין דער כהונה.

אין דער צייט פון פאדוס האט זיך פליצום ארויסגעוויזען א געוויסער טהעאודאס, וואס איז מעהר געוועהן א פארדרעהטער קאפ ווי א שווינדלער, ער האט זיך איינגערעדט אז ער איז משיח אונ האט געפונען פיער הונדערט נאראנים וואס האבען איהם געגלויבט אונ האבען זיך מיט איהם געלאזט געהן צום ירדן, וואו ער האט צוגעזאגט צו ווייזען א נס, שפאלטען דעם טייך אונ זיי טריקען אריבערפיהרען. פאדוס האט זיי נאכגעיאגט מיט חיל אונ טהעאודאס אונ נאך אנדערע זענען געפאלען טויט. באלד דער נאך האט קלוידיוס אראבגעשיקט קיין ארץ ישראל א נייעם פראקוראטאר, א געוועזענעם יודען טיבעריוס יוליוס אלכסנדר, דעם זוהן פונ'ם נשיא אלכסנדר, וואס איז איבערגעגאנגען צום נאטצענדיענסט. קלוידיוס האט גערעכענט אז ער טהוט דער מיט די יודען א טובה אונ אז א ייעדער א ברודער וועט פארט מיט זיי זיך בעסער בעגעהן; נאר ער האט

פארגעסען, אז א געמאכטע מכשפה איז א סך ערגער: עס האט זיך באלד אנגעהויבען א שטארקע מרידה, דאס פאלק האט ניט געוואלט וויסען פון טיבעריוס'ן, די פרומע זענען ארויסגעשפרינגען געגען איהם, און געגען צוויי פון זיי, יעקב און שמעון, די זיהן פון יהודה דעם גאליליער, האט ער געמוזט ארויסווייזען זיין אכזריות און זיי האבען אויף דער תליה זייער לעבען געענדיגט.

פירטעס קאפיטעל.

דאס פארשפרייט־ווערען פון די יודען אויף דער וועלט.

(44 — 48 נאך קריסטוס געבורט, 22—26 פארן חורבן בית שני)

די השגחה האט אזוי געפיהרט אז צווישען די גראסטע אומות עולם זאל דאס קליינע יודיש פאלק שפיעלען א ראללע דער מיט וואס אויף איהם איז געפאלען דער גורל צו פארשפרייטען די הייליגע אמונה אין א איינציגען גאטט אין אללע עקען פון דער וועלט, און צו ליעב דעם האבען די יודען, נאך דעמעלט ווען זיי האבען געהאט א אייגענע היים און דאס לאנד איז נאך כמעט אין גאנצען איינגעשטאנען ביי זיי אין די האנד זיך צוווארפען אין זעהר פיעל ערטער און אומעדום האבען זיי אנגעצונדען דאס ליכט פון ידיעת הבורא, וואס וועט שוין קיין מאל ניט פערלאשען ווערען ביז דאס מענשליכע הארץ וועט נאך ציהען צו אמת און צו ישר ביז דער מענשליכער קאפ וועט ניט אויפהערען ארבייטען פאר שכל און חכמה.

דער בית המקדש אין ירושלים איז געוועהן דער מיטאל פונקט,

וואהין די אויגען פון די יודען זענען געוועהן געווענדעט אין יעדער צייט אונ פון יעדען ארט; נאר שולען האבען זיי געאפענט איבעראל וואו זיי פלעגען זיך בעזעצען. זעהר פיעל יודען האבען געוואהנט אין קירענאיקא אונ בעזאנדערס אין דער הויפטשטאדט אנטיאכיען. די מלכים פון סיריען האבען זיי צוריקגעגעבען אלע רעכטע, וועלכע דער משוגענער אנטיאכוס עפיפאנעס האט פריהער ביי זיי צוגענומען. איינער פון די סירישע קעניגע האט זיי אפילו אבגעגעבען פיעל כלים, וואס מען האט אמאל צו־ גענומען אין משכן, אונ זיי האבען זיי געהאלטען פאר א זכר ביי זיך אין שול. אין דמשק האבען זיך געפונען מעהר פון צעהן טויזענד יודען. אונ דער מלך פון נבט, ארעטאס פהילאדעמאס האט זיי ערלויבט אויסצוקלויבען פון זיך א נשיא פונקט ווי אין אלכסנדריען. אין רום זע־ נען די יודען מיט דער צייט אויך נתרבה געווארען, אונ חאטש קלודיוס האט זיי געהייסען פון דארט ארויסטרייבען, ווייל ער איז אין כעס געוועהן אויף איינעם פון זיי, כרעסטוס, וואס האט זיך בעמיהט צו בעקעגען די ראמער מיט דער קריסטליכער רעליגיאן, פון דעסטוועגען איז די יודישע קהלה פון רום געוועהן גאר ניט קיין קליינע אונ זיי האבען דארט געהאט א סך שולען אונ א בעזונדער בית עולם.

נאך גרעסער איז געוועהן די צאהל פון די יודען אין די פארטהישע לאנדער. צוויי יונגע לייט פון נהרדעא ביים טייך פרת, אסיני אונ אנילי, האבען געגרינדעט ניט ווייט פון דארט א נייע שטאדט. אונ האבען געהאלטען אין דער מורא אלע שכנים פון ארום. זיי זענען געוועהן גאר פראסטע לערניונגלעך ביי א בעל מלאכה, אונ אז זיי האבען זיך צוקריעגט מיטן בעל הבית זענען זיי געפאלען אויף איין שכל צו טהון די איינענע וואס אלטערע: מאכען א גאנצע קאמפאניע, זיך בעזעצען אויף א בעשטימט ארט אונ אנפאלען אויף די וואס פאהרען גראד דורך נעבען זייער גבול. די פארטהישע מלוכה האט זיך ניט געפיהלט אין כח עפעס צו מאכען מיט זיי. אונ דער קעניג ארטאבאן דער צוויי־ טער האט געמוזט איינבויגען דעם קאפ. אונ אזוי איז געווארען א קליינע יודישע קהלה, וואס האט זיך אפילו מיט יעדען טאג פארגרעסערט. אבער ניט מיט קיין פיינע מענשען. דאס וואס איז אבער געגרינדעט אויף גזילת קאן קיין קיום ניט האבען: פינפצעהן יאהר האט עס אין גאנצען געדויערט ביז אסיני איז פערגיפטעט געווארען טאקע דורך זיין איינענע פרוי, וואס איז געוועהן א נאטצענדיענערן. אז אנילי איז געבליעבען אליין, האט ער

שוין ניט געקאנט בעשטעהן געגען טיטריבאטעס, ארטאבאן'ס אידעם, וואס האט איהם נובר געוועהן אונ געמאכט פון די יודען א תל. פון דארט איז די שנאה איבערגעגאנגען אויך אויף די יודען פון בבל, אונ אין דער שטאדט סעלעיציא, ביים טייך טיגריס, זענען אומגעקומען פינף טויזענד יודען דורך די גריכען אונ סירער, וועלכע האבען געמאכט יד אחת זיי זאלען זיך נוקם זיין אין די יודען, וואס האבען געמוזט זוכען א מקום מנוחה אין די צוויי בעפעסטיגטע שטאדט נהרדעא אונ נציבים.

אויך אין די לאנדער פון פרס אונ מדי האבען געוואהנט פיעל יודען, אונ פון דארט האבען זיי זיך פארשפרייט איבער ארמעניען, קליין אזיען אונ נאך א סך ערטער ביים שווארצען ים. נאך דעם חורבן איז קיין זכר ניט געבליעבען פון פיעל יודישע קהלות; נאר אז די שטאדט אתונא, קארינטה, טהעסאלאניען אונ פהיליפי זענען געוועהן פול מיט יודען — דאס ווייסט מען געוויס.

ניט גרינג איז אנגעקומען די יודען אויסצופירען דאס גרויסע שליחות פונ'ם רבונו של עולם, אונ בעקאנט מאכען זיין הייליגען נאמען צווישען די בלינדע אונ פערנארישטע נאטצענדיענער, וואס האבען זיך ניט אומזיסט געשראקען, דער ריינער גלויבען זאל ניט אין גאנצען אומווארפען דעם פוילען בנין פון עבודה־זרה, אונ האבען דערפאר ניט געזשאלעוועט קיין קלאפ פאר די, וואס האבען זיי געוואלט עפנען די אויגען אונ ווייך מאכען די הארצער. דאס יודישע פאלק איז אבער ניט געגאנגען מיט כח אונ האט זיך בעמיהט מעהר מיט גוטע מדות אויסצוצייכנען זיך צווישען אנדערע פעלקער, אונ מיט דער הילף פון ספרים פארשטעהן געבען דעם ווערטה פון זיין אמונה. א סך האבען דערצו געהאלפען די ביכער, וואס די יודישע געלעהרטע האבען דעמאלט געשריעבען אין דער גריכישע שפראכע, ווי דער בריעף פון אריסטעאס צו זיין ברודער פהילאקראטעס, וואס רעדט וועגען היילינגקייט פון דער תורה, אונ פון דער גריכישער איבערזעצונג, ווי דאס בוך "חכמת שלמה", וואס ווייזט אויס, אז א מלך איז אויך מעהר ניט ווי א בשר ודם אונ אז די קעניגע וואס מאכען פון זיך גאטטער, זענען ניט ווערטה זיך צו רעכנען אפילו פאר מענשען, אונ ווי איבערהויפט אלע ביכער פון פהילא, וואס שטעלט הויך דאס נוצליכקייט פון די יודישע געזעצע אונ דאס ריינקייט פונ'ם יודישען לעבען. א ודאי האבען זיך פיעל נאטצענדיענער ביסלעכוויים אנגעהויבען ווענדען צו דער יו-

יודישער אמונה אונ איין פונק פון דעם נר תמיד האט זיך פערטראגען גאנץ ווייט, אונ געהייליגט דעם נאהמען פון גאט אונ זיין פאלק ביי אזא אומה, וואס איז ביז דעמאלט אויך געוועהן פערזונקען אין פינסטערניש פונ'ם גאט־צענדיענסט.

ביים טייך טיגרים האט זיך געפונען א קליין לאנד אדיאבענע, אונ דארט האבען געקאניגט מאנאבאז (מונבוז) אונ זיין פרוי העלענא (הילני), דער קאניג האט געהאט פיעל קינדער פון אנדערע פרויען, נאר מעהר פון אלע האט ער ליעב געהאט דעם יונגסטען זוהן איזאטעס, וואס העלענא האט איהם געבאהרען. איהם האט ער גערעכענט פאר'ן יורש פון דער מלוכה אונ כדי די איבריגע ברידער זאלען איהם, וועגען קנאה קיין שלעכטס ניט טהון, האט ער איהם אוועקגעשיקט אין א ווייטער מדינה מעסענע, וואס איז דעמאלט געוועהן א מיטעלפונקט פאר סוחרים פון דער גאנצער וועלט. דער פרינץ איזאטעס איז אזוי געפאלען דעם מלך פון דארט אביגרנלז, אז ער האט איהם חתונה געמאכט מיט זיין טאכטער סמך. אין דעם קאניגליכען הויף פלעגט זיך דרעהען א יודישער סוחר חנניה, וואס האט די פרינצעסין צוגעשלעפט צום יודישקייט, אונ פון איהר האט עס שוין גענאשט איהר מאן אויך. אין דער איינענער צייט האט אויך די קאניגין העלענא אנגעשמעקט פון דעם יודישען גלויבען, אונ איז גאר געווארען איין אנדער מענש. אז דער קאניג מאנאבאז איז געשטארבען אונ מען האט מורא געהאט זיינע אנדערע קינדער זאלען זיך ניט פריוען מיט געוואלד א האפ צו טהון די מלוכה, האט מען איהר געראטהען זי זאל הייסען טייטען אלע פרינצען; נאר העלענא האט זיך שוין געהאלטען אין די יודישע דינים: בלוט פארגיעסען איז שוין ביי איהר געוועהן די גרעסטע עבירה, אונ זי האט נאר זיך בעוואהרענט דערמיט וואס זי האט זיי איינגעזעצט אין תפיסה. אז איזאטעס איז צוריקגעקומען אונ האט איבערגענומען די מלוכה האט ער באלד בעפרייעט אלע יורשים אונ האט אנגעהויבען ביי זיך אין לאנד איינפיהרען די יודישע אמונה. דעמאלט האט די אלטע קאניגין בעקאנט אויספיהרען איהר שטענדיגען געדאנק־אליין צו זיין אין ארץ ישראל. אונ איזאטעס האט איהר מיטגעגעבען זיינע פינף זיהן, זיי זאלען זיך אויפן פלאץ מעהר בעקענען מיט'ן יודענטהום, אונ זיך גוט אויסלערנען לשון קודש. מיט גרויס כבוד האט מען העלענע אונ די פרינצען אויפגענומען אין ירושלים, אונ אזוי ווי דאס יאהר איז גראד געוועהן א הונגער, האט די קאניגין

געהאט א מאגליכקייט צו אפנען איהר מילדע האנד: זי האט געלאזט שיפען גאנצע שיפען מיט תבואות אונ פירות, אונ צוטהיילט די נויטבעדארפטיגע; א חוץ דעם האט זי געגעבען געננג צדקה פאר די כהנים אונ לוים, אונ האט דעם בית המקדש פערציערט מיט טהייערע מתנות פון גאלד אונ זילבער. העלענע האט זיך אויך אויסגעבויעט א פאלאץ אין ירושלים, אונ אז איזאטעס איז געשטארבען אונ אויף זיין ארט איז געווארען קעניג זיין ברודער מאנאבאז דער צווייטער, איז דער נייער מלך אויך שטארק צוגעבונדען געוועהן צו דער יודישער אמונה: ער האט זיך אויך געלאזט בויען א פאלאץ אין ירושלים אונ האט געשאנקט אויפ'ן בית המקדש אלע גאלדענע כלים צו דער עבודה אים יום כפור. די ליעבע צום יודענטהום איז אין דער משפחה פון די אדיאבענעשע מלכים איבערגעגאנגען פון איין דור צום אנדערען, אונ אפילו העלענע'ס ענייקעל, די פרינצעסין גראפטע, האט געהאלטען פאר'ן גראסטען פערגעניגען צו וואהנען אין דער יודישער הויפטשטאדט, אונ האט זיך אויסגעבויעט א בעזונדער פאלאץ. דערפאר איז דער זכר פון דער קעניגין העלענע געבליעבען צווישען די יודען אויף לאנגע יאהרען, אונ אז זי איז געשטארבען, האט מאנאבאז געהייסען זי אונ די ביינער פון איזאטעס איבערפיהרען קיין ארץ ישראל, אונ דארט בעגראבען אויף א בעזונדער שטיק ערד ניט וויט פון ירושלים. נאך עד היום קאן מען זעהן די חרבות פון די מארמארנע זיילען מצבות וואס האבען זיך געפונען אויף די קברים פון די, וואס נאר די אמת'ע ליעבע צום געדאנק, וואס ליגט אין יודישקייט, האט זיי ביי'ם לעבען אונ ביי'ם טויט צוגעבונדען צום יודישען פאלק דוקא אין אזא צייט, ווען עס האט שוין פערלארען דעם גלאנץ אונ האט שוין געהאלטען ביי'ם פאלען.

פינפטעס קאפיטעל.

אגריפא דער צווייטער.

(חרבן בית שני פאר'ן 21—4 . נאך קריסטוס געבורט 49 — 69)

ח‍אטשע דאס יודישע פאלק האט זיך שטארק צושפרייט אויף דער וועלט און בעפעסטיגט זיין גלויבען צווישען פרעמדע פעלקער, פון דעסטוועגען איז זיין לאגע אין אייגענעם לאנד געווארען פון יאהר צו יאהר אלע מאהל טרויעריגער. פון איין זייט האט דער יאך פון דער רוימישער מלוכה זיך געלאזט שטארק פיהלען, און ווען די רוימער האבען זיך אפילו ניט מתבן געווען צו בעריהרען די יודישע רעליגיאן, האבען פארט די יודען ניט געקאנט האבען די פרייהייט וואס א מאהל; פון דער אנדערער זייט זענען די יודען געווארען צו נאהענטע מחותנים מיט די רוימער, געגאשט ביי זיי א סך מנהגים, און אזוי זענען זייערע מדות גאר אין גאנצען פערדארבען געווארען. עס איז דאריבער קיין וואונדער ניט וואס דעם עדלען קעניג אגריפא'ס זוהן, אגריפא דער צווייטער, איז שוין ניט געגאנגען אין זיינע פוס'ם פאטער: ער איז אויפגעצויגען געווארען אין רום, אין קייזערליכען הויף, און האט זיך געפיהרט פונקט ווי אלע אנדערע רוימישע פרינצען. אז דער מושל פון חאלקיס, הורדוס, איז געשטארבען, האט קלודיוס דעם יונגען אגריפא איבערגעגעבען די קליינע מלוכה און אויך דאס רעכט אויסצוקלויבען א כהן גדול. די וועלט האט דעמעלט גערעדט אז אגריפא וואהנט מיט הורדוס'ס אלמנה בערניצה, וואס איז טאקע געווען זיין שוועסטער, און כדי לייט די מיילער צו פערשליסען האט ער זי חתונה געמאכט מיט'ן קעניג פון ציליציען, פאלעמאן, וואס האט צו ליעב איהר אנגענומען דעם יודישען גלויבען נאר זי איז געווען אזוי גוט

און פְרוּם, אַז גָאר גִיךְ הָאט זִיךְ דָאס פָאר פָאלְג גֶעמוּזְט צוּגֶעהְן. נִיט בֶּעסֶער פוּן אִיהר אִיז גֶעוֶועהן דִי יוּנְגֶערֶע שְׁוֶועסְטֶער דְרוּזִילַא. וָואס דֶער פָאטֶער הָאט זִי פְרִיהר פַארְקְנַסְט פַאר'ן פְרִינְץ עֶפִּיפַאנֶעס, נָאר מִיט דֶעם תְּנַאי עֶר זָאל וֶוערֶען אַ יוּד; נָאר אַזוֹי וִוי דֶער חָתָן הָאט קַיין וָוארְט נִיט גֶעהַאלְטֶען אִיז גֶעוָוארֶען אוֹיס שִׁדוּךְ. דֶער יוּנְגֶער אַגְרִיפַּא הָאט זִי אוֹיסְגֶעגֶעבֶּען פַאר'ן קֶענִיג פוּן עֶמֶסַא עָזִיז, וָואס אִיז יָא בֶּעשְׁטַאנֶען דַארוֹיף עֶר זָאל אִיבֶּערְגֶעהְן צוּם יוּדֶענְטְהוּם. נָאר זִי אִיז פוּן אִיהם אַנְטְלָאפֶען מִיט אֵיינֶעם פוּן דִי רָאמִישֶׁע שְׂרָרוֹת פֶעלִיקְס, אוּן זִי אִיז גֶעוָוארֶען אַ גָאטְצֶענְדִיעֶנֶערִין. דֶער פַאלְשֶׁער נָבִיא שִׁמְעוֹן פוּן צִיפֶּערְן אִיז דָא גֶעוֶועהן דֶער נַאנְצֶער שַׁדְכָן. בִּיסְלֶעכְוַויִים הָאט אַגְרִיפַּא אָנְגֶעהוֹיבֶּען זִיךְ רוּפֶען „יוּדִישֶׁער קֶענִיג“, חָאטְשֶׁע קְלוֹידִיוּס הָאט אִיהם מֶעהר נִיט עֶרְלוֹיבְּט וִוי אַכְטוּנְג צוּ גֶעבֶּען אוֹיפ'ן בֵּית הַמִקְדָשׁ אוּן בֶּעשְׁטִימֶען כֹּהֲנִים. אַוַודַאי אִיז אִין אַזַא זַאךְ אַגְרִיפַּא'ס מְבִינוֹת גָאר קַארְג גֶעוֶועהן. אִין אַ צַייט פוּן צְוַואנְצִיג יָאהר הָאט עֶר אִיבֶּערְגֶעבִּיטֶען זִיבֶּען כֹּהֲנִים, אוּן דִי הוֹיכֶע שְׁטֶעלֶע פְלֶעגְט עֶר אִיבֶּערְגֶעבֶּען נִידְרִיגֶע מֶענְשֶׁען, וָואס הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען זִיךְ בַּיי אִיהם אֵיינְצוּשְׁמֵייכְלֶען; נִיט אֵיין מָאהל פְלֶעגְט אַרוֹיס אַ גֶעשְׁלֶעג צְוִוישֶׁען דִי פִינְף מִשְׁפָּחוֹת בָּאעֶטְהַאס, קַאנְטְהֶערַאס, פְּהִיַאבִּי, קַמִיט אוּן עָנָן, וָואס פוּן זֵיי הָאט אַגְרִיפַּא שְׁטֶענְדִיג אוֹיסְגֶעקְלוֹיבֶּען אַ כֹּהֵן, אוּן דֶער נָאמֶען „כֹּהֵן“ הָאט אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ הָאבֶּען זַיין פְרִיהֶרִיגֶען וֶוערְטְה. נָאכְ'ן רֹאשׁ קָאן מֶען שׁוֹין פַארְשְׁטֶעהְן וִוי דָאס פְּרָאסְטֶע פָאלְק הָאט אוֹיסְגֶעזֶעהְן: דִי אַיינְוָואהְנֶער פוּן יְרוּשָׁלַיִם אוּן בֶּעזָאנְדֶערְס דִי פְרוֹיעֶן, זֶענֶען גֶעוָוארֶען אַזוֹי אוֹיסְגֶעלַאסֶען, אַז דֶער פְרוּמֶער רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי הָאט גֶעמוּזְט הֵייסֶען פַארְבּוֹיגֶען דִי דִינִים פוּן פָּרָה אֲדוּמָה...

דִי אֶמֶת פְרוּמֶע הָאט מִן הַסְתָּם גוּט דָאס הַארְץ וֶועה גֶעטְהוּן צוּצוּזֶעהְן וָואס עֶס אִיז גֶעוָוארֶען פוּנ'ם פָאלְק; נָאר מֶעהר וִוי מִיט אַ קְרֶעכְץ הָאבֶּען זֵיי נִיט גֶעקָאנְט הֶעלְפֶען. דֶערְפַאר הָאבֶּען זִיךְ בַּאלְד אָבֶּער גֶעפוּנֶען אַ סַךְ „הֵייסֶע“ יוּדֶען, וָואס אַ קְלֵיינֶער טְהֵייל פוּן זֵיי, אוּן בֶּעזָאנְדֶערְס זֵייעֶרֶע פִירֶער, אֱלִיעֶזֶר בֶּן דִינַי אוּן אַלֶכְּסַנְדֶר, הָאבֶּען זִיךְ טַאקֶע אַיינְגֶערֶעדְט, אַז דֶער רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם הֵייסְט זֵיי בַּיי דִי פָאלֶעס זֵיי זָאלֶען זִיךְ אָנְנֶעהמֶען זַיין קְרִיוֶודֶע, אוּן דִי אִיבְּרִיגֶע הָאבֶּען דַוְקָא נִיט גֶעמֵיינְט אַזוֹי לְשֵׁם שָׁמַיִם, נָאר זֵיי הָאבֶּען פָּשׁוּט גֶעפוּנֶען אַ שַׁעַת הַכּשֶׁר זִיךְ נוֹקֵם צוּ זַיין אִין דִי שׂוֹנְאִים. אוּן אַזוֹי אִיז אַרוֹיס אַ גַאנְצֶע מַחֲנָה וָואס הָאט שְׁטֶענְדִיג

נאר געטראכט זיך אבצורעכנען מיט די ראמער, און מיט די רייכע יודען וואס האבען געהאלטען מיט דער ראמישער מלוכה. בעזאנדערס געפאהרליך זענען דעמאלט געוועהן די סיקאריער, וואס מען האט זיי אזוי גערופען, ווייל זיי פלעגען טראגען בעהאלטען א שארף מעסער (סיקא), און אומגערעכט אנפאלען אויף מענשען און הרגע'ן אין די גאסען. די מלוכה האט געמוזט בעטראכטען אזעלכע יודען ווי מארדער, און ווי באלד זיי פלעגען נאר אריינפאלען צו איהר אין די האנד אריין, האבען זיי שוין געטאט זייער עהרליך אויסקומעניש. דערצו האבען די ראמער אין דער לעצטער צייט אנגעהויבען מעהר מורא האבען די יודען זאלען אין גאנצען ניט אראבווארפען פון זיך זייער יאך; ווייל פליצום האבען זיך אנגעהויבען ארויסצווייזען פאלשע משיחים, ווי שמעון פון ציפערן און אנדערע, וואס האבען זיך טאקע איינגעבילדעט, אז זיי זענען שליחים פון גאט. און דערפאר אז עס פלעגט זיך עפעס מאכען, האט מען ארויסגעגעבען דעם שווערסטען משפט. אין רום האט מען דוקא געקוקט מיט אנדערע אויגען אויף די יודען, נאר די קאפ זענען ביי אלע געוועהן פארשלאגען, קיינער האט זיך ניט געקלאגט, און די מושלים, וואס די ראמישע מלוכה האט געשטעלט, האבען ארויסגעוויזען זייער אכזריות ווי ווייט זיי האבען נאר געקאנט.

פון די פינף ראמישע פראקוראטארען וואס האבען פערביטערט דאס לעבען פון די יודען, איז דער ערשטער געוועהן איימאנוס, וואס האט געהערשט פיער יאהר און האט אנגעהויבען דערפון, וואס ער האט חושד געוועהן די יודען אז זיי זאמלען זיך צונויף אין בית המקדש און האלטען עצות ווי אזוי פטור צו ווערען פון רום. דערפאר פלעגט ער שטענדיג, ווען דאס פאלק האט נאר געדארפט קומען צום גאטעסדיענסט, צושטעלען סאלדאטען אין אלע ווינקעלעך פונ'ם בית המקדש, כדי דער עולם זאל זיך היטען רעדען איבריגע ווערטער. דערווייל איז איין מאהל אום פסח ארויס א געשלאג, ווייל איין ראמישער סאלדאט האט זיך ערלויבט חוזק צו מאכען פונ'ם יודישען היילינגטהום, און איימאנוס האט טאקע נאר דארויף ארויסגעקוקט: ער איז באלד צוגעקומען מיט גרויס חיל, עס איז געווארען א גרויס לויפעניש און דערווייל זענען איבער צעהן טויזענד מענשען דערשטיקט און צוטרעטען געווארען. באלד נאך דעם האט איימאנוס אנגעצונדען דאס אלטע פייער פון שנאה צווישען די יודען און די שמרונים. אונטער א יום טוב האבען די יודען פון גאליליא עולה רגל געוועהן קיין

ירושלים, אונ אז זיי זענען דורכגעגאנגען דורך שמרון איז מען אויף זיי אנ-
געפאלען אונ מען האט פיעל פון זיי געטיידט. די יודען האבען געפאדערט
פון איימאנוס'ן ער זאל זיך אנגעהמען, נאר ער האט זיך ניט וויסענדיג גע-
מאכט, אונ דערפאר זענען זיי געצווינגען געוועהן אליין זיך צופיהרען די
האנד; דערצו האט זיי נאך אונטערגעהיצט דער פראקוראטאר פון גאלילעא,
פעליקס, וואס איז געוועהן איימאנוס'ן א שונא אויפ'ן לעבען אונ האט איהם
זעהר געוואלט אנארבייטען א גאנצע תוגה, בעזאנדערס אז ער האט געקאנט
מיט פרעמדע האנד צושארען דאס פייער. אזוי זענען די יודען אנגעפאלען
אויף די שמרונים אונ עס איז ארויס א גרויסע שחיטה, ווייל איימאנוס האט
ניט געוואלט שטילען ביידע צדדים. נאר ער האט ערלויבט די שמרונים זיך
צו בעוואפענען אונ האט זיי נאך צוגעזאגט אליין אויך זיי געהן צו הילף.
ווער ווייסט צו וואס איימאנוס וואלט עס געוועהן געבראכט, ווען צווישען די
יודען אליין וואלטען זיך ניט געפונען רוהיגע אונ קלוגע מענשען, וואס האבען
א ביסעל איינגעהאלטען דעם עולם. ביידע זייטען האבען זיך אבער געהאלטען
פאר גערעכט, אונ האבען אוועקגעשיקט שליחים צום סירישען מושל
אומידיוס קוואדראטוס זיי זאלען זיך פאר איהם אויסטענ'ן. קוואדראטוס
איז געוועהן אזא בעל יושר אז קודם כל האט ער געהייסען די יודישע שליחים
אויפהענגען. דערנאך האט ער לפנים אנידערגעזעצט א בית דין מען זאל
משפטן די שולדיגע; נאר צום סוף האט ער געגעבען א בעפעהל אז אלע
זאלען פאהרען קיין רום אונ איימאנוס זאל זיך דארט אויך פארענטפערן. אין
רום האט איימאנוס געהאט גענוג נוטע פריינד. וואס האבען געוואלט גייגען
דעם קאיזער אויף זיין זייט, נאר דער יודישע קעניג אגריפא, וואס איז נאך
אלץ געוועהן דער גראסטער חשוב ביי קלוידיוס'ן אונ איז גראד דעמעלט ביי
איהם געוועהן צו גאסט האט אויף איהם געהאט א גראסערע ווירקונג, אונ
אויסער דעם האט די קאיזערין אגריפינא מעהר געצויגען צו יודען ווייל
איהר געליעבטער איז געוועהן פאללאס, א ברודער פון פעליקס'ן, וואס האט
געזוכט אלע מיטעל צו בעגראבען איימאנוס'ן. אודאי זענען די יודען גע-
בליבען גערעכט אונ איימאנוס'ן האט מען פערשיקט; פון דעסטוועגען האט
מען אין רום פערשטאנען אז אויפ'ן יודישען לאנד מוז מען נוט אכטונג
געבען, אונ דארט נאך מעהר בעפעסטיגען די ראמישע מאכט. אונ כדי
אגריפא'ס כבוד זאל בלייבען ניט בערירט האט מען איהם אבגעגעבען
א בעזונדערע קעניגרייך, אונ דאס איז שוין געוועהן א שטארקער ווינק אז

אין די זאכען פונ'ם יודישען פאלק דארפען זיך אנדערע ווייניגער מישען.

אז די שמרונים האבען דא פערשפיעלט האבען זיי זיך גענומען אבי־
טהון די יודען אנדערע שפיצליך. כדי מען זאל וויסען ווען ראש חדש
איז אונ אקוראט אויסרעכענען ווען די ימים טובים פאלען, פלעג מען צום
מולד אנצינדען אויף די הויכע בערג פייער אונ אלע יודען האבען שוין
געוואוסט וואס דאס בעטייט. די שמרונים האבען אימיסטען אנגעהויבען
אנצינדען פייער נאר אין פראסטע טאג אונ דערמיט האבען זיי אין גאנ־
צען פערפלוטעט די יודען אין חשבון. דעמעלט האבען די סנהדרין געמאכט
אז ווענען קדוש החדש זאל מען צושיקען שליחים אין אלע ערטער וואו
יודען וואהנען.

אויף איימאנוס'ס ארט איז ארויף פעליקס, וואס די יודען האבען
אויף איהם גערעכענט אז ער וועט זיי טהון אלע טובות, אונ איינער פון
די יודישע שליחים יונתן האט איהם פשוט אויסגעבעטען ביים קאיזער.
צום סוף האט זיך אויסגעלאזט אז פעליקס איז נאך געוועהן ערגער פון
איימאנוס'ן, ווייל ער האט זעהר ליעב געהאט די מטבע צו ליעב געלד
האט ער געטהון אלע פסלנות אונ איז געוועהן זיכער אז עס וועט איהם
גוט אבלויפען, ווייל ער האט געהאט ברייטע פלייצעס אין רום. דער קאניג
אגריפא האט דא נאר ניט געקאנט העלפען, ווייל חאטשי נאך קלודיוס'ס
טויט האט איהם דער יונגער קאיזער נירון (נערא) אויך ליעב געהאט אונ
אפילו פארגראסערט זיין קאניגרייך מיט פיער גרויסע שטאדט, פון דעסטוועגען
איז איהם שווער געוועהן צו געהן געגען פעליקס'ן, וואס האט אלע זיינע
רציחות איינגעוויקעלט אין רעכטע סבות, אונ געוויזען אז ער פארשטארקט
דערמיט די ראמישע מלוכה. אזוי האט ער אויסגעהרג'ט פיעל יודען, אונ
אפילו אויף דעם איינעם יונתן וואס האט זיך אזוי בעמיהט אונ גע־
ארבייט פון זיינעטוועגען האט ער אנגעשיקט די סיקאריער, אונ מען האט איהם גע־
שטאכען. אויף פעליקס'ן קוקענדיג האבען די גריכען, סירער אונ ראמער
וואס האבען געוואהנט אין פאלעסטינא, אויפגעהערט צו בעהאלטען זייער
שנאה צו די יודען אונ פלעגען אפענטליך זיך מיט זיי רייצען אונ חוזק
מאכען. איין מאל איז ארויס א קריעג צווישען די יודען אונ די סירער
וואס האבען געשלאגען אויף פעליקס'ס תקיפות. די יודען האבען זיך גע־
וואלט ווערען, נאר פעליקס האט זיי ניט ערלויבט אונ אז זיי זענען ניט
בעשטאנען מען זאל זיי שלאגען אונ זיי זאלען שווייגען, האט זיך פעליקס

ארויסגעריקט מיט חיל אונ האט זיי געהייסען באפעהלען. די יודען האבען באלד אוועקגעשיקט שליחים קיין רום אונ האבען זיך געקלאגט אויף פעליקס'ן, נאר דארט האט מען געפונען אז זיי זענען ניט גערעכט, ווייל די סירער האבען איבערגעקויפט איינעם פון נירון'ס מקורבים, בורדוס, אונ עס האט זיך נאר געענדיגט דערמיט וואס מען האט פעליקס'ן צוגענומען, נאך ביטערע זעקס יאהר, וואס די יודען האבען אזוי ניך ניט געקאנט פארגעסען.

פון דעמעלט אן האט זיך אין די הארצער פון די יודען אריינגעכאפט א האס געגען רום, וואס האט זיך עטליכע יאהר שפעטער נאך מעהר צוברענט אונ געפיהרט דערצו אז דאס לעצט ביסעל יודיש זעלבסטשטאנדיגקייט זאל פאלען פאר א קרבן. דער נייער פראקוראטאר פעסטוס האט אין גאנצען געהערשט צוויי יאהר אונ דער מצב פונ'ם פאלק איז ניט בעסער געווארען. דער קעניג אגריפא האט זיך בעזעצט אין ירושלים אונ צום אומגליק איז צווישען איהם אונ די יודען אויך ארויס א מחלוקת; ווייל ער האט זיך אויסגעבויעט אזא הויכען פאלאץ, ער זאל קאנען פון דארטען זעהן וואס עס טהוט זיך אין בית המקדש, אונ דער עולם האט ניט געוואלט ליידען מען זאל זיי אומזיסט חושד זיין. דאריבער האבען די יודען האבער געמאכט די וואנד פונ'ם בית המקדש, אונ אז אגריפא אונ פעסטוס האבען געהייסען די וואנד צוווארפען איז דערפון קיין גרויסער שלום ניט ארויס. די יודען האבען נאך אמאל געשיקט שליחים קיין רום אונ דאס מאל איז עס זיי געראטהען, ווייל דעם קייזער נירון'ס ליעבהאבערין פאפעא סאבינא האט געהאלטען מיט זיי: זי האט איבערהויפט געשאצט די יודישע אמונה אונ האט דער נאך אויך געבעטען דעם קייזער ער זאל בעפרייען צוויי פרומע יודען, וואס פעליקס האט זיי צוריק מיט עטליכע יאהר אוועקגעשיקט קיין רום, אונ וואס האבען די גאנצע צייט, וואס זיי זענען געזעסען דארט אין תפיסה, ניט פערזוכט קיין געקאכטס אונ האבען נאר געגעסען פירות.

אז פעסטוס איז געשטארבען, האט מען פון רום אראבגעשיקט א נייעם פראקוראטאר, אלבינוס. אין דער צייט האט דער כהן גדול ענן זיך גענומען מיט אלע כחות צו בעפעסטיגען די לאגע פון די צדוקים אונ האט אזוי געדרעהט, אז ער האט געקאנט פון זיינע לייט אנידערזעצען סנהדרין אונ מען האט פארמשפט פיעל אומשולדיגע מענשען. די פרושים, אונ בעזאנדערס זייער געשאצטער פארשטעהער ר' יוחנן בן זכאי, האבען גענעבען א קוק אז דא טאר מען ניט שווייגען, האבען זיי געפועלט ביי אגריפא'ן מען

זאל אראבווארפען ענין, און כהן גדול איז געווארען איין אנדערער. יהושע בן דמאי, וואס האט אויך ניט לאנג געדויערט און האט געמוזט איבערגעבען די כהונה יהושע בן גמליאל, וואס האט חתונה געהאט מיט זעהר א רייכער אלמנה מרתא, און דורך איהר געלד איז איהם געראטהען צו בעקומען די שטעלע. יהושע בן גמליאל האט געעפענט פיעל שולען פאר קליינע קינדער און האט זיך דערמיט א גרויסען נאהמען געקויפט; נאר האלטען זיך לאנג האט ער ניט געקאנט, און נאך איהם איז געווארען כהן מתיא בן טעאפיל, דער לעצטער פון די זיבען און צוואנציג כהנים וואס די רוימישע מלוכה האט בעשטימט. דאס פאלק איז דעמעלט אזוי געוועהן אונצופרידען פון די צדוקים, אז יעדער כהן האט געמוזט יום כפור שווערען, אז ער איז א געגנער פון דער כת. אין דער לעצטער צייט איז אויך ארויס א מחלוקת צווישען די כהנים, ווייל די לוים האבען געפאדערט מען זאל זיי אויך רעכענען גלייך מיט די כהנים, זיי זאלען טראגען די אייגענע קליידער און האבען דעם אייגענעם חלק אין דער הכנסה. אגריפא איז אין כעס געוועהן אויף די כהנים דערפאר וואס זיי האבען איהם אמאהל ניט געלאזט אבטונג געבען אויפ'ן בית המקדש און האבען פארשטעלט זיין פאלאץ מיט א הויכער וואנד, און ער האט צו ליעב געטהון די לוים, און דערפון איז ארויס א אינווענייגסטער קריעג צווישען די, וואס אויף זיי איז געלעגען דער הויב אבצוהיטען די אמונה און בעפעסטיגען דאס אחדות אין פאלק.

אלבינוס האט געהערשט דריי יאהר. ער האט געריסען דעם מס פון טויט און פון לעבעדיג, נאר זיך אליין האט ער אויך ניט פערגעסען און האט זיך געמאכט א גרויס פערמעגען. עהער די מלוכה האט איהם איבערגעביטען האט ער פיעל פון די סיקאריער, וואס זענען געזעסען אין תפיסה, בעפרייעט און האט דערפאר געהאט ניט קיין קליינע מטבע. איבערהויפט איז אלבינוס נאך געוועהן צו דערליידען, ווייל מיט געלד האט מען ביי איהם אלדינג געקאנט פועלן און דארויף האבען די צרות שוין לאנג געמאכט דעם יודען פארן גראסטען בריה.

ארגער פון אלע איז געוועהן דער לעצטער פראקוראטאר, געסיוס פלארוס, א מענש אהן בושה און אהן רחמנות. אין די צוויי יאהר וואס ער האט געפיהרט דאס לאנד האט ער דערפון אין גאנצען תל געמאכט: זיין אכזריות האט ניט געהאט קיין גרעניץ, און דערצו האט ער נאך געלאזט די סיקאריער צופיהרען די האנד און די מדינה איז געווארען פול מיט גזלת

און רציחה. פיעל בייזע יודען, וואס האבען געציטערט פאר זייער פערמעגען, האבען זיך געמוזט צופאהרען און ווער עס איז געבליבען איז מיט'ן לעבען ניט זיכער געוועזען. מען האט שוין אנגעהויבען מורא האבען, אז פלארוס זאל זיך ניט צוחאפען צו דער קאסע פונ'ם בית המקדש, נאר העלפען האט קיינער ניט געקאנט, ווייל עס איז זיך ניט געוועזען פאר וועמען צו קלאגען: דער סירישער מושל, צעסטיוס גאללוס איז געוועזען ניט קיין בעסערער בעל יושר פון פלארוס, דער קייזער נירון איז געוועזען פערנומען מיט זיינע תאוות, און עס איז שווער געוועזען צו איהם צוצוקומען, און דער קעניג אגריפא האט זיך געפיהלט אזוי שוואך געגען די רוימער אז ער פלעגט שטענדיג נאר טראכטען זיי כבוד אבצוגעבען. די שטאדט קיסריא האט ער צו ליעב דעם רוימישען קייזער אנאהמען געגעבען נעראניאס (נירוניא), און א חוץ דעם האט זיך זיין גאנץ פריינדשאפט מיט דער רוימישער מלוכה געהאלטען נאר אויף מתנות וואס ער פלעגט אללע מאל שיקען קיין רום. אין אזא לאגע האט דאס פאלק פערשטאנען אז עס איז ניטא צו וועמען זיך צו ווענדען און מען מוז זיך אליין העלפען. צעסטיוס גאללוס האט אפילו אנגעשמעקט וואס עס גערהט פאר און האט צו וויסען געטהון קיין רום; נאר נירון האט זיך גאר ניט געוואלט אומקוקען. די קייזערין פאפעא, וואס האט זיך זוא אינטערעסירט וועגען די יודען, איז שוין געוועזען טויט און ביים קייזער אליין האבען זיי געשפיעלט נאר א קליינע ראלע, ווייל ער האט גערעכענט אז זייער צאהל איז זעהר קליין. גאלוס האט פערשטאנען אז מען מוז דער מלוכה אויפקלערען אז די יודען זענען ניט אזא קליין פאלק ווי מען מיינט: ער איז געפאלען אויף א שכל און מיט דער הילף פון אגריפא און דעם כהן גדול מתיא האט ער געמאכט מען זאל אקוראט געוואהר ווערען די צאהל פון די יודען. מען האט צושיקט בריעף אז אלע יודען זאלען אריינקומען אויף פסח קיין ירושלים, און די יודען האבען זיך א לאז געטהון פון ווייט און פון נאהענט אז עס איז פשוט ניט געוועזען אין שטאדט וואו אויסצודרעהען זיך. גאלוס האט געהייסען, אז פון יעדען קרבן זאלען די כהנים אבשניידען א ניר און נאך דעם האט ער געמאכט א חשבון, אז מיט א קרבן פסח זענען יוצא צעהן יודען, און עס איז אויסגעקומען אז אויף יום טוב האבען עולה רגל געוועזען דריי מיליאן. גאלוס איז דעמעלט אויך אריינגעקומען קיין ירושלים און פאר פלארוס'ן אין די אויגען האט זיך דאס פאלק געקלאגט און געבעטען מען זאל צונעהמען

די מגפה' פונ'ם לאנד. ער האט זיי קלאמערשט צוגעזאגט אז פלארוס וועט זיי בעסער בעהאנדלען. נאר איהם איז געלעגען זיינ'ם אין זינען: ער האט מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן ווי גרויס די צאהל פון די יודען איז, אונ האט באלד אוועקגעשריבען קיין רום: מען זאל די זאך ניט האלטען פאר גרינג. ווי עס ווייזט אבער אויס, האט גירון גאר ווייניג געשטעלט דארויף אונ האט זיך געהאלטען פאר צו גרויס אז ער זאל גאר דארפען איבער־טראכטען וועגען עטליכע יודען, וואס זייער קאניג חנפ'ט איהם אונ איז אין גאנצען פון איהם אבהענגיג.

דערווייל האט זיך אין ארץ ישראל מעהר צוברענט דאס פייער. אין צעזארעא האט א גאטצענדיענער זיך געשטעלט בויען קלייטען פונקט פאר דער יודישער שול, אונ עס איז ארויס א קריעג דערפון, אונ די יודען זע־נען געפאלען אויף א שכל צו געבען פלארוס'ן א היבשע סומע ער זאל עס ניט דערלאזען. באלד דערנאך האט זיך א גריכע ערלויבט אפענטליך אויף דער גאס חוזק מאכען פון דער יודישער אמונה. עס איז אזוי אויסגעקומען אז די יודען האבען געמוזט אים שבת האפען די ספרי תורה אונ אנטלוי־פען אין א נאהענט שטאדטעל נרבתא, אונ פון דארט שיקען שליחים צו פלארוס'ן קיין שמרון ער זאל זיי העלפען. נאר פלארוס האט געהאט א קור־צען זכרון, דאס געלד האט ער דאך פריהר אבגענומען, נייעם שחד האט מען איהם ניט צוגעשיקט, האט ער זיך גאר ניט געוואלט אומקוקען אויף די צעזארער יודען אונ האט בעפאהלען קיין ירושלים מען זאל איהם איין גרויסע סומע געבען פון דער קאסע פונ'ם בית המקדש. אז עס איז אנגע־קומען קיין ירושלים אזא פארדערונג איז געווארען א שטארקער רעש: דאס פאלק איז שטארק צורייצט געווען. אונ מען איז אומיסטען ארומגעגאנגען מיט פושקעס אין די גאסען, קלאמערשט צו ווייזען אויף חוזק, אז מען נעמט צונויף א נדבה פון פלארוס וועגען. אז פלארוס איז אליין אריינגעקומען אין שטאדט אריין אונ איז געוואהר געווארען פון דעם בזיון, וואס מען האט איהם אנגעטהון, האט ער געשיקט רופען די שאנסטע בעלי בתים אונ האט געהייסען מען זאל איהם ארויסגעבען די שולדיגע; נאר אין דער צייט וואס ער האט מיט זיי געטענה'ט האט ער א ווינק געטהון דעם חיל אונ אזוי ווי ווילדע חיות זענען די ראמישע סאלדאטען אנגעפאלען אויף אלע וואהנונגען פון די עשירים אויפ'ן אויבערשטען מארק, אונ מען האט גע־בראכען הייזער, געראבעוועט פערמעגענס אונ געהרג'ט ווייבער אונ קינדער.

אומזיסט איז די פרינצעסין ברניצה אליין געקומען בעטען פלארוסן ער זאל ניט פערגיעסען קיין אומשולדיג בלוט: ער האט געהייסען אויפהענגען א סך יודען, אונ אין דעם טאג, דעם זעכצעהנטען איר, זענען אומגעקומען מעהר פון דריי טויזענד מאן.

מען קאן פארשטעהן וואס עס האט זיך אויפן אנדערן טאג געטהון אין ירושלים. פון דעסטוועגען האבען זיך נאך געפונען גענוג יודען וואס האבען געוואלט עס זאל ווערען רוהיג, אונ אז פלארוס האט צוגעזאגט, אז עס וועט ווערען שטיל ווען די יודען וועלען אבגעבען כבוד דעם ראמישען חיל, וואס האט בעדארפט צו קומען, אונ וועלען זיי ארויסגעהן בעגריסען. האבען זיך די כהנים אבגעגעבען גענוג מיה אונ האבען עס געפועלט. ווי שווער עס איז געוועהן די געשלאגענע ארויסצוווייזען פריינדשאפט די שונאים, האבען זיי זיך פארט געמאכט הארץ אונ זענען זיי ארויסגעגאנגען מקבל פנים זיין. דאס חיל האט אבער געקוקט מיט רציחה אויף די יודען, אונ האבען זיך גלייך געלאזט געהן צום בית המקדש. דא האט זיך דאס פאלק באלד געשטויסען, אז פלארוס מיינט מיט געוואלד צוגעהמען פון דארט דאס געלד, אונ מען האט באלד אנגעהויבען ווארפען שטיינער אויף די ראמישע סאלדאטען. כדי עהדער זיי וועלען זיך ריהרען זאל מען קאנען בעוואהרען דעם בית המקדש. עס איז אויך טאקע געראטהען צו צוברעכען דעם גאנג, וואס האט געפיהרט פון דער פעסטונג אנטאניא אין בית המקדש אריין, כדי די ראמער זאלען ניט קאנען צוקומען; אונ אז פלארוס האט געזעהן אז זיין פלאן איז ניט אויסגעפיהרט געווארען. האט ער אנגעהויבען געהן מיט נוטען, אונ האט צוגעזאגט, אז ער וועט די יודען לאזען צו רוה, נאר זיי זאלען זיך אליין אויסקלויבען די סאלדאטען וואס זיי ווילען איבערלאזען אין ירושלים. דער גורל איז געפאלען אויף א קליינער מחנה, וואס זייער הויפט־מאן איז געוועהן מעטיליוס, אונ פלארוס איז אוועקגעפאהרען. אזא מין שלום האט שוין אבער ניט געקאנט פארלעשען דאס פייער פון מרידה, וואס האט אנגעצונדען דאס לאנד פון אלע זייטען. עס זענען געווארען צוויי קלאסען: איינע וואס דער ראש זייערער איז געוועהן אליעזר בן חנניה, האט געהאלטען פון מלחמה אונ געדרינגען, אז נאר מיט כח קאן מען זיך בעפרייען פון די ראמער; אונ די אנדערע, אונ צווישען זיי אויך די תלמידים פון הלל, האבען נאר געשריגען מען זאל מאכען שלום. ווייל מיט געוואלד וועט מען גאר ניט אויספיהרען. ביידע קלאסען האבען ניט גערוהט: דער

צד פון מלחמה האט אבגעהאלטען דאס פאלק, מען זאל קיין מס ניט צאהלען די רוימער, אונ דער צד פון שלום האט געשיקט בעטען גאלוס'ן ער זאל אליין קומען קיין ירושלים אונ זעהן, אז פאר די יודען איז נאר נאטהיג מען זאל זיי בעפרייען פון פלארוס'ס רשעות. דערווייל איז דער קא-ניג אגריפא, וואס איהם האט א ודאי ניט געטויגט קיין מלחמה אריינגע-פאהרען קיין ירושלים, אונ האט אין א גרויסע רעדע פארשטעהן געגעבען דעם עולם וואס פאר א סכנה עס איז צו פיהרען קריעג מיט די רוימער. זיינע רייד האבען געהאט א פעולה, אונ דאס פאלק האט זיך שוין אפילו ענטשלאסען צורעכטמאכען דעם גאנג פונ'ם בית המקדש, וואס מען האט פריהר צובראכען; נאר אגריפא האט איבערגעצויגען דעם בויגען, אונ אז ער האט נאך פארגעלעגט מען זאל בלייבען אונטער פלארוס'ס ממשלה ביז מען וועט ניט פון רום צושיקען איין אנדערן, זענען אלע אין כעס געווא-רען, מען האט איהם פערווארפען מיט שטיינער, אונ ער איז קוים מיט חרפה אונ בושה אנטלאפען פון ירושלים.

אזוי האט זיך דער צד פון מלחמה פערשטארקט, אונ צו זיי זענען אויך צוגעשטאנען די סיקאריער אונ די כהנים, וואס האבען אויפגעהערט מקריב צו זיין יעדען טאג, ווי דער מנהג איז געוועהן, א קרבן פאר'ן קאיזער נירון, אונ דערמיט אפענטליך איבערגעריסען דעם בונד פון ארץ ישראל מיט רום. דער צד פון שלום האט נאך אבער גערעכענט, אז מיט כח וואלט מען נאך געקאנט דערשטיקען די מרידה, אונ דערמיט אבראטע-ווען די יודען פון א גרויס אומגליק; דאריבער האבען זיי געשיקט בעטען פלארוס'ן אונ אגריפא'ן זיי זאלען אריינשיקען חיל קיין ירושלים. פלארוס האט שוין מורא געהאט ארויסצוטרעטען. נאר אגריפא האט יא צוגעשיקט דעם הויפטמאן פיליפ מיט דריי טויזענד מאן אונ עס איז ארויס א בלוטיגע מלחמה וואס האט געדויערט זיבען טאג, ביז דער צד פון מלחמה האט גובר געוועהן, אונ האט זיך בעפעסטיגט אין דער אויבערשטער טהייל פון שטאדט — ציון. גענוג בלוט איז דעמעלט פערגאסען געווארען אונ מען האט פארברענט די פאלאצען פונ'ם קאניג אגריפא אונ פון דער פרינצעסין ברניצה אונ אויך דאס הויז פונ'ם כהן חנניה.

די רוימער, אונ אויך אגריפא'ס חיל, האבען זיך געמוזט פערשליסען אין הורדוס'ס פאלאץ, נאר דער צד פון מלחמה האט בעלאגערט דעם פא-לאץ אכטצעהן טאג כסדר, ביז זיי האבען ניט איינגענומען די שונאים.

פִילִיפִּין מִיטִ׳ן בִּיסֶעל חַיִל הָאבֶּען זַיי בַּאלְד אָפְּגֶעלָאזְט; נָאר דִי רָאמֶער וָואס עֶס אִיז זַיי נִיט אָנְגֶעשְׁטַאנֶען צוּ בֶּעטֶען רַחֲמִים בַּיי דִי יוּדֶען. הָאבֶּען נָאךְ גֶעהַאפְּט נוּטְצֶע קְלַאפּ בִּיז זַיי זֶענֶען נִיט אַנְטְלָאפֶען.

צֻוּא נִצָחוֹן הָאט נָאר פַארְדְרֶעהְט דִי קָאפּ פוּן דִי סִיקַארִיעֶר. אוּנ זַייעֶר רֹאשׁ מְנַחֵם, הָאט זִיךְ אַיינְגֶערֶעדְט אַז עֶר אִיז מָשִׁיחַ, אוּנ הָאט גֶעוָואלְט אָנְטְהוּן בִּגְדֵי מַלְכוּת, מִיט פַּארַאד גֶעהְן אִין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אַרַיין; צוּ לִיעבּ דֶעם הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מַחֲלוֹקֶת צְווִישֶׁען אִיהם אוּנ אֱלִיעֶזֶר בֶּן חֲנַנְיָה, אוּנ עֶס הָאט זִיךְ גֶעעֶנְדִיגְט דֶערְמִיט וָואס מְנַחֵם׳ן הָאט מֶען גֶעטוֹידְט. אוּנ דִי סִיקַארִיעֶר מִיט זַייעֶר נַייעֶם רֹאשׁ, אֱלִיעֶזֶר בֶּן יָאִיר, הָאבֶּען גֶעמוּזְט אַנְטְלוֹיפֶען אִין דֶער פֶעסְטוּנְג מַסָּדָה.

אַזוֹי אִיז גֶעבְּלִיעבֶּען דִי גַאנְצֶע מַאכְט אִיבֶּער יְרוּשָׁלַיִם אִין דִי הָאנְד פוּנ׳ם צַד פוּן מִלְחָמָה. דֶער הוֹיפְּטמַאן מֶעטִילִיוּס הָאט זִיךְ בַּאלְד אוּנְטֶערְגֶעגֶעבֶּען, אוּנ פוּן זַיין קְלֵיינֶער מַחֲנֶה אִיז קֵיין שָׂרִיד וּפָלִיט נִיט גֶעבְּלִיעבֶּען. אִין גַאנְץ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אוֹיסֶער דֶער הוֹיפְּטְשְׁטָאדְט, אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן שְׁטִיל, בִּיז פְלָארוּס אַלֵיין הָאט נִיט אוּנְטֶערְגֶעהֵיצְט דִי גְרִיכֶען אוּנ סִירִיעֶר פוּן צֶעזַארֶעאַ, אוּנ זַיי הָאבֶּען אוֹיסְגֶעהַרְגֶעט אַלֶע יוּדֶען פוּן דָארְט, מֶעהר פוּן צְוַואנְצִיג טוֹיזֶענְד מֶענְשֶׁען. דָאס הָאט אָנְגֶעמַאכְט אִין לַאנְד אַ שְׁטַארְקֶען רַעַשׁ, אוּנ דִי יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶענוּמֶען פוּן זַייעֶר זַייט אוֹיסצוּהַרְגֶענֶען אַנְדֶערֶע פֶעלְקֶער וָואס הָאבֶּען גֶעוָואהְנְט אִינַאיינֶעם מִיט זַיי. עֶס אִיז גֶעוָוארֶען אַ שְׁרֶעקְלִיכֶע שְׁחִיטָה אִין גַאנְץ פַּאלֶעסְטִינַא אוּנ סִירְיֶען, אוּנ בְּלוּט הָאט זִיךְ גֶעגָאסֶען אִין אַלֶע שְׁטֶעדְט אוּנ דֶערְפֶער. אִין דֶער שְׁטָאדְט בֵּית־שְׁאָן הָאבֶּען דִי סִירִיעֶר גֶעמַאכְט יַד אַחַת מִיט דִי יוּדֶען זַיי זָאלֶען זַיי שִׁיצֶען פוּן אַנְדֶערֶע יוּדֶען וָועלֶען אוֹיף זַיי אָנְפַאלֶען. דִי יוּדֶען הָאבֶּען גֶעהַאלְטֶען וָוארְט, אוּנ הָאבֶּען זִיךְ מִיט גְרוֹיס גְבוּרָה גֶעשְׁלָאגֶען פַאר דִי סִירִיעֶר מִיט זַייעֶרֶע אַיינֶענֶע בְּרִידֶער; נָאר אַז דִי סַכָּנָה אִיז אַוֶועק, הָאבֶּען דִי סִירִיעֶר זַיי אַרוֹיסְגֶעוויזֶען זַייעֶר דַאנְק דֶערְמִיט וָואס זַיי הָאבֶּען זִיךְ טַאקִי אִין דֶער הַיסֶער שָׁעָה גֶענוּמֶען בַּאפַאלֶען זַייעֶרֶע בֶּעשִׁיצֶער אוּנ אוֹיסקוֹילֶען ווייבֶּער אוּנ קִינְדֶער. דִי אוּנְדַאנְקְבַּארְקֵייט אוּנ דָאס אַכְזָרִיוּת, מִיט וָועלְכֶער מֶען הָאט אוּמְגֶעבְּרַאכְט כִּמְעַט דְרַייצֶעהְן טוֹיזֶענְד יוּדֶען, הָאט אַזוֹי גֶעווירְקְט אוֹיף אֵיינֶעם פוּן דִי יוּדִישֶׁע הֶעלְדֶען, שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁאוּל, וָואס הָאט פְרִיהֶר אַלֶע זַיינֶע כּוֹחוֹת אַוֶועקְגֶעלֶעגְט אוּנ הָאט זִיךְ אָנְגֶענוּמֶען פַאר דִי שׂוֹנְאִים, אַז פַאר חֲרָטָה אוּנ בּוּשָׁה, זַיין מִשְׁפָּחָה זָאל אוֹיךְ נִיט גֶעהַרְגֶעט וָוערֶען דוּרךְ סִירִישֶׁע

האנד. האט ער זיינע אייגענע עלטערן, ווייב און קינדער געטוידט און דערנאך זיך אליין געשטאכען. פון פאלעסטינא האט זיך דאס פייער גיך אריבערגעכאפט קיין אלכסנדריען, און עס איז געבליעבען ביי די איינוואוינער זיי זאלען מאכען א גרויסע אסיפה, אויסקלויבען שליחים און שיקען בעטען ביים קאיזער נירון ער זאל ביי די יודען צונעהמען די רעכטע, וואס קלודיוס האט זיי געגעבען. ביי דער אסיפה האט מען בעמערקט דריי יודען, וואס האבען זיך אהין אריינגעגנב'ט, און מען האט זיי באלד געשלעפט איבער די גאסען צו פארברענען. דאס האט אנגעמאכט א גרויס געריודער צווישען די יודען, און זיי האבען זיך ארויסגעשטעלט געגען די שונאים און געוואלט פארברענען דעם אמפיטהעאטער, וואו די אסיפה איז געוועהן; נאר טיבעריוס אלכסנדר האט זיך געוואלט אויספיינען אז ער לעגט ניט קיין כבוד אויף זיינע פריהריגע ברידער, ער האט ארויסגעשיקט דאס גאנצע חיל, וואס איז דעמאלט געוועהן אין אלכסנדריען, און פינפציג טויזענד יודען האבען פערלאהרען דאס לעבען. ביי אזעלכע שרעקליכע ידיעות האבען די יודען אין ירושלים געמוזט נאך מעהר זארגען צו בעפעסטיגען די מרידה; בעזאנדערס נאך דעם וואס עס איז זיי צוגעקומען הילף פון בבל און צדיאבענע, וואו עס האט נאך געהערשט א קאניג מ נ ב ז ק נ ד י, וואס איז פונקט ווי די פריהריגע מלכים, שטארק צוגעבונדען געוועהן צו יודען. אין דער צייט איז דאס יודיש חיל אין ירושלים געשטאנען אונטער דער השגחה פון דריי העלדען: נ י ג ע ר פון יענער זייט ירדן, ס י ל ס פון בבל און ש מ ע ו ן ב ר ג י ו ר א וואס פלעגט בעוויזען גבורות אין א מלחמה.

דער נצחון פון די יודען אין ארץ ישראל האט געפיהרט דערצו וואס אלע ראמער זענען זיך פון דארט צולאפען און די יודען האבען גערעכענט אז זיי האבען שוין אין גאנצען צוריקבעקומען זייער פרייהייט און זעלבסט־שטאנדיגקייט פון א מאהל. דאס איז געוועהן פאר סכות, און דערפאר האבען זיי שוין אפילו ארויסגעלאזט אייגענע מטבעות, וואס אויף זיי זענען געוועהן אויסגעמאלט א לולב מיט איין אתרוג און אויך א סוכה, און אחוץ דעם איז געוועהן אויסגעקריצט „דאס ערשטע יאהר וואס די יודען זענען אויסגעלאזט געווארען. אין דער צייט האט אבער צעסטיוס גאלוס אויך ניט געדרימעלט; אינאיינעם מיט אגריפא, וואס האט זיך אונטערגענומען צו זיין דער פיהרער, האט ער צונויפגעזאמעלט דרייסיג טויזענד מאן, און האט

זיך געלאזט געהן קיין פאלעסטינא. אין גבעות, א מייל פון ירושלים, איז ער געבליעבען שטעהן אונ האט געווארט אז די יודען וועלען געוויס פאר מורא זיך אונטערגעבען אונ קומען בעטען מען זאל זיי מוחל זיין. עס האט טאקי ניט לאנג געדויערט אונ די יודען זענען געקומען: זיי זענען אבער ניט געקומען זיך בעטען, נאר ווי שטארקע העלדען זענען זיי אנגעפאלען אויפ'ן שונא, וואס האט פערלאהרען איבער פינף הונדערט מאן א חוץ פיעל כלי זיין. פון די יודען זענען מעהר ניט געפאלען ווי דריי אונ צוואנציג מענשען, אונ דאס האט אנגעמאכט אזא מהומה אין דער מחנה פון גאלוס, אז גאנצע דריי טאג האבען זיי ניט געוואוסט וואס צו טהון, אונ ערשט אויפ'ן פירטען טאג האבען זיי זיך ענטשלאסען צוצוטרעטען צו ירושלים. די שטאדט איז אבער געוועהן אזוי גוט בעפעסטיגט, אז פינף טאג כסדר האבען די רומער ניט געקאנט איינברעכען די מויערען אונ אז אויפ'ן זעכסטען טאג איז זיי יא געראטהען מאכען א לאך אין איינעם פון די מויערען האט גאלוס פערשטאנען, אז עס איז שוין צו שפעט, אז דער ווינטער ריקט זיך אן, לעבענסמיטעל וועט שווער זיין צוצוברענגען אונ פיהרען ווייטער די מלחמה איז אונמעגליך. דערפאר איז גאלוס מיט'ן חיל באלד אבגעטרעטען, נאר די יודען האבען איהם נאכגעיאגט אונ פיעל פון זיינע לייט אויסגעהרג'ט. אין בית-חורן האבען די רומער געמוזט דורכגעהן א שמאלען וועג צווישען צוויי הויכע בארג, אונ דארט האבען זיך די יודען מיט זיי אבגערעכענט נאר אויף איין אנדער אופן. אז גאלוס האט געזעהן אז עס איז שלעכט, איז ער געפאלען אויף א שכל, אונ איז קלאמערשט געבליעבען שטעהן. נאר ביי נאכט האט ער איבערגעלאזט פיער הונדערט מאן, כדי די יודען זאלען ניט בעמערקען אז זיי ריהרען זיך פונ'ם פלאץ, אונ אליין מיט'ן איבריגען חיל איז ער אנטלאפען. אין דער פריה האבען זיך די יודען געשטויסען וואס גאלוס האט אויפגעטהון, די פיער הונדערט סאלדאטען, וואס ער האט אליין מפקיר געוועהן, האבען זיי אויסגעהרג'ט אונ האבען זיך נאך גענומען איהם נאכלויפען. נאר די דערשראקענע רומער האבען איבערגעלאזט אלע זאכען, וואס זיי האבען מיט זיך געפיהרט, אונ זענען קוים מיט'ן לעבען אנטלאפען. אין דער ערשטער מלחמה זענען געפאלען ביז זעכס טויזענד רומער, אונ אויסער דעם האבען די יודען בעקומען פיעל כלי זיין פון זיי, וואס איז זיי שפעטער צו נוטץ געקומען.

מיט שמחה האבען זיך די יודישע קריעגער אומגעקעהרט קיין ירושלים, אונ האבען נאך מיט מעהר רעכט געקאנט רעכנען, אז זיי האבען פערזארגט דאס לאנד; ווייל אינוועניג האט מען שוין קיין שונא ניט געזעהן, אונ אפילו די שמרונים זענען דערמעלט מיט זיי אויך שלום געווארען. דאס פאלק האט זיך געהאפט געשמאק צו דער ארבייט: פון איין זייט האבען די יונגע לייט געלערנט אלדינג וואס עס איז נאטהיג צו א מלחמה, כדי זיי זאלען קאנען בעשיצען זייער פאטערלאנד, אונ פון דער אנדער זייט האבען די סנהדרין, וואס זייער ראש איז דערמעלט געווארען שמעון בן גמליאל, געזעהן אז אלעס זאל זיך פיהרען אין ארדנונג, נאך געזעצע, אזוי ווי עס פאסט פאר א מלוכה. נאר דער האס געגען די נאטצענדיענער איז יעדער טאג גראסער געווארען, חאטשי דאס פאלק איז אין דעם ניט אזוי שולדיג געוועהן ווי די וואס האבען צובלאזען דאס פייער. די תלמידים פון הלל, וואס האבען ניט געוואלט, מען זאל אנדערע פאלקער שלעכט בעהאנדלען, האבען געמוזט איינבויגען דעם קאפ, אונ די תלמידים פון שמאי האבען געמאכט א תקנה, אז קיין יוד זאל ניט לערנען די לשונות פון נאטצענדיענער, ניט נעהמען ביי זיי קיין נדבות אויפן בית המקדש אונ ביי זיי גאר ניט קויפען. פון דעסטוועגען אז עס איז געקומען דערצו דאס פאלק זאל זיך אויסקלויבען פארשטעהער האט זיך ארויסגעוויזען, אז גאר די פארברענטע רודפים פון די רוימער זענען ביי זיי דווקא ניט קיין גרויסע חשובים: דעם ערשטען אנהייבער פון דער מרידה, אלעזר בן חנניה האט מען אבגעגעבען גאר א קליין ארט אין אדום, וואס האט ניט געהאט קיין שום בעדייטונג, זיין מיטהעלפער אליעזר בן שמעון איז אין גאנצען געבליעבען אין דרויסען אונ די בחירה איז גראד געפאלען אויף שטילע אונ רוהיגע מענשען, ווי ענן. דער זוהן פונ'ם געוועזענעם כהן גדול ענן, יוסף בן גוריון אונ יוסף בן מתתיהו, וואס האבען פריהער גוט געלעבט מיט די רוימער אונ דאך האט דאס פאלק געהאט צוטרויען צו זייער עהרליכקייט. אונ האט אין זייערע האנד איבערגעגעבען דאס גאנצע לאנד.

זעכסטעס קאפיטעל.

די גאלילעאישע מלחמה.

(67 — 66 נאך קריסטוס געבורט. 4—3 פאר'ן חרבן בית שני)

אזוי איז אין ירושלים געווארען א שריפה, און אז די יודען האבען דערזעהן ווי ליכטיג עס איז, האבען זיי פארגעסען אז עס ברענט נאר אין א פינסטערער נאכט, און האבען געמיינט אז עס איז שוין טאג. דערווייל זענען די פונקען געפלויגען איבער גאנץ ארץ ישראל און אנגעצונדען יעדעס הארץ וואס האט נאר געקאנט פיהלען די צרות וואס די יודען זענען אויסגעשטאנען פון די רוימער. בעזאנדערס האט זיך דאס פייער צופלאקערט אין דריי גאלילעאישע שטאדט גיזחלה (היסקלה), טבריא און גמלה. אז עס איז אנגעקומען די ידיעה ווי גרויזאם די סירער בעהאנדלען יודען, האט זיך באלד אין גיזחלה אנגעהויבען א מרידה. און אלע אונצופריעדענע האבען זיך פערזאמעלט אונטער יוחנן בן לוי, א מענש דווקא ניט פון קיין געהויבענער משפחה און אהן געלד נאר מיט א פעסטען כאראקטער און מיט גרויסע ליעבע צו זיין פאלק. ער האט זיך אינאיינעם מיט שמעון בר גיורא דערנאך בעריהמט געמאכט אין דער מלחמה געגען די רוימער. דאס איינענע האט זיך אויך געטהון אין גמלה, דארט האבען זיך אויך גע־פונען געגוג יודען וואס צרות רבים איז ביי זיי ניט געוועהן קיין חצי נחמה, און אויפגעמונטערט צו א גאנצער נקמה; נאר אין טבריא איז די זאך צוגעגאנגען א ביסעל שוועדער, ווייל דארט האט געוואהנט אגריפא, און אלע רייכע יודען האבען זיך ניט געוואלט מישען אין פרעמדע עסקים, דערפאר האט עס געקאכט גענוג מיט יוסטוס בן פיסטוס און יהושע בן ספפיא ביז זיי האבען ארויפגעבראכט דאס פאלק, אז עס זאל ארויס־

שְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען דִי רָאמֶער: יוּסְטוּס, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶער רֶעדְנֶער אִין דֶער גְרִיכִישֶׁען שְׁפְּרַאכֶע, אוּנ הָאט שְׁפֶּעטֶער אוֹיף גְרִיכִישׁ אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען דִי יוּדִישֶׁע גֶעשִׁיכְטֶע, הָאט גֶעהַאלְטֶען פַּייֶערִיגֶע דְרָשׁוֹת פַּארְן עֶדְלֶערְן עוֹלָם, אוּנ יְהוֹשֻׁעַ, וָואס אִיז גֶעוֶועהן זֶעהר בֶּעלִיעבְּט צְווִישֶׁען דִי נִידֶערִיגֶע קְלַאסֶען, הָאט גֶעאַרְבֵּייט אוֹיף אַלֶע כֵּלִים, אוּנ אַזוֹי הָאט זִיךְ דִי מְרִידָה פַאַרְשְׁפְּרֵייט אִיבֶּער גַאנְץ גַאלִילֶעאַ, אוֹיסֶער דֶער הוֹיפְּטשְׁטָאדְט סֶעפְּפֵאָרִיס (צִפּוֹרִי).

אִין אַזַא מַעֲמָד הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען גָלִיל, וֶוען יוֹסֵף בֶּן מַתִּתְיָהוּ, וָואס אִיז מֶעהר בֶּעקַאנְט אִין דֶער גֶעשִׁיכְטֶע מִיטְ'ן נָאמֶען יָאזֶעפוּס פְלַאווִי־יוּס, אִיז אַרָאבְּגֶעשִׁיקְט גֶעוָוארֶען פוּן יְרוּשָׁלַיִם צוּ פִיהְרֶען דָאס לַאנְד. יָאזֶעפוּס אִיז גֶעוֶועהן אַ כֹּהֵן, אוּנ פוּן דֶער מוּטֶערְס זַייט הָאט עֶר זִיךְ אָנְגֶעקֶעהְרְט מִיט דִי חַשְׁמוֹנָאִים; אִינְאֵיינֶעם מִיט זַיין בְּרוּדֶער מַתִּתְיָהוּ הָאט עֶר פוּן יוּגֶענְד אָן גֶעלֶערְנְט תּוֹרָה, אוּנ דֶערְנָאךְ אִיז עֶר דְרַיי יָאהר כְּסֵדֶר גֶעוֶועהן אַ תַּלְמִיד בַּיי אַ גֶעווִיסֶען נָזִיר בַּאנוּס. יָאזֶעפוּס הָאט אָבֶּער אַ חוּץ דֶעם גֶעלֶערְנְט גְרִיכִישׁ, אוּנ אַז עֶר אִיז אוֹיפְ'ן זִיבֶּען אוּנ צְוַואנְצִיגְסְטֶען יָאהר גֶעפָאהְרֶען קַיין רוֹם בֶּעטֶען מֶען זָאל בֶּעפְרֵייעֶן עֶטְלִיכֶע גֶעפַאנְגֶענֶע פְּרוּשִׁים, אִיז עֶר שׁוֹין גֶעוֶועהן אַזוֹי גֶעבִּילְדֶעט, אַז עֶר הָאט גֶעקֶאנְט אוֹיפְגֶענוּמֶען וֶוערֶען אִין קֵייזֶערְלִיכֶען הוֹיף. דוּרְךְ אַ יוּדִישֶׁען שׁוֹישְׁפִּילֶער אַלִיטִירָאס, אִיז אִיהם גֶעַרָאטְהֶען בֶּעקַאנְט צוּ וֶוערֶען מִיט דֶער קֵייזֶערִין פָּאפֶּעאַ, וָואס הָאט לִיעבּ גֶעהַאט יוּדֶען, אוּנ הָאט אִיהם אוֹיךְ אָבְּגֶעשִׁיט מִיט אִיהרֶע חֲסָדִים. דִי עֶטְלִיכֶע יָאהר, וָואס יָאזֶעפוּס הָאט פֶערְבְּרַאכְט אִין רוֹם, הָאבֶּען אִיהם אִין גַאנְצֶען אִיבֶּערְגֶעאַרְבֵּייט: דָאס גְרוֹיסְקֵייט אוּנ דֶער גְלַאנְץ פוּן דֶער רָאמִישֶׁער מְלוּכָה הָאבֶּען אִיהם פַארְבְּלֶענְדְט דִי אוֹיגֶען, קַיין הָאפֶערְס, שָׁאנֶערְס אוּנ בֶּעסֶערְס פוּנ'ם רָאמִישֶׁען פָאלְק אִיז בַּיי אִיהם נִיט גֶעוֶועהן. אִין רוֹם הָאט עֶר זִיךְ אוֹיךְ צְווִישֶׁען דִי גְרוֹיסֶע שְׂרָרוֹת אוֹיסְגֶעלֶערְנְט דִי קוּנְץ צוּ בֶּעהַאלְטֶען דִי גֶעדַאנְקֶען, רֶעדֶען הַאלְבֶּע וֶוערְטֶער, טְהוּן אַזוֹי אוּנ טְרַאכְטֶען נָאר עֶפֶּעס אַנְדֶערְשׁ. אַז עֶר אִיז צוּרִיקְגֶעקוּמֶען קַיין יְרוּשָׁלַיִם אוּנ הָאט גֶעזֶעהן, אַז זַיינֶע בְּרִידֶער הַאלְטֶען נִיט אַזוֹי שְׁטַארְק מִיט דִי רָאמֶער, הָאבֶּען זֵיי בַּיי אִיהם אַ פָּנִים גֶעהַאט וִוי מְשׁוּגָעִים אוּנ עֶר הָאט זִיךְ אָפְּט גֶעפְּרִיוְוט דֶעם עוֹלָם פַארְשְׁטֶעהן גֶעבֶּען וִוי נוּטְצְלִיךְ אוּנ נֶאטְהִיג עֶס וָואלְט גֶעוֶועהן דִי יוּדֶען זָאלֶען זִיךְ צוּנוֹיפְשְׁמֶעלְצֶען מִיט דִי רָאמֶער. אַז אֶלִיעֶזֶר בֶּן חֲנַנְיָה אִיז אָפֶענְטְלִיךְ אַרוֹיסְגֶעשְׁפְּרוּנְגֶען גֶעגֶען דִי רָאמֶער, אוּנ עֶס הָאט זִיךְ

אנגעהויבען א מרידה. איז יאזעפוס מיט נאך אזוינע ראמישע גוטע פריינד געשטאנען פון ווייטענס און האבען ארויסגעקוקט, אז צעסטיוס גאלוס זאל זיך א ביסעל צופיהרען די האנד און ווייזען די יודעלעך זיי זאלען קיין עזות־פנים'ער ניט זיין. אז גאלוס האט אבער געמוזט אנטלויפען, און יאזעפוס האט פערשטאנען, אז דא איז ניט קיין שפיעלעכען, און מען קאן אפשר אויסארבייטען אגריפא זאל ווערען א אונאבהענגיגער קאניג, האט ער איבערגעביטען די דעה, און אזוי ווי א בריה אויף אזעלכע זאכען איז ער געוועהן, האט ער זיך אזוי אריינגעדרעהט און צוגעשמייכעלט צום צד פון שלום, אז מען האט גאר געמוזט פארגעסען זיינע פריהריגע דרכים, און מען האט איהם אויסגעקליבען פאר א פארשטעהער פון גאלילעא.

יאזעפוס האט ליעב געהאט צו זיין אליין א בעל הבית, און אז מען האט פון ירושלים מיט איהם מיטגעשיקט צוויי גרויסע לומדים, יועזר און יהודה, זיי זאלען איהם העלפען פיהרען דאס לאנד, האט עס איהם ניט געטויגט. און ער האט אזוי געמאכט אז זיי האבען זיך באלד געמוזט אומקעהרען אהיים. צום אנהייב האט יאזעפוס זיך געשטעלט ווי א פיינד פון די ראמער, און האט קלאמערשט גענומען אלע מיטלען צו בעפעסטיגען דאס לאנד: ער האט איינגעפיהרט א בית־דין פון זיבציג סנהדרין, אין יעדער שטאדט האט ער בעשטימט זיבען מנהיגים; אין א קורצער צייט האט ער שוין געהאט הונדערט טויזענד סאלדאטען, און זיין אייגענע וואך איז בעשטאנען פון פינף הונדערט מענשען. ער האט זיך דערצו געוויזען אזוי פרום, אז ער האט געהייסען צוברעכען דעם פאלאץ אין טבריה, ווייל דארט זענען געוועהן בילדער פון חיות, וואס איז געגען דעם געזעץ פון דער תורה; פון דעסטוועגען, אז איהם האט מקדים געוועהן יהושע בן ספיא, און האט פארברענט דעם פאלאץ, און צוטהיילט דאס פארמעגען צווישען זיין חברה, האט יאזעפוס באלד געזעהן, אז דאס פארמעגען זאל מען איבערגעבען אגריפאן. דאריבער האט מען אויף איהם שוין אנגעהויבען קוקען קרום, און ער איז נאך מעהר אריינגעפאלען אין חשד, ווען מען האט בעמערקט ווי ער לאזט ניט יוחנן פון גיזחלה אויפהייבען א קאפ, און אז ער האט געבעטען ביי יאזעפוס'ן ער זאל איהם ערלויבען פערקויפען די תבואה פון דער קרוין, און פון דעם געלד פארעכטען די פעסטונג אין גיזחלה, האט ער איהם אבגעזאגט. דערווייל האט זיך געמאכט נאך א זאך: עטליכע יונגע לייט פון א שטאדטעל דבריטה האבען צוגענומען

ביי אגריפא'ס שליחים געלד, אונ האבען עס געבראכט צו יאזעפוס'ן. יאזעפוס האט זיך געמאכט ניט וויסענדיג, די יונגע לייט האט ער צוגעזאגט, אז דאס געלד וועט ער אבשיקען קיין ירושלים, אונ אונטען ארום האט ער עס איבערגעגעבען אגריפא'ן. דער אמת האט אבער ניך געמוזט ארויס. אונ אז דער עולם איז דערפון געוואהר געווארען, בעזאנדערס נאך דעם וואס יהושע בן ספפיא איז ארויסגעגאנגען מיט א ריינינקייט אונ האט בעשווארען די יודען זיי זאלען זיך אננעהמען פארן כבוד פון דער תורה, איז ער מיט'ן לעבען ניט זיכער געוועהן: דאס צורייצטע פאלק האט זיך געווארפען צו יאזעפוס'ס הויז, אונ האט עס געוואלט אנצינדען; מיט גרויס מיה האט ער זיך אויסגעדרעהט פון דער סכנה; נאר דער סוד איז שוין ארויס, אלע האבען געוואוסט אז עס איז ניטא אויף וועמען זיך צו פערלאזען, אונ אין גאלילעא זענען געווארען צוויי פארטייען: איינע, די גרעסטע, האט געקוקט אויף יאזעפוס'ן ווי אויף א שונא, אונ האט גערעכענט פאר זייער אמת'ן פארשטעהער יוחנן בן לוי פון גוש חלב; אונ די אנדערע, נאר א קליינע, האט געהאלטען מיט יאזעפוס'ן, אונ האבען געדרינגען, אז ער ווינשט זיי נוטס דערמיט וואס ער וויל זיך ניט פארקריגען מיט די רוימער. יוחנן איז דאריבער געצווינגען געוועהן אוועקצושיקען זיין ברודער שמעון קיין ירושלים, אונ דארט דערצעהלען וואס פאר א מעשים יאזעפוס האט אנגעארבייט. דער ראש פון די סנהדרין, שמעון בן גמליאל, האט פריהער אויך ניט געהאט קיין גרויס צוטרויען צו יאזעפוס, אונ דערפאר, אז עס איז אנגעקומען אזא ידיעת, האט ער באלד אוועקגעשיקט פיער שליחים קיין גאלילעא זיי זאלען איהם צווינגען זיך אבזאגען. א חוץ דעם האט מען צושיקט בריעף אין די שטאדט טבריה, ספפארים אונ גברה, אונ מען האט מודיע געוועהן דעם פאלק, אז עס זאל זיך דערווייטערן פון יאזעפוס'ן, ווייל ער איז א שונא דעם פאטערלאנד. אודאי איז דעמעלט יאזעפוס'ס לאגע געוועהן זעהר טרויעריג, נאר ער האט זיך פארט אויסגעדרעהט: דער בעפעהל פון ירושלים איז געבליעבען טאקע נאר אויפ'ן פאפיער, אונ יאזעפוס האט זיך געמטהון זיינס. וואס די יודען האבען געווינען אין די ערשטע פיער חדשים פון דער מרידה, דאס האבען זיי פערלאהרען אין די אנדערע פינף חדשים וואס יאזעפוס האט פערבראכט אין גאלילעא.

אזוי זענען אוועק ניין חדשים. אונ די רוימישע מלוכה האט זיך ניט

גערידערט. דער קאיזער נירון האט זיך אבגעגעבען מיט זיינע נארישקייטען, וואס האבען דעמעלט געגאלטען מעהר פון די גראסטע חכמות, אונ עס איז איהם נאר ווייניג אנגעגאנגען וואס איינס פון זיינע פעלקער האט זיך א ביסעל צובונטעוועט. אז עס איז אבער אנגעקומען די ידיעה פון צעסטיוס גאלוס'ס מפלה, אונ אז ער איז טאקע באלד דערנאך געשטארבען, האט ער שוין געמוזט ארויסשיקען קיין פאלעסטינא איינעם פון זיינע הויפטלייט פלאוויוס וועספאסיאן (אספסינוס) מיט גרויס חיל, אונ אחוץ דעם האט ער געמאכט אין סיריען פאר א מושל ליציניוס מוציאנוס. אים ווינטער איז וועספאסיאן מיט זיין זוהן טיטוס אנגעקומען קיין ארץ ישראל, אונ נאך אין עכו האט איהם בעגריסט דער קעניג אגריפא מיט זיין שוועסטער ברניצה. אגריפא האט געמוזט ארויסווייזען, אז ער האלט ניט מיט די מורדים אונ איז איבערגעגעבען די רוימער. דעמעלט האט טיטוס ליעב בעקומען די פרינצעסין ברניצה פאר איהר גרויס שיינקייט, האטשי זי איז געווען א סך עלטער פון איהם.

מיט פינפציג טויזענד מאן איז וועספאסיאן צוגעקומען קיין פאלעסטינא; נאר ער האט זיך ניט געיאגט באלד אנצוהויבען די מלחמה ווי צעסטיוס גאלוס: ער האט זיך פריהער גוט בערעכענט, אלדינג אנגעגרייט, אונ ערשט צו פסח-צייט האט ער זיך ענטשלאסען קודם כל איינצונעהמען גאליליא, אונ דערנאך שוין ביסלעכווייס צוריקען קיין ירושלים. אין גאליליא איז איהם נאר געווען גרינג דארט וואו יאזעפוס איז געווען מיט זיין חיל: די יודען זענען געפאלען ווי שטרוי, אדער זיי האבען באלד ביי'ם אנהויב איינגעבויגען דעם קאפ. דארט וואו ער האט אבער אנגעטראפען אויף שמעון בן לוי'ס לייט — איז איהם שוין אנגעקומען שווער, אונ זיי האט ער שוין ניט געקאנט אזוי לייכט בעקומען. דערפאר איז איהם אזוי געראטהען באלד איינצונעהמען די פעסטונג גבבה, ווייל יאזעפוס איז נאך פריהער אנטלאפען קיין טבריה, אונ האט ניט געוואלט זיין אין מיטען דעם פייער. אונ די איינוואהנער האט וועספאסיאן א טהייל אומגעבראכט אונ א טהייל פארקויפט פאר שקלאווען. נאך אזא התחלה האט וועספאסיאן גערעכענט, אז אזוי וועט עס שוין געהן כסדר; נאר אז ער איז צוגעקומען צו דער פעסטונג יותפתא, האט ער באלד ארויסגעזעהן אז ער האט א טעות געהאט. פירציג טאג האט געדויערט די בעלאגערונג. די יודען האבען זיך געשלאגען ווי גבורים האטשי זיי האבען שטארק געליטען פון דורשט; ווייל

דער שונא האט ניט געלאזט אריינפירען וואסער, אונ ווען עס געפינט זיך ניט איין פאלשער וואס האט אנגעוויזען די ראמער א וועג צו דער פעסטונג, וואלט זי זיך נאך לאנג געקאנט האלטען. דערפאר האט זיך אויך וועספאסיאן מעהר נוקם געוועהן אין די איינוואהנער פון יותפתא: פירציג טויזענד מענשען האט ער אויסגעהרג׳ט, אונ טויזענד פרויען מיט קינדער האט ער אוועקגעפיהרט געפאנגען. פריהר מיט עטליכע טאג איז אויך געפאלען די שטאדט יאפהיא.

יאזעפוס איז גראד געוועהן אין יותפתא עהדער וועספאסיאן איז צוגעקומען, אונ ווייטער אנטלויפען האט איהם שוין ניט געפאסט. אז די סכנה איז געווארען צו גרויס, האט ער זיך בעהאלטען אין א ברונען אינאיינעם מיט נאך פירציג קריעגער; נאר אז די ראמער האבען אבגענומען די פעסטונג, האבען זיי ענטדעקט וואו יאזעפוס געפינט זיך, אונ האבען געפאדערט ער זאל זיך אונטערגעבען. יאזעפוס פון זיין זייט איז שוין געוועהן פערטיג זיך איבערצוגעהן צום שונא, נאר די חברה וואס איז מיט איהם אינאיינעם געוועהן בעהאלטען, האבען איהם געוואלט שטאכען, אונ עס איז ביי זיי אלע געבליעבען זיי זאלען זיך בעסער אליין דאס לעבען געהמען עהדער איבערקומען אויף די ראמערס ישר. יאזעפוס האט געשוואוירען, אז ער וועט שטארבען אינאיינעם מיט זיינע אומגליקליכע חברים; נאר ער האט אזוי געדרעהט אז ער זאל בלייבען דער לעצטער. אונ קוים זענען אלע געוועהן טויט האט ער זיך פון דער שבועה גאר וועניג געמאכט, אונ האט באלד געבעטען מחילה ביי די שונאים. וועספאסיאן האט געוואוסט אז יאזעפוס קאן זיך ניט רעכנען צווישען די ראמישע פיינד: ער האט איהם ערלויבט חתונה צו האבען מיט איינע פון די געפאנגענע יודישע פרויען. אין געלד האט ער אויך ניט געהאט קיין מאנגעל, אונ א חוץ דעם איז ער געווארען א חבר אונ א יועץ פונ׳ם יונגען טיטוס.

דערנאך האט וועספאסיאן געשיקט דעם הויפטמאן צערעאליס מיט דריי טויזענד סאלדאטען אונ זעכס הונדערט רייטער, ער זאל זיך אברעכענען מיט די שמרונים, וואס האבען זיך אלע פערזאמעלט אויפ׳ן בארג גרזים, אונ עס איז שווער געוועהן צוצוקומען צו זיי. די שמרונים האבען אויך זעהר פיעל געליטען פון וואסער-מאנגעל, נאר פון דעסטוועגען האבען זיי זיך געהאלטען ביז צו דער לעצטער מינוט, אונ עלף טויזענד זעכס הונדערט מענשען זענען אומגעקומען. אזוי זענען אויך אויסגעהרג׳ט געווארען א סך

יודען אין יפו: אז די ראמער זענען ביי נאכט אריין אין דער שטאדט, האבען זיך די יודען געפריוט באטעווען אויף די שיפען, נאר עס איז געווארען אויפ'ן ים אזא שטורםווינד, אז פיעל זענען דערטרונקען געווארען, פיעל זענען צוריק אריינגעפאלען דעם שונא אין די האנד אריין, און פיעל האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען. באלד נאך דעם האט זיך אויך איבערגעגעבען די שטאדט טבריה; נאר א גרויסע צאהל פון יודען, אינאיינעם מיט זייער ראש יהושע בן שפט, האט זיך אריבערגעכאפט קיין טאריכעא (טרכיניא), און האבען פון דארט נאך גענוג צרות אנגעטהון די ראמער. נאר פליצום איז ארויס טאקי צווישען זיי א מחלוקת, און דער שונא האט ווייטער בעקומען פרישע צעהן טויזענד קרבנות. אין איין יאהר איז געווארען א תל כמעט פון גאנץ גאלילעא. וואס האט געגעבען די ראמער ניט קיין קליינע צאהל געפאנגענע: פירציג טויזענד זענען פארקויפט געווארען פאר שקלאווען, זעכס טויזענד קראפטיגע יונגע לייט זענען אוועקגעשיקט געווארען אויף שווערע ארבייטען קיין גריכענלאנד, און די איבריגע וואס די ראמישע מלוכה האט זיי איבערגעגעבען אויף אגריפאס האנד, זענען אויך געווארען קנעכט, — הורדוס'ס אייניקעל האט ניט געהאט קיין גרעסערן יושר ווי צוצונעהמען די פרייהייט ביי זיינע אייגענע ברידער.

דריי ערטער זענען נאך געבליבען אין גאלילעא, וואס עס איז שווער געווען די ראמער איינצונעהמען: די שטאדט גמלא און גיזחלת און דער בארג תבור. גלייך פון טאריכעא איז וועספאסיאנ'ס חיל צוגעקומען צו גמלא, נאר האטשי דארט האבען זיך אין גאנצען געפונען ניין טויזענד יודישע קריגער, פון דעסטוועגען האבען זייערע פארשטעהער, יוסף און חארעס א לאנגע צייט געשיצט די שטאדט, און אויפגעמונטערט דאס פאלק עס זאל זיך פעסט האלטען. אז אגריפא האט זיך געפריוט צוקומען צו דער פעסטונג און באטהען מען זאל זיך אונטערגעבען, האט מען איהם געענטפערט מיט שטיינער, און ער איז אוועק פון דארט מיט א צובראכענער האנד. סוף כל סוף האט אבער פארט גמלא געמוזט פאלען, און עס איז פון די איינוואהנער קיינער ניט געבליבען לעבען. דאס אייגענע איז אויך געשעהן מיט'ן בארג תבור, וואו די יודען האבען אויך זיך ניט אזוי גיך אונטערגעגעבען, און מיט גיזחלת, וואו יוחנן איז שוין געבליבען מיט זעהר וועניג מענשען. אז טיטוס איז צוגעקומען קיין גיזחלת איז גראד געווען שבת, און צו ליעב דעם איז ער מרוצה געווען צו ווארטען א טאג טאמער

וועלען די יודען מיט גוטען אפגען די טויערען פון דער שטאדט. מיט דער צייט האט זיך דערוייל יוחנן בענוצט און איז כמעט מיט אלע איינוואהנער אוועק קיין ירושלים. אז טיטוס איז אויפן אנדערן טאג אריין אין שטאדט, האט ער כמעט קיינעם ניט געפונען און וועמען זיך נוקם צו זיין; נאכיאגען די אנטלאפענע איז איהם שוין שווער געווען.

אזוי איז געפאלען גאלילעא און עס האט אבגעקאסט ביידע זייטען אזוי פיעל בלוט אז אפילו די רוימער האבען עס געמוזט פיהלען, און וועספאסיאן האט זיך אויך בעדארפט אברוהען א ביסעל און אננעהמען פרישע כוחות צו פיהרען ווייטער די מלחמה.

זיבעטעס קאפיטעל.

דער חרבן פון ירושלים.

(70 — 67 נאך קריסטוס געבורט. 1—3 פאר'ן חרבן בית שני

די יודישע הויפטשטאדט ירושלים האט אין דער צייט ארויסגעוויזען די לעצטע לעבענסצייכענס: דאס גאנצע לאנד פון ארץ ישראל האט געקלאפט מיט אלע כוחות עהדער עס האט בעדארפט איינשווייגען ווערען. פון גאנץ גאלילעא זענען אלע אנטלאפענע אהין געקומען, און נאר איין יוחנן בן לוי פון גיזחלה האט מיט זיך מיטגעבראכט מעהר פון צוויי טויזענד מענשען. מען האט געוואוסט ווי פיעל יודען האבען מקריב געווען זייער לעבען ווי פיעל יודיש בלוט איז פערגאסען געווארען און דאס האט נאך מעהר גע־שטארקט דער צד פון מלחמה, און עס איז געבליבען ביי אלע, אז מען זאל ירושלים אבהיטען ווי איין אויג אין קאפ. דער עיקר איז ביי אלע גע־

נעהן נאר די הויפטשטאדט, אונ צו ליעב דעם האט מען ניט אזוי שטארק אכטונג געגעבען אויף אלע אנדערע ערטער פונם לאנד, וואס זענען געבליבען ניט בעפעסטיגט, אונ דער שונא האט גרינג געקאנט אהין צוקומען. אין דער פעסטונג מסדה האבען זיך געפונען די סיקאריער (סיקרין סקריקון) מיט אליעזר בן יאיר, אונ דערנאך האט זיך דארט אויך בעזעצט שמעון בר גיורא, וואס פלעגט אפט אנפאלען מיט די סיקארישער אויף די אדומים אונ זיי באגעוען, אונ דערפאר פלעגט אפט פארקומען א געשלאג צווישען זיין חברה אונ די אדומים, וואס זענען אויך ניט געוועהן שלימזלניקעס.

דעם צד פון שלום, האטשי ער איז געוועהן זעהר קליין, האט זעהר געקראנקט וואס עס איז אזוי וייט געקומען אז מען האט שוין בעדארפט מורא האבען פאר ירושלים אליין, אונ מען פלעגט אפט הארען א דעה אז מען וואלט זיך בעדארפט אויסגלייכען מיט די רוימער. אז עס איז אבער אנגעקומען א ידיעה, אז יאזעפוס פלאוויוס געפינט זיך אין רוימישען לאגער אונ איז נאר א גוטער ברודער מיט די שונאים, האט דער צד מעהר קיין דבורים ניט געהאט, אונ דער צד פון מלחמה האט נאר אין גאנצען אויפגעהויבען דעם קאפ אונ האט געהאט מיט וואס צו שטאכען די אויגען אונ ווייזען צו וואס עס פיהרט דאס פריינדשאפט מיט די רוימער. דעמעלט איז אליעזר בן שמעון געווארען דער גאנצער פארשטעהער פונם פאלק, וואס איז שטארק אויפגעבראכט געווארען געגען די סנהדרין אונ די רייכע יודען, אונ האט זיך ענטשלאסען אלע שטעלען ביים בית המקדש, וואס זענען ביז אהער געוועהן אין די האנד פון מיוחסים אונ בכבודע משפחות, איבערגעבען פראסטע מענשען. דאס איז נאך אבער ווענעג געוועהן: זיי האבען אראבגעווארפען אויך דעם כהן גדול מתיה בן טהעאפיל, וואס אגריפא האט איהם געשטעלט, אונ האבען אויף זיין ארט געשטעלט א אונבעקאנטען כהן פון א קליין שטעטעל אפטהא פנחס בן שמואל, וואס מען האט געזאגט אויף איהם, אז ער האט פריהער פשוט געהאקט שטיינער. אזא חלוף האט אנגעמאכט אין ירושלים א שטארקען רעש, אונ אפילו דער ראש פון די סנהדרין ר' שמעון בן גמליאל, איז געוועהן ברוגז בארוף. דערוייל האט זיך דערמיט בענוצט דער א מאהליגער כהן ענן, אונ האט אזוי אונטערגעהיצט ביידע צדדים אז עס איז ארויס א איינענגסטער קריעג צווישען די איינוואהנער פון ירושלים.

דער צד פון מלחמה האט זיך געהאלטען אויפ'ן הר הבית, אונ זייערע געגנער האבען זיי בעלאגערט. דערווייל האט מען ארויסגעלאזט א קלאנג אז ענן מיט זיין חברה ווילען די שטאדט איבערגעבען די ראמער. דאס האט אנגעטאפט יוחנן בן לוי ביים הארץ, אונ ער האט זיך ענטשלאסען אבצומאכען מיט די אדומים זיי זאלען איהם געהען צו הילף. די אדומים האט גלאט הנאה געטהון אז זיי וועלען האבען וואו צו באבעווען, אונ זיי האבען צוגעשטעלט צוואנציג טויזענד מאן, אונטער דער השגחה פון פיער יודישע הויפטלייט יוחנן, שמעון, פנחס אונ יעקב. ווען זיי זענען אבער צוגעקומען צו ירושלים האבען זיי געפונען די טויערען פערשלאסען, אונ יהושע בן גמלה האט זיי פון דער פעסטונג אראבגעשריגען זיי זאלען בעסער אבטרעטען אונ ניט גיסען בוימעל אויפ'ן פייער, וואס האט זיך שוין גענוג צוברענט אהן זיי. די אדומים האבען אבער ניט געוואלט הארען אונ זענען געבליבען שטעהן ביי דער שטאדט, ביז אין א פינסטערער נאכט, ווען עס האט געגאסען א שלאגס-רעגען, אונ די וואכען האבען ניט געקאנט אזוי שטארק אכטונג געבען, האט מען אבגעשלאגען די שלאסער, אונ מען האט זיי אריינגעלאזט. דא איז געווארען א שחיטה, מען האט זיך געהרג'ט אונ געשלאגען אין די גאסען מען האט ניט געקוקט ווער מיט וועמען, אונ אז די זון איז אויפגעגאנגען האט מען געפונען מעהר פון אכט טויזענד הרוגים. דערנאך האט דער צד פון מלחמה אנגעהויבען משפטן זייערע געגנער, אונ פיעל פון זיי האט מען אומגעבראכט; די ערשטע זענען געוועהן ענן אונ יהושע בן גמלה, אויף זיי איז דאס פאלק אזוי אין כעס געוועהן, אז מען האט זיי ניט געלאזט בעגראבען, אונ זייערע טויטע קערפער ארויסגעווארפען פאר די הינד. פון דעסטוועגען האבען די יודען שכל געהאט, אונ האבען באלד די אדומים ארויסגעפטרט פון ירושלים, אונ דער גאנצער מנהיג איז געווארען יוחנן בן לוי פון גיזחלה, וואס האט אין זיך געהאט אלע מעלות וואס פאסען א מושל, אונ האט געקאנט האלטען אין די האנד אפילו די צורייצטע איינוואהנער פון ירושלים. אוודאי האבען זיך געמוזט צולויפען די ווייניגע וואס האבען נאך געקעהרט צום צד פון שלום; עטליכע פון זיי זענען געקומען אויך אין ראמישען לאגער אונ האבען דערצעהלט וואס עס טהוט זיך אין דער יודישער הויפטשטאדט.

די ראמער האבען זיך די גאנצע צייט בעהאלטען ווייט פון ירושלים. דעם גאנצען ווינטער האבען זיי זיך אבגערוהט אונ ערשט צום זומער צו

האבען זיי זיך גענומען געהן קיין פאלעסטינא, אונ פערעא איז צום ערשטען געפאלען, דארט זענען צוויי טויזענד יודען געפאנגען געווארען, אונ מעהר פון פינפצעהן טויזענד האט מען אויסגעהרגעט. אז עס איז אנגעקומען א ידיעה פון רום, אז דאס גאלישע אונ שפאנישע חיל האבען אראבגעווארפען דעם קייזער נירון אונ אנידערגעזעצט גאלבא אויף זיין ארט האט זיך וועספאסיאן אנגעהויבען מעהר יאגען איין עק צו מאכען פון פאלעסטינא, כדי ער זאל גיכער פריי ווערען אונ זיך קאנען אריינמישען אין די עסקים פון דער מלוכה; נאר אפילו אז ער איז שוין געווען פערטיג מיט'ן אונבעשיצטען לאנד, האט ער אויך ניט געוואלט צוטרעטען צו ירושלים איבער צוויי טעמים: ערשטענס, האט ער פריהר געוואלט וויסען ווי אזוי וועט עס בלייבען מיט דער ראמישער מלוכה, ווייל טאקי תיכף איז נירון געשטארבען, אונ ביי וועספאסיאן איז שוין געבארען געווארען דער געדאנק אז טאקי איהם אליין שטעהט אן צו בלייבען זיין יורש, אונ צווייטענס, האט ער געוואלט אויסווארטען אונ זעהן מיט וואס עס וועט זיך ענדיגען אין ירושלים דער איינוועניגסטער קריעג צווישען די איינוואהנער. דארט האט זיך טאקי דער קריעג פערשטארקט איבער שמעון בר גיורא, וואס האט זיך ניט געוואלט איינהאלטען אין מסבת, אונ האט געוואלט גאר אריין קיין ירושלים. ער האט צונויפגענומען כמעט צוואנציג טויזענד שקלאווען, אונ האט זיך מיט זיי ארומגעדרעהט נעבען ירושלים; נאר מען האט איהם אהין ניט אריינגעלאזט, ווייל אפילו דער צד פון מלחמה האט אויך מורא געהאט פאר זיין ווילדקייט. עס פלעגט אפט קומען צו געשלאג צווישען זיין חברה אונ די איינוואהנער פון ירושלים. איין מאהל האט מען ביי איהם צוגענומען זיין ווייב אונ מען האט זי געהאלטען געפאנגען אין ירושלים; נאר אז מען האט זי דערנאך בעפרייעט, האט ער נאך אלץ ניט אויפגעהערט זיך צו טשעפען. דא האט איהם נאך צוגעשפיעלט דאס, וואס אין ירושלים זענען נאך געבליעבען עטליכע „מיוחסים" פונ'ם צד פון שלום, אונ מיט זיי איז אויך געווען דער פריהריגער כהן מתיה; זיי האבען איבערגערעדט א טהייל פונ'ם פאלק, אונ האבען עס אזוי ווייט געבראכט, אז עס איז ווייטער ארויס א געשלאג צווישען ביידע צדדים, אונ מתיה האט זיך געווארפען צו שמעון בר גיורא, אונ האט איהם מיט אלע זיינע לייט אריינגעבראכט קיין ירושלים. וועספאסיאן האט געוואוסט וואס דארט מהוט זיך, אונ האט געקענט רעכענען אז נאר גיך וועט ארויס צווא קריגה צווישען די איינוואהנער

אז איינער פון די צדדים וועט איהם קומען בעטען ער זאל אננעהמען די יודישע הויפטשטאדט. דאריבער איז ער געבליבען שטעהן און האט אוועקגעשיקט דערווייל זיין זוהן טיטוס און דעם קעניג אגריפא קיין רום צו בעגריסען דעם נייעם קאיזער גאלבא; נאר אין מיטען וועג זענען זיי געוואהר געווארען אז גאלבא איז שוין טויט, און אז די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו אטהא און וויטעליוס, און האבען זיך אומגעקעהרט. טיטוס'ן האט עס געצויגען צו זיין געליעבטער פרינצעסין ברניצה. און א חוץ דעם האט ער געוואלט צורעדען דעם פאטער ער זאל בעסער זיך נעהמען די רוימישע קרוין. וועספאסיאן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, נאר ער האט מורא געהאט אז דער מושל פון סיריען, ליציניוס מוציאנוס און דער הערשער פון מצרים, אלכסנדר טיבעריוס, זאלען ניט זיין קיין געגנער. מיט ליציניוס'ן האט איבער געארבייט טיטוס, און ביי אלכסנדר'ן האט ברניצה געפועלט, און גאר גיך האט דאס חיל אין מצרים געשוואהרען צו דינען טריי דעם קאיזער וועספאסיאן, און אין עטליכע טאג ארום האט געשוואהרען דאס חיל אין סיריען. ביי אזא גדולה האט שוין וועספאסיאן פארגעסען אין די יודען; ער איז מיט טיטוס אוועקגעפאהרען קיין מצרים און איז דארט געבליבען ביז עס איז אנגעקומען די ידיעה פון וויטעליוס'ס טויט.

אזוי זענען איבערגעגאנגען צוויי יאהר, און די שווערד פונ'ם שונא האט אלץ געשוועבט אין דער לופט. אין ירושלים זענען שוין דערמעלט געווען פיער כתות אפילו פון די וואס האבען נאר געהאלטען פון מלחמה: צוויי טויזענד מענשען זענען געשטאנען אונטער דער מאכט פון אליעזר בן שמעון, זעכס טויזענד אנטלאפענע פון גאלילעא האבען געהאט זייער בעזונדער פארשטעהער יוחנן בן לוי, אריבער צעהן טויזענד סיקאריער האבען געקוקט אין מויל אריין שמעון בר גיורא, און אויסער דעם האבען זיך דארט געפונען פינף טויזענד אדומים אונטער דער השגחה פון יעקב בר שושא און שמעון בר קטלא. דאס זענען געווען לויטער גבורים און ווען אלע זאלען זיך געווען אבגעגעבען מיט איין זאך און זעהן נאר צו בעשיצען דאס לאנד, וואלטען זיי געווים מצליח געווען; זיי האבען אבער זייערע כוחות אוועקגעגעבען אויף קאליע צו מאכען איינער דעם אנדערן. און עהדער מאכען אחדות צווישען זיך און זיין פערטיג צו בעגעגנען דעם שונא האבען זיי זיך געהאלטען אין איין רודפ'ן, האבען אונטערגעצונדע-

מייער אונ האבען אפילו אויף צו להכעיס פארברענט די תבואות וואס זענען געוועהן אנגעגרייט אויף א נויט.

אין אזא לאגע האט זיך געפונען ירושלים, ווען טיטוס, וואס איז שוין דערמעלט געוועהן דער קרוינפרינץ פון רום, איז צוגעקומען צו דער יודישער הויפטשטאדט מיט א פעסטען ווילען גאר גיך זי איינצונעהמען; ווייל עס איז איהם ניט אנגעשטאנען אז ער זאל ניט קאנען בייקומען א שטאדט וואס האט אין זיך אליין געהאט געגונג שונאים אונ האט שוין בעדארפט לאנג פאלען. ער האט מיטגעבראכט זעהר פיעל חיל, אונ א חוץ דעם האבען איהם געהאלפען אזוינע יודען ווי דער קאניג אגריפא, יאזעפוס פלאוויוס. אונ בעזאנדערס אלכסנדר טיבעריוס, וואס איז געווארען דער ערשטער גענעראל אונ הויפטפיהרער פון דער מלחמה. פון דעסטוועגען אז מען האט אין ירושלים א קוק געטהון, אז דער שונא הייבט זיך אן גאהנטער צוצוריקען, האבען זיך באלד עטליכע כתות אויסגעגלייכט, מען האט צו וויסען געגעבען די יודען אין אלע אנדערע ערטער זיי זאלען קומען בעשיצען זייער הויפטשטאדט, אונ גיך איז ירושלים פול געווארען מיט מענשען, וואס האבען טאג אונ נאכט געארבייט צו בעפעסטיגען די שטאדט, זי זאל קאנען אויסהאלטען די בעלאגערונג פון די רומער. טיטוס איז דערווייל געבליעבען שטעהן אין סקאפאס, אונ האט צוגעשיקט זיינע לייט בעטען ביי די איינוואהנער פון ירושלים זיי זאלען זיך אונטערגעבען. אונ האט זיי צוגעזאגט, אז די מלוכה וועט זיי מוחל זיין, אונ אלרינג וועט זיך פיהרען ווי פריהר. ער האט עס געטהון איבער צוויי טעמים: ערשטענס, האט ער געוואלט יוצא זיין פאר זיין געליעבטער פרינצעסין בערניצה, וואס איז פארט געוועהן א יודיש קינד אונ האט ניט געקאנט ליידען מען זאל חרוב מאכען די יודישע הויפטשטאדט, אונ צווייטענס, האט זיך איהם זעהר געגלוסט אומקעהרען זיך קיין רום אונ שעפען דארט כבוד מיט לעפעל, ווי עס שטעהט אן א בן מלך. אין ירושלים האט מען אבער טיטוס'ן ניט געוואלט הארען, אונ ער איז געצווינגען געוועהן זיך נעהמען צו דער ארבייט. צום אנהויב איז איהם גאר ניט געראטהען: אז ער איז צוגעקומען צו איינעם פון די טויערען, זענען ארויסגעלאפען פיעל יודישע קריעגער, אונ ער איז קוים מיט'ן לעבען אנטלאפען, אונ אזוי האבען די יודען אויך צוטריבען דאס רוימישע חיל וואס האט געוואלט מאכען זייער לאגער אויף דעם הר הזיתים. טיטוס האט דערווייל געהייסען ארבייטען אין דער בעלאגערונג.

ווייל ער האט געוואוסט אז עס איז פסח, אונ האט גערעכענט אז די יודען וועלען אים יום טוב גאר ניט טהון. קוים אבער האבען די רוימער אנגעהויבען עפעס טהון, זענען באלד די יודען ארויס אונ האבען זיי צוטריבען, א חוץ דעם וואס ווייבער אונ קינדער פלעגען זיך שטעלען אויף דער הויכער וואנד פון דער פעסטונג אונ ווארפען שטיינער אדער גיסען זידיגען אהל אויף די קאפ פון די רוימער. אזוי זענען אוועקגעגאנגען פינפצעהן טאג ביז טיטוס איז פערטיג געווארען מיט דער ערשטער וואנד פון דער פעסטונג; נאר דא האט זיך ערשט אנגעהויבען די רעכטע מלחמה, ווייל די יודען האבען זיך געשלאגען ווי די לייבען, אונ האבען בעשיצט די צווייטע וואנד, אונ עס האט איהם געקאסט גענוג מיה ביז ער האט ערשט אין עטליכע טאג ארום צושטערט אויך די צווייטע וואנד. אונ איז אריין אין דער פארשטאדט בזתה.

וואס די סכנה איז גרעסער געווארען, זענען די יודען ביי זיך דוקא שטארקער געווארען אונ האבען זיך געווערט געגען שונא ווי אמת׳ע גבורים וואס האבען פאר קיין זאך קיין מורא ניט. טיטוס האט זיך גענומען צו דער פעסטונג אנטאניא, אונ האט פערבראכט דארויף גאנצע זיבצעהן טאג; נאר אז ער איז שוין געווען גאר פערטיג, איז ארויס יוחנן מיט זיינע לייט דורך א בעהאלטענעם גאנג אונטער דער ערד, אונ האט אנגעצונדען אלדינג וואס די רוימער האבען געבויעט. דאס אייגענע האבען שפעטער מיט צוויי טאג געטהון דריי גבורים פון שמעון בר גיורא׳ס חברה: תפתי, מגסר אונ חגיבא פון אדיאבענע, וואס האבען ניט געקוקט דארויף וואס פילען זענען געפאלען פון אלע זייטען, אונ האבען אויך אנגעמאכט א שריפה אין רוימישען לאגער. טיטוס האט געפרובט צושיקען צו די יודען יאזעפוס׳ן, ער זאל זיי נאך א מאהל בעטען זיי זאלען ניט זיין קיין עקשנים, נאר ער האט אויסגעקלויבען ניט קיין גוטען שליח, אונ א חוץ דעם האבען זיי טאקי שוין קיין אנדער ברירה ניט געהאט: זיי האבען פון דערווייטענס געזעהן ווי טיטוס איז זיך נוהג מיט די יודען וואס זענען אומגערן, אדער איטליכע אריינגעפאלען צו איהם אין די האנד ווי ער לאזט זיי כמעט פינף הונדערט א טאג אויפהאנגען. אדער ער שיקט זיי צוריק קיין ירושלים מיט אפגעהאקטע האנד. אונ עס איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען זיך ניט לאזען איבעררעדען. טיטוס האט געזעהן אז די מלחמת וועט זיך ציהען א לאנגע צייט, אונ האט פערשטאנען, אז ער קאן די

יעדען גובר זיין נאר מיט הונגער, ווען ער וועט ביי זיי צונעהמען יעדע מאגליכקייט אריינצופיהרען שפייז אונ לעבענסמיטעל. דאריבער האט ער געהייסען ארומגראבען גאנץ ירושלים, כדי מען זאל זיך אפילו בסתר אויך ניט קאנען ארויסגנבען פון דער שטאדט, אונ גאר גיך איז דארט געווארען אזא הונגער, אז מענשען זענען געפאלען אין די גאסען, ווייל פאר געלד האט מען אויך ניט געקאנט בעקומען וואס צו עסען. עס איז געקומען דערצו, אז מתים האבען זיך געוואלגערט אויף יעדען שריט, אונ אומגליקליכע עלטערן האבען געגעסען דאס פלייש פון זייערע טויטע קינדער. פיעל האבען ניט געקאנט אויסהאלטען אונ האבען זיך ארויסגעגנב'ט צו די רוימער, נאר דארט האט זיי ערווארטעט נאך א שרעקליכערער טויט: די רוימער פלעגען זיי לעבעדיגערהייט אויפשניידען די בייכער, ווייל זיי האבען גערעכענט אז די יודען האבען איינגעשלונגען גאלדענע מטבעות עהדער זיי זענען אנטלאפען פון ירושלים כדי זיי זאלען זיך קאנען אין רוימישען לאגער קויפען עסענווארג.

אז די נויט האט געצווינגען פיעל יודען איבערצוגעהן צום שונא, האבען די פארשטעהער אונ פיהרער פון דער מלחמה זיך ענטשלאסען מעהר ניט צו דערלאזען אזא זאך, וואס קאן שלאבעריג מאכען די איבריגע, אונ האבען אנגעהויבען צו בעשטראפען מיט'ן טויט אזעלכע וואס אויף זיי איז געפאלען א חשד אז זיי האלטען מיט די רוימער. דעמאלט האט שמעון בר גיורא געהייסען אפענטליך אראפנעהמען די קאפ פונ'ם כהן מתיה אונ זיינע דריי זיהן, אונ די רוימער האבען פון ווייטענס געקאנט זעהן ווי זייערע פארבארגענע גוטע פריינד בעצאהלען מיט'ן לעבען פאר זייער פאלשקייט געגען אייגענע ברידער. פון דעסטוועגען האבען זיך נאך געפונען גענוג יודען, וואס האבען שטילערהייט געארבייט פאר די רוימער: זיי פלעגען קלאמערשט שיסען אויפן שונא, נאר אין זייערע פיילען זענען געלעגען קליינע קוויטעלעך, אונ דארט האבען זיי מודיע געוועהן אלדינג וואס עס קומט פאר אין ירושלים.

טיטוס האט זיך גענומען נאך מיט מעהר חשק צושטערן די פעסטונג אנטאניא, אונ נאך א שווערע ארבייט פון איין אונ צוואנציג טאג איז עס איהם געראטהען. ווי ערשטוינט זענען אבער די רוימער געווארען ווען זיי האבען דערזעהן, אז צווישען די אומגעפאלענע וואנד איז דא א שפיגעל נייע פעסטונג. אונ עס האט זיי געקאסט גענוג מיה אונ בלוט ביז די אנ-

דערע פעסטונג איז געפאלען. דערווייל איז דער נאטשעסדיענסט אין בית המקדש רעגעלמעסיג געגאנגען יעדען טאג, און ווי דער הונגער איז גרויס געוועהן האט מען געזוכט אלע מיטעל מקריב צו זיין די קרבנות ווי פריהער; נאר דעם זיבצעהנטען תמוז (שבעת עשר בתמוז) איז שוין אונמעגליך געוועהן צו בעקומען ערגעץ א בהמה, און מען האט געמוזט אויפהערען קרבנות צו ברענגען. טיטוס האט ווייטער געשיקט יאזעפוס'ן זאגען, אז ער וועט ניט בעריהרען דעם בית המקדש ווען די איינוואהנער וועלען זיך נאך איצט אונטערגעבען, נאר יוחנן בן לוי האט געענטפערט אז ירושלים איז גאטטעס שטאדט, און קאן נאר חרב ווערען ווען זיין רצון וועט זיין דאויף.

די קראפט פון די יודישע גבורים האט זיך פערדאפעלט: האטשי דער שרעקליכער הונגער האט געווארפען מענשען פון די פיס, האטשי מען פלעגט זיך שלאגען אין גאס איבער א ביסעל שטרוי אדער א שטיקעל לעדער, וואס מען האט עס גענוצט צו עסען און דערהאלטען די נשמה, האטשי עס איז אזוי ווייט דערגאנגען, אז א פרוי מרים האט געקוילעט איהר אייגען קינד און געגעסען דאס פלייש; פון דעסטוועגען האבען די יודישע קריגער אזוי פיעל כח בעוויזען, אז עטליכע ראמער, וואס זענען נאך פון פריהער געבליבען אין ירושלים, האבען זיי מקנא געוועהן, און האבען דווקא אין אזא נויט, אנגענומען די יודישע אמונה, און זייערע נייע ברידער האבען זיך מיט זיי געטהיילט מיט'ן לעצטען ביסען. טיטוס האט געגעבען א קוק אז עס איז קיין תכלית ניט, האט ער זיך ענטשלאסען אנצוצינדען אלע בנינים וואס האבען געשיצט דעם בית המקדש. אז עס האט זיך אבער אנגעהויבען די שריפה האט ער אליין געהייסען לעשען, און האט זיך געהאלטען איין עצה מיט זיינע הויפטלייט ווי אזוי זאל ער זיך בעגעהן מיט'ן יודישען היילינגטהום. ווי עס שיינט, האט טיטוס אליין, צו ליעב דער פרינצעסין ברניצה, ניט געוואלט אנרירען דעם בית המקדש; אויסער דעם האט איהם אויך אבגערעטהען דערפון אלכסנדר טיבעריוס, האטשי ער האט שוין לאנג אוועקגעווארפען דעם יודישען גלויבען. דערווייל זענען אבער, דעם צעהנטען אב, די יודען אנגעפאלען אויף די ראמער, און ווען עס איז געווארען א גרויס געטומעל, האט געכאפט איינער פון די ראמישע סאלדאטען א ברענענדיג שטיק האלץ און האט אריינגעווארפען אין הויף פונ'ם בית המקדש, און דאס פייער האט פון אלע זייטען ארומגעכאפט דעם האלצערנעם משכן. א שרעקליכע מלחמה האט זיך אנגעהויבען אויפ'ן פלאץ פון דער שריפה, טויזענדער יודען האבען זיך געווארפען אין פייער, דאס געשריי איז געגאנגען ביז דעם זיבעטען הימעל. מען האט אפילו ניט געקאנט הערען טיטוס'ס בעפעהל, ווען

ער האט געהייסען לעשען: דאס רוימישע חיל איז שוין געוועהן אזוי צוריצט, אז עס האט ניט געקוקט אויף קיינעם און האט נאר אהן רחמנות אויסגעהרג'ט אומשולדיגע ווייבער און קינדער, וואס האבען זיך ניט געמיש'ט אין קיין זאך, און האגען נאר געהאפט אז פונקט אין דער לעצטער מינוט וועט געשעהן עפּיס א נס און די ישועה וועט קומען.

אזוי איז דער בית שני חרב געווארען פונקט אין דעם איינענעם טאג וואס דער בית ראשון. די כהנים האט טיטוס געהייסען אומברענגען, עס זאל ניט בלייבען קיין זכר פון דעם יודישען גאטעסדיענסט. נאר פון דעסטוועגען האבען זיך נאך א קליינע טהייל געהאלטען אין דער אייבערשטער שטאדט „ציון", וואס איז נאך געוועהן גוט בעפעסטיגט. טיטוס האט פארגעלעגט די יודען זיי זאלען זיך אונטערגעבען, נאר די פארשטעהער יוחנן און שמעון האבען געאנטפערט, אז זיי האבען געשווארען די כלי זיין ניט ארויסצולאזען פון די האנד, און דאריבער קאנען זיי איבערגעבען די אייבערשטע שטאדט נאר מיט דעם תנאי מען זאל זיי לאזען פריי און בעוואפענט אוועקגעהן. דארויף האט טיטוס ניט געוואלט בעשטעהן, און די יודען האבען זיך אויף זיין יוש"ר ניט געקאנט פערלאזען: עס האט זיך ווייטער אנגעהויבען א מלחמה וואס האט זיך געצויגען צוואנציג טאג, די יודען זענען שוין געוועהן שטארק אבגעשוואכט דערצו האבען זיי נאך געמוזט האבען צו טהון מיט די אדומים, וואס האבען מעהר געצויגען צו די רוימער. עס איז געקומען דערצו, אז די יודען האבען זיך נאר געמוזט אינוועניג בעווארענען געגען זייערע פריהעריגע נוטע פריינד און בעשיצער. פיעל פון די אדומים האבען זיי געטויטעט, און די איבריגע פערשלאסען אין תפיסה, און אזוי האבען זיי זיך געשלאגען ביז דער לעצטער רגע, ביז טיטוס האט דעם אכטען אלול, איינגענומען אויך די אייבערשטע שטאדט.

טיטוס האט געהייסען צושטערן כמעט גאנץ ירושלים, וואס האט איהם געקאסט אזוי פיעל מיה און צוגענומען דאס לעבען ביי מעהר פון א מיליאן מענשען. קיין גאנץ שטיינדעל האט דער שונא ניט איבערגעלאזט. און איינציגעם מיט'ן לעצטען הייזעל וואס די רוימישע סאלדאטען האבען צוברעכען, איז אומגעפאלען דער גרויסער בנין פון דער יודישער זעלבסטשטאנדיגקייט... אש איז געווארען פון דער הייליגער שטאדט, ציון איז געבליבען א ביטערע אלמנה... מיט א צובראכען הארץ האט זי געזעהן ווי איהרע עלענדע קינדער ווערען צוואגעט און צושפרייט אויף דער וועלט. און זי האט זיי מעהר ניט געקאנט העלפען ווי מיט טרעהרען; ווייל קיין איינציגער שיין פון האפנונג האט זיך ניט ארויסגעוויזען, און עס איז שוין מעהר קיין נביא ניט געוועהן וואס זאל היילען די וואונדען מיט א זיס ווארט פון נחמה

רעגיסטער

פֿערצייכניש פֿון אַלע נאָהמען װעלכע קומען פֿאָר אין דעם ערשטען באַנד.

א

אַבְדָן . 123
אַבְטַלְיוֹן . 176 , 183
אֲבִיָם . 46
אֲבִימֶלֶךְ בֶּן יְרֻבַּעַל . 45
אֲבִינָדָב . 28
אֲבִי-נֶרְגַל . 223
אֲבִישַׁי . 27 , 37 , 39
אֶבְיָתָר 27 , 31 , 33 , 34 , 37 , 41 , 63
אָבֵל . 39
אֲבֵלֵי צִיוֹן . 83 , 92
אַבְנֵר . 24 , 30 , 31
אַבְרָהָם . 8
אַבְשָׁלוֹם 36 , 37 , 38
אַבְשָׁלוֹם אַרִיסְטוֹבוּלס פֿעטער . 175
אַבְשָׁלוֹם בֶּן יוֹחָנָן . 161
אֲגַג . 25
אַגְרִיפַּא בֶּן אַגְרִיפַּא (דער צווייטער . 218 , 225 , 244 , 251
אַגְרִיפַּא (דער ערשטער) . 208 , 214 , 215
אַגְרִיפִּינָא . 223
אַדָאגִים , 15 , 249 , 251 , 256

אֱדוֹם . 43 , 51 , 52 , 55 , 79
אֱדוֹמִים . 15 , 56 , 57 , 62 , 82 , 92
95 , 117 , 133 , 156
אֲדוֹנִיָהוּ . 39 , 40 , 41
אֲדוֹנִירָם . 41 , 45
אַדְרִיאַבֶּענֶע . 223
אֲדִידָא . 145
אבבא 157
אֲדְרַמֶּלֶךְ . 68
אַדְרַסָא .138
אַהְרִימָאן .107
אַהֲרֹן .8 .17
אוֹינוּסְטוּס .192
אוֹילוּס נאַבִּינְיוּס .176
אֱוִיל-מְרוֹדַךְ .67
אוֹימִידְיוּס קְוָאדְרַאטוּס .223
אוּלָם הַגָּדוֹל .42
אוֹפִיר .43
אוּרִיאֵל (מַלְאָךְ) .107
אוּרִיָה בֶּן שְׁמַעְיָה .75
אוּרִיָה הַחִתִּי .35
אַגאוּנטוּם (שטאָדט) .190

אָזירים .8
אַחְאָב .47 .48 .49 .50
אָחָב .79
אָחָז בֶּן יוֹתָם .61 .62
אָחוּם, אָדער אַרְטַקְסֶרְקְס דער דריטער
.108
אֲחַזְיָה .50 .52
אֲחִיָּה הַשִּׁלוֹנִי .43
אֲחִיטוּב .22
אֲחִיקָם בֶּן שָׁפָן הַסּוֹפֵר .75 .78
אֲחִיתוֹפֶל הַגִּלוֹנִי .33 .36 .37 .38
אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ .94
אַטַאלוּס .120 .142
אַטַאלְיָען .116
אָטְהָא .251
אַטְהְרַאנְגֶעס .202
אִיּוֹב .90
אִיזַאטֶעס בֶּן מוֹנְבּוּז .223
אִיזֶבֶל .47 .48 .52 .53
אִיזִידָארוּס .211
אִיזִים .8
אֵייאַדָאם .211
אֵילַת .57
אֵילַת .62
אֵיימַאנוּס .227 .228
אֵיימֶענֶם .120
אִינְדִיָען .43 57
אֵייעֶרְגֶעטֶעס דער צְווייטער, אָדער
פְּטַאלָאמֶעאוּס פִיזְקָאן דער זִיבֶּענְטֶער
.147 .149 .150
אֵייפָּאלֶעמוּס בֶּן יוֹחָנָן .139
אִישׁ־בֹּשֶׁת .30 .31

אָכִישׁ .28 .29
אַלְבִּינוּס .230
אֵלָה .46
אַלוּלֵי .63
אַלִיאַטֶעס .73
אֶלְיָאנִי כֹּהֵן 219
אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי .48 .49 .50 .51
אַלִיטִירַאס .241
אֱלִיעֶזֶר .127 .177
אֱלִיעֶזֶר בֶּן דִינַי .726
אֱלִיעֶזֶר בֶּן חֲנַנְיָה .234 .239 241
אֱלִיעֶזֶר בֶּן יָאִיר .236 .248
אֱלִיעֶזֶר בֶּן מַתִּתְיָהוּ .129
אֱלִיעֶזֶר בֶּן פארה .161
אֱלִיעֶזֶר בֶּן שִׁמְעוֹן .239 .248 251
אֱלִיעֶזֶר כֹּהֵן .203
אֶלְיָקִים .66
אֶלְיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ אָדער יְהוֹיָקִים .74
אֶלְיָשִׁיב .94
אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט .50 .51 .52 .53 .55
אַלֶכְּסַנְדֶר .226
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן אַרִיסְטוֹבוּל .171 .175
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן הוֹרְדוּס .195
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן יוֹחָנָן .157 .162
אַלֶכְּסַנְדְרָא בַּת הוֹרְקָנוֹס .171 .186 .187 .191
אַלֶכְּסַנְדֶר זֶעבִּינַא .156
אַלֶכְּסַנְדֶר לִיזִימַאכוּס .207 .209
אַלֶכְּסַנְדֶר מוּקְדוֹן, אָדער דער גְרוֹיסֶער .109
אַלֶכְּסַנְדְרִיאַן .165 .170 .188
אַלֶכְּסַנְדְרִיָען .111 .125 .146
אֶלְעָזָר .82
אַלֶעקְסַאס .198

אֶלְעָשָׂא 139.
אַלְקִימַז 137. 139.
אֶלְקָנָה 21.
אָמוֹן בֶּן מְנַשֶּׁה 69.
אָמוֹס 132.
אֱמוֹרִים 12. 41.
אַמְנוֹן 36.
אֲמָסִים 85.
אֲמַצְיָה 54. 55.
אֲמַצְיָה (כֹּהֵן פוּן בַּעַל) 57. 58.
אַנְדְרַאמַאכוּס 110. 192.
אַנְדְרַאן 211.
אַנְדְרָאנִיקוּס 123.
אַנְדְרָאנִיקוּס בֶּן מְשֻׁלָּם 149.
אַנְטָאנַאס 182.
אַנְטָאנְיָא 192. 253.
אַנְטָאנְיָא 207. 209.
אַנְטְהֶעדָאן (שְׁטָאדְט) 216.
אַנְטְיָאכוּס 114.
אַנְטְיָאכוּס אֶייפַּאטָאר דֶער פִינְפְטֶער 135.
אַנְטְיָאכוּס דֶער פִינְפְטֶער 144.
אַנְטְיָאכוּס סִידֶעטֶעס 152. 154. 155.
אַנְטְיָאכוּס עֶפִּיפַאנֶעס 117. 120. 121.
אַנְטְיָאכוּס קֶאנִיג פוּן קָאמַאזְשֶׁען 217.
אַנְטְיָאכְיֶען 111. 221.
אַנְטִיגְנוֹס 110.
אַנְטִיגְנוֹס בֶּן אַרִיסְתּוּבּוּל 175.
אַנְטִיגְנוֹס בֶּן יוֹחָנָן 157. 159. 162.
אַנְטִיגְנוֹס (תַּנָּאִי) 111.
אַנְטִיפַּאטָאר (הוֹרְדוֹס'ס פָאטֶער 171.
אַנְטִיפַּאטָאר בֶּן הוֹרְדוֹס 195.
אַנְטִיפַּאטָאר בֶּן יַאזָאן 152.
אַנְטִיפַּס בֶּן הוֹרְדוֹס 197. 199. 203. 205.
אָנְיָאן 147.
אָנְיַאס 172.
אָנְיַאס בֶּן שִׁמְעוֹן 112.
אָנְיַאס דֶער דְרִיטֶער (כֹּהֵן גָדוֹל) 118 121 147
אָנְיַאס דֶער עֶרְשְׁטֶער (כֹּהֵן גָדוֹל) 111.
אָנְיַאס-טֶעמְפֶּעל 147.
אַנִילַי 221.
אַנְשֵׁי גִבְעוֹן 9.
אָסָא 46.
אַסְטְיַאגֶעס 89.
אַסִים (אַסֶעער) 158. 160.
אַסִינַי 221.
אָסָף 22.
אֵסַר-חַדּוֹן 69.
אַפָּאלָאנְיוּס 119. 126. 130.
אַפָּאלָאנְיוּס מֶעלַא 210.
אַפְּתַטָא 248.
אַפְּיָאן 211.
אַפֶּעלֶעס 129.
אֶפְרַיִם (שֵׁבֶט) 10. 12. 13. 14. 20.
אָקְטַאוְוִיֶען 182.
אַקְבַּא 116. 125. 126. 135. 141. 143.
151 152.
אַקְבַּאדַאטִינֶע 13.
אַרַאבְּיֶען 57.
אַרַאדוּס 130.
אַרְזַאצֶעס 130.
אַרְטַאדָאן דֶער צְוֵויטֶער 221.
אַרְטַאקְסִיַאס 130.
אַרְטַחְשַׁסְתְּא 96. 103.
אַרְטַחְשַׁסְתְּא דֶר דְרִיטֶער אָדֶער אָחוּס 108.

אַרטאַקסעֶרקסעֶס דעֶר צווייטעֶר, אָדעֶר מְנֶעמאָן 103.

אַריסטאָבּוּל בֶּן אַלֶכּסַנְדֶר־יַנַאי 169. 170.

אַריסטאָבּוּל בֶּן אַריסטאָבּוּל 209. 219.

אַריסטאָבּוּל בֶּן הוֹרְדוֹס 195.

אַריסטאָבּוּל בֶּן יוֹחָנָן 157. 162.

אֶרֶךְ 95.

אַרְכֶעלוֹס בֶּן הוֹרְדוֹס 199. 203.

אַרְכֶעלוֹס קַאפַּאדְרִיצִישֶׁער קֶאנִיג 195.

אֲרָם 47. 50. 54. 55. 57. 59. 61. 62. 74. 76. 81.

אַרְמוּזַר 107.

אֲרַמִים 84.

אַרְמֶענְיֶען 130. 134. 170.

אַרְנוֹן 54.

אַרְעטַאס 172. 202. 221.

אֶרֶץ הַגָלִיל 41.

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל 13.

אַשְׁדוֹד 18. 65. 143.

אַשּׁוּר 59. 60. 61. 62. 63. 65. 70. 73.

אַשְׁטַארְטֶע (עַשְׁתּוֹרֶת) 15.

אַשְׁמְדַאי (שֵׁד) 107.

אָשֵׁר (שֵׁבֶט) 10. 11. 62.

אַתּוּנָא (שְׁטָאדְט) 222.

אֶתְבַּעַל 47.

אֶתְבַּעַל דעֶר צווייטעֶר 76

אִתַּי הַגִתִּי 87.

אַתּיָאן 112.

ב

בַּאלַאס אַלֶכְּסַנְדֶר 142, 143.

בַּאנוּס 241.

בַּאסוּס 212.

בַּאקְכַאַרִים 61.

בַּאקְכִידֶעס 137. 140. 141. 142.

בַּארְדוֹס 230.

בַּארְזַאפַּהַארְקֶעס 182.

בְּאֵר־שָׁבַע 34.

בָּבֶל 67. 73. 7?. 78. 79. 85. 88. 87. 89.

בַּגוֹעַס 108.

בְּהֶעאָבַּאטוּס 138.

בּוֹעַז 97.

בֹּזֶהֶת 217. 253.

בַּתְרִים 88.

בִּירָה 99. 159. 192.

בֵּית אַנְלָא 149.

בֵּית אֵל 46. 57. 69. 72.

בֵּית דָוִד 30.

בֵּית הַגְבּוֹרִים 31.

בֵּית הוּמַת 165.

בֵּית הִלֵל 169. 201.

בֵּית זְכַרְיָה 185.

בֵּית חָרָן 130. 138.

בֵּית יְהוּדָה 45.

בֵּית יִשְׂרָאֵל 45.

בֵּית לֶחֶם 26. 32.

בֵּית סוּר 132. 135. 143. 151.

בֵּית שָׁאוּל 30.

בֵּית שַׁמַאי 190. 201.

בֵּית שֶׁמֶשׁ 65.

בֵּית שְׁאָן 28. 144. 153. 175. 230.

בַּיְתוּס 159.

בֶּן הֲדַד 47.

בֶּן הֲדַד דעֶר דְרִיטעֶר 54.

בֶּן הֲדַד דֶער צְווייטֶער 50. 52.
בֶּן-טָבְאֵל 62.
בְּנֵי בָבָא 101.
בְּנֵי בְּתֵירָא 185.
בְּנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע 33. 37. 41.
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל 7. 8. 9.
בִּנְיָמִין 11. 12. 13. 20. 23. 30. 43. 45. 64. 93.
בְּנֵי עָמְרִי 141.
בֹּעַז (אַ נַייל) 42.
בַּעַל 15. 47. 85.
בַּעַל זְבוּב 51.
בְּעָלִים 82.
בֶּערִיטְהוּס (שְׁטָאדְט) 106.
בֶּערֶענִיצֶע 195.
בֶּערֶענִיצֶע בַּת אַגְרִיפַּא 216. 22
בֶּערֶענִיצֶע בַּת סָלֹמֶה 207. 209
בַּעְשָׁא 46.
בַּקְבִידָעס 137. 140. 141. 142.
בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָּה 76. 77. 84. 83.
בָּרָק 16.
בָּשָׁן 16. 15. 133.
בַּת שֶׁבַע 35. 36. 40.
בַּת שֶׁבַע (שְׁטָאדְט) 49.

ג

גַאלַאיסְטֶעס 170.
גַאלְבַּא 150.
גַאלִילֶעא (גָלִיל) 41. 134. 144. 199. 210. 227.
גַארְנִיאַס 131.
גֶבַע 24. 25.
גִבְעָה 23.
גִבְעוֹן 39. 81.
גִבְעוֹנִים 11. 26. 34. 86.
גְבָעוֹת 239.
גִבְעַת שָׁאוּל 34.
גַבָּרָה 243. 246
גַבְרִיאֵל (מַלְאָךְ) 107.
גַבָּתָה 170.
גָד 27. 81.
גָד (נָבִיא) 37.
גָד (שֵׁבֶט) 12. 13. 17. 23.
גְדַלְיָהוּ 87.
גְדַלְיָהוּ בֶּן אֲחִיקָם 86. 84.
גִדְעוֹן 16.
גַדָרָה 175. 191.
גוֹמֶענְיוּס בֶּן אַנְטִיָאכוּס 152.
גַזָה (שְׁטָאדְט) 226.
גַזְבַת 151. 176.
גִיזְחַלָה (הִיסְקַאלַא) 240. 246.
גִיחוֹן 40.
גְלַאפְהִירַא 195. 203.
גִלְבּוֹעַ 28. 80.
גִלְגָל 12. 13. 24. 30. 57.
גָלְיָת 26.
גִלְעָד 38. 133.
גַמָלָה 240. 246.
גַמְלִיאֵל דֶער אֶלְטֶערֶער 216.
גֶעמֶעללוּס 192.
גֶעסִיוּס פְלָארוּס 231.
גֶערְמַאנִיקוּס קַאיוּס קַאלִיגוּלַא 208. 213 214. 215.
גְרַאטוּס 201. 205

גְראַפְּטאַ 224.
גְרִזִים 10. 103.
גְרִיכֶען 111. 117 156.
גְרִיכֶענְלַאנְד 117.
גְרִיפּוּס דֶער אַבְּטֶער 156.
גְשׁוּר 36.
גִיחֹן 8.
גַת 23. 28. 32.

ד

דַאזִיטְהֶעאוּס 146.
דַאזִיטְהֶעאַם 179.
דָאן 70.
דַארַא (שְׁטָאדְט) 153. 216.
דַארִים 195.
דְבוֹרָה 16.
דַבְּרִיטַה (שְׁטָאדְט) 242.
דָגוֹן 153
דָוִד הַמֶּלֶךְ 26. 27. 29. 30. 31. 32 33. 34.
35. 36. 37. 38. 39. 40.
דְיָאגֶענֶעס 165. 169.
דְיָאדַאט טְרִיפוֹן 144. 151. 153.
דִיאָן 175.
דִיוּגְנוּס 164.
דְמִיטְרִיוּס אֵייקֶערוּס 165.
דְמִיטְרִיוּס בֶּן אַנְטִיגְנוּס 110.
דְמִיטְרִיוּס בֶּן אַנְטְיָאכוּס 120. 137.
דְמִיטְרִיוּס נִיקַאטָאר דֶער צְוֵויטֶער 143.
151. 152.
דַמֶשֶׂק 34. 44. 57. 62. 144. 173.
דָן (שֵׁבֶט) 12.
דָן (שְׁטָאדְט) 34. 46.
דָנִיֵאל 131.
דָנִיֵאל (סֵפֶר) 131.
דֶער בְּרִיף פוּן אַרִיסְטֶעאַס 222.
דְרוּזוּס 208.
דְרוּזִילַא בַּת אַגְרִיפַּא 216. 225.
דָרְיָוֶשׁ 93.

ה

הַאנִיבַּאל 117.
הֲדַד 43.
הֲדַדְעֶזֶר 43.
הוּבַאדְיוּס 192. 198.
הוֹרְדוּס בֶּן אַנְטִיפַּאטָאר 180. 181. 182. 198.
הוֹרְדוּס בֶּן הוֹרְדוּס 197. 215. 217. 219.
הוּרְקַאנְיָאן 153. 170. 187.
הוּרְקָנוּס 115. 121.
הוּרְקָנוּס בֶּן אַלֶכְּסַנְדֶר יַנַּאי 166. 170. 181.
182.
הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה 63.
הוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאֵרִי 58.
הוֹשֵׁעַ דֶער צְוֵויטֶער 60. 63.
הוֹשֵׁעַ (סֵפֶר) 106
הֵיכַל 42.
הִילְנִי (הֶעלֶענַא) 223.
הֵימָן 22.
הִיפָּאס 175. 191.
הִלֵּל 188.
הֶעלִיאָדָאר 119. 120.
הֶעלִיפָּאלִים 147.
הֶעלֶענַא (הִילְנִי) 223.
הֶעלֶענִיסְטֶען 118. 122. 136. 140. 142.
143. 151.

הערארִיאם 207. 210.

הערַאקלעס 132.

הר אפרים 10.

הר גרזים 103.

הר הזיתים 44.

ואלגא 70.

ואלעריוס גראטוס 204.

וארוס (קווינטילוס) 197. 231.

ויביוס מארזוס 217.

ויטעליוס (קאיזער) 251.

ויטעליוס 206. 207. 216.

וועספאסיאן 244.

זבולון (שבט) 10. 11. 52.

זכריה בן יברכיהו 60. 61.

זכריה הנביא 93.

זכריה (ספר) 106.

זכריהו בן יהוידע 54.

זכריהו בן ירבעם השני 53.

זמרי 46. 56.

זרבבל בן שאלתיאל 91. 93. 94.

ח

חאלדעאישע שפראכע 28.

חארעמאן 210.

חארעם 246.

חבקוק 75. 76.

חבקוק (ספר) 106

חברון 22. 29. 30. 31. 37. 95.

חגי הנביא 93.

חגי (ספר) 106

חגירא 253.

חולדת הנביאה 70. 72.

חורב 49.

חושי הארכי 38.

חזאל 52. 54.

חזקיה 180.

חזקיהו בן אחז 64. 66. 67.

חירם 32. 41. 89.

חכמת שלמה 217. 222.

חלקיהו בן אנניאם 157. 163.

חלקיהו בן משלם 71. 72.

חלקים 215.

חמת 57.

חות 20.

חנכה 138.

חננאל 185.

חנניה 98. 131.

חנניה 223.

חנניה בן אנניאם 157.

חנניה בן נבדי כהן 219. 235.

חסידים 118.

חסנה (שטאדט) 181.

חפני 18,

חפרע 80. 85.

חצור 11.

חרן 130.

חשבון 118. 121.

חשמונאים 129. 140. 142.

חתים 41. 54.

ט

טאריקעא 246.
טבריה (שטאדט) 160. 205. 240. 243. 246.
טהעאדאזיוס 149.
טהעאודאס 219.
טהעאופיליוס כהן 216.
טהעסאלאניען (שטאדט) 222.
טוביה 95. 97. 101.
טוביה 112.
טיבעריוס 204.
טיבעריוס אלכסנדר 213. 219. 236 251 252
טיגראנעס 170.
טיגרים (טייך) 222.
טיטוס 244. 251. 252. 253. 256.
טיטוס אמפיוס באלבוס 179.
טימאטעאוס 133.
טריפון 211.

י

יאיר הגלעדי 16.
יאזאן בן אליעזר 139.
יאטאפא 217.
יאפתיא 245.
יאשיה בן אמון 70. 71. 73. 74.
יבוסים 11. 14. 21. 31 37. 41.
יבין 11.
יביש גלעד 25. 28.
ידוע הכהן 109.
ידותון 22.
יהוא 52. 54.
יהואחז 54.
יהואחז אדער שלם בן יאשיהו 74.
יהודה 200.
יהודה 142.
יהודה (שבט) 11. 14. 21. 26. 31. 30. 3. 45. 63. 92. 95.
יהודה (מלוכה) 29. 47. 49. 50. 54. 55. 6. 61. 63. 64. 65. 199.
יהודה בן מתתיהו 129. 139.
יהודה בן טבאי 161. 169.
יהודה אריסתובול 156.
יהודה בן חזקיהו דער גאלילעער 202.
יהודה בן שריפי 197.
יהודה בן שמעון 151.
יהוידע 53. 54.
יהוידע הכהן 101. 108.
יהויכין אדער יכניהו — כניהו 77. 78. 7.
יהויקים אדער אליקים בן יאשיהו 74. 6.
יהויקים בן יהושע 94.
יהונדב 53.
יהונתן 24. 34.
יהונתן הסופר 80.
יהורם 50. 51. 52.
יהושבע 53.
יהושע (ספר) 88. 106.
יהושע בן גמלה 249.
יהושע בן גמליאל כהן 231.
יהושע בן בםאי כהן 231.
יהושע בן יהוידע 108.
יהושע בן ספפיא 240. 241. 242. 243.
יהושע בן יהוצדק 89. 91. 93. 94.
יהושע בן נון 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16.

יהושע בן פרחיה 159.
יהושע בן שטח 169.
יהושע בן שפט 246.
יהושע הכהן, אדער יאזאן 118. 121. 122.
יהושע, כהן 193. 203.
יהושע סירח 119.
יהושפט 47. 49. 50. 51. 52.
יואב 27. 29. 30. 31. 33. 35. 36. 37. 38. 39. 41.

יואל בן פתואל 57. 58.
יואל (ספר) 106.
יואש בן אחזיה 53. 54.
יואש בן יהואחז 54. 55.
יוחנן 249. 256.
יוחנן בן זכאי 226. 230.
יוחנן בן יהוידע 108.
יוחנן בן לוי 240. 242. 247. 249. 251. 255.
יוחנן בן מתתיהו 129. 141.
יוחנן בן קרח 82. 83. 84.
יוחנן הורקנוס 150. 151. 152. 154. 155. 158.

יוכבד 8.
יוליום (שטאדט) 205.
יוליום אלכסנדר 209.
יוליום אנטאניום 194.
יוליום ארקעלוס בן חלקיהו 216.
יוליום צעזאר 177.
יונה בן אמתי 55.
יונה (ספר) 106.
יונתן 161.
יונתן 229.
יונתן בן מתתיהו 129. 134. 140. 141. 142. 143. 145.
יוסטוס בן פיסטוס 240. 241.
יוסי בן יוחנן 118. 137.
יוסי בן יועזר 118.
יוסף 8. 10.
יוסף (שבט) 10.
יוסף בן גוריון 239.
יוסף פון נמלה 246.
יוסף בן טוביה 112.
יוסף חיפס (כיפא) 205. 206.
יוסף קמית (כהן) 219.
יוסף בן מתתיהו (יאזעפוס פלאוויוס) 239. 241. 242. 245. 252.

יועזר 242.
יועזר בן שמעון כהן 197. 203. 204.
יותם 59. 61.
יותפתא 244. 245.
יזרעאל 11. 48. 52. 78.
יחזקאל הנביא 75. 79. 87.
יחזקאל (ספר) 106.
יכין (א זייל) 42.
ים הנחשת 42.
ים סוף 9. 57.
יעקב 8. 249.
יעקב בן יהודה 219.
יעקב בר שושא 251.
יפו 110. 152. 246.
יפתח 16. 17. 23.
יצחק 8.
ירבעם בן נבט 43. 44. 45. 46. 47.
ירבעם דער צווייטער 55. 57.

ירדן 9. 12. 13. 16. 8.
ירושלים 22. 31. 32. 33. 35. 37. 35. 42.
45. 46. 51. 55. 57. 65. 73. 78.
82. 110. 125. 143. 176. 247.
ירחו 12. 38. 57. 176.
ירמיהו בן חלקיהו הכהן 71. 72. 74. 75.
76. 78. 79. 82. 83. 84. 25.
ירמיה (ספר) 106.
ישבעם 82.
ישי 26.
ישמעאל בן נתניה 82. 83. 84.
ישעיהו בן אמוץ 60. 61. 64. 65. 66. 67.
ישעיה (ספר) 106.
ישראל 8. 17.
ישראל (מלוכה) 46. 47. 50. 63.
יששכר (שבט) 10. 11.

כ

כהנים 13. 15. 86.
כורש 89. 91.
כוש 61.
כותים 69. 82.
כזיב 182.
כמוש 52.
כמכיזם 93.
כנסת הגדולה 100.
כנען 7. 9. 10. 13. 14.
כנענים 11. 15. 86.
כרכמיש 76.
כרמל 48. 49. 51.
כרעסטוס 221.
כרתי 84. 87.
כתב אשור 105.

ל

לאאדיצעא 187.
לאמפא 112.
לאנגינוס (קאיום קאסיוס) 218.
לבנון 11. 73.
לוד 73. 89.
לוי (שבט) 8. 12. 46. 64.
לוים 12. 13. 15. 17. 19. 20.
לוציאוס אנטאניוס 179.
לחם הפנים 42.
לידה (שטאדט) 179. 181.
לידיען (לוד) 73. 89.
ליוויא 203.
ליזיאס 130. 135. 136.
ליזימאכוס 110.
ליזימאכוס בן יוסף 118. 123.
ליציניוס מוציאנוס 244. 251.
לכיש 56. 57.
לענטולוס 178.
לעניים 124.
לעפידוס 182.
לשון ארמי 58.

מאכערוס 165. 170.
מאנאבאז (מונבוז) 223.
מאנאבאז דער צווייטער 224. 236.
מאקאוועער (מכבים) 228.
מאקאוועער דריטעס בוך 218.
מארק אנטאניוס 207.

מַארְקוּס אַגְרִיפָּא 194.
מַארְקוּס בֶּן אֲלֶכְּסַנְדֶר הַנָּשִׂיא 216.
מַארְקוּס טִיטְיוּס 194.
מַגְבִּיזוּס 97.
מְגִדּוֹ 52. 78.
מְגִלַּת אֶסְתֵּר 131.
מְנַסֵּר 253.
מֶדְבָּה 118. 141. 156.
מִדְבָּר 9.
מָדַי 70. 89. 136.
מָדִין 128.
מֶדְרָשׁ 105.
מוֹאָב 51. 54. 55. 79. 93.
מוֹאָבִים 15. 24. 47.
מוֹרִיָּה 31. 37. 41. 103.
מִזְבֵּחַ הַקְּטוֹרֶת 42.
מַחֲנַיִם 30. 38.
מִיטֶעל־לֶאנְדִּישֶׁער יָם 7.
מִיטְרִידַאטֶעס 222.
מִיכָאֵל (מַלְאָךְ) 107.
מִיכָה (סֵפֶר) 106.
מִיכָה הַמּוֹרַשְׁתִּי 60. 69.
מִיכָיְהוּ בֶּן גְמַרְיָהוּ 77.
מִיכָיְהוּ בֶּן יִמְלָא 50.
מִיכַל 27. 30. 32.
מִילִיטַא 68.
מִישָׁאֵל 131.
מֵישַׁע 51. 54.
מַכַּבִּים (מַאקַאוֶועֶר) 123.
מִכְמָשׁ 24. 25. 142.
מַלְאָכִי הַנָּבִיא 101.
מַלְאָכִי (סֵפֶר) 106.

מִלְטַהַאקֶע 199.
מֵלִיךְ 182.
מוֹלֶךְ 68. 75.
מַלְכוּת מוּקְדוֹן 109.
מַלְכֵי אֱטוּרֵי 9.
מְלָכִים (סֵפֶר) 88. 106.
מַלְכִּי שׁוּעַ 28.
מְנַחֵם 190.
מְנַחֵם 236.
מְנַחֵם בֶּן גָּדִי 59.
מֶנֶעמָאן (אָדֶער אַרְתַּחְשַׁסְתְּא דֶער צְוֵויי־
טֶער 108.
מְנַשֶּׁה 101. 103.
מְנַשֶּׁה בֶּן חִזְקִיָּהוּ 68. 69.
מְנַשֶּׁה (שֵׁבֶט) 10. 13. 17. 23.
מַסָּדָה 183. 236. 248.
מֶעטִילְיוּם 234. 236.
מַעֲכָה 53.
מֶענֶעלַאוּס בֶּן יוֹסֵף 118. 122. 123. 136.
מֶעסַאפָּאטַאמִיֶען 168.
מֶעסֶענָא 223.
מִצְפָּה 22. 83. 131.
מִצְרַיִם 8. 9. 10. 41. 43. 54. 59. 61. 63.
65. 70. 73. 74. 75. 77. 78. 82.
83. 85. 89. 146.
מְפִי־בֹשֶׁת 28. 34.
מֵרַב 182. 186.
מְרִיבַּעַל 89.
מְרֹדַךְ בַּלְאֲדָן 67.
מֵרוֹם 11.
מִרְיָם 182. 186. 187. 191.
מִרְיָם 255.

מרים בת אגריפא [illegible]

מרים בת שמעון הבתן [illegible]

מריסא 157.

מרתא 231.

משה (רבינו) 8. 9. 12. 13.

משולם בן ברכיה 95.

משנה תורה 71.

מתיה 200.

מתיה בן טהעאפיל 197. 231. 248. 250. 154.

מתיה בן מרגלת 179.

מתן 53.

מתניהו, אדער צדקיהו בן יאשיהו 74. 78.

מתתיהו 138.

מתתיהו 241.

מתתיהו בן יוחנן 129.

מתתיהו בן שמעון 151.

נ

נארבאנוס פלאקוס 194.

נב 22. 27.

נבוזראדן 82. 85.

נבוכדנצר 76. 77. 80. 81. 83. 85.

נבונד 89. 91.

נבופולאסר 73. 75. 76.

נבות 48. 49.

נבט 141.

נביאים ראשונים 105.

נביאים אחרונים 105.

נדב 46.

נהרדע 221. 222.

נהרדעא (שטאדט) 168.

נוף 85.

נחום הנביא 75.

נחום (ספר) 106.

נחושתא 77.

נחל מצרים 14. 34.

נחמיה 98. 99. 100, 102.

ניגער 237.

ניזיבים 222.

ניי־העבראיש 158.

נינוה 63. 70. 75.

ניקאלוים 192.

ניקאנאר (נקנור) הויפטמאן 138.

ניקאנאר פון אלכסנדריען 190. 193.

נירון 229. 232, 244.

נכה 73. 74, 75, 76.

נכחה 101.

נעיט 75.

נעמה 41.

נערא (נירון) 229. 232, 244.

נעראנעאם 232.

נפתלי (שבט) 10. 11, 62.

נציבין 168.

נרבתא 232.

נרגלאסר 87, 89.

נתינים 86.

נתן הנביא 31. 35, 39, 40.

ס

סאדוקער (צדוקים) 158. 159, 230.

סאדינוס 201. 202.

סאזיום 183.

סאטורניום 204.

סַאִיס 61.
סַארְדִינְיֶען 205.
סַארְדֶעס 117. 178.
סַבַּי 149.
סַדַקָת 61.
סוֹאַי 63.
סוֹפְרִים 103. 104.
סְטְרַאבָּא 210.
סִיחוֹן 9.
סִילַם 237.
סִינַי 9.
סִיקַארְיֶער 227. 231. 235. 243. 251.
סִירְיֶען 62. 74. 110.
סְלִימִיוּם 114.
סַלְמָה אַלֶכְּסַנְדְרַא 163. 166. 170.
סַלְמָה הוֹרְדוֹס'ס שְׁוֶועסְטֶער 187. 195.
סֶלַע 95. 172.
סַמָּאֵל (שֵׁד) 107.
סַמֶגַא 156.
סְמִירְנַא 14?.
סָמֶךְ 223.
סַנְבַּלַט 95. 97. 103.
סַנְהֶדְרִין 176.
סַנְחֵרִיב 65. 66. 67. 68.
סֶעבַּאסְטַאס (שְׁטָאדְט) 316.
סֶעבַּאסְטֶע 192.
סֶעזְשַׁאן 204.
סֶעלֶעִיצַא (שְׁטָאדְט) 222.
סֶעלִיקוּס 110.
סֶעלִיקוּס דֶער פִּיערְטֶער 117. 120.
סֶעלִיקוּס קַאלִינִיקוּס דֶער צְוֵייטֶער 112.
סֶעלֶעִיקִידֶען 111. 116.
סֶעפְּטוּאַגִינְטַא 143.
סֶעקְסְטוּס צֶעזַאר 180. 181.
סְפַּפָּארִים 176. 202. 243.
סְקָאפַּאס 116.
סְקָאזָאס 252.
סְקוֹירוּס 173.
סְקִיפֶּעו 70.
סַרְמַלָה 183.

ע

עֶבֶד מֶלֶךְ 81.
עֲדוּלָם 32.
עוֹבַדְיָה 48. 49,
עוֹבַדְיָה (סֹפֵר) 106.
עוֹג 9.
עַזָה 14. 34.
עֻזָה 69. 73. 110.
עֻזִיז 225.
עֶזֶעקִיֶעלַאס 217.
עֶזְרָא הַסוֹפֵר 95. 96. 100.
עֲזָרָת גְדוֹלָה 42.
עֲזַרְיָה 131.
עֲזַרְיָה בֶּן צָדוֹק הַכֹּהֵן 42.
עֲזַרְיָה כֹּהֵן גָדוֹל 59.
עֲזַרְיָהוּ עֻזִיָהוּ 56. 57. 59.
עֵיבָל 10.
עִיר דָוִד 31.
עִיר הַסֶלַע 55.
עַכּוֹ 14. 63. 110. 145. 163. 183. 214.
עֵלִי הַכֹּהֵן 17. 18. 20. 27.
עַמוֹן 41. 79. 82. 84. 94.
עַמוֹנִים 15. 17. 23. 25. 34. 35. 133.

עָמוֹס הַנָּבִיא 57. 59.

עָמוֹס (סֵפֶר) 106

עָמוֹס (שְׁטָאדְט) 176. 181. 202.

עֲמָלֵקִים 25. 29.

עָמְרִי 46. 47. 51. 52.

עַמְרָם 8.

עֲמָשָׂא 37. 39.

עֲנָוִים 61. 86.

עָנָן 226.

עָנָן בֶּן עָנָן 239.

עָנָן כֹּהֵן 204. 230. 248:

עֲנָתוֹת 71. 80.

עֶפִּיפַאנֶעס בֶּן אַנְטִיָאכוּס 217. 225.

עֶפֶּעזוּס 117. 178. 194.

עֶפִּיקְרַאטֶעס 158.

עֶקְרוֹן 51. 143.

עֲשָׂהאֵל 27.

עֲשָׂרָה בְּטֵבֵת 88.

עֲתַלְיָה 50. 52. 53.

פ

פַּאדוּס (קוּסְפִּיוּס) 218.

פַּאזִידָאנְיוּס 210.

פַּאלַאס 228.

פַּאלֶעסְמַאן 217. 225.

פַּאלֶעסְטִינָא 7.

פַּאמְפֶּעיוּס 173. 177.

פַּאנְטִיוּס פִּילַאטוּס 205. 206.

פַּאסִידָאנְיוּס 138.

פַּאפֶּעאַ סַאבִּינָא 230. 241.

פַּאקָארוּס 182.

פַּארְזַאלוּס 179.

פַּארְטִיֶען 130. 134. 155. 182.

פְּהַאזָעלִים (שְׁטָאדְט) 199.

פְּהַארַאס 148.

פְּהַארִיסֶעעָר (פְּרוּשִׁים) 158.

פְּהִילָא (פִּילוֹן הַיְהוּדִי) 213. 215. 217. 222.

פְּהִילִיפּ בֶּן הוֹרְדוֹס 199. 203.

פְּהִיסְקָאן 124.

פְּהְרַארֶעס 195. 196.

פוּל 59.

פוּלְוִיַא 204.

פַּזָאֵל בֶּן אַנְטִיפַּטֶר 180. 182.

פְּזוּזִינֶעס 41.

פְּטָאלָאמַאיָאס (שְׁטָאדְט) 142.

פְּטָאלָאמַאיָאס מַאקְרָאן 134.

פְּטָאלָאמֶעאוּס 110.

פְּטָאלָאמֶעאוּס בֶּן חַבּוּב 153. 154.

פְּטָאלָאמֶעאוּס אֵייעֶרגֶעטֶעס דֶער דְרִיטֶער 112.

פְּטָאלָאמֶעאוּס לַאטוּרַאס דֶער אַכְטֶער 157. 163.

פְּטָאלָאמֶעאוּס מוֹשֵׁל פוּן הָאֱלֹקִים 178.

פְּטָאלָאמֶעאוּס סָאטֶער דֶער עֶרְסְטֶער אָדֶער לָאגִי 110.

פְּטָאלָאמֶעאוּס עֶפִּיפַאנֶעס דֶער פִינְפְטֶער 115. 124.

פְּטָאלָאמֶעאוּס פִילָאמֶעטָר דֶער זֶעכְסְטֶער 143.

פְּטָאלָאמֶעאוּס פִילַאפַּאטָאר דֶער פִיעָר־טֶער 113.

פְּטָאלָאמֶעיר 111. 116.

פֶּטְרוֹס 85.

פְּיָאבִי 193. 226.

פִּיטְהָאלֶעאָס 177.
פִּילָאסֶעטָר 124. 147. 149.
פִּילִיס 116.
פִּילִיפּוּס 127.
פִּילִיפּוּס 135. 136.
פִּילִיפִּי (שְׁטָאדְט) 222.
פִּילִיפְּיַאן 178.
פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ 80.
פְּלַאוִויוּס וֶועסְפַּאסְיַאן 244.
פְּלַאקוּס 208. 211.
פְּלִשְׁתִּים 14. 15. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 26. 28. 29. 30. 31. 32. 117. 131. 133.
פְּלֵתִי 34. 37.
פְּנוּאֵל 46.
פִּנְחָס בֶּן אֶלְעָזָר 13. 17.
פִּנְחָס בֶּן עֵלִי 18.
פִּנְחָס בֶּן שְׁמוּאֵל כֹּהֵן 248.
פִּנְחָס 249.
פְּסַמְטִיךְ 70.
פְּסַמְטִיךְ דֶער צְווייטֶער 78.
פֶּעלַלַא 175.
פֶּעטְרַאנְיוּס 214. 215.
פֶּעלוּזְיוּם 179.
פֶּעלִיקְס 226. 228. 229.
פֶּעללַאדְרִיאַן 175.
פֶּענִיקִיֶען 7. 14. 15. 23.
פֶּעסְטוּס 230.
פֶּערְנַאמוּס 117. 142. 178.
פֶּערְנָאמוּס 168.
פֶּערְזֶעאוּם 124. 126.
פֶּערֶעַא 199. 210.
פֶּערֶעַא 250.
פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ 59. 61. 62.
פְּקַחְיָה 59.
פְּרָאקוּרַאטָאר 203.
פְּרַאָרְטֶעס 70.
פְּרוֹזְבּוּל 189.
פְּרוּשִׁים (פַּארִיסֶעעֶר) 158.
פְּרָזִים 41.
פְּרִינְצֶען 117. 168.
פָּרַס 89. 136.
פַּרְעֹה 8.
פְּרָת 34. 221.

צ

צָדוֹק 33. 37. 41. 69. 86.
צָדוֹק 159.
צָדוֹק פוּן דִי בֵּית שַׁמַּאי 204.
צְדוּקִים (סַאדוּקֶעעֶר) 158. 159. 230.
צִדְקִיָּהוּ, אָדֶער מַתַּנְיָהוּ 78. 79. 80. 81.
צִדְקִיָּהוּ 79.
צוֹבָה 43.
צוֹם גְּדַלְיָה 84. 88.
צוֹר 14. 28. 32. 41. 47. 56. 59. 63. 76. 78, 80, 82.
צִידוֹן 14. 23. 47. 56. 59. 76. 78.
צִיּוֹן 11. 31. 256.
צִיפֶּערן 158.
צִיצֶערָא 175.
צֶעזַארֶעאַ 192. 203.
צֶעזַארֶעאַ פִּילִיפִּי (קֵסָרְיָה) 205. 232.
צֶעסְטִיוּס גַאלוּס 232. 242.
צֶערֶעאָלִיס 245.

צפניה בן מעשיה הכהן 79. 80. 82.
צפניה הנביא 70. 72. 75.
צפניה (ספר) 106
צקלג 28. 29.

ק

קאונקאו 70.
קאטוס קאניג פון קליין ארמעניען 217.
קאיוס קאליגולא גערמאניקוס 208. 213.
214. 215
קאיוס קאסיוס לאנגינוס 218.
קאלימאנדרוס 158.
קאנטהעראס 226.
קאסטראטעס 122.
קאסיוס לאנגינוס 178. 181.
קאספישער ים 70.
קאפאניום 204.
קארינטה (שטאדט) 222.
קהלת (ספר) 198.
קווינטילוס וארוס 197. 201.
קוירניום 204.
קוליים 124.
קוספיום פאדוס 218.
קיאקסרים 70. 73. 75.
קיזיקינוס דער ניינטער 156.
קיפראס 208.
קיר חרשת 52.
קירענאיקע 194. 221.
קירעני 85.
קיש 23.
קישון 49.
קלודיוס 215.
קלעאפאטרא 124.
קלעאפאטרא 156. 158. 163. 183.
קמיט 226.
קנבי 236.
קסנדר 110.
קענדעבאיאס 153.
קראסוס 177.
קרחים 22.
קריסטענטוהם 206.
קרית יערים 19. 33. 75.
קרתגא 117.

ר

ראדאקאס 135.
ראובן (שבט) 12. 13. 17.
ראמער 117. 120
רבלת 74. 81.
רב ח־ים 66.
רבשקה 66.
רבת־עמון (שטאדט) 154.
רגבה 165.
רגש 138.
רום 120. 173.
רופוס 201.
רות 97.
רזון בן אלידע 43.
רחבעם 44. 45.
רמה 11. 20. 21. 82. 83.
רמות גלעד 50. 62.
רפיא 114.

רָצִין 61. 62.
רִצְפָּה 30. 34.

ש

שָׁאוּל 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 33.
34. 35.
שְׁאַלְתִּיאֵל 89.
שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל 63
שְׁבָא, (מַלְכָּה), 42.
שֶׁבְנָא 56. 66.
שֶׁבְנָא הִלֵּל'ס בְּרוּדֶערס 188.
שֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי 39.
שִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז 88. 255.
שׁוֹמְרוֹן 46. 53. 54. 56. 57. 59. 61. 62.
63. 84. 110. 158. 175. 191. 199.
שׁוֹמְרוֹנִים 92. 94. 95. 98. 103. 117. 131.
149. 156. 227. 239. 245.
שׁוֹפְטִים 16. 17.
שׁוֹפְטִים (סֵפֶר) 88. 103.
שׁוּשַׁן 98.
שׁוֹשַׁנָּה (סֵפֶר) 167.
שִׁילֹה 13. 17. 18. 20. 21. 33. 84.
שִׁיר הַשִּׁירִים (סֵפֶר) 115.
שִׁישַׁק 43.
שְׁכֶם 10. 31. 44. 45. 46. 84. 104. 156.
165.
שְׁכַנְיָה 96.
שַׁלּוּם בֶּן יָבֵישׁ 53.
שַׁלּוּם בֶּן תִּקְוָה 70.
שַׁלֻּם בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ, אָדֶער יְהוֹאָחָז 74.
שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ 36. 39. 40. 41. 42. 43. 44.

שַׁלְמַנְאֶסֶר 63.
שַׁמַּאי 190.
שַׁמָּה 32.
שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא 19. 20. 21. 22. 24. 25. 26.
שְׁמוּאֵל (סֵפֶר) 88.
שִׁמְעוֹן 201.
שִׁמְעוֹן 249. 256.
שִׁמְעוֹן בֶּן אֳנִיאַס הַכֹּהֵן, אָדֶער שִׁמְעוֹן
הַצַּדִּיק 111.
שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל 239. 243. 248.
שִׁמְעוֹן בֶּן יְהוּדָה 219.
שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹסֵף 118.
שִׁמְעוֹן בֶּן לֵוִי 243.
שִׁמְעוֹן בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129. 134. 142. 145.
150. 151.
שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁאוּל 236.
שִׁמְעוֹן בֶּן שֶׁטַח 163.
שִׁמְעוֹן בַּר גִּיוֹרָא 237. 248.
שִׁמְעוֹן בַּר קַטְלָא 251.
שִׁמְעוֹן דֶער עֶרְשְׁטֶער 204.
שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן דֶער צְווייטֶער 116.
שִׁמְעוֹן הַנָּשִׂיא 150
שִׁמְעוֹן פוּן צִיפֶּערן 226. 227.
שִׁמְעוֹן קַאנְטְהֶערַאס כֹּהֵן 216.
שִׁמְעוֹן (שֵׁבֶט) 11. 12. 14. 21. 45. 64. 95.
שִׁמְעִי בֶּן גֵּרָא 38. 41.
שְׁמַעְיָה 45.
שְׁמַעְיָה 176. 181. 183.
שְׁמַעְיָה הַנֶּחְלָמִי 79.
שִׁמְשׁוֹן הַגִּבּוֹר 17.
שֵׂעִיר (בַּארג) 55.

שְׁפָן הַסּוֹפֵר 71.

שַׁרְאָצֶר 60.

שָׁרוֹן 12.

שְׂרָיָה 82.

ת

תָּבוֹר 10. 11. 246.

תִּבְנִי בֶּן גִּינַת 46.

תִּגְלַת פִּלְאֶסֶר 62.

תודום 175.

תַּחְפַּנְחֵס 85.

תֵּל אָבִיב 79.

תַּלְמַי 36.

תַּלְמִידֵי חֲכָמִים 106

תְּמְנָה 181.

תָּמָר 36.

תִּפְסַח 59.

תָּפְתִּי 253.

תְּקוֹעַ (שְׁטָאדְט) 36. 58.

תַּקָּנַת הַסּוֹפְרִים 105.

תִּרְהָקָה 65.

תְּרֵי עָשָׂר 106.

תְּרָפִים 15.

תִּרְצָה 46. 59.

תַּרְתָּן 66.

תִּשְׁעָה בְּאָב 88.